

Modulul *Istoria limbii române* se introduce în planul de studiu pentru studenții Facultății de Filologie la anul II. El se constituie din două părți: *Istoria limbii române*, care studiază istoria formării dialectului dacoromân, începînd cu căderea Sarmisegetuzei, în anul 102, și pînă în secolul al XV-lea. Partea I constă din 3 capitole mari: Fonetica, Lexicologia și Gramatica. La capitolul Fonetica se cercetează cazurile de apariție a fiecărui fonem vocalic și consonantic. Capitolul Lexicologia studiază fondul latin principal, elementul geto-dacic și împrumuturile slavone, turanice, maghiare și sășești. La capitolul Gramatica se studiază evoluția tuturor părților de vorbire.

Partea a II-a a modulului, care se numește *Istoria limbii române literare*, studiază evoluția limbii odată cu apariția primelor texte scrise în limba română și pînă la etapa contemporană, cuprinzînd și ea cîteva capitole mai importante: Unele precizări terminologice, Probleme cu care se confruntă disciplina de studii, Probleme ale dezvoltării limbii române în secolele XVII-XVIII, între anii 1780-1840, în Principatele românești, în perioada modernă.

Pentru studierea modulului se rezervează 45 de ore prelegeri și 30 de ore practice. Cursul se încheie cu un examen.

Partea I. ISTORIA LIMBII ROMÂNE PRELIMINARII

I. Obiectul Istoriei limbii române

Istoria limbii române sau *Gramatica istorică*, cum era numită altădată această disciplină filologică universitară, este unul din compartimentele principale ale istoriei limbii literare și are ca obiect de cercetare procesul constituirii și evoluția sistemului limbii, a normelor lingvistice ca formă a progresului general al limbii naționale.

Altfel spus, *Istoria limbii române* studiază felul în care o variantă a limbi, atestată în scris sau în mod verbal, trecînd printr-o serie de ipostaze și fiind supusă legităților fonetice de evoluție, s-a impus, s-a dezvoltat și s-a consolidat ca normă unică în diferite epoci istorice, devenind expresia unitară și superioară a limbii naționale.

Studierea limbii din punct de vedere istoric este legată de alte discipline umanitare, cu care tangentează. Ea este, în primul rînd, o disciplină lingvistică și, în consecință, se bazează pe principiile teoretice ale științei despre limbă. În al doilea rînd, ea ține seama de istoria și filozofia neamului. Bunăoară, cei care au încercat să dovedească cum că dacii, care au dat naștere poporului român, locuiau doar pînă la Dunăre și în regiunea Carpaților, au primit o ripostă cruntă din partea istoriei. În anul 1912, lângă satul Ezerovo de lângă orașul bulgar Plovdiv, a fost găsit, într-un mormînt, alături de osemintele răposatului, ale soției sale – un inel, care, din 19 variante posibile, avea următorul conținut, cel mai verosimil: „O Rolistene, eu, a ta tînără soție, a ta aleasă, mor alături de tine, iubitul meu pe veci”. Acest conținut a fost pus de istoricieni în legătură cu cele

povestite de istoricul antic Herodot, care ne relatează despre obiceiurile întâlnite doar la daci. Și anume: dacii bogați aveau mai multe soții și, dacă se întâmplă să moară capul familiei, între soțiile acestuia se isca o mare ceartă – care dintre ele a fost, pentru răposat, cea mai iubită? Și cea asupra căreia a căzut alegerea, fiind proslăvită de rude, era înjunghiată chiar pe mormânt și înmormântată împreună cu soțul. Acest fapt istoric ne dovedește că strămoșii noștri și-au extins teritoriile și după Dunăre.

Un alt moment la elucidarea căruia vin argumentele istorice. Unii cercetători au încercat să dovedească că limba română s-a format doar pe baza latinei vorbite de către colonizatorii romani și că elementul autohton a fost nul, deoarece, cică, romanii i-au nimicit pe toți bărbații daci. Într-adevăr, unele cronicile ale timpului scriau: „Dacia, duiterno bello Decibali, viris fuerat exhausta”¹.

Desigur, brutalitatea conflictelor dintre daci și romani, setea de libertate a autohtonilor, sentimentul că o moarte onorabilă e mai preferabilă decât robia și înjosirea i-au făcut pe mulți viteji să-și găsească sfârșitul pe câmpul de bătaie sau să-și pună capăt zilelor, urmînd exemplul neînfricatului lor rege Decebal. Cu toate acestea, cea mai mare parte a populației dacice a supraviețuit dezastrului, supunîndu-se cuceritorilor și acceptînd noua realitate. În afară de aceasta, documentele istorice ne informează că pe teritoriile ocupate de romani se formau unități militare alcătuite din autohtoni daci. Numai provincia carpatică număra cel puțin 12 auxilia (unități militare auxiliare), ocupînd locul al doilea (după Syria), ceea ce demonstrează că în Dacia exista un mare potențial uman autohton, acest fapt infirmînd ideea exterminării dacilor de către romani.

De aici mai tragem concluzia că la baza formării limbii române a stat nu exclusiv limba vorbită de coloniștii romani, ci că limba română mai poartă coloritul dacic și filosofia strămoșilor noștri.

Adeptii existenței a două limbi în arealul daco-roman (română și moldovenească) încearcă să ne convingă că Imperiul Roman și-a extins granițele doar între Dunăre și Prut, iar partea basarabeană nu s-a aflat sub influența Romei, și deci limba „moldovenească” s-a format dintr-un amestec al limbilor popoarelor barbare. Cercetările arheologice însă vădesc despre existența în secolele II-IV d. Hr. a circa două mii de urme ale așezărilor omenești. Chiar și în cele mai mici și mai îndepărtate din acestea au fost găsite vase, monede, alte lucruri din lut și aramă confecționate în stil roman. Pe teritoriul Republicii Moldova numai, au fost găsite peste o mie de monede romane, fapt care ne vorbește despre o adîncă influență a romanilor asupra spațiului nistreano-carpantin.

În sfîrșit, studierea limbii din punct de vedere diacronic mai este strîns legată de istoria literaturii, deoarece marii scriitori au avut și au un rol important în acțiunea de cultivare și de

¹ În îndelungatul război al lui Decebal, Dacia a fost secătuită de bărbați.

îmbogățire a expresiei culte, dar mai cu seamă în aceea de a fi contribuit la progresul expresiv, estetic al limbii.

2. Deficiențele de studiere a limbii române din punct de vedere istoric

Studierea limbii, mai ales a românei, se lovește, în plan istoric, de o serie de dificultăți. Dintre toate graiurile romanice, limba română are, într-adevăr, trecutul cel mai puțin cunoscut și cel mai puțin studiat. Epoca cea mai importantă a istoriei sale, care cuprinde evul mediu, nu poate fi reconstituită după izvoare directe, deoarece, după cum se știe, nu găsim nici un document scris în limba română înainte de secolul al XVI-lea. Dacă ne-au fost păstrate câteva forme vechi românești la cronicarii bizantini și în documentele slave, latine, ele sînt prea puține și cît se poate de insuficiente, ca să ne putem face o închipuire mai precisă despre starea în care se afla limba română înainte de secolul al XVI-lea. Filologul, cercetătorul limbii se află, astfel, în fața unui gol de mai multe secole și, lipsit fiind de informații directe, el trebuie să se mulțumească cu simple presupuneri.

Dificultățile nu dispar nici chiar atunci cînd ajungem la secolul al XVI-lea și vrem să schițăm istoria limbii române, pornind de la această epocă și pînă în zilele noastre. Căci influența sintaxei limbii din care au fost traduse textele religioase prezintă un interes mediocru pentru cercetător.

Documentele publice și private, care sînt cele mai importante pentru cunoașterea trecutului unei limbi, n-au fost publicate decît într-un număr foarte restrîns. Chiar și cele care au fost scoase din praful bibliotecilor n-au fost încă studiate din toate punctele de vedere, ceea ce explică insuficiența cunoștințelor noastre actuale privind limba română veche.

3. Primele încercări de studiere a istoriei limbii române

Printre primii care relatează despre originea latină a limbii române au fost cronicarii Grigore Ureche și Miron Costin.

În lucrarea de căpătîi *Descriptio Moldaviae*, Dimitrie Cantemir menționează că limba română conține o serie de elemente de origine dacică.

Fondatorii Școlii ardelene, transilvănenii Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Mayor subliniază, în lucrările lor, că limba română nu este doar o limbă derivată din latină, ci și că ea a păstrat cu fidelitate vechiul său fond latin; graiurile străine, cu care a venit în contact, nu i-au alterat întru nimic structura internă. Iar dacă și se găsesc în ea câteva cuvinte slave, grecești etc., acestea sînt într-un număr mic și ar putea, la rigoare, să fie eliminate și înlocuite cu altele, de origine latină.

Scopul principal al reprezentanților Școlii Ardelene a fost să-i combată cu energie pe adversarii lor, care mergeau pînă-ntr-acolo încît contestau caracterul prin excelență latin al limbii române cu scopul de a o prezenta ca un amestec al tuturor idiomurilor barbare din țările balcanice.

Cel care s-a dovedit a fi cel mai fidel tradițiilor inaugurate de Școala latinistă a fost Timothei Cipariu. El a dezvoltat multe din ideile lui Petru Mayor. Ca și predecesorul său, T. Cipariu a încercat să lege dezvoltarea limbii române de latină. Dar greșeala lui a fost că, explicînd evoluția unor cuvinte românești, el pornea totdeauna de la formele latinei clasice, iar pentru a da o înfățișare cît mai „latinească” cuvintelor românești, el le-a apropiat totdeauna de formele latinei clasice, ortografiindu-le aproape la fel ca acestea.

O altă lacună a studiilor lui T. Cipariu constă în lipsa de cunoștințe în domeniul limbilor slave, în ignorarea influenței acestora asupra limbii române. Or, pentru a înțelege trecutul istoric al limbii române, slava veche, elementele ei sînt tot atît de importante ca și cele latinești. T. Cipariu n-a înțeles deloc utilitatea studiilor slave pentru filologia română. Adepții Școlii latiniste considerau chiar dezonorant pentru limba română ca ea să fie împresurată cu elemente slave. Influența slavă era considerată ca fiind dezastruoasă pentru cultura românească și era asociată cu ideea de barbarie.

Cu totul altul, chiar diametral opus, a fost drumul parcurs de Cihac în lucrările de lexicografie. Dar nici el n-a putut evita exagerările. Deoarece partizanii Școlii latiniste nu vroiau să recunoască influența limbilor slave asupra românei, Cihac s-a străduit să dovedească contrariul. Pentru a-și susține mai bine teza, el a încercat să descopere în lexicul limbii române un număr cît mai mare de elemente de origine slavă.

Importanța studiilor slave pentru cercetarea limbii române a fost pusă pe deplin în lumină de cercetătorul Micloșich. El a scos în evidență mai ales acele elemente slave care pătruseră în limba română mai de mult, în timp ce Cihac s-a ocupat și de cele apărute în română la o dată mai recentă. Marele merit al lui Miclosich este de a fi precizat mai bine decît se făcuse pînă la el legăturile limbii române cu celelalte limbi balcanice. Tot lui Miclosich i se datorează și primele studii de dialectologie română.

Un mare răsunset în filologie l-au avut lucrările lui Rösler, apărute între anii 1870-1875. El a combătut ideile celor care îi considerau pe români urmași direcți ai coloniștilor latini stabiliți în Dacia. Conform teoriei sale, națiunea română s-a format în sudul Dunării, în Moesia, și acolo a continuat să se dezvolte pînă la începutul secolului al XII-lea, cînd o ramură desprinsă din ea a dat naștere dacoromânilor, care și-au părăsit vechea așezare pentru a se stabili în regiunea Carpaților. După cum se știe, a greșit și Rösler.

4. Pe scurt din istoricul apariției limbii române

La începutul mileniului 1 p.Hr. o parte considerabilă a Europei de Sud-Est – de la Marea Egee în sud și pînă la Nistru în nord, de la Transilvania în apus și pînă la Marea Neagră în răsărit – era populată de tracii septentrionali. Întrucît locuiau pe un spațiu atît de imens, ei au început să fie denumiți după teritoriile pe care le populau. Astfel, cei care locuiau pe teritoriile dintre munții Balcani și rîul Nistru au fost numiți traci septentrionali, iar cei care populau teritoriul de la sud de Balcani – traci de sud.

Din cele peste o sută de triburi tracice, menționate de izvoarele scrise, doar puține au ajuns la o organizare statală reală. Cele mai numeroase triburi din lumea nord-tracică erau geții și dacii. Aceste triburi vorbeau aceeași limbă și aparțineau aceluiași popor, după cum menționează geograful și istoricul grec antic Strabon.

În secolul I p.Hr. triburile geto-dacice erau amenințate dinspre vest și nord-vest de celți, care avansau, pas cu pas, spre inima Transilvaniei. La est, bastranii, sciții și sarmații presau fără întrerupere asupra teritoriilor getice, pătrunzînd tot mai aproape de Carpații Orientali.

Pericolul cel mai mare venea însă de la sud, unde romanii, după ce transformaseră în provincii Macedonia și Grecia, avansau cu cuceririle lor spre nord, spre Dunăre. Deja unele triburi dintre Balcani și Dunăre fuseseră nevoite să recunoască supremația Romei și această perspectivă viza întreaga lume geto-dacică.

În fața acestor pericole, cei mai mulți dintre conducătorii daco-geților au înțeles necesitatea și avantajele unirii forțelor, acceptîndu-l pe Burebista ca rege al întregii Dacii. Burebista a zdrobit neamurile celților, pe care le-a alungat departe spre vest.

Conform informațiilor lui Strabon, Burebista a fost ucis în timpul unei răscoale, inițiată, probabil, de o parte a aristocrației, nemulțumită de tendințele regelui de a centraliza prea mult puterea statală. Nu este exclusă nici intervenția din umbră a Romei, conform binecunoscutului principiu „divide et impera”, mai ales că autorii antici vorbesc despre intenția lui Iulius Caesar de a trimite o armată contra Daciei. Se presupune că dispariția lui Burebista s-a produs cam în aceeași vreme cu asasinarea lui Caesar (anul 44 p.Hr.).

Încă în anii 72–71 p.Hr. o armată romană, condusă de generalul Lucullus, luptînd contra regelui Pontului Mithridate, a ajuns în Dobrogea și a impus cetățenilor greci tratate de alianță. Dar în anul 62 p.Hr., în urma unei răscoale la care au participat și geții, guvernatorul Macedoniei Hybrida a fost înfrînt, pierzînd și steagurile sale.

Abia după moartea lui Burebista, împăratul Augustus a încercat din nou să supună Dobrogea, trimițîndu-l împotriva geților pe generalul Crassus. Pe timpul lui Augustus, romanii au

cucerit cea mai mare parte a ținuturilor dintre munții Balcani și Dunăre, iar împăratul Tiberius (sec. I d.Hr., anul 14) a constituit aici provincis Moesis.

În fața invaziei iminente, bătrînul rege Duras a oferit de bună voie domnia lui Decebal, „pentru că era priceput în ale războiului și iscusit la faptă, știind cînd să năvălească și cînd să se retragă la timp, meșter a întinde curse, viteaz în luptă, știind a se folosi cu dibăcie de victorie și de a scăpa cu bine dintr-o înfrîngere, pentru care lucruri a fost mult timp, pentru romani, un protivnic de temut”.

Toate aceste calități pe care le atribuie istoricienii romani lui Decebal el le-a dovedit din plin chiar din prima confruntare pe care a avut-o cu oastea lui Domitian. Împăratul a trimis în Dacia, în anul 87, pe generalul Cornelius Fuccus (comandantul gărzii imperiale), care a suferit o înfrîngere catastrofală. Fuccus a pierdut o întreagă legiune, iar dacii au capturat stindarde romane, ceea ce era considerat lucrul cel mai rușinos pentru onoarea armatei imperiale.

În anul 88, Domitian a trimis o nouă armată, condusă de experimentalul Tettius Iulianus, care a înaintat prin Banat și a dat o bătălie grea la trecătoarea Porțile de Fier ale Transilvaniei. Deși a ieșit victorios, Iulianus nu și-a putut continua înaintarea spre capitala dacică. Așa fiind situația, împăratul s-a grăbit să încheie pace cu Decebal, recunoscîndu-l ca rege și acordîndu-i statut de client al Romei. Pentru a-l determina pe Decebal să nu mai atace trupele imperiale, i-a oferit mari sume de bani, meșteri și instructori militari – motiv pentru care această pace a fost considerată rușinoasă pentru Roma.

Noul împărat, Traian (98–117 d.Hr.) a făcut pregătiri pentru supunerea definitivă a Daciei. În primăvara anului 102, el a declanșat războiul, pătrunzînd în Dacia pe drumul urmat de Tettius Iulianus, dar a suferit mari pierderi. În primăvara anului următor, Traian a reluat ofensiva, recîștigînd cu greu multe poziții pe care le pierduse în iarnă. Într-o cetate din preajma Sarmizegetuzei, a regăsit stindardele pierdute de Cornelius Fuscus și a luat-o prizonieră pe sora lui Decebal. Acesta a cerut pace și Traian a acceptat, deoarece avea mari pierderi.

O nouă ofensivă împotriva Daciei e începută de Traian în anul 105. De data aceasta, situația era net favorabilă romanilor, care au asaltat zona munților Orăștiei din mai multe direcții. Toate încercările lui Decebal de a amîna deznodămîntul au eșuat. Fortificațiile din preajma capitalei au căzut rînd pe rînd, iar în cele din urmă a fost asediată și Sarmizegetuza. Romanii au tăiat conductele de aprovizionare cu apă și, după o rezistență eroică, dacii, sleiți de puteri, nu au mai putut opri asaltul final al trupelor romane. Decebal cu cîțiva oameni de încredere a încercat să fugă spre răsărit pentru a organiza o nouă rezistență, dar a fost ajuns de urmăritori. Pentru a nu împodobi triumful învingătorului, regele-erou a avut tăria morală să se sinucidă cu paloșul său. Capul și mîna dreaptă a

lui Decebal au fost duse împăratului și apoi trimise la Roma, ca tot poporul să vadă că dușmanul cel mai de temut al Imperiului nu mai există.

La 11 august 106, a fost constituită provincia romană Dacia și mulți veterani din legiunile romane au fost lăsați la vatră, ceea ce înseamnă că războiul se încheiase cu câteva luni înainte.

În afară de teritoriile dacice, care au format permanent provinciile Moesia și Dacia, romanii au mai ocupat, temporar, și alte zone locuite de daco-geți. Astfel, stăpînirea romană s-a extins asupra unui număr mare de autohtoni, care au fost incluși în sistemul politic-administrativ, militar, economic al Imperiului Roman, în cultura și civilizația romană. Teritoriile respective trebuie considerate părți componente ale Imperiului, ca zone de romanizare intensă a autohtonilor și de etnogeneză românească.

Progresul treptat al romanității, consolidarea stăpînirii imperiale, politica de integrare a populației locale în structurile politico-administrative au modificat treptat statutul autohtonilor. Ei devin un factor activ în viața provinciei, participă la apărarea acesteia, intră în relații cu autoritățile și populația colonială, se implică în relațiile economice dintre sat și oraș, astfel încît mulți geto-daci primesc cetățenie romană: „In urbe Romano qui sunt ex constitutione imperatoris Antonioni cives Romani effecti sunt”.

Îndată după cucerirea Daciei, a început popularea ei cu cetățeni romani și cu locuitori ai Imperiului „ad agros et urbes colendas”². Coloniștii aduși proveneau din toată lumea romană³, iar limba de comunicare între populație era, fără îndoială, latina, și nu latina clasică, căci e greu de presupus că ostașii și cei adunați de pe aiurea din întregul Imperiu Roman vorbeau la perfecție latina clasică, ci, mai degrabă, latina vulgară (*vulgus dicitur*).

Prin intermediul coloniștilor, au ajuns în stînga Dunării elementele culturii materiale și spirituale romane, formele administrative ale Imperiului. Contactul nemijlocit al coloniștilor cu autohtonii în orașe și sate au condus la schimbul de cuvinte, la integrarea dacilor în civilizația romană.

Calcululele arată că pe parcursul stăpînirii romane și-au făcut serviciul militar aproape 61 mii de soldați din rîndurile coloniștilor, inclusiv din rîndurile bărbaților daci. Serviciul militar dura 25 de ani, după care ostașii erau lăsați la vatră. Anume latinescul *veteranus* a dat în limba română (numai în arealul dacic!) cuvîntul *bătrîn*. După demobilizare, colonii primeau loturi de pămînt (*peculium* „lot de pămînt lucrat de coloni”). Prezența acestui cuvînt la români dovedește că în aria sud-dunăreană a teritoriului de formare a limbii române a fost instituit colonatul. În macedoromână

² „ca să cultive ogoarele și să populeze orașele”.

³ „in toto urbe Romano”.

picil'u – „avere în bani, agonisită cu intenția de a fi lăsată ca moștenire”, în dacoromână – *Picui* – „localitate”. Tot de aici provine și expresia populară *a umbla după chicuri* (*după chicușuri*).

Cu toate că Dacia, sub presiunea triburilor barbare din răsărit, a fost părăsită în anul 271, populația localnică a continuat să participe la răspîndirea și dezvoltarea limbii latine populare și după aceasta dată. În secolele III-IV, limba latină de la Dunăre a început, treptat, să se transforme în română. Deci procesul de formare a limbii române a durat peste 160 de ani de stăpînire romană și s-a încheiat aproximativ prin secolul al VII-lea, ceea ce rezultă din schimbările fonetice care s-au produs în această perioadă de peste șase secole, schimbări care nu se întîlnesc în elementele împrumutate de limba română din limbile slave.

Printre legițile fonetice cele mai importante menționăm:

– închiderea lui *a* urmat de o nazală+o vocală sau o consoană în *i*:
lana > *lînă*, *cantare* > *a cînta*, *campus* > *cîmp*, *mane* > *mîine*.

– fenomenul rotacismului, cînd sonanta *n* din cuvintele de origine latină (în afară de *nn*) a trecut în *r* sau și l-a alăturat pe *r*: *manus* – *mărule*, (*mîinile*), *menre* – *mine*, *canutus* – *cărunt*. Cuvîntul *rană* (v. sl. *paŋa*) n-a suferit astfel de modificări fonetice și n-a devenit *rînă* sau *rînră*.

Primele surse de informație despre limba română ca limbă romană nou constituită ne-au fost transmise de cronicarii bizantini Theophilactos Symocates și Theophanes Confessor, care, referindu-se la evenimentele din anul 587, povestesc despre un episod al războiului bizantinilor cu avarii.

În timpul uneia din lupte, armata localnicilor se retrăgea în munți. De pe șeaua unui cal, a căzut ranița cu merinde. Un ostaș a vrut să-l prevină pe colegul său despre pierdere și i-a strigat: „Torna, torna fratre!”, avînd în vedere ca acela să se întoarcă și să-și ridice pierderea. Dar cuvintele ostașului au fost interpretate cu un ordin, care a fost transmis, din gură în gură, nu celui cu pierderea, ci întregului detașament, pînă la ostașii din capul coloanei. În urma acestor cuvinte, detașamentul militar al autohtonilor s-a întors, a primit lupta, în rezultatul căreia a ieșit învingător.

Dacă, după cum subliniază cronicarii bizantini, aceste cuvinte „au fost spuse în limba locului, în limba părintească”, pentru noi e cert că avem de-a face cu fapte de limbă din perioada de formare a limbii române.

În această perioadă, limba română, ca și celelalte limbi romanice, nu era considerată încă o limbă bine distinctă de latină, iar populația care o vorbea era denumită cu termenul de romani. Grecii numeau poporul de pe ambele maluri ale Dunării aasoni. Astfel îi numeau grecii și pe cei de la sate, care, din cauza că nu prea aveau un grad înalt de cultură, nu puteau fi identificați de greci cu ceea ce-și închipuiau ei cînd rosteau cuvîntul *roman*. De altfel, grecii înșiși își ziceau romani, așa că nu aveau nici un motiv de a considera populația de la Dunăre tot romani. Deci prin limba aasonă,

cum o numeau grecii, trebuie să înțelegem că e vorba de un grai latinesc întrucîtva corupt, de unde putem deduce că e vorba de perioada de formare a limbii române.

Deci limba română este limba latină vorbită în mod neîntrerupt în partea orientală a Imperiului Roman, cuprinzînd provinciile dunărene Dacia, Moesia, Pannonia, Dardana, din momentul pătrunderii limbii latine populare în aceste provincii și pînă în zilele noastre.

Această limbă a suferit însă schimbări și transformări neîncetate atît prin evoluția ei normală, cît și prin influența exercitată de limbile cu care a venit în contact.

Din bibliografie:

1. *Istoria românilor (antică)*, Editura Universitas, Chișinău - Iași, 1991.
2. *Cugetul*, Revistă de istorie și științe sociale, nr. 1, 1990, pag. 9-19.
3. Gheorghe Postică, *Istoria românilor*, cap. IX // ziarul *Moldova Suverană* din 4 decembrie 1991.
4. Ion Hîncu, *Istoria românilor*, cap. X // *Moldova Suverană* din 6 decembrie 1991.

Evoluția sistemului vocalic latinesc

(tabelul)

Influența popoarelor slave a întărit aceste particularități fonematice ale limbilor romanice orientale.

Vorbind despre evoluția fiecărui fonem, ele vor fi tratate reieșind din:

poziția ocupată față de alte foneme;

devieri de la legitățile de evoluție;

modificări condiționate lingvistic.

Evoluția vocalei [ā]

Vocala [a] s-a păstrat cel mai bine în poziție tare (la început de silabă sau cuvânt și în silaba accentuată):

<i>largus</i> >	<i>larg</i>	<i>altarium</i> >	<i>altar</i>	<i>latus</i> >	<i>lat</i>
<i>calidus</i> >	<i>cald</i>	<i>muttare</i> >	<i>a muta</i>	<i>partem</i> >	<i>parte</i>
<i>lacrima</i> >	<i>lacrimă</i>	<i>albus</i> >	<i>alb</i>	<i>rarus</i> >	<i>rar</i>

În limba română contemporană, în loc de a, apare un ă la substantivele feminine, care, de obicei, au un accent paroxiton și care la singular au terminația *-ă*, *-e*, iar la plural *-i*, *-uri*:

<i>brățară</i>	<i>- brățări</i>	<i>cămară</i>	<i>- cămări</i>	<i>alamă</i>	<i>- alămuri</i>
<i>țară</i>	<i>- țări</i>	<i>nară</i>	<i>- nări</i>	<i>aramă</i>	<i>- arămuri</i>
<i>lumînare</i>	<i>- lumînări</i>	<i>cîntare</i>	<i>- cîntări</i>		

Ă în loc de a latinesc e prezent și în flexiunea verbală, mai ales la:

- indicativ și conjunctiv prezent, persoana a IV-a: *lăudamus* – (să) *lăudăm*; *adunamus* – (să) *adunăm*; *cantamus* – (să) *cîntăm* ;

- la indicativ prezent și la conjunctiv prezent, persoana a IV, mai ales în cadrul verbelor românești monosilabice: *damus* – (să) *dăm*; *lavamus* – (să) *lăm*; *stamus* – (să) *să stăm* ;

- la perfectul simplu, pers. a III-a sg. și I pl.: *adunavit* – *adună*, *adunavimus* – *adunăm*; *laudavit* – *laudă*, *laudavimus* – *lăudăm*;

- la imperativ singular în cadrul verbelor monosilabice românești: *dă! fă! lă!*

A latinesc e prezent prin ă și în logoformele pronumelui care (*qualem*): *căruia, căreia, căroră, cărei, căror, fiecărui, fiecărei, fiecăror, oricărui, oricărei, oricăror etc.*

a > e

a) dacă în silaba următoare a unui substantiv feminin apare un e: *fată – fete; masă – mese; față – fețe; casă – case;*

- la adjective: *deșartă – deșarte; beată – bete;*
- la verbe (conjunctivul amputat): *înfașă – înfeșe; apasă – apese.*

Dacă în cuvintele de origină latină a urma după grupul consonantic cl, el trece în e: *clamo > chem; inclavo > închei;*

b) dacă în silaba următoare apare o vocală deschisă (a), a precedat de grupurile consonantice cl și gl s-a păstrat, dar a primit și un ë semivocală: *clamat > cheamă, glacia > gheață.*

Procesul acesta s-a încheiat prin secolul al IV-lea, deoarece neologismele de tipul *clavicuă, exclama, glacial* nu ne oferă astfel de modificări.

În cadrul evoluției lui a pot fi stabilite trei legități de trecere a lui a în ă:

1) <i>a + n + vocală:</i>	<i>beteranus > bătrîn;</i>	<i>calcaneum > călcîi;</i>
	<i>romanus > român;</i>	<i>fontana > fîntînă;</i>
	<i>lana > lînă;</i>	<i>aranea > rîie;</i>
	<i>manus > mînă;</i>	<i>mane > mîine;</i>
	<i>canis > cîine;</i>	<i>panem > pîine.</i>

În cazul cuvintelor *mîine, pîine, cîine* și a derivatelor acestora, se poate stabili legitatea: dacă vocala din silaba următoare era reprezentată de un e, î a mai alăturat un i semivocalic.

2) <i>a + m + consoană:</i>	<i>campus > cîmp;</i>	<i>strambus > strîmb;</i>	<i>sambata > sîmbătă</i>
3) <i>a + n + consoană:</i>	<i>angelus > înger;</i>	<i>blandus > blînd;</i>	<i>prandium > prînz;</i>
	<i>canto > cînt;</i>	<i>branca > brîncă;</i>	<i>quantum > cît⁴.</i>

Procesul de închidere a lui a urmat de o consoană sau o vocală în î s-a încheiat prin secolele III-IV, deoarece în împrumuturile din limbile slave *a + nazală + vocală (consoană)* nu trece în î: *paŋa > rană; βpaŋa > vrană; Δaŋμe > danie; καμφορα > camforă.*

În textele vechi, întâlnim forma *anremă* sau *înpemə* pentru “inimă”. E vorba de așa-numitul fenomen al rotacismului și de asimilarea vocalică regresivă totală, care s-a produs în cadrul latinescului *anima*, care în latina clasică însemna “suflet”.

A final, fiind precedat de o vocală anterioară, devine ă: *acia – ață; frondia – frunză; vitea – viță*, ca și *mamă, masă, față, vară, casă* etc.

⁴ Notă: urmată însă de o nazală geminată, a s-a păstrat: *annus tertius > anțărț; damnum > daună; scamnum > scaun.*

A de la începutul cuvîntului dispăre. E vorba de procesul cunoscut cu numele de afereză: *agnellus* > *miel*; *aranaea* > *rîie*; *avunculus* > *unchi*; *autumna* > *toamnă*.

În textele vechi și în unele graiuri teritoriale a apare pentru ă: *mariră*, *picaturile*.

A apare necondiționat la început de cuvînt în calitate de proteză: *a aburi*, *a agăța*, *a aburca*, *a aligni*.

Evoluția vocalei ę (din ě)

În poziție tonică e (s-a diftongat) în ie:

exire > *a ieși*; *haedus* > *ied*; *melem* > *miere*; *pellem* > *piele*;
felem > *fiere*; *medium* > *miez*; *vermis* > *vierme*; *verres* > *vier*;
leporem > *iepure*; *pectus* > *piept*; *Mercuri + dies* > *miercuri*.

Latinescul *merula*, conform evoluției fonetice normale, trebuia să devină *miarlă*, prin analogie cu *petra* > *piatră*. Dar în cadrul evoluției lui *merula* s-a făcut analogie cu masculinul *mierloi* și cu diminutivul *mierliță*.

Tot sub influența derivatelor nu se produce diftongarea lui e în ie în cuvintele:

allego > *aleg*; *anellus* > *inel*; *verso* > *vărs*; *meus* > *meu*;
neco, -are > *a îneca*; *vetulus* > *veclus* > *vechi*; *medula* > *măduvă*.

Urmînd după oclusivele c (*k*), g, d, t și după spirantele s, z, e, în limba veche, s-a diftongat în ea, apoi s-a revenit la procesul monoftongării:

decem > *dzeace* > *zece*; *dextrem* > *dzeastre* > *zestre*;
terra > *țeară* > *țară*; *septem* > *șeapte* > *șapte* > *șapte*.

Unele variante însă au rămas literare sub forma diftongată: *sella* > *șea*; *testa* > *țeastă*; *fenestra* > *fereastră*.

Ca și în cadrul lui a, în cel al lui e acționează legițile de închidere a lui atunci cînd este urmat de o nazală:

- 1) *e + n + vocală* > *i*: *bene* > *bine*; *tenere* > *a ține*;
- 2) *e + n + consoană* > *i*: *dentem* > *dinte*;
- 3) *e + m + consoană* > *i*: *tempus* > *țimp*; *quem + ne* > *cine*.

Cînd însă e era urmat de nn sau de m + o vocală, închiderea lui e în i nu se producea: *genna* > *geană*; *gemo* > (*eu*) *gem*; *fremitus* > *freamăt*; *tremulo* > *tremur*.

Evoluția lui ę (din ě și ĭ)

Încă în latina clasică aceste două vocale se confundau, de aceea mai ales ĭ > ę:

aplico > *aplec*; *disligo* > *dezleg*; *sebum* > *seu*;
digitus > *deget*; *circo* > (*în*) *cerc*; *secretus* > *secret*;
densus > *des*; *nigrum* > *negru*; *circus* > *cerc*.

Dar: *circare* > *a cerca*; *legumen* > *legumă*; *serenus* > *senin*;
desertus > *deșert*; *digerare* > *a degera*; *berbecem* > *berbec*.

Urmat de o nazală + o consoană, *e* din silaba inițială > *i*:

mentire > *a minți*; *sentire* > *a simți*; *temporivum* > *timpuriu*.

În derivatele cu prefixul *ex-*, *e* s-a supus aferezei:

exbattere > *a zbate*; *excadere* > *a scădea*; *extricare* > *a strica*;
excaldare > *a scălda*; *excurtare* > *a scurta*; *extrigat* > *strigă*.

O dată cu dispariția lui *m* final de la substantivele neutre, *e* final uneori a dispărut, alteori s-a păstrat, formînd așa-numitele dublete ale substantivelor:

vervex > *berbex* > *berbecem* > *berbece* > *berbec*;

panticem > *pîntece* > *pîntec*;

solicem > *șoarece* > *șoarec*.

La fel, *e* s-a apocopat și în cuvintele *pavonem* > *păun*; *dies* > *zi*.

Epiteza lui *e*: *sex* > *șase* (prin analogie cu *septem* > *șapte*); *est* > *este* (prin analogie cu verbele regulate de conjugarea a III-a).

Evoluția lui *i* (>din *ī*)

În poziție accentuată *ī* s-a păstrat:

audīre > *a auzi*; *fīllius* > *fiu*; *gallīna* > *găină*;
dīcere > *a zice*; *frīgus* > *frig*; *scribere* > *a scrie*.

După *r* sau *rr* însă *i* > *î*:

ridere > *a rîde*; *rimat* > *rîmă*; *terrīna* > *țărîină*.
ripa > *rîpă*; *horrīre* > *a urî*;

În poziție atonă:

1. *i* inițial a devenit semivocală, formînd diftongi: *hiberna* > *iarnă*; *hierī* > *ieri*;

2. *i* din silaba acoperită s-a păstrat: *fīccatum* > *ficat*; *frīctura* > *friptură*;

3. *i* central s-a conservat: *scribere* > *a scrie*; *farīna* > *făină*;

I final s-a conservat din următoarele motive:

- pentru marcarea pluralului numelor masculine și neutre: *lupus* – *lupi*; *homo* – *homini*;
frīgus – *frigori*;

- la pluralul pronumelor și adjectivelor posesive: *nostrī* – (*ai*) *noștri*; *vestrī* – *vostri* – (*ai*) *voștri*;

- la persoana a II-a sg., prin analogie cu substantivele masculine și neutre, consoana finală *s* se transformă în *i*: *afflas* > *afli*; *cantas* > *cînți*; *mutas* > *muți*;

În rezultatul disimilării, *i* > *e*: *crīstianus* > *creștin*.

I s-a sincopat: *vestimentum* > *veșmînt*; *dominus* > *domn*; *viridis* > *verde*.

Evoluția vocalei *o* (din *ō* și *ū*)

În poziție tonică, *o* s-a păstrat:

<i>carneus</i> > <i>cărnos</i> ;	<i>dominus</i> > <i>domn</i> ;	<i>mortuus</i> > <i>mort</i> ;
<i>coquo</i> > <i>coc</i> ;	<i>homo</i> > <i>om</i> ;	<i>orbis</i> > <i>orb</i> ;
<i>corvus</i> > <i>corb</i> ;	<i>locus</i> > <i>loc</i> ;	<i>socrus</i> > <i>socru</i> ;
<i>dolus</i> > <i>dor</i> ;	<i>novem</i> > <i>nouă</i> ;	<i>porcus</i> > <i>porc</i> .

Încă în latina populară *o* se confunda cu *u*: *ostium* > *ustia* > *ușă*; *cogito, -are* > *a cugeta* > *cuget*.

Devieri condiționate în evoluția lui *o*:

- 1 *o+n+vocală* > *u*: *Creationem* > *Crăciun*; *bonus* > *bun*; *corona* > *cunună*;
2. *o+n+ consoană* > *u*: *frondia* > *frunză*; *frontem* > *frunte*; *pontem* > *punte*; *tondere* > *a tunde*;
3. *o+m+ consoană* > *u*: (cu excepția nazalelor): *comparo* > *cumpăr*.

Dar: *somnus* > *somn*; **domnus* > *domn*.

Dacă în silaba următoare apare o vocală deschisă sau semideschisă, *o* se diftonghează în *oa*: *broscia* > *broască*; *colorem* > *culoare*; *rota* > *roată*; *domna* > *doamnă*; *mola* > *moară*.

În textele vechi, în loc de *o*, întâlnim uneori *u*: *rugu-vă*, *rustrul*; diftongarea nemotivată a lui *o*: *coaperu*, *acoapere*.

În poziție neaccentuată, la început și la mijloc de cuvânt, *o* > *u*:

<i>cottizare</i> > <i>a cuteza</i> ;	<i>formica</i> > <i>furnică</i> ;	<i>occidere</i> > <i>a ucide</i> ;
<i>dominica</i> > <i>duminică</i> ;	<i>oblitare</i> > <i>a uita</i> ;	<i>rogationem</i> > <i>rugăciune</i> .

În cuvintele monosilabice *o* > *ă*: *vos* > *vă*; *quod* > *că*.

Printre modificările condiționate în evoluția lui *o* se cere menționată legitatea *o+n+ consoană* (cu excepția lui *n*) > *î*: *gonflare* > *a se (în)gîmfa*; *fontana* > *fîntînă*.

Dar: *cognatus* > *cumnat*; *coronare* > *a cununa*.

În textele vechi, în locul lui *ō*, întâlnim un *u*: *adurmi*, *uspăta*, *cunuscut*, *tute zece*, *arburii*.

Evoluția lui *u* (din *ū* și *ŭ*)

În poziție accentuată *u* s-a păstrat:

<i>avunculus</i> > <i>unchi</i> ;	<i>gustus</i> > <i>gust</i> ;	<i>numerus</i> > <i>număr</i> ;
<i>ducere</i> > <i>a duce</i> ;	<i>humerus</i> > <i>umăr</i> ;	<i>lupus</i> > <i>lup</i> ;
<i>dulcem</i> > <i>dulce</i> ;	<i>mulgere</i> > <i>a mulge</i> ;	<i>rupere</i> > <i>a ripe</i> ;
<i>gula</i> > <i>gură</i> ;	<i>luna</i> > <i>lună</i> ;	<i>surdus</i> > <i>surd</i> .

După cum *o* > *u*, tot așa *u* > *o*: *autumna* > *toamnă*; *muria* > *moare*; *dui* > *doi*; *pluvia* > *ploaie*; *cufea* > *coif*.

Modificări condiționate în evoluția lui *u*:

U precedat de grupul consonantic *cl (gl) > i*: *ingluttire > a înghiți; includere > a închide; subglutio > sughiț*,

În poziție accentuată, *u* inițial și medial s-a păstrat:

aducebat > aducea; infundare > a înfunda; lingula > lingură;
angustare > a îngusta; judicare > a judeca; salutare > a săruta.
excurtare > a scurta; urceolus > ulcior;

U+n+ consoană > î: *hirundinella > rîndunea; unquat > încă;*

U din silaba posttonică, s-a sincopat: *radicula > radicla > ridiche; trunculus > trunclus > trunchi; oculus > oclus > ochi; vetulus > veclus > vechi.*

U final, după dispariția consoanei finale, a dispărut și el:

blandus > blind; crudus > crud; lutus > lut; pugnus > pumn.
corvus > corb; gustus > gust; multum > mult;

Textele vechi îl mai păstrează pe *u* la sfârșit de cuvânt atît în cuvintele de origine latină, cît și în cele nonlatine: *pămăntu, dereptu, fundu, multu, glasu, scumpu, rodu.*

U final a dispărut pe parcursul secolelor XVII-XVIII.

Făcînd o generalizare a celor menționate pînă aici, am putea conchide că vocalele noi din limba română, *ă* și *î*, au derivat din:

***Î* provine din:**

a nazal accentuat: *campus > cîmp; blandus > blînd; lana > lînă;*

a nazal neaccentuat: *angustus > îngust; antaneus > întîi sau din a neaccentuat urmar de r+n: carnaseus > cîrnaț;*

e accentuat urmat de *n+ vocală (consoană)*: *venetus > vînăt; conventum > cuvînt; vendo > (eu) vînd;*

e neaccentuat: *venosus > vînos; virtuosus > vîrtos; viscosus > vîscos;*

e împrumutat, devenit în română nazal: *РБД > rînd; свят > sfînt;*

i accentuat după *rr* sau *r* inițial: *horrire > a urî; teriinna > țărînă; ripa > rîpă; ridere > a rîde;*

i neaccentuat: *ridebat > rîdea; rimare > a rîma;*

i (ъ) împrumutat: *врѣста > vîrstă; дрѣзь > dîrz;*

o nazal: *fontana > fîntînă; longum ad > lîngă;*

o împrumutat: *порколаб > pîrcălab;*

u aton: *hirundinella > rîndunea.*

Ă provine din:

a latin aton: *caldura, primavera, lacrima, ligatura, arsura*;

a latin neaccentuat în cuvintele derivate monosilabice: *dă, lă, fă*;

a împrumutat; *бездуна > beznă, блана > blană, коса > coasă*;

e latin aton: *veteranus > beteranus > bătrîn; crepare > a crăpa*;

e (i) latin accentuat: *fetus > făt; melum > măr; picula > păcură*;

e împrumutat: *serviétte > (reg.) șărvăt; овьсь > ovăz*;

i latin aton: *radicina > rădăcină; titionem > tăciune*;

i împrumutat aton: *лебедь > lebădă*;

o latin accentuat: *foras > fără*;

o împrumutat: *кадило > candelă; коливо > colivă; никовало > nicovală*;

u latin aton: *pulmonem > plămîn; eccum tale > acătării*;

u împrumutat: *въздъхъ > vâzduh*.

EVOLUȚIA SISTEMULUI CONSONANTIC LATINESC

Ca și sistemul vocalic, cel consonantic latinesc a suferit o serie de modificări care au fost preluate ulterior de idiomurile neolatine, inclusiv de cel românesc. Printre cele mai importante modificări ale consonantismului latin târziu, vom menționa următoarele:

1. Încă începînd cu sec. I p.Hr., în lucrările de fonetică latinești era înregistrat așa-numitul fenomen al betacismului, cînd *v* inițial sau intervocalic era pronunțat ca *b*: *vovis – vobis, sivi – sibi, veteranus – beteranus* etc. Și viceversa, după sec. I d.Hr., într-o serie de inscripții din Dacia, în locul lui *b* era înregistrat *v*: *albeus – alveus, berbex – vervex*.

2. Consoanele oclusive dentale *d, t*, urmate fiind de *i* în hiat, se palatalizează. Deja prin secolele II-III d.H. ele se pronunțau respectiv *ț* și *dz* (*z*), așa cum se pronunță astăzi în limba română.

3. Paralel cu palatalizarea dentalelor, are loc și palatalizarea velarelor. O dovadă în acest sens o aduc confuziile grafice *ci* și *ti*: *condicione – conditione, Bonifatio – Bonifacio*, întîlnite în inscripții începînd cu secolul al II-lea.

4. Velara sonoră palatalizată (*g*) a evoluat în latina tîrzie pe două căi:

a) *g* intervocalic a dispărut: *ego > eu; magis > mai*;

b) *g* urmat de *e* (*i*) a evoluat în *ğ*: *legem > lege; gelum > ger*.

5. În latina tîrzie, consoanele geminate (*pp, tt, mm, nn, ll, rr, ff, ss* etc.) încep să se simplifice, articulîndu-se ca și consoanele simple, adică mai puțin energetic.

6. Consoanele finale încep să amuțească în latina tîrzie prin secolul I d. Hr.: *decem > zece; frater > frate; fillius > fiu; facit > face* etc.

7. Grupurile consonantice se reduc la o singură consoană: *exire* > *a ieși*; *excaldare* > *a scălda*; *sanguem* > *sînge*; *aqua* > *apă*; *quattuor* > *patru* etc.

Vorbind despre evoluția fiecărui fonem consonantic în parte, le vom cerceta sub 3 aspecte principale:

1. soarta consoanei respective în poziție inițială și medială;
2. soarta consoanei respective în poziție finală;
3. devieri condiționate de poziția sunetului respectiv.

Evoluția oclusivelor labiale

P inițial și medial s-a păstrat:

<i>paganus</i> > <i>păgîn</i> ;	<i>platanus</i> > <i>paltin</i> ;	<i>comparare</i> > <i>a cumpăra</i> ;
<i>pellis</i> > <i>piele</i> ;	<i>capistrum</i> > <i>căpăstru</i> ;	<i>repaussare</i> > <i>a răposa</i> ;
<i>parere</i> > <i>a părea</i> ;	<i>capra</i> > <i>capră</i> ;	<i>cuppa</i> > <i>cupă</i> ;
<i>plangere</i> > <i>a plînge</i> ;	<i>carpinus</i> > <i>carpen</i> ;	<i>sappa</i> > <i>sapă</i> .

P final, după dispariția consoanei finale, apoi a lui *u*, s-a păstrat: *campus* > *cîmp*; *caput* > *cap*; *tempus* > *tîmp*; *crepo* > *crăp*.

Devieri în evoluția lui *p*

P > *n*: *nuptiae* > *nunți* (asimilare consonantică, regresivă, parțială, prin contact) ;

P > *t*: *despectus* > *deștept* (asimilare consonantică, regresivă, parțială, la distanță).

B inițial și medial s-a păstrat:

<i>basilica</i> > <i>biserică</i> ;	<i>berbecem</i> > <i>berbec</i> ;	<i>carbonem</i> > <i>cărbune</i> ;
<i>baptisare</i> > <i>a boteza</i> ;	<i>blandus</i> > <i>blind</i> ;	<i>sorbire</i> > <i>a sorbi</i> .

B final, cauzat de amuțirea lui *u* final, rămâne intact;

<i>albus</i> > <i>alb</i> ;	<i>rubeus</i> > <i>roib</i> ;	<i>strambus</i> > <i>strîmb</i> ;
<i>palumbus</i> > <i>porumb</i> ;	<i>sorbus</i> > <i>sorb</i> ;	<i>subtus</i> > <i>sub</i> .

Modificări condiționate:

B intervocalic, din necesitatea de a ușura pronunția, a dispărut:

<i>abellona</i> > <i>alună</i> ;	<i>cubitus</i> > <i>cot</i> ;	<i>tibi</i> > <i>ție</i> ;
<i>bubalus</i> > <i>bour</i> ;	<i>libertare</i> > <i>a ierta</i> ;	<i>sibi</i> > <i>sie</i> .
<i>caballus</i> > <i>cal</i> ;	<i>scribere</i> > <i>a scrie</i> ;	

Există și unele excepții de la această legitate, cînd *b* intervocalic > *v*, dacă se află în componența formelor tone ale verbului *a avea*: *habemus* > *avem*; *habetis* > *aveți*; *habere* > *a avea*; *habui* > *avui* etc.

B > *u* în formele pronomelor personale în dativ: *nobis* > *nouă*; *vobis* > *vouă*.

Uneori, *b* intervocalic > *g* (ǵ): *rubus* > *rug*; *uber* > *uger*. Ajuns prin metateză între o vocală și o semivocală, *b* s-a păstrat: *robeus* > *roib*; *habeat* > *să aibă*.

Precedat de o vocală și urmat de o lichidă, ***b*** > ***u***: *fabrum* > *faur*; *februarius* > *făurar*; *sub(u)lum* > *sul*.

Devieri în evoluția lui *b*:

1. *b* a fost disimilat de consoana imediat următoare: *ablongare* > *a alunga*; *subglutiare* > *a sughița*; *abscondere* > *a ascunde*;
2. *b* s-a palatalizat: *fimbria* > *frînghie*;
3. *b* s-a vocalizat: *presbiter* > *preot*.

Oclusivele dentale și velare

T inițial și medial s-a păstrat (cu excepția cazurilor de africativizare):

<i>turturella</i> > <i>turturea</i> ;	<i>intrare</i> > <i>a intra</i> ;	<i>turma</i> > <i>turmă</i> ;
<i>tondere</i> > <i>a tunde</i> ;	<i>panticem</i> > <i>pîntece</i> ;	<i>sagitare</i> > <i>a săgeta</i> ;
<i>tabanus</i> > <i>tăun</i> ;	<i>porta</i> > <i>poartă</i> ;	<i>sitem</i> > <i>sete</i> .

T final a amuțit, cu rare excepții, încă în perioada latinei populare: *ad post* > *apoi*; *aut* > *au*; *bibit* > *bea*; *scribet* > *scrie*; *stet* > *să stea*. Dar: *sunt*.

În urma dispariției lui *u* final, *t* a rămas intact: *canto* > *cînt*; *imperator* > *împărat*; *lutum* > *lut*; *mustum* > *must*; *stratum* > *strat*; *ventus* > *vînt*.

Modificări condiționate:

T + o vocală anterioară în hiat > *ț*:

<i>credentia</i> > <i>credință</i> ;	<i>hospitium</i> > <i>ospăț</i> ;	<i>potentia</i> > <i>putință</i> ;
<i>sementia</i> > <i>sămînță</i> ;	<i>vivitia</i> > <i>viță</i> ;	<i>subglutiare</i> > <i>a sughița</i> .

Această legitate e valabilă și pentru limba română contemporană, când *t* final este urmat de sufixul diminutiv *-ior*: *slut* > *sluțior*; *frate* > *frățior*; *oaspete* > *ospețior*.

T+*e* (*i*) în hiat cu *ō* sau *ū* > *č*:

<i>Creationem</i> > <i>Crăciun</i> ;	<i>fetiola</i> > <i>fecioară</i> ;
<i>inclinacionem</i> > <i>închinăciune</i> ;	<i>mentionem</i> > <i>minciună</i> ;
<i>petiolus</i> > <i>picior</i> ;	<i>rogationem</i> > <i>rugăciune</i> .

Tot așa se comportă astăzi în limba română contemporană *t* sau *ț* final, dacă e urmat de sufixul diminutiv *-ior*: *cîrnaț* > *cîrnăcoir*; *grăunte* > *grăuncior*; *cuminte* > *cumincior*; *dimineață* > *dimineciuară*.

Dacă însă *t* este precedat de consoana *s*, chiar de este urmat de o vocală anterioară, el nu se transformă în *ț* sau în *č*:

<i>angusti</i> > <i>înguști</i> ;	<i>astectare</i> > <i>a aștepta</i> ;	<i>hosti</i> > <i>oști</i> ;
-----------------------------------	---------------------------------------	------------------------------

tristi > *triști*; *asternere* > *a așterne*; *extergere* > *a șterge*.

Precedat însă de *s*, dar urmat de *i* în hiat, *t* dispare: *pastionem* > *pășuine*; *ustia* > *ușă*; *ostiolum* > *ușor* (subst.).

Devieri în evoluția lui *t*:

1. *t* > *ț* fiind asimilat regresiv de o consoană africată: *monticellus* > *muncel*; *petiginem* > *pecigine*.

2. *t* dispare, fiind disimilat, mai ales în cadrul formelor de perfect simplu, la pers. II sg.: *cantasti* > *cîntași*; *laudasti* > *lăudași*; *dormisti* > *dormiși*.

1. Încă în perioada latinei târzii, *t* s-a sonorizat: *urtica* > *urdica* > *urzică*.

D inițial și medial a rămas neschimbat, dacă nu era urmat de o vocală anterioară:

<i>dentem</i> > <i>dinte</i> ;	<i>detonare</i> > <i>a detuna</i> ;	<i>tenda</i> > <i>tindă</i> ;
<i>dare</i> > <i>a da</i> ;	<i>depanare</i> > <i>a depăna</i> ;	<i>coda</i> > <i>coadă</i> ;
<i>dormire</i> > <i>a dormi</i> ;	<i>caldura</i> > <i>căldură</i> ;	<i>caldaria</i> > <i>căldare</i> .

D final a amuțit încă în perioada latinei târzii: *ad* > *a*; *quod* > *că*; *quid* > *ce*.

După dispariția lui *u* final, *d* s-a păstrat:

<i>cado</i> > <i>cad</i> ;	<i>crudus</i> > <i>crud</i> ;	<i>intendo</i> > <i>întind</i> ;
<i>calidus</i> > <i>cald</i> ;	<i>prehendo</i> > <i>prind</i> ;	<i>vendo</i> > <i>vînd</i> .

Modificări condiționate:

d+e (i) > *dz* > *z*: *decem* > *dzece* > *zece*; *surdi* > *surdzi* > *surzi*.

d+e (i) în hiat > *dz* > *z*: *diana* > *dzîină* > *zîină*; *prandium* > *prîndz* > *prînz*; *dies* > *dzi* > *zi*;
hordeum > *ordz* > *orz*; *frondia* > *frundză* > *frunză*.

D din componența grupului consonantic *ndc* a fost disimilat: *mand(u)care* > *mîncare*.

Devieri în evoluția lui *d*:

1. *d* a fost disimilat regresiv: *admissarius* > *armășar*;

2. Disimilare regresivă parțială: *adjungere* > *a ajunge*.

C(k) a rămas intact dacă nu preceda o vocală anterioară: *cantus* > *cînt*; *cucuta* > *cucută*; *culmen* > *culme*; *peccatum* > *păcat*.

În urma dispariției lui *u* final, *c(k)* s-a păstrat:

<i>accus</i> > <i>ac</i> ;	<i>cuccus</i> > <i>cuc</i> ;	<i>porcus</i> > <i>porc</i> ;
<i>arcus</i> > <i>arc</i> ;	<i>lacus</i> > <i>lac</i> ;	<i>sucus</i> > <i>suc</i> .
<i>circus</i> > <i>cerc</i> ;	<i>sacus</i> > <i>sac</i> ;	

În unele cuvinte, *c(k)* s-a sonorizat: *conflare* > *a se (în)gîmfa*; *cotoneus* > *gotoneus* > *gutui*; *invinco* > *îving*; *vitricus* > *vitreg*.

Modificări condiționate:

1. *c+e(i)* s-a africativizat:

<i>cera</i> > <i>ceară</i> ;	<i>ceapa</i> > <i>ceapă</i> ;	<i>dulcis</i> > <i>dulce</i> ;
<i>cernere</i> > <i>a a cerne</i> ;	<i>circus</i> > <i>cerc</i> ;	<i>cervus</i> > <i>cerb</i> ;
<i>caelum</i> > <i>cer</i> ;	<i>ducere</i> > <i>a duce</i> ;	<i>macelarius</i> > <i>măcelar</i> .

2. *c+e(i)* în hiat cu o vocală accentuată sau cu *o (u)* neaccentuat s-a transformat în *ț*:

<i>arsicia</i> > <i>arșiță</i> ;	<i>inglacio</i> > <i>îngheț</i> ;	<i>nutricium</i> > <i>nutreț</i> ;
<i>discalciare</i> > <i>a descălța</i> ;	<i>judicium</i> > <i> județ</i> ;	<i>disculcius</i> > <i>desculț</i>

3. Precedat de *s* și urmat de *e(i)*, *c* > *t*: *cognoscere* > *a cunoaște*; *nescio quid* > *niște*; *vescidus* > *veșted*; *nascere* > *a naște*.

4. În aceeași poziție, dar urmat de *e (i)* în hiat, *c* a dispărut: *fascia* > *fîșie*; *disfaciolare* > *a desfășura*.

5. *c* din cadrul grupului consonantic *cl* s-a palatalizat în *k'(ch)*:

<i>clamare</i> > <i>a chema</i> ;	<i>inclinare</i> > <i>a încheia</i> ;	<i>radic(u)la</i> > <i>ridiche</i> ;
<i>clavem</i> > <i>cheie</i> ;	<i>includere</i> > <i>a închide</i> ;	<i>veclus</i> > <i>vechi</i> .

6. *c* după o vocală accentuată și urmat de *s* sau *t* > *p*:

<i>coctorius</i> > <i>cuptor</i> ;	<i>frictura</i> > <i>friptură</i> ;	<i>pectus</i> > <i>piept</i> ;
<i>directus</i> > <i>drept</i> ;	<i>fructus</i> > <i>frupt</i> ;	<i>lucta</i> > <i>luptă</i> ;
<i>factum</i> > <i>fapt</i> ;	<i>intellectus</i> > <i>înțelept</i> ;	<i>octo</i> > <i>opt</i> .

7. *c* după o vocală atonă, urmat de *s*, s-a contopit cu acesta:

<i>exire</i> > <i>a ieși</i> ;	<i>lexiva</i> > <i>leșie</i> ;	<i>dixisti</i> > <i>ziseși</i> ;
<i>laxare</i> > <i>a lăsa</i> ;	<i>maxilla</i> > <i>măsea</i> ;	<i>franxisti</i> > <i>frînseși</i> .

G inițial și medial, dacă nu era urmat de o vocală anterioară, s-a păstrat:

<i>gallina</i> > <i>găină</i> ;	<i>ligat</i> > <i>leagă</i> ;	<i>grevem</i> > <i>greu</i> ;
<i>graulus</i> > <i>graur</i> ;	<i>gula</i> > <i>gurp</i> ;	<i>rogat</i> > <i>roagă</i> .

G final, în urma disparuției lui *u* final, a rămas intact:

<i>castido</i> > <i>cîștig</i> ;	<i>jugum</i> > <i>jug</i> ;	<i>rumegat</i> > <i>rumegă</i> ;
<i>dirigo</i> > <i>dreg</i> ;	<i>longus</i> > <i>lung</i> ;	<i>fumigat</i> > <i>fumegă</i> ;
<i>fagus</i> > <i>fag</i> ;	<i>largus</i> > <i>larg</i> ;	<i>allego</i> > <i>aleg</i> .

Modificări condiționate:

1. *g+e(i)* s-a africativizat în *gț*:

Sonantele nazale

M inițial și medial s-a păstrat:

<i>mensa</i> > <i>masă</i> ;	<i>mutus</i> > <i>mut</i> ;	<i>dominica</i> > <i>duminică</i> ;
<i>mens, mentis</i> > <i>minte</i> ;	<i>mensura</i> > <i>măsură</i> ;	<i>comnator</i> > <i>cumătru</i> ;
<i>mons, montis</i> > <i>munte</i> ;	<i>mentire</i> > <i>a minți</i> ;	<i>lumen</i> > <i>lume</i> .
<i>musca</i> > <i>muscă</i> ;	<i>dormire</i> > <i>a dormi</i> ;	

M final a amuțit încă în latina târzie:

<i>dentem</i> > <i>dinte</i> ;	<i>mentionem</i> > <i>minciună</i> ;	<i>partem</i> > <i>parte</i> ;
<i>fontem</i> > <i>frunte</i> ;	<i>noctem</i> > <i>noapte</i> ;	<i>salicem</i> > <i>salce</i> .

La finala secundară *m* s-a păstrat:

<i>fumus</i> > <i>fum</i> ;	<i>homo</i> > <i>om</i> ;	<i>termulus</i> > <i>țarm</i> ;
<i>pomus</i> > <i>pom</i> ;	<i>timeo</i> > (<i>mă</i>) <i>tem</i> ;	<i>adunamus</i> > <i>adunăm</i> .

Modificări condiționate:

1. *M* precedat de *a* și urmat de *n* (*a+m+n*) > *u*: *scannum* > *scaun*; *danum* > *daună*.
2. În componența prefixului *com-*, uneori, *m* s-a păstrat: *comparat* > *cumpără*; *compitis* > *cumpăt*, alteori a dispărut: *comprehendit* > *cuprinde*.
3. În varianta populară, *m* deseori > *n*: *ghimpi* > *ghinchi*; *strîmbi* > *strînghi*; *scump* > *scunchi*.

Printre devieri în evoluția lui *m* pot fi menționate:

1. asimilarea: *formica* > *furnică*.
2. disimilarea: *malva* > *nalbă*.

N inițial și medial s-a păstrat:

<i>nasus</i> > <i>nas</i> ;	<i>lana</i> > <i>lână</i> ;	<i>necare</i> > <i>a îneca</i> ;
<i>ningere</i> > <i>a ninge</i> ;	<i>mane</i> > <i>mîine</i> ;	<i>panem</i> > <i>pîine</i> .
<i>anima</i> > <i>inimă</i> ;	<i>minaret</i> > <i>a mîna</i> ;	

N final a dispărut încă în perioada latinei târzii:

<i>culmen</i> > <i>culme</i> ;	<i>legumen</i> > <i>legumă</i> ;	<i>nomen</i> > <i>nume</i> .
--------------------------------	----------------------------------	------------------------------

Urmat de *u* final, care mai apoi a dispărut, *n* s-a păstrat: *cornu* > *corn*; *torno* > *torn*; *cerno* > *cern*; *prunus* > *prun*; *vinum* > *vin*.

Modificări condiționate:

1. *n+e(i)* în hiat s-a palatalizat: *antaneus* > *întîi*; *banea* > *baie*; *calcaleum* > *călcîi*; *cotoneus* > *gutui*; *cuneus* > *cui*; *vinea* > *vie*.
2. Palatalizarea lui *n* are loc și astăzi, cînt apare sufixul *-ior*: *bălan* > *bălăior*; *bătrîn* > *bătrîior*; *sprinten* > *sprinteior*.

3. Urmat de *s*, *n* a fost disimilat de acesta: *mensa* > *masă*; *densus* > *des*; *mostrare* > *a mostra*; *pensare* > *a păsa*.

4. În prefixul *con-* soarta lui *n* e similară celei a lui *m*: uneori s-a păstrat: *contenio* > *cuntenesc*; *conjugo* > (*în*)*conjur*, alteori a dispărut: *confundare* > *a cufunda*; *convenire* > *a (se) cuveni*; *conventum* > *cuvînt*.

În textele vechi, *n* intervocalic din cuvintele de origine latină (cu excepția celor în care *n* era geminat: *nn*), era scris *r*, fenomen cunoscut cu numele de ritacism: *bonus* > *buru* > *bun*; *homini* > *oameri* > *oameni*; *sanitatem* > *sărătate* > *sănătate*.

Dar: *annus* > *an*; *genna* > *geană*.

Devieri în evoluția lui *n*:

1. Urmat de *s*, *n* s-a păstrat în cadrul unor forme de perfect simplu al verbelor de conjugarea III-a: *strinxi* > *strînsei*; *planxi* > *plînsei*; *unxi* > *unsei*.

2. *n+i* final se palatalizează în radicalul unor verbe:

apponis > *apui*;

ponis > *pui*;

suponis > *supui*;

exponis > *spui*;

reponis > *răpui*;

(*re*)*manes* > (*ră*)*mîi*.

La nume însă, în aceleași condiții (*n+i* final), norma literară îl păstrează pe *n*: *boni* > *buni*; *pruni* > *pruni*; *nonni* > *nuni*.

3. Asimilarea lui *n* urmat de *b*, *p*: (*în*)*pacare* > *împăca*; (*în*)*blandire* > *a îmblînzi*;
(*în*)*plantare* > *a împînta*.

4. Disimilarea lui *n*: *canutus* > *cărunt*; *fenestra* > *fereastră*; *ranunculus* > *rărunchi*; *neminem* > *nimărui*;

5. Epenteza lui *n*: *grangulus* > *graur*.

Evoluția lichidelor

L inițial și medial (ci excepția poziției intervocalice) s-a menținut:

lacrima > *lacrimă*;

fulgerare > *fulgera*;

palma > *palmă*;

lactem > *lapte*;

illac ad > *la*;

caballus > *cal*;

caldura > *căldură*;

abellona > *alună*;

allevatum > *aluat*.

L final s-a păstrat după dispariția lui *u* final:

agnellus > *miel*;

circellus > *cercel*;

subullum > *sul*;

catellus > *cățel*;

stabullum > *staul*;

porcellus > *purcel*.

La substantivele care-l aveau pe *l* la N., trecute fiind prin paradigma declinării, acesta s-a transformat în *r*: *fel, felem* > *fiere*; *mel, melem* > *miere*; *sal, salem* > *sare*; *sol, solem* > *soare*.

Modificări condiționate:

1. *L* intervocalic > *r*:

<i>caelum</i> > <i>cer</i> ;	<i>filum</i> > <i>fir</i> ;	<i>paludem</i> > <i>pădure</i> ;
<i>bubalus</i> > <i>bour</i> ;	<i>gula</i> > <i>gură</i> ;	<i>palumbus</i> > <i>porumb</i> ;
<i>dolus</i> > <i>dor</i> ;	<i>melum</i> > <i>măr</i> ;	<i>petiolus</i> > <i>picioar</i> ;
<i>gelum</i> > <i>ger</i> ;	<i>mola</i> > <i>moară</i> ;	<i>qualem</i> > <i>care</i> .

2. *ll* însă, în această poziție, s-a păstrat:

<i>caballus</i> > <i>cal</i> ;	<i>galleta</i> > <i>găleată</i> ;	<i>satullus</i> > <i>sătul</i> ;
<i>anellus</i> > <i>inel</i> ;	<i>pellem</i> > <i>piele</i> ;	<i>vallem</i> > <i>vale</i> ;
<i>circellus</i> > <i>cercel</i> ;	<i>ille</i> > <i>el</i> ;	<i>olla</i> > <i>oală</i> .

3. *ll* urmat de *a*, mai ales în cadrul substantivelor feminine, a dispărut:

<i>margella</i> > <i>mărgea</i> ;	<i>porcella</i> > <i>purcea</i> ;
<i>hirundinella</i> > <i>rîndunea</i> ;	<i>turturella</i> > <i>turturea</i> ;
<i>novella</i> > <i>nuia</i> ;	<i>vitella</i> > <i>vișea</i> .
<i>stella</i> > <i>stea</i> ;	

4. *l* din componența grupurilor consonantice *cl*, *gl* s-a palatalizat, aceste grupuri transformându-se respective în *ch*, *gh*:

<i>clagum</i> > <i>cheag</i> ;	<i>clamare</i> > <i>a chema</i> ;	<i>glacia</i> > <i>gheață</i> ;
<i>clarum</i> > <i>chiar</i> ;	<i>clavatoria</i> > <i>cheutoare</i> ;	<i>glandem</i> > <i>ghindă</i> ;
<i>clavem</i> > <i>cheie</i> ;	<i>oricla</i> > <i>ureche</i> ;	<i>inglutire</i> > <i>a înghiți</i> .

5. *l+e(i)* în hiat la început s-a palatalizat, apoi a dispărut:

<i>folia</i> > <i>foaie</i> ;	<i>doliosus</i> > <i>duios</i> ;	<i>palea</i> > <i>paie</i> ;
<i>filius</i> > <i>fiu</i> ;	<i>familia</i> > <i>femeie</i> ;	<i>taliat</i> > <i>taie</i> ;
<i>alium</i> > <i>ai</i> „usturoi”;	<i>milia</i> > <i>mie</i> ;	<i>voleo</i> > <i>voi</i> .

Printre d e v i e r i în evoluția lui *l*, putem menționa:

1. Asimilarea: *fuliginem* > *funingine*;
2. Disimilarea: *ululare* > *a urla*;
3. metateza: *pulmonem* > *plămîn*.

R inițial și medial s-a păstrat:

<i>resonare</i> > <i>a răsună</i> ;	<i>capistrum</i> > <i>căpăstru</i> ;	<i>fera</i> > <i>fiară</i> ;
<i>arana</i> > <i>râie</i> ;	<i>carraria</i> > <i>cărare</i> ;	<i>terra</i> > <i>țară</i> ;
<i>risus</i> > <i>rîs</i> ;	<i>arcus</i> > <i>arc</i> ;	<i>socrus</i> > <i>socru</i> .

R final, în cazul metatezei, s-a păstrat: *inter* > *între*; *quattuor* > *patru*; *comnater* > *cumătru*; *super* > *spre*.

R final, dacă n-a avit loc metateza, a dispărut ca orice consoană finală: *imperator* > *împărat*; *frater* > *frate*.

Există însă și câteva excepții, când r final s-a păstrat, chiar dacă nu s-a produs metateza: *vultur* > *vultur*; *venator* > *vînător*, *fulger* > *fulger*.

R de la finala secundară s-a păstrat: *aurus* > *aur*; *cibrum* > *ciur*; *humerus* > *umăr*; *rarus* > *rar*; *ferrum* > *fier*; *taurus* > *taur*; *suffero* > *sufăr*; *carrus* > *car*.

Devieri în evoluția lui r:

R+i, ca și n+i, se palatalizează și dispăre: *velis* > *veri* > *vei*.

Dar *r+i* în hiat s-a păstrat:

adjutorium > *ajutor*; *admissarius* > *armăsar*;
februarius > *făurar*; *venatoria* > *vînătoare*; *muria* > *moare*.

În limba vorbită însă, r, ca și n, se palatalizează: *paris* > *pari* > *pai*; *queri* > *ceri* > *cei*; *pereat* > *piară* > *pieie*.

Aceeași evoluție o are, în limba vorbită, și r descendent din l latin intervocalic: *salis* > *sari* > *sai*.

R a fost asimilat: *corona* > *cunună*; *serenus* > *senin*; *farina* > *fănină*; *mirionem* > *minune*.

R a fost disimilat: *turbulare* > *a tulbura*; *rostrum* > *rost*.

S-a produs metateza: *formosus* > *frumos*; *sternutare* > *a strănuta*.

În infinitivul verbului, r s-a apocopat: *dare* – *a da*; *stare* – *a sta*; *venire* – *a veni*; *scribere* – *a scrie*.

F în poziție inițială și medială s-a păstrat:

<i>facere</i> > <i>a face</i>	<i>fenestra</i> > <i>fereastră</i>	<i>inflare</i> > <i>a umfla</i>
<i>factum</i> > <i>fapt</i>	<i>frictura</i> > <i>friptură</i>	<i>inflorire</i> > <i>a înflori</i>
<i>factura</i> > <i>făptură</i>	<i>fructus</i> > <i>frupt</i>	<i>afflare</i> > <i>a (se) afla</i>
<i>formica</i> > <i>furnică</i>	<i>frons, frontis</i> > <i>frunte</i>	<i>scrofa</i> > <i>scroafă</i>

F din finala secundară s-a păstrat: *cufea* > *coif*; *stufus* > *stuf*.

Fricativa v apare la o etapă mai târzie a latinei populare, dintr-un u semivocalic latinesc, care s-a păstrat în poziție inițială și medială, în afară de poziția intervocalică:

<i>valem</i> > <i>vale</i>	<i>venenum</i> > <i>venin</i>	<i>convenire</i> > <i>a (se) cuveni</i>
<i>verus</i> > <i>văr</i>	<i>venator</i> > <i>vînător</i>	<i>convenientia</i> > <i>cuviniță</i>
<i>venatus</i> > <i>vînat</i>	<i>conventum</i> > <i>cuvînt</i>	

În poziție intervocalică, *v*, ca și *b*, dispăre din motive de pronunție:

<i>avunculus</i> > <i>unchi</i>	<i>cantavi</i> > <i>cîntai</i>	<i>juvenca</i> > <i>juncă</i>
<i>pavonem</i> > <i>păun</i>	<i>clavem</i> > <i>cheie</i>	<i>novella</i> > <i>nuia</i>
<i>tardivus</i> > <i>tîrziu</i>	<i>novem</i> > <i>nouă</i>	<i>pluvia</i> > <i>ploaie</i>

Precedat de *l*, *v* > *b*: *alvina* > *albină*; *alvea* > *albie*.

Uneori, *v* intervocalic s-a vocalizat, trecînd în *u*: *alevatum* > *aluat*, *levare* > *a lua*, *clavatoria* > *cheutoare*.

În paradigma verbului *habeo*, *-re*, *v* s-a menținut în formele tone ale acestuia în locul lui *b*: *habere* > *a avea*, *habeat* > *să aibă*, *habebat* > *avea*, *habui* > *avui*, *habuisset* > *avuse*, *habutus* > *avut* etc.

S inițial și medial s-a păstrat:

<i>sanitosus</i> > <i>sănătos</i>	<i>risus</i> > <i>rîs</i>
<i>serenus</i> > <i>senin</i>	<i>excadere</i> > <i>a scădea</i>
<i>salicem</i> > <i>salcie</i>	<i>extemperare</i> > <i>a astîmpăra</i>
<i>sementia</i> > <i>sămînță</i>	<i>grossus</i> > <i>gros</i>

S final a dispărut încă în latina vulgară, păstrînsu-se însă la finala secundară:

<i>densus</i> > <i>des</i>	<i>risus</i> > <i>rîs</i>
<i>fuscus</i> > <i>fus</i>	<i>ursus</i> > <i>urs</i>
<i>grassus</i> > <i>gras</i>	<i>visum</i> > <i>vis</i>

Modificări condiționate:

1. *S* + *e* (*i*) > *ș*: *deserto* > (*eu*) *deșert*, *sessus* > *șes*, *densi* > *deși*, *grassi* > *grași*, *grossi* > *groși*, *ceresia* > *cireașă*, *camisia* > *cămașă*, *septem* > *șapte*, *vesica* > *beșică*.

2. *S* + *c* (*t*) + *e* (*i*) > *ș*: *cognoscere* > *a cunoaște*, *crescere* > *a crește*, *nascere* > *a naște*, *astectare* > *a aștepta*, *asternere* > *a așterne*.

3. *S* urmat de o consoană sonoră este asimilat de aceasta și se sonorizează, devenind *z*: *disbinare* > *a dezbină*, *disbracare* > *a dezbrăca*, *disligare* > *a dezlega*, *exbattere* > *a zbate*, *exventare* > *a zvînta*.

4. *S* din componența prefixului *-des* e asimilat de *ș*, *j*, *z*: *a des-șăla* > *a deșela*, *a des-șeua* > *a deșeua*, *a des-șuruba* > *a deșuruba*, *a se des-zice* > *a se dezice*.

Sub influența unor forme pronominale (*illi* > *ei*, *nos* > *noi*, *vos* > *voi*), verbale (*laudas* > *lauzi*, *cantas* > *cînți*), a unor numerale (*tres* > *trei*) și a unor adverbe (*magis* > *mai*), *s* a fost înlocuit, prin analogie, cu *i*.

Generalizînd cele expuse mai sus, constatăm că inventarul de fricative al limbii române a fost completat cu noi foneme:

Z, care provine din: *d+ e (i): decem > zece, dicere > a zice, hordeum > orz.*

→ *s+ cons. sonoră: disligare > a dezlega, exbattere > a zbate.*

→ *z grecesc împrumutat: ζαμα > zeamă.*

→ *pe calea împrumuturilor: slav. слома > zloată; turc. zarzavat, fr. cazer > a caza; germ. Kaizer; din creații interne: a zurui, a se zghihui etc.*

→ *s+ e (i): sella > șea, camisa > cămașă*

→ *s+c (t)+e (i): cognoscere > a cunoaște, castigo > câștig*

Ș, care provine din: {
→ împrumuturi: turc. şah, fr. chauvin > șovin, ung. Şonka > șuncă;
→ din creații interne: a șuiera, a se șușoti, a se șupuri, șfară.

J, care provine din:

→ *J latin inițial: jocum > joc, Jovis diez > joi;*

→ *J latin medial: adjutare > a ajuta, adjungere > a ajunge;*

→ *e+ō: deorsum > gois > jos;*

→ împrumuturi: slav. жалоба > jalbă, жаратекъ > jăratec; fr. jaquette > jachetă; ung. szufla > juflă;

→ creații interne: javră, hîrjoană, a jăpni

H, care provine din:

→ împrumuturi: slav. храм > hram, turc. habar, fr. harpe > harpă;

→ creații interne: a hăi, a hăcui, hojma, hoț etc.

(Semnificația unor slove ale alfabetului chirilic)

Lexicul latinei populare și influența lui asupra celui din română

1. Adaptări directe și mutații de sens în cadrul paradigmei latina clasică – latina populară – româna.

2. Formarea cuvintelor.

3. Conversiunea.

4. Derivarea.

5. Compunerea.

În studierea lexicului latinei vulgare trebuie să deosebim două categorii de cuvinte:

1. Cuvintele care în latina vulgară aveau o semnificație mai mult sau mai puțin diferită de cea din latina clasică;
2. Cuvintele latinei vulgare, care nu erau cunoscute de latina clasică.

Dintre cuvintele din prima categorie menționăm următoarele, mai frecvente în latina populară și, respectiv, în lexicul activ al limbii române:

Afflare era cunoscut în latina clasică numai cu semnificația de *a sufla, a inspira*. În română și celelalte limbi romanice acest verb apare cu sensul de „a se găsi”.

Apprehendere în latina clasică aveau numai sensul de „a lua”. Încă în latina vulgară el și-a extins sensul de *a lua foc, a se aprinde*. Cu acest sens el s-a dezvoltat în română, devenind un verb polisemantic, pe care-l întâlnim într-o serie de expresii și locuțiuni verbale de tipul *a lua apă-n gură, a lua la ochi, a lua cu binișorul, a lua în căruță, a o lua la sănătoasa* ș.a.

Aranea avea în latina clasică numai sensul de „păiangen” sau „pînză de păiangen”. În latina vulgară, cât și în română, acest cuvînt a mai primit semnificația de „rîie”.

Barba avea numai sens de loc al corpului omenesc, la bărbați, situat în partea facială și acoperit cu păr. În vorbirea populară latină și în română el a mai căpătat și sensul de „bărbie”.

Caballus era întrebuințat de scriitorii clasici mai ales în accepțiunea de „cal prost, mîrtoagă”. La Lucilius, Horațiu, Juvenal îl găsim însă cu sensul de „cal în general”. În latina vulgară, ultima interpretare era cea mai răspîndită, *caballus* devenise aici sinonim cu *equus*. În limbile romanice, varianta *equus* a dispărut aproape complet, iar în română ea a dat prin evoluție normală *iapă*.

Carrus. Acest cuvînt căpătase în latina vulgară o semnificație specială de constelație: *Carul Mare* și *Carul Mic*. Cu acest sens el a venit și în sistemul stelar popular românesc, mai conservînd și noțiunea latinească clasică – cea de „mijloc de transport”.

Cernere în latina clasică însemna „a separa, a deosebi”. În limbile romanice îl găsim mai ales cu sensul de „a cerne făina”.

Civitas, folosit în latina clasică pentru a desemna „drepturile cetățeanului roman” se identificase în latina vulgară cu *urbs*. Civitas l-a substituit pe *urbs* în tot domeniul romanic. Astfel, avem: dr. *cetate*, it. *citta*, fr. *cite*.

Cognatus,-a avea în latina clasică accepția de „rudă în genere”. Latina vulgară i-a îngustat sensul, dându-i explicația care echivalează cu *frater mariti* (fratele miresei) sau *uxoris* (frate al mirelui).

Crepare însemna în latina clasică „a răsună”. În cea vulgară el era echivalent cu „a crăpa, a plesni”.

Dare avea sensul special de a produce. Ca și a *lua*, *a da* și-a extins mult semantica, devenind în română un verb polisemantic și dând naștere unei serii de locuțiuni verbale: *a da șfară-n țară*, *a da de gol*, *a da de dracu*, *a da de sminteală*, *a da drumul* ș.a.

Încă în latina clasică existau câteva sensuri particulare pe care putea să le aibă verbul **facere**: *barbam facere*, *ungues facere*. Ca și verbele *a da* și *a lua*, el a devenit polisemantic. Cele mai vechi expresii cu a face sînt cele ce țin de religie: *a face păcate*, *a face Paștile*, *a-și face cruce*. Astăzi, *a face* poate face bloc cu aproape orice cuvînt semantic, mai ales din sfera substantivului, și își poate extinde sfera semantică, după cum zicea un lingvist, de la *a face pîine* pînă la *a face copii*.

Ficatum era asociat la origine cu *jecur*, ceea ce însemna „ficat de gîscă îngrășată cu smochine”. În limbile romanice el și-a extins semnificația și astăzi denumește un organ al oricărui animal sau pasăre, inclusiv al omului.

Focus. De la înțelesul de „cămin”, *focus* trecuse în latina vulgară la acela de „foc”.

Frigus, care în latina clasică avea forma de plural *frigori*, a trecut în latina vulgară cu sensul de „febră” și și-a păstrat acest sens în denumirea populară a bolii *friguri* în limba română.

Levare în latina clasică însemna „a ridica, a sustrage” (o avere). În latina vulgară era folosit cu sens mai larg de „a lua”. O altă schimbare de sens pe care o prezintă *levare* în limba română este aceea de *a fermenta*. De aici a venit și cuvîntul românesc *aluat* prin proteza lui *a* la participiul verbului *luat*.

Lex avea sensul de „lege” (în latina clasică *lex-legis*). În latina vulgară el mai capătă un sens de religie. Cu acest sens apare des în scrierile vechi: *Turcii sînt de altă lege, nu de lege creștinească*.

Machinari în latina clasică era interpretat cu sensul de „a inventa, uneori – „a complota”. În latina vulgară el a căpătat o altă semnificație, cea de astăzi în limba română: *mola machinaria* = *moara măcina*.

Mamma e un cuvînt din limbajul copiilor, sinonim cu latinescul *mater*. Dar în latina clasică *mamma* avea sensul de „mamelă”. În vorbirea populară acest cuvînt trebuie să fi fost foarte răspîndit,

odată ce este întâlnit pe plăcile funerare ale multor morminte din epoca veche. Acesta a fost etimonul cuvântului *mama* pentru mai multe dintre limbile romanice. De exemplu: dr.: *mama*, fr.: *mamman*, it: *mamma*. Alături de *mamma*, se întâlnește destul de des, în aceleași inscripții, și *tata*, care în latina clasică era *pater*. De exemplu, în dr.: *tata*, it. populară: *tata*, vechea franceză: *taie*.

Manere trecuse de la înțelesul de „a rămîne” la acela de „a petrece noaptea într-un loc”. În română el a dat două semnificații: *mîner* și *a rămîne*.

Necare în latina clasică însemna „a face să piară, a ucide, a sugruma”, iar în latina vulgară și în română a venit cu accepția de astăzi: „a îneca”.

Monumentum se întâlnește uneori la autorii clasici cu sensul special de „monument funerar”. Evoluția normală prin disimilarea lui *u* (sincopa) și rotacizarea lui *n*, apoi trecerea lui *e* în *ă* și, respectiv, dispariția consoanei finale *m*, apoi a lui *u*, a dat varianta populară *mormînt*.

Orbus în latrina clasică însemna „lipsit de ceva, orfan”. În latina clasică el era conceput ca *lipsit de vedere, orb*.

Paganus în latina clasică însemna „locuitor de la țară”. Odată cu apariția creștinismului sensul lui a devenit „păgîn”, adică „cel care nu este creștin”.

Rostrum însemna în latina clasică „cioc”, „bot”. Lingviștii latini subliniau că acest cuvânt nu trebuie întrebuințat cînd e vorba despre om. La Empiricus *rostrum* este chiar sinonim cu *os*. În română rost e întrebuințat tocmai cu sensul de „gură” și e întâlnit de expresiile *a lua la rost, a avea rost*.

Septimana, folosit în latina clasică în calitate de adjectiv, a devenit în latina vulgară substantiv și a căpătat în epoca creștină înțelesul de „săptămîină”.

Sera era, de asemenea, la origine un adjectiv cu sensul de „tîrziu”. La început era asociat cu *dies* și *hora*. Cu timpul, el s-a izolat de acestea, a devenit substantiv și se folosea independent. Îl mai întâlnim și în alte arii ale limbilor romanice: it.: *sera*, dr.: *seară*, fr.: *soir*, prov.: *ser*.

Veteranus. În latina clasică însemna „soldat care și-a satisfăcut stagiul militar”. În limba română a căpătat sensul „om în vîrstă”, mai ales că „soldatul care și-a făcut datoria” era trecut de anii tinereții. A suferit fenomenul betacismului. După trecerea lui *e* neaccentuat în *ă* și sincoparea celui de-al II-lea *e* aflat în poziție neaccentuată, a devenit *bătrîn*.

Visum în latina clasică însemna „apariție”: *visa somniorum, visa nocturna*. În latina vulgară și în română vine cu accepția de astăzi: *vis*.

Mai puțin numeroase sînt formele care aparțin celei de-a doua categorii de cuvinte, menționate la începutul temei: care existau în vorbirea poporului, dar nu erau în lexicul latinei clasice.

Branca cu înțelesul de „labă”. De aici și *a îmbrînci*, adică „a-i da cu mîna, a-i da o labă”.

Galetta era folosit în latina populară cu sensul de „mensura vinaria”, la noi – „găleată”.

Sappa era determinat ca un „genus instrumenti rusticorum” (un fel de instrument de la țară), *sapă*.

Tita, teta, cu diferite variante, exista în latina vorbită ca un cuvînt propriu vorbirii copiilor (*dida, tuta*) a evoluat în română în *fiță*. În limbile romanice găsim o serie întreagă de cuvinte înrudite cu acesta care înseamnă, ca și *mama*, „mamelă”, iar ca verb e asociat ca „a suga”: fr.: *teter*, prov.: *teta*, sp., port: *teter*.

II. Latina vulgară era mai mult înaintată decît cea clasică în ceea ce privește formarea cuvintelor noi. Aceasta este una din trăsăturile caracteristice ale oricărei limbi populare.

Cuvintele noi se formează, după cum știm, în trei feluri:

1. prin trecerea aceleiași forme dintr-o categorie în alte, așa-zisa conversiune;
2. prin adăugarea de elemente noi (sufixe și prefixe) la formele existente (afixarea);
3. prin compunere.

Vom cerceta fiecare din aceste cazuri de constituire a lexicului limbii române sub influența latinei populare, urmînd ordinea diferitor categorii gramaticale.

Substantive

Aici trebuie să cităm cîteva cazuri de apariție a cîtorva substantive din adjective.

Capitaneus – căpătîi.

Galineceus – găinaț.

Carnaseus – cîrnaț.

Novella – nuia.

Fontana – fîntînă

Scortea – scoarță.

Frondea – frunză.

Spinalis – spinare

Linea – ie.

Vom mai adăuga aici substantivele provenite din adjective și cercetate de noi în paragraful de mai sus *sera* – *seară* și *septimana* – *săptămîna*.

Au trecut la categoria substantivelor, de asemenea, o serie de participii la perfectiv:

buccata – bucată;

fetatum – fătat;

stratus – strat.

Substantivele formate cu *sufixe*:

-ia (-ie). Acest sufix, împrumutat din greacă a pătruns în latina vulgară mai ales în perioada epocii creștine și este folosit în limbile romanice la formarea substantivelor abstracte: *avuție, tărie, omenie ș.a.*

-ucus, -a: *matteuca – măciucă;*

-ulum, -a: *cavula – gaură, trunculus – trunchi;*

-ule: *padulem – pădure;*

-ina: *radicina – rădăcină;*

-aneus: *calcaneus – călcâi;*

-or: *lucor – lucoare;*

-ura: *calura – căldură;*

-arius: *caldaria – căldare, carraria – cărare,
dogarius – dogar, pecorarius – păcurar;*

-itia: *dulcitia – dulceață, amaritia – amăreață, teneritia – tinerețe;*

-ura, *aratura – arătură, criatura – crăpătură, frictura – friptură;*

-sura: *arsura – arsură, seminataura – semănătură.*

-icus, -occus, -ucus, necunoscute în latina clasică, au existat în cea vulgară și au dat în limbile romanice o serie de derivate de tipul *păsărică, mînzoc, mămucă, tătucă etc.*

-ellus: *hirundinella – rîndunea, margella – mărgea;*

-cellus: *monticellus – munticel, muncel, Marcel, găticel.*

-entia: *suferentia – suferință.*

-issa a pătruns prin intermediul limbii grecești: *diaconissa – diaconeasă, imperatrissa – împărăteasă, preotissa – preoteasă etc.*

Trebuie să menționăm aici câteva schimbări de sufixe care se produsese în latina vulgară.

– **ulus**, de exemplu, a fost înlocuit cu **-ellus**. Găsim chiar în latina clasică variantele *catullus – catellus, vitullus – vitellus*. Tot cu sufixul **-ellus** s-au format substantivele *particella – părțicea, surcella – surcea, soricellum – șoricel*.

– **anus** a fost înlocuit cu **-o, -onis** în *tabanus – tăun*.

– **uculus** în loc de **-iculus** apare în *peduculus – păduche*. În locul clasicului *geniculum* avem *genuculum – genunche*.

Deja în latina populară se formează o serie de **substantive compuse**:

caprifolium > *căpriori* *manus stergium* > *mîneștergură*
Domine deus > *Dumnezeu* *prima vera* > *primăvară*

Prin derivare cu sufixe s-au format în latina populară cîteva adjective, printre care:

- **osus**: *flocosus* – *flocos*, *frigosus* – *friguos*, *mucosus* – *mucos*, *ossuosus* – *osos*,
panticosus – *pîntecos*, *venenosus* – *veninos*.
- **utus**: *canutus* – *cărunt*;
- **ivus**: *tardivus* – *tîrziu*, *temporivus* – *timpuriu*;
- **iscus**, un împrumut din greacă prin intermediul latinei vulgare, care formează numeroase derivate cu actualul sufix românesc **-esc**: *bărbătesc*, *omenesc*, *românesc*, *ostășesc* ș.a.

Numerale

În calitate de numerale distributive, limba română folosește construcțiile de tipul *cîte unul*, *cîte doi* ș.a.m.d. Aceste forme datează din latină. *Cîte* este grecescul *cata*, care a pătruns de timpuriu în latină și a fost asociat cu *unus* după modelul grecesc. În limbile romanice occidentale expresia *cata unus* apare ca pronume nehotărît: fr. – *quenne*, port.– *cada uno*, în timp ce în limba română e cunoscut exclusiv ca numeral.

Pronumele compuse

În limba română avem o serie de pronume demonstrative, nehotărîte și negative, care au provenit de la compoziții latinești. Astfel, pronumele demonstrative de tipul *acesta*, *acela* au derivat de la formantele latinești *ecce* + *iste* (*ille*). Ca pronume nehotărîte, latina vulgară cunoștea deja construcțiile *nescio quem* + *ne* – *neștine*; *nec*, *neque unus* – *niciunul*; *vere unus* – *vreunul*.

Ambele pronume negative sînt niște formații ale compozițiilor latinești. *nec* + *hominis* = *nimeni*; *nec* + *mica* = *nimica*.

Verbul

Vom studia mai întîi verbele derivate din substantive sau din adjective prin adăugarea directă a unei terminații verbale la tema acestora. Toate aceste derivate postnominale aparțin conjugărilor I și a IV-a. Așadar, verbe derivate din substantive:

bucca – *îmbucare*; *braca* – *îmbrăcare*;

capitare – a căpăta;

excapitare – a scăpăta;

circus – circare – a cerca;

corda – incordare – a încorda;

fetus – fetare – a făta;

forfex – forficare – a forfecă;

genunculum – genunculare – a îngenunchea;

lumen – luminare – a lumina;

mors (mortis) – admoștire – a amoști

uvum – uvare – ouare – a uoa.

pedica – împiedica;

sella – inselare – a înșela;

ventus – exvento – a zvînta;

vezica – vezicare – a beșica.

Verbe derivate din adjective:

calidus – excaldare – a scălda;

tardivus – tardivare – a întârzia.

tener – tenerire – a întineri.

largus – adlergare – a alerga;

lenis – alenare – a alina;

longus – ablongare – a alunga;

unus – adunare – a aduna

Un alt grup de verbe s-a format prin derivare de la substantive sau adjective, între tema cărora și terminația verbală *-re* s-a mai adăugat un element. Notăm următoarele derivate:

-iare: *altius – altiare –ălțare – înălțare;*

grassus – grassiare – îngrășare;

mollius – molliare – muiare;

subtilis – subtiliare – subțiare, subțiere;

-icare: *caballus – cablalicare – încăleca;*

carrus – carricare – încărca;

ferrum – ferricare – a fereca;

-ugare: *fumus – fumigare – a fumegea;*

-ulare: *tremo – tremulare – a tremura;*

turbo – turbulare – a tulbura;

ventus – ventulare – a vîntura;

-inare: *scarpere – scarpinare – a scărpinga;*

-tare: *libertus – libertare – a ierta;*

oblitus – oblitare – a uita;

interritus – interritare – a întărita.

Noi forme verbale s-au format și cu ajutorul prefixelor. Printre cele mai frecvente prefixe atestăm următoarele:

-ad:	<i>adbatere – a abate;</i>	<i>adlentare – a alinta;</i>
	<i>adormire – a adormi;</i>	<i>adlegere – a alege;</i>
	<i>adfumare – a afuma;</i>	<i>adspectare – a aștepta.</i>
	<i>adfundare – a afunda;</i>	<i>adlactare – a alăpta;</i>
-de:	<i>degelare – a degera.</i>	
-dis:	<i>discalciare – a descălța;</i>	
	<i>disligare – a dezlega;</i>	
	<i>discuneare – a descuia;</i>	
-ex:	<i>exbattere – a zbate;</i>	<i>excadere – a scădea;</i>
	<i>excambinare – a schimba;</i>	<i>excarminare – a scărmana.</i>
-in:	<i>incalciare – a încălța;</i>	<i>inclavare – a încheia;</i>
	<i>incuneare – a încuia;</i>	<i>ingluttire – a înghiți.</i>

(Formele derivate și compuse ale celorlalte părți de vorbire (adverbe, prepoziții) le vom studia la temele respective.)

Influența slavă

1. Din istoricul problemei.
2. Influența morfologică slavă asupra limbii traco-dacilor.
3. Sufixe de origine slavă în română.
4. Lexicul de origine slavă.

I. Venirea slavilor transformă complet fizionomia Peninsulei Balcanice. Ea determină o adâncă răsturnare în partea Europei Orientale, introducând un element nou în sînul populației romane abia formate. Cei care își fac acum apariția în istorie nu mai sînt niște incursori trecători, ca goții, împinși numai de dorința jafului.

Avem a face, acum, cu niște imigranți dîrji, cu niște cuceritori ferm hotărîți să-și caute un nou sălaș, poate chiar o nouă patrie, în care s-ar situa pentru totdeauna cu traiul.

Pătrunderea slavilor în Peninsula Balcanică trebuie considerată ca un eveniment îndelung pregătit. La început, coborîți de la nord în regiunea Carpaților, puțin timp după părăsirea Daciei de legiunile romane, ei au înaintat, puțin cîte puțin, spre malurile Dunării.

La început, ei au trecut în grupuri mici acest fluviu cam pe la sfîrșitul secolului al III-lea.

În secolele IV-V, aceste grupuri mici au locuit în Moesia și Tracia. Adevărata imigrație slavă începe în ultimii ani ai secolului al V-lea, când ostrogoții părăsesc țările dunărene pentru a se îndrepta spre Italia, lăsând terenul liber slavilor. Atunci slavii asaltează cu adevărat Imperiul Bizantin. Ei profită de confuzia care domnea în Imperiu și, cu toată rezistența ce le-o opun trupele imperiale, reușesc să cucerească cea mai mare parte a teritoriului sud-dunărean.

În prima jumătate a secolului al VII-lea, aproape toată Peninsula Balcanică se afla în mâinile slavilor. Pentru istoria Europei Orientale acesta era un eveniment tot atât de important ca cel ce avuse loc cu 5-6 secole înainte, când pe acest teritoriu au venit legionarii romani.

Ne-am face vinovați de o falsificare a istoriei dacă n-am recunoaște marea influență pe care a avut-o slava asupra limbii române. După cum am văzut mai înainte, lingviștii latiniști S. Micu, Gh. Șincai și P. Maior s-au străduit să reducă la minim această influență.

Influența slavă din această perioadă se observă în multe din particularitățile morfologice, pe care le-a împrumutat româna. Dar mai ales lexicul a fost împresurat cu numeroase elemente slave.

O statistică a cuvintelor latine și slave care sînt cel mai des folosite ar putea demonstra că elementele slave sînt tot atât de expresive și de vii ca și cele latinești. Nu avem în vedere, când vorbim despre influența binefăcătoare a elementului slav, decît mai ales lexicul din perioada secolelor IV-VII și XI-XIII. Când privește anul 1812, perioada R.A.S.S. Moldovenești, cea stalinistă, brejnevistă și bodiulistă, influența a fost nefastă pentru dezvoltarea limbii române din spațiul dintre Prut și Nistru.

Din punct de vedere **fonetic**, acțiunea slavă asupra limbii române este foarte redusă. Nu putem releva decît alternanța pe care au suferit-o sunetele cîtorva cuvinte sub influența formelor slave, cu care ele prezentau o oarecare asemănare.

Acesta este cazul cuvîntului *mijloc*, provenit din compoziția latinești *medius+locus*, unde d urmat de i trebuia să alterneze cu z sau, în limba veche, cu *dz*. Dar, sub influența limbii vechi bulgare, dz a alternant cu z ca și bulgărescul *mezda*. Tot așa, pronumele negative *nimeni*, *nimic*, provenite de la *nec + hominis*, *nec + mica*, l-au putut schimba pe e din negația *nec* în i numai datorită asemănării funcției acestor pronume cu cele slave *никто*, *ничто*.

II. Influența slavă asupra limbii române este mai evidentă în **morfologie**.

Face să fie menționat mai ales cazul Vocativ la substantivele feminine, care se formează pe întreg teritoriul românesc prin desinența o, după modelul bulgăresc *zeno* sau al celui ucrainean *susidko*. Aici ar trebui să ne întrebăm dacă nu trebuie să admitem o influență analogă și pentru vocativul substantivelor masculine care se termină în *e*: *coarbe*, *lupe*, *oame* după modelul bulgăresc *boze* [boje].

Am putea mai degrabă să presupunem că vocativul românesc reproduce modelul latin, iar modelul slav doar a putut să accentueze această variantă casuală. Pe de altă parte, ar trebui să subliniem că vocativele românești cu *e* la masculin sînt destul de rare, locul lor ocupîndu-l vocativul cu *ule*: *omule*, *scumpule*, *drăguțule bace* etc. Dar, pe de altă parte, nicidecum nu putem admite că vocativul cu *-ule* este o variantă a nominativului latinesc, la care s-a atașat, pur și simplu, articolul substantival definit, descendent din pronumele demonstrativ latinesc *ille*.

Mai degrabă am putea avea de a face cu o influență slavă. Într-adevăr, și astăzi întîlnim în limba bulgară un sufix *-le* care se adaugă numelor de persoane cînd li se adresează cineva; *libe* „iubit” – *libile* „iubitule”.

Tot de origine slavă este și numeralul *sută*, derivat din limba bulgară *suto*. Cît privește formarea numeralelor cardinale de 11 pînă la 19, ar trebui să fim mai cu rezerve cînd se afirmă cum că formațiile românești ar fi o copie leită a celor slave. Vorba e că, în primul rînd, toate elementele numeralelor compuse românești sînt de origine latină. În al doilea rînd, prepoziția *spre* e provenită și ea din limba latină de la *super* care înseamnă „deasupra”, adică „peste”. Trebuie să admitem că sintaxa compunerii numeralelor cardinale a fost, pur și simplu, întărită, cimentată de formațiile omogene slave.

Cît privește **verbul**, ar trebui să cităm aici cîteva exemple, unde româna folosește reflexivul după modelul slav, și nu al celui latin. E vorba de verbele *a se mira* și *a se ruga*, împrumutate de la modelele bulgărești *чудуми се* și *молити се*. Ar trebui însă să remarcăm că formarea verbelor reflexive ține mai mult de psihicul național al fiecărui popor luat în parte. Căci formele reflexive verbale de tipul *a se învăța*, pe care le folosesc unii vorbitori ai limbii noastre, copiindu-le pe cele rusești (*учиться*), sînt condamnate de normele limbii literare. Și din contra, *a se duce*, *a se gîndi* din limba noastră nu se fac cu *se* (*ся*, ca în limba rusă).

Limba româna datorește slavei mai multe adverbe:

aievea < a+jave(а+яве)

de obște < обще

de iznoavă < изу нову

îndeosebi < осебити

razna < разнo

înzadar < за дару

Influența slavei vechi se observă mai ales la **derivate**.

În primul rînd, trebuie să cităm mai multe **prefixe**, pe care româna le-a moștenit din slavă. Unele din ele au pătruns în română odată cu cuvintele slave, care erau deja niște compuși cu prefixe. De exemplu, prefixele *iz-*, *na-*, *-pa-*, *po-*, *pri-* se întîlnesc doar în compusele formate în slavă: *izbire*, *năpădire*, *păgubire*, *pocăire*, *primire*.

Din mulțimea de prefixe de origine slavă numai următoarele au fost productive în limba română:

Ne- servește în română, ca și în slavă, la exprimarea negației, pentru a da un sens peiorativ cuvântului cu care intră în compoziție. El corespunde latinescului *in, a, i*, pe care, în vorbirea populară, le înlocuiește completamente.

Compusele cu *ne-* sînt destul de numeroase în limba română. Printre ele găsim substantive, adjective, verbe, adverbe: *neadevăr, neastîmpăr, nedreptate, nemurire, neom, nepuțință, nesaț, nesimțire, neștiință; neadevărat, neadormit, neascultător, nebun, necioplit, necopt, necrescut, neînsurat, nemăritată, neînvățat, nenorocos, nenorocire; neapărat, nedrept, negreșit, neomenește, nespus* etc.

Elementele citate ne arată cât de viu este *ne-* în limba română. Observăm aici mai ales numeroase derivate de origine latină, care au format cuvinte noi cu negația de origine slavă *ne-*.

Razu-, deși mai puțin răspîndit decît *ne-*, formează, de asemenea, numeroase derivate. Deoarece acest prefix este deseori confundat cu prefixul de origine latină *răs-*, ne vom opri mai mult asupra lui, ca să arătăm care sînt formele unde avem într-adevăr a face cu prefixul slav. **Răzu-** servește în general pentru exprimarea ideii de despărțire și corespunde latinescului *dis-*:

răzbunare – a despărți, a separa de bunătate;

răzmeriță – a despărți, a separa de pace;

răzbate – pentru a-i bate, trebuie să-i despărți.

În istroromână, această funcție a prefixului *răs-* [-*res*] a fost atît de bine înțeleasă, încît el l-a înlocuit adesea pe *des-*: *reskl'ide, rescoperi, rescuts, rescutso, rezlego, rezmetso = deschide, descoperi, descuț, descuța, dezleda, dezvăța*.

În afară de **razu-**, în slavă mai exista și prefixul *ras-* în cîteva cuvinte ca *расколуми, распадуму* – „a răscoli, a răspîndi”.

Prefixul **prea-** s-a suprapus latinescului *prae-* și se alătura substantivelor, adjectivelor, verbelor și adverbilor cînd trebuia să marcheze gradul superlativ: *preafrumos, preaplin, preaințelept, preaștiutor*. El poate echivala cu locuțiunea “peste măsură de”. Acest fapt ne dovedește că slavonescul *npe-* și latinescul *prae-* s-au consolidat reciproc.

Mult mai numeroase sînt **sufixe** slave introduse în limba română prin intermediul slavei.

Sufixul **-ac** corespunde vechiului bulgăresc *-aku*: *bujaku, siraku = bugeac, sărac*. Îl întîlnim, de asemenea, în cuvintele ca: *prostănac, gînsac, godac, porumbac, băbac*. Ca să nu-l confundăm pe *-ac* de

origine slavă cu *-accus* de origine latină, trebuie să ținem cont de faptul că cel de origine slavă e prezent mai ales la cuvintele de origine și ele slavă, pe cînd latinescul *-accus* e atașat la substantivele sau adjectivele de origine latină: *fundac, iatac, comănac*.

-că este derivativul de vechea bulgară de la *-uka, -uku, -iku* și desemnează mai ales naționalitatea sau originea: *armeană, italiană, româncă, țigancă, orășeancă, săteancă, țărancă*. Împreună cu sufixul *-oai, -că* formează substantive de genul feminin și indică un titlu, o stare: *boieroaică, strigoaică*, cît și untele denumiri de animale de genul feminin: *lupoaică, ursoaică, leoaică, cerboaică*. Se mai adaugă adesea și la diminutive: *cămeșuică, cărăruică, ferestruică, nevăstuică, puică*.

-aci a dat derivatele: *cîrmaci, hrănaci, robaci, stîngaci, trăgaci, cîrpaci*.

-ici formează substantive abstracte: *gîdilici, tremurici*.

-og e derivat de la v. bulg. *-ogu*: *milog, zbîrciog, olog, boșorog, slăbănog, șontorog*.

-ugă – de la v. bulgar *-uga*: *buturugă*.

-eală, de la v. bulg. *-eli*, este adăugat la tema verbelor pentru a indica rezultatul acțiunii exprimate de verb: *amețeală, bîrfeală, cheltuială, îndrăzneală, lustruială, mîntuială, amăgeală, croială*.

-an, din v. bulg. *-anu*, formează substantive masculine: *ciocîrlan, gîscan*. Derivatele cu acest sufix prezintă uneori un sens augmentativ: *golan, țopîrlan, lungan, bețivan*. Întîlnim și cîteva adjective cu sufixul *-an*: *bălan, năzdrăvan, plăvan*.

-anie, -enie, rezultat din cuvinte slave ca *progrebenie, videnie*, denumește în limba română acțiuni abstracte: *curățenie, împărtășanie, petrecanie, șiretenie*. Ultimul exprimă mai degrabă o calitate de a fi șiret decît o acțiune.

-ean, redus după *r, ș, ț* la *-an*, reproduce sufixul din bulg. veche – *eninu, ianinu*. El indică patria sau originea: *moldovean, bucureștean, cetățean, sătean* ș.a.m.d.

-nic, reprodus din *-inicu*, formează în română adjective: *destoinic, amarnic, bicisnic, casnic, datornic, fățarnic, habarnic, darnic*.

-niță, derivat din *-inică*, formează substantivă: *botniță, doniță, cristelniță, șurubelniță, urechelniță, vîrtelniță, clopotniță*.

-iște se trage din v. bulg. *iste*; el arată mai ales locul unde se găsește un obiect și se referă la denumirile de plante: *iniște, cînépiște, tutuniște, păpușoiște*, mai arată partea obiectului indicat în radical și trimite la menirea, întrebunțarea obiectului: *toporiște, coderiște*.

-eț, derivat din v. bulg. *-ici*, formează nume de agent: *călăreț, cîntăreț, drumeț*, cît și diminutive: *cuibuleț, rîuleț, săculeț, steguleț, ursuleț*.

-ița ne vine din v. bulg. *-ica*: *undiță, cojiță, pojghiță, suliță, troiță*.

-*av*, de la -*avu*, se folosește extrem de rar și formează adjective: *hulpav, bolnav, trîndav*.

-*iv* (-*ivu*) a dat derivatele: *bețiv, uscățiv, milostiv, guraliv*.

Dar cea mai mare influență asupra românei a avut-o totuși **lexicul slav**. Numărul cuvintelor slave introduse în diferite sfere de activitate umană este considerabil. Aceste cuvinte se referă mai ales la om, la particularitățile lui fizice și morale, la dispozițiile-i psihice, condițiile sociale și activitatea lui:

- *pleșuv, scîrnăv, slab, zdravăn, lacom, milostiv, năprasnic, zglobiu, vrednic, strașnic, leneș,*

- *rîvnă, veselie, lacom, slugă;*

- *a boli, a hrăni, a milui, a obloji, a plăti, a pipăi, a pomeni, a posti, a porunci, a potoli, a primeni, a răzbi, a răzvrăti, a țese, a tălmăci, a se trudi, a vrăji, a zămisli, a ocoli, a omori;*

- *blajin, buiac, destoinic, drag, năpraznic, nătîng, prost, strașnic, vrednic, zglobiu;*

- *trudă, ocolire, zărire ș.a.*

O dată pătrunse în limba română, multe dintre cuvintele slave, ca și cele din latina clasică prin intermediul celei populare, și-au schimbat sensul primar. Pentru a arăta cât de mult se îndepărtează ele de prototipurile lor, vom compara cîteva cuvinte din vechea bulgară cu corespondentele lor românești.

Bezakonie “nedreptate”, **bazaconie** „necuviință, ciudățenie, caraghioslîc”. Această schimbare de sens, oricît ar fi de surprinzătoare, poate fi totuși explicată. Semnificația cuvîntului românesc se leagă de aceea a vechii bulgare prin etapele „lucru făcut împotriva legilor (scrise sau nescrise), împotriva obiceiurilor, lucru excepțional, ciudat”. Astfel el a și fost calchiat în româna veche: *fărădelege*.

Bezdûna “prăpastie fără fund” – întuneric, obscuritate.

Blajenu “fericit” – blajin, blînd.

Burea “furtună” – bură, burniță, ceață.

Beliti “a face alb” – “belire” – a scoate pielea, a jupui.

Ceta “monedă” – țintă, cui mic, vîrf.

Hvala “laudă” – fală, glorie, strălucire.

Ciudo “miracol” – cuidă, necaz, mînie, regret.

Dedina “moștenire” – datină (obicei, tradiție).

Dognati, dojeno “a urmări” – dojenire, a certa.

Domoliti “a ruga” – domolire, a liniști, a modera, a încetini.

Dospeti “a ajunge” – a dospî (a fermenta).

Grabiti “a răpi, a lua” – grăbire.

Gradu “zid, oraș” – gard.

Iskaliti „a înnegri” – iscălire, a semna.

Izbiti „a ucide” – a izbi, a lovi.

Izmena „trădare, schimbare” – izmene, adică tot una ceea ce se schimbă.

Logoditi „a conveni” – logodire.

Nacazu nakazati „hotărîre, a stabili, a fixa” – necaz, necăjire.

Oblojiti „a aplica” – a obloji „a pansa, a spăla cu apă caldă”.

Podu „pămînt, palmă” – pod, punte, dar și „podul casei”.

Propasti, propada „a despărți” – a prăpădi, a pierde.

Suvora „legătură” – sfoară.

Traiasi „a dura” – a trăi.

Voinicu „răzbionic, soldat” – viteaz, curajos, puternic.

Zapadu „cădere” de la **zapasti** „a cădea” – zăpadă, adică ceia ce cade din cer.

Lobivu „rău, răutăcios” – zglobiu, vesel.

Troianu „ridicătură de teren” – troian de zăpadă. Dar denumirea vine de la numele împăratului

Traian, care a construit o mulțime de-a valuri pentru fortificații.

Bolovanu „coloană, statuie” – bolovan.

Grai, graiati „cîntec, a cromcăni” – grai, a vorbi.

Grulo „gîtlej” – gîrlă.

Kokoși „găină” – cucuș.

Okno „fereastră” – ocnă (mină de sare).

Skapu „zgîrcit” – scump.

Slota „iarnă” – sloată (timp ploios, ploaie în două cu ninsoare).

Stogu „grămadă” – căpiță de fîn, de snopi.

Ustati, stana „a înceta” – ostenire.

Zoria „lumină” – zori.

Pătrunderea unor termeni slave a avut ca urmare dispariția termenilor corespunzători latini.

Astfel:

etas - – връста > *vîrstă*;

amo, -are – любити > *a iubi*;

avarus – згръчитъ > *zgîrcit*

corpus – трупъ > *trup*;

calvus – плешивый > *pleșuv*;

crusta – кожа > *crăjă*;

debeo – требовати > *a trebui*;

dexter – искусный > *iscusit*;

eror, are – грешити > *a greși*;
fons – извор > *izvor*;
hortus – градина > *grădină*;
infernium – ад > *iad*;
paradisum – рай > *rai*;

laboro, -are – мука > *muncă*;
nudus – голый > *gol*;
opera – треба > *treabă*;
pauper – сираку > *sărac*;
strenum – даръ > *dar*.

Bibliografie:

1. *Curs de gramatică istorică a limbii române*, Chișinău, 1991, pp. 27-32
2. G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, pp. 351-363
3. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. III

Elementul autohton

Romanii numeau *daci* poporul care trăia pe teritoriul de la nordul Dunării. La greci, același popor era numit *geți*. Geograful și istoricul grec *Strabon* (a. 64 p. e. n. – a. 24 e. n.) susținea că geții și dacii vorbeau aceeași limbă, numai că primii locuiau spre răsărit, la cursul inferior al Dunării, iar dacii – mai spre vest, în coroana Carpaților. Triburile daco-geților reprezentau ramura de nord a *tracilor*. Regiunea tracă propriu-zisă se întindea în mileniul I de pînă la era noastră la sudul Dunării.

Se știe că pînă la începutul erei noastre limbile traco-dacice au suferit schimbări esențiale. Dar nici influența puternică a limbii eline, nici asimilarea de mai tîrziu a limbii latine n-au făcut ca aceste limbi să dispară cu totul. Ele au urmat să se păstreze pe un teritoriu destul de întins. Se crede că în secolul I p. e. n., pînă la cucerirea Daciei de către romani, daco-geții au cunoscut chiar scrisul.

În procesul dezvoltării istorice limba daco-geților a fost asimilată de limba latină populară, totuși ea n-a putut să nu lase anumite urme atît în fonetică, în gramatică, și mai ales în lexicul limbii române.

Cercetarea elementelor daco-getice are de înfruntat însă multe dificultăți, mai ales din cauza faptului că nu s-au păstrat texte care ar fi fost scrise în daco-getă. Ne-au rămas doar unele cuvinte rătăcite, introduse în diferite texte grecești sau latine.

Cît privește aspectul fonetic al acestei limbi, se poate spune că, împreună cu traca și ilira, ea făcea parte din sistemul limbii indo-europene, așa numita limbă *satem*, spre deosebire de limbile latină, greacă, celtă, care făceau parte din limbile *kentum*.

Un mare ajutor în studierea elementelor geto-daco-tracice ne oferă limba *albaneză*, care este înrudită cu ilira. Unul dintre primii lingviști care a pus problema relațiilor lingvistice albano-est-

romanice a fost marele savant B. P. Hașdeu. Astfel, termeni *balaur*, *mazăre*, *sîmbure* și *viezure*, reconstituiți de B. P. Hașdeu prin asemănare cu albaneza, sînt recunoscuți de mai mulți cercetători ca fiind de origine tracică.

În vol. I al lucrării sale *Originea românilor*, Al. Philippide dă ca fiind probabilă originea tracică a cuvintelor *spăpîn*, *stîină* și *smîntîină*, pe care mulți cercetători le considerau pînă la el de origine slavă.

Stăpîn, care presupune un trac *stopanu*, a fost derivat de la rădăcina *stap*, de la care ar proveni în macedoromână *stăpuescu* „opresc, stăpînesc, țin în loc, așez” + sufixul *-anus*. Aceiași rădăcină o au și bulgărescul *stapu* „baston”, și germanul *stab* „baston”. Cuvîntul românesc are paralelă în albaneză – *stopan* – „baci”, și în vechea slavă – *stopanu* „stăpîn”.

Stîină este cunoscut de vechea bulgară – *stana* „locuință”; în sîrbă și albaneză *stan* înseamnă același lucru.

Cuvîntul *smîntîină* s-a dovedit a fi totuși de origine slavă (v. bulg. ,rusă – *smetana*).

Cuvîntul *strungă* este asociat de Al. Philippide cu rădăcina *stru(sru)* „a curge”. Tot elemente tracice sînt considerate de Al. Philippide și *barză* (alb. *bardhe* “alb”).

<i>bîr!</i> (interjecție) – alb. <i>berr</i> “oaie”	<i>brîu</i> – alb. <i>brenu</i>
<i>bucur</i> – alb. <i>bucure</i> “frumos”	<i>buză</i> – alb. <i>buze</i>
<i>ciut, sut</i> – alb. <i>shut</i> “fără coarne”	<i>mînz</i> – alb. <i>meze</i>
<i>codru</i> – alb. <i>kodre</i> “movilă”	<i>zară</i> – alb. <i>dhalle</i>
<i>brad</i> – alb. <i>breth</i>	<i>ghimpe</i> – alb. <i>gjemp</i>

În *Istoria limbii române* (vol. II, p. 108-124), Al. Rosetti consideră drace sau dace următoarele cuvinte:

<i>abur</i> – alb. <i>avul</i>	<i>buză</i> – alb. <i>buze</i>
<i>baci</i> – alb. <i>bac</i> „frate mai mare”	<i>căciulă</i> – alb. <i>kesule</i>
<i>balaur</i> – alb. <i>bolle</i> „șarpe mare”	<i>gălbează</i> – alb. <i>gelbaze</i>
<i>baltă</i> – alb. <i>balte</i>	<i>cătun</i> – alb. <i>katunt</i>
<i>bîlc</i> – alb. <i>byc</i> „mocirlă”	<i>ceafă</i> – alb. <i>gafe</i>
<i>buc</i> – alb. <i>byc</i> „paie de cânepă”	<i>ciuf</i> – alb. <i>cufe</i> „păr lung de lup”
<i>bucur</i> – alb. <i>bukure</i>	<i>copil</i> – alb. <i>kopil</i> „om tînăr”
<i>fluier</i> – alb. <i>fluoiere</i>	<i>moș</i> – alb. <i>moshe</i>
<i>ghiuj</i> – alb. <i>giush</i>	<i>murg</i> – alb. <i>murgu</i>
<i>groapă</i> – alb. <i>grobe</i>	<i>pîrău</i> – alb. <i>perrua</i>
<i>grumaz</i> – alb. <i>gurmas</i>	<i>scrum</i> – alb. <i>shump</i>

măgură – alb. magule

țeapă – alb. thep

năpîrcă – alb. neperke

urdă – alb. urdha

Cercetătorul elementului autohton Tache Papahagi, în revista *Grai și suflet*, plecînd de la constatarea că latinescul *caper*, care, conform evoluției fonetice normale, trebuia de dea reflexul *capre*, a dispărut din toate limbile romanice din cauza omofoniei cu *capra*, face presupunerea că acest termen a dispărut chiar în latina populară, mai ales că se simțea necesitatea de a avea un termen deosebit pentru fiecare sex al animalelor domestice: *bou – vacă, berbec – oaie, iapă – armăsar, porc – scroafă* etc.

De aceea era și firesc ca termenul omofon latinesc să fie înlocuit cu unul autohton. În franceză, bunăoară, țapul se numește *baec*, cu un termen german. Franțuzescul *mouton* „oaie” e de origine celtă. Impunerea unui termen străin sau autohton explică, probabil, și de ce a dispărut latinescul *hircus* „țap”.

Astfel, putem presupune că *țap* este de origine traco-dacică, și nu ucraineană, cum se credea pînă nu demult la noi.

Din bibliografie:

N. Corlăteanu, *L M L C*, Chișinău, 1982, p. 186-191.

G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 251-257.

Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1964, p. 51-63.

P. Goma, *Basarabia (Roman) // Viața Basarabiei*, nr. 1, 2002, p. 89-90.

Influența maghiară

Pînă în sec. 1 d. Hr., o populație fino-ugrică locuia pe teritoriul dintre munții Altai și nordul Iranului. Mai tîrziu, prin secolele VII-VIII, această populație este atestată între Ural și Volga, apoi între Don și Nipru.

Sub presiunea pecenezilor, populația fino-ugrică, numită mai tîrziu *machiari*, sau *unguri*, se mută între Nipru și Nistru. În sec. al IX-lea, ungurii au pustiit teritoriul pe care-l ocupă Basarabia și Moldova de astăzi și, sub conducerea lui Arpad, trecînd prin stepa Tisei, s-au așezat, în anul 896, pe teritoriul fostei provincii romane Panonia, între Dunăre și Carpații Apuseni. În secolele X și XI ei au pătruns în Crișana și Ardeal, cucerind aceste teritorii treptat, pînă la anul 1200.

Cronicarul anonim al regelui maghiar Bela III (1172-1196) povestește că pătrunderea ungarilor pe aceste teritorii (Transilvania de astăzi) s-a izbit de rezistența populației locale, alcătuită din volohi și slavi, adică era o populație romanizată.

Ocupînd totuși aceste teritorii, maghiarii au venit în contact cu românii și slavii, de la care au împrumutat denumirile de localități (*Bistrița – Beszterce, Cluj + vareș – Coloșvar*). Alteori, au tradus în limba lor toponimele slave. Orașul numit atunci de slavi *Bălgrad* (*Cetatea Albă*) l-au numit *Tehervar*.

Ceahlău și *Chivirig* se datoresc, de asemenea, originii lor maghiare. După cum menționează Simion Mîndrescu în studiul său *Elemente ungurești în limba română* (București, 1892), se disting două perioade ale influenței maghiare asupra limbii române: prima epocă în care această influență s-a exercitat asupra tuturor românilor și epoca a doua, de influență regională, pe care autorul nu o consideră încă încheiată.

De origine maghiară sînt substantivele:

<i>belșug</i> < <i>bolseg</i>	<i>mohor</i> < <i>mohar</i>	<i>gazdă</i> < <i>gaxda</i>
<i>zăbală</i> < <i>zabala</i>	<i>neam</i> < <i>nem</i>	<i>hîrciog</i> < <i>horcsog</i>
<i>guler</i> < <i>galer</i>	<i>pildă</i> < <i>pelda</i>	<i>hadarag</i> < <i>hadaro</i>
<i>gînd</i> < <i>gond</i>	<i>seamă</i> < <i>szam</i>	<i>oraș</i> < <i>vareș</i>
<i>dobă</i> < <i>dob</i>	<i>sicriu</i> < <i>szekreny</i>	<i>cotlon</i> < <i>catlan</i>
<i>haită</i> < <i>haita</i>	<i>chin</i> < <i>kin</i>	<i>marfă</i> < <i>marfa</i> (“vită”)
<i>hoit</i> < <i>holt</i>	<i>chip</i> < <i>kep</i>	<i>helge</i> < <i>holgy</i>

Substantivele de origine maghiară, neavînd categorie gramaticală de gen, au fost încadrate la unul din cele trei genuri din română pe baza terminației, iar integrarea la substantivele neutre s-a făcut și pe bază de înțeles: substantivele terminate în consoană au devenit neutre dacă denumeau lucruri.

Verbele de origine maghiară au fost încadrate la cele de conjugarea a IV-a, dîndu-li-se sufixul -*ui* (mai rar -*oi*) și sufixul -*i* de origine slavă (< -*umu*):

<i>a alcătui</i> < <i>alkot</i>	<i>a birui</i> < <i>bir</i>	<i>a hălădui</i> < <i>halad</i>
<i>a altoi</i> < <i>olt</i>	<i>a cheltui</i> < <i>kolt</i>	<i>a îngădui</i> < <i>enged</i>
<i>a mistui</i> < <i>emeszt</i>	<i>a chibzui</i> < <i>kepez</i>	<i>a mîntui</i> < <i>ment</i>
<i>a bîntui</i> < <i>bant</i>	<i>a făgădui</i> < <i>fogat</i>	<i>a tăgădui</i> < <i>tagad</i>
<i>a bănuși</i> < <i>ban</i>	<i>a hăitui</i> < <i>hayt</i>	<i>a tămăduși</i> < <i>tamad</i>

Plecînd de la faptul că majoritatea termenilor de origine maghiară se pot raporta la viața feudală și de la faptul că feudalismul s-a afirmat destul de puternic la noi în secolele XI–XIII, putem conchide că mulți dintre termenii în discuție au pătruns și s-au încetățenit în limba română anume în aceste secole.

Ei se referă mai ales la:

- organizarea socială: *neam* („gintă”), *nemeș* („om liber”), *iobaș*, *bir*, *dijmă*, *megieș*;
 - agricultură: *beșug*, *dudău*, *hîrciog*, *hadaraș*, *holdă*, *hotar*, *mohor*, *tăpșan*.
 - vitărit: *labă*, *mai* („ficat”), *imaș*, *sălaș*.
 - organizarea militară: *a birui*, *a se burzului*, *a bîntui*, *ceatlău*, *harță*.
 - comerțul și viața orășenească: *oraș*, *aldămaș*, *bîlci*, *a cheltui*, *hîrdău*, *gazdă*, *marfă*, *dărăb*.
 - meseriile și produsele lor: *bardă*, *budăi*, *ghizdele*, *bocanc*, *gealău*, *ilău*, *ham*, *oloi*, *pahar*, *zăbală*.
 - vînătoare: *helge*, *șoim*, *a uliu*, *a hăitui*.
 - pescuit: *heleșteu*, *șalău*.
 - înmormîntare: *sicriu*, *șintirim*.
 - relațiile dintre oameni: *a făgădui*, *a îngădui*, *a sudui*, *a tăgădui*, *a se bizui*, *seamă* („socoteală”).
 - medicina populară: *a tămădui*, *beteaș*, *beteșug*.
 - stări sufletești și fiziologice: *chin*, *a bîigui*, *a bănui*, *a chibzui*, *a gîndi*, *a se zgîrci*.
 - locuința: *a locui*, *feredeu*, *sobă*.
 - particularități ale omului: *chipeș*, *galeș*, *gingaș*, *uriaș*.
 - alte realități: *a se mistui* („a dispărea”), *a hălădui*, (a fi fugar) *chip*, *hoit*, *șirag*, *pildă*.
- Poate că și termenii *pîrjol*, *dobă*, *ciupercă*, *haită*, *raită*, *viclean*, *mereu* au intrat în română în această perioadă.

Limba română mai cunoaște și cîteva sufixe de origine maghiară:

- **șag**: *rămășag*, *furtișag*, *vălmășag*.
- **șug**: *beșug*, *meșteșug*, *prieteșug*.
- **eș**: *vameș*, *chipeș*, *gureș*, *megieș*.
- **iș**: *aluniș*, *pietriș*, *stejăriș*, *desiș*, *luminiș*, *mărunțiș*, *măritiș*, *pieptiș*, *frunziș*, etc.
- **uș**: *lătăuș*, *lăcătuș*, *bătăuș*.
- **ău**: *ilău*, *gealău*, *codău*, *haidău*, *lungău*, *feteleu*.

Influența turanică

În secolul al X-lea, pecenegii au ocupat părțile de șes ale actualei României, de la răsăritul și sudul Carpaților. În secolul al X-lea, teritoriile respective au fost ocupate de cumani.

Din secolul al XIII-lea și pînă în secolul al XIV-lea, tătarii au stăpînit Moldova și Muntenia. Toți nepoștii despre care s-a vorbit mai sus erau de neam turcesc.

Pentru a distinge influența pe care au exercitat-o aceste limbi asupra românei de influența de mai târziu a limbii turcilor osmanlii, în acest caz, ar trebui să vorbim despre o influență turanică mai veche. Informațiile asupra limbii pecenegilor și cumanilor nu sînt tocmai vaste, dar, cu ajutorul unui dicționar din sec. al III-lea, numit *Codex cumanicus*, scris de un călugăr catolic, și cu ajutorul celorlalte limbi turcești, se pot afla elementele ce ni le-au împrumutat ei.

N. Iorga, în *Imperiul cumanilor și domnia lui Basarab*, dovedește că o parte din boierimea română era de origine cumană, pentru că purta nume cumane. Chiar numele *Basarabia*, la origine un nume de botez, e cuman, după cum o dovedește și Ov. Densușianu.

Numele de ape în -ui „vale, rîu” sînt cumane: *Bahlui*, *Covurlui*, *Calmațui*. De asemenea, *Teleorman* „pădure mare”, *Caracala* „cetate neagră”, *Fălcium* „luntraș” sînt cumane.

E greu de separat împrumuturile pecenege, cumane și tătare de cele turcești de mai târziu.

Totuși termenii *beci*, *buzdugan*, *butuc*, *dușman*, *medean*, *cioban* sînt, fără îndoială, foarte veci.

Numele cumanilor, ca și ale tătarilor, au devenit chiar nume de botez: *Coman*, *Tătar*.

Și cuvîntul *cinel* e de origine cumană. În turcă, există substantivul *giumle* (pl. *giumel*) „sentință, proverb”. Dar fiind că în graiul ardelenilor se întîlnește verbul *ciumilesc* „ghicesc”, putem admite că altădată exista un cuvînt *ciumnel*, din care poate proveni *cinel*, care înseamnă „ghicitoare”.

Cuvinte de origine turcă întîlnim nu numai în română, ci și în multe alte limbi. Astfel, cuvîntul *cioban* are corespondente în bulgară *чобан*, greacă *zobanos*, albaneză *tshoban*.

Din tătară au pătruns în română termenii *arcan*, *căpcană*, *leafă*, *haraba*.

Mult mai numeroase sînt unitățile lexicale de origine turcească. Ele au pătruns în lexicul limbii române mai ales în perioada celor trei secole de asuprire a poporului nostru (1513-1812). O serie de cuvinte de origine turcească se referă la:

- îmbrăcăminte: *basma*, *burnuz*, *caftan*, *halat*;
- obiecte casnice: *balama*, *divan*, *gavanos*, *dulap*, *cazan*, *calup*, *cîntar*, *ceaun*, *cerdac*, *saltea*, *tacîm*, *țol*.
- bucate: *cafea*, *pilaf*, *sarma*, *halva*, *telemea*, *ciulama*.
- unelte de lucru: *cazma*, *ciomag*.
- instituții: *hazna*.
- arme: *buzdugan*.

Printre cuvintele de origine turcească întîlnim și de cele care denumesc noțiuni abstracte: *belea*, *bucluc*, *chirie*.

Cuvintele apărute mai recent sînt cele ce se referă la perioada stăpînirii fanariote. Printre ele: *bostan, bacșiș, băbacă, borangic, dugheană, moft, lalea, lulea, neneacă, hatîr*.

Unele cuvinte turcești au venit în limba noastră prin filiera slavă: *cișmea, divan, zăbon, tulup, caracul, sarai, hambar, sunduc, ciubuc, bursuc, harbuz, bazar*.

De originea turcească sînt, în română, nu numai substantive, ci și o serie de adjective: *boștur* („deșert”), *mahmur* („cu capul tulbure”), *mofluz* („sărăcit”), *fudul, șiret, ceacîr* („cu ochi de culori diferite”).

Din turcește au fost împrumutate și unele sufixe, printre care:

-giu: *boiangiu, geamgiu, iaurtgiu, mahalagiu, stacogiu*. Un timp oarecare, sufixul - *giu* a fost destul de productiv în limba română. De aceea el s-a putut atașa atît la cuvintele de origine turcă, împreună cu care a fost împrumutat, după cum am putut observa din exemplele de mai sus, precum și la cuvintele de alte origini: *tractirgiu* (slavă), *scandalagiu* (greacă), *marfagiu* (maghiară), *laptagiu* (latină), *duelgiu* (franceză), *barmengiu* (engleză).

-liu: *ghiurghiuliu*, („trandafiriu”), *chefliu, hazliu*;

-luc: *buluc, bucluc*.

O dată cu scuturarea jugului turcesc, cuvintele împrumutate din turcă, încet, cîte puțin, încep să iasă din uz, devenind arhaisme.

O oarecare influență asupra românei din epoca feudală a exercitat-o și **limba sașilor** din Ardeal, care alcătuiau mai ales clasa tinerei burghezii. Termenii de origine sășească din română, pătrunși în această epocă, se referă mai ales la:

- administrarea orașelor: *burghez* < Burger;
- construcțiile medievale: *turn* < Turn, *șanț* < Schonz;
- prelucrarea lemnului: *buștean* < Bumstam, *șindrilă*, < Schindel, *laț* < Latz, *roabă* < Rabler;
- încăperi auxiliare: *șopru* < Schoppen, *sură* < Schyren;
- alte domenii: *șold* < Schulter, *ștreang* < Strang.

Clasificarea etimologică a cuvintelor

Cuvintele din dicționarul etimologic al limbii române formează trei grupuri:

1. cuvinte cu etimologie *sigură*;
2. cuvinte cu o etimologie *presupusă*;

3. cuvinte cu etimologie *necunoscută*.

Cuvintele din primul grup au un etimon atestat, recunoscut de lingviști pe baza aplicării legilor fonetice generale, evoluției semantice a cuvintelor. Etimonul acestor cuvinte constă dintr-un corp fonetic care poartă un anumit sens sau care are un anumit sens într-o limbă străină și acest cuvânt are existență în limba de împrumut, în textele vechi, în cele moderne, în dicționare.

Bunăoară, pentru orișicare vorbitor al limbii române e clar că substantivul *muncitor* a provenit de la verbul de origine slavă *a munci* + sufixul *-tor*, *a reface* – de la verbul latin *facere*, cu prefixul *re-*, lexemele *lana*, *blandus*, *cantare*, deși reprezintă clase de cuvinte diferite, au evoluat din latină pe baza aceleiași legități fonetice: închiderea lui *a* + o nazală + o vocală (cons.) în *î*.

Unele cuvinte românești pot fi formate după modele străine. De exemplu, *fărădelege* s-a format după modelul prepoziție + substantiv atestat în slavă (*без+законие*).

Există însă situații când este necesară reconstituirea etimonului. Cuvintele cu etimon neatestat de dicționarele limbii latine, bunăoară, pot fi considerate cu etimologie sigură, dacă în urma unei analize minuțioase se constată că el are forme asemănătoare și nuanțe semantice apropiate în una sau în câteva limbi romanice. De exemplu, se presupune că verbul *a (se) așeza* e de origine latină (< **sedere*)⁵. Această presupunere e confirmată de reflexele acestui verb în spaniolă (*assear*), portugheză (*aseian*).

Uneori, pentru a demonstra etimologia sigură a unui cuvânt, se aplică legitățile fonetice. De exemplu, cuvintele românești *dinte*, *minte*, *lege*, *munte* n-au putut să provină de la formele de nominativus *dens*, *mens*, *lex*, *mons*, nici de la cele de genitivus *dentis*, *legis*, *mentis*, *montis*, ci de mla formele de acuzativus: *dentem*, *legem*, *mentem*, *montem*. Tot așa, latinescul *frigus* a dat două substantive în limba română: *frig* – de la forma de nominativ și *friguri* „febră” de la forma de genitiv *frigori*. În cadrul a vreo 20 de cuvinte cu etimon neatestat, dar reconstituit, se consideră că este corect etimonul, chiar dacă el nu are corespondente în alte limbi romanice decât în română: *pendia* > *pînză*, *extemperare* > *a (se) astîmpăra*, *ingrassiare* > *a (se) îngrășa*.

Etimoanele sînt considerate corecte, deși nu au fost atestate de dicționare cînd li s-au aplicat legitățile fonetice. Faptul acesta a fost demonstrat atunci cînd unele etimoane au fost atestate în manuscrise, în textele vechi, descoperite după refacerea etimonului.

Astfel, forma latinească *paludem* a suferit procesul metatezei încă în latina populară, de unde a dat în română *pădure* < (lat. pop. *padulem*). De obicei, formele latinei populare neatestat în dicționarele latinei clasice sînt date în dicționarele etimologice cu asterix (*).

⁵ Atunci cînd etimonul cuvîntului este presupus, el este însoțit de asterix.

Unul și același etimon poate avea în limba româna actuală câte două corespondente. Unul dintre aceste corespondente a evoluat dintr-o formă a latinei populare conform legiților fonetice generale, (*monumentum* > *monmentu* > *mormînt*: *n*>*r* (rotacismul, *e* + *n* + cons > *î*, *m*, apoi *u* în poziție finală dispar; cel de-al doilea corespondent, *monument*, a apărut mai târziu în calitate de neologism. Tot așa s-a întâmplat și cu cuvîntul *carbonem* (> 1. cărbune; 2. carbon).

Unele împrumuturi din franceză au fost luate după forma grafică (*bord* (la o navă), altele – după cea acustică – *bor* < (*bord*) la pălărie. Iar cuvîntul *linie* are chiar o etimologie triplă în limba română: 1. cu sensul tehnic (linie de prelucrare a tomatelor) e împrumutat din germană prin intermediul rusei și francezei; 2. cu sens geometric – din franceză; 3. cu sens militar (*se moare pe prima linie*) – din latină.

În situațiile cînd sensul cuvîntului românesc e altul decît sensul cuvîntului din limba de împrumut, atunci acesta din urmă se ia în ghilimele: („habar”, turc.) = mită; cocoș < *кoкoшъ* slav-„găină”, lipcă (a se ține lipcă) < v.br. „pisălog”; „etichetă”, ceea ce se lipește.

În dicționarele etimologice, întîlnim cuvinte ale căror etimoane nu sînt indicate, deși acestea sînt cunoscute chiar și de cei neinițiați în studiul literelor. E vorba de interjecții, mai ales de cele onomatopeice: *cu-cu!*, *cucurigu!*, *poc!* La unele interjecții se indică totuși etimonul, dar acestea vin ca niște împrumuturi sau sub influența altor limbi: *vai* (lat. *vae*), bg. *vai*, ngr. *vai*), *bravo* (fr. *bravos*).

II. O altă clasă de cuvinte sînt cele cu o etimologie nesigură, pentru care s-au propus etimoane, dar pentru care nu există siguranță absolută a cercetătorilor, ele fiind doar credibile. Din această clasă de cuvinte fac parte, în primul rînd, cuvintele a căror origine probabilă e daco-getă sau tracă, adică ele provin din substratul autohton al limbii române. Atunci cînd e vorba de acestea, se face trimitere la limba albaneză, iar etimoanele sînt precedate de abrevierea „comp.”, adică *compară*. Astfel se sugerează ideea că termenul românesc e înrudit cu cel din albaneză, fără însă a se putea credea că româna l-a împrumutat din albaneză. Vorba e că ambele limbi (și româna, și albaneza) au preluat cuvîntul în discuție dintr-o limbă anterioară lor sau din limbi anterior înrudite genetic.

buză – (alb. buze); *ciut, șut*, (alb. shut „fără coarne”);

brîu – (alb. brenu); *codru*, (alb. kodre „movilă”).

Tot din acest grup fac parte și cuvintele cu aspect derivativ, dar care, din motive de ordin fonetic, trebuie raportate totuși la cuvinte din alte limbi după sensul lor:

a înfiripa (< *în* + *cerep* (bulg. ukr. *чепен*);

toboșar (*toboș*, maghiar – *toba, doba*) + sufixul *-ar*.

În sfârșit, cuvinte comune pentru limba română și alte limbi, de obicei, limbi învecinate sau coexistente cu româna pe teritorii întinse, fără a se putea preciza dacă româna le-a împrumutat din acestea sau că aceste limbi le-au împrumutat din română.

comp. magh. *badaro* – rom. *bădăran*;

comp. bulg., sb. *kuce*, maghiar. *kuszi* – rom. *cuțu*;

comp. bulg., ngr., sb. *nena* „mamă” – *nene* (rom).

III. Cel de-al treilea grup îl constituie cuvintele cu etimologie necunoscută. Acestea sînt, în mod obișnuit, regionalismele, aproximativ 2500 de cuvinte, cărora nu li s-a putut identifica vreun etimon corespunzător în nici o limbă. În cazul lor, dicționarele fac precizarea: „etimologie necunoscută, neclară”. Printre acestea se numără: *băț*, *a bîrși*, *bîță*, *a năru*, *a născoci*, *terci*, *titirez*, *văgăună* etc. În special, rămîn cu o etimologie necunoscută multe toponime și antroponime. Referitor la această categorie de cuvinte, în lucrările etimologilor, de ultimă vreme, se încearcă să se propună etimoane fie pentru cuvintele care s-au mai discutat, fie că se resping propunerile anterioare fără a se propune ceva nou.

Astfel, rămîn pînă astăzi încă nesigure sau discutabile etimologiile cuvintelor *doină*, *Moldova*, *rață*.

Mai există un grup de cuvinte ce formează etimologia populară. Ea constă în modificarea formei unui cuvînt mai puțin cunoscut de vorbitori sub influența altui cuvînt care seamănă ca formă și chiar ca sens uneori. De exemplu: *reclamație* – *lăcrămație*, *cooperativă* – *cumparativă*, *batoză* – *bateză*, *acoladă* – *arcoladă*, *funebru* – *funegru*, *limbă maternă* – *limbă mamernă*.

Schimbări în cadrul părților de vorbire și al categoriilor gramaticale în perioada de formare a românei

După cum se știe, majoritatea substantivelor cu terminația în *-a* în latina clasică constituiau clasa substantivelor de declinarea I. Odată cu evoluția sistemului vocalic latinesc, substantivele din această clasă n-au variat considerabil, ele rămînînd la același tip de declinare, dat fiind faptul că vocala *a* în poziție neaccentuată a trecut în *ă*.

Marca determinantă a majorității substantivelor feminine la plural o constituie vocala *e* (din *ae*): *masă-mese*, *casă-case*, *fată-fete*. Foarte probabil că, în epoca de formare a limbii române, unele substantive feminine de declinarea I au căpătat la plural terminația *-i*, în loc de obișnuitul *-e*: *seară-seri*,

scară-scări, poartă-porți, vacă-vaci. Acest *-i* a apărut, probabil, prin analogie cu pluralul declinării a III-a a femininelor de tipul *partem > parti > părți*.

Partea finală *-uă* a unor substantive feminine nearticulate de tipul *steauă, neauă* (arh.), parte provenită din latinescul *illa*, a dispărut la forma de singular nedefinit aproape în toate graiurile dacoromâne. Această desinență *-uă* a putut să dispară după apariția formei atone a pronumelui personal în acuzativ *o*, care, la rândul său, a provenit din *uă*, o variantă a pronumelui demonstrativ latinesc *illa* (*eauă*). Propoziții de tipul *Eastă steauă uo vedzu* s-au redus mai târziu la *Astă stea o văd*.

Prin analogie, s-au creat substantive noi, care, mai ales acele ce denumesc pomi, au format dublete substantivale de gen. Astfel, *abellona* a dat reflexele *alună* și *alun*, *cereșia* – *cireașă* și *cireș*, *prunus* – *prun* și *prună*⁶.

S-au produs și încadrări ale unor substantive la alte clase de declinare decât cele din latină. Latinescul *nepos, -nepotis*, conform legităților fonetice, trebuia să evolueze în *nepoate*. Dar această formă, apărând frecvent în dialog, a fost considerată ca un vocativ de tipul *doamne*. De aceea, pentru a fi diferențiată, s-a transformat la N.-Ac. în *nepotu*. Apoi s-a creat și femininul *nepoată*, care pînă atunci nu exista în limbă, ideea de feminin exprimîndu-se, probabil, prin același *nepoate*.

Din cele mai vechi timpuri, în exprimarea neafectivă, adjectivul românesc ocupă locul de după substantivul determinat. Dar cînd se exprima un sentiment de admirație sau de compătimire față de o persoană, sau de indignare, de dispreț, adjectivul se situează în prepoziția substantivului.

Bineînțeles, ne referim la adjectivele strict calitative. Dar dintre acestea două fac excepție, limitîndu-se, fiecare în parte, la poziții strict diferențiale față de substantivul determinat. E vorba de adjectivele *beată* și *biată*. Fiind paronime, ele puteau trezi confuzii, avînd sensuri completamente diferite. Pentru a evita omonimia, adjectivul *biată* s-a întrebuițat exclusiv înaintea substantivului determinat, iar *beată* – după acesta. Diferențierea dintre *acel* și *cel*, *acest* și *cest* s-a realizat și ea în epoca de formare a românei, mai ales după ce *cel* a devenit articol demonstrativ, pe care unele gramatici ale noastre îl numesc adjectival. Acesta din urmă termen nu e tocmai potrivit, deoarece această parte de vorbire apare nu numai în prepoziția adjectivului, ci și în cea a substantivului, ca în exemplele: *casa cea de piatră, inelul cel de aur* etc. Mai ales că articolul acesta participă și la formarea numeralelor ordinale: *cel dintîi prieten, cel din urmă drumeț*. Mai întîi au apărut sintagmele *ille bonus > celu bunu > cel bun > ăl bun*, iar mai târziu cele de tipul *frater ille magnus*.

⁶ Ultimul DOOM nu face distincție între *căpșun* și *căpșună*, ținînd cont, probabil, de uz.

Cercetările ne demonstrează că adjectivele posesive *său, sa, săi, sale* și-au restrâns cu mult sfera de întrebuințare mai ales în limba vorbită, unde se păstrează doar în cadrul termenilor de rudenie (*tată-său, mamă-sa, frate-său, soră-sa, cumătră-sa* etc.).

Cu totul alta era situația în epoca de formare a românei. Dacă astăzi pronumele *săi* nu se poate referi la un substantiv ce trimite mai mulți posesori și la mai multe obiecte posedate (*Elevii și-au luat fiecare cărțile lor* (nu *sale*), atunci limba veche folosea cu prisosință, în aceste cazuri, formele *săi, sale: mâniază ei cu sveatul său; rădicară popoarele glasul său; lărgiră spre menre roșturile sale; lăsa-vor streinilor bogătatea sa*.

Morfemele *al, a, ai, ale* servesc, începînd cu această perioadă, și ca articol înaintea unui pronume posesiv (*al meu, a ta, ai săi*), și ca părți componente ale numeralelor cardinale, în acest ultimul caz limba limitîndu-se, ca și astăzi în unele graiuri, doar la forma de feminin singular *a*.

Limba română a recurs la mijloacele proprii pentru formarea numeralelor ordinale, cel latinesc dispărînd din limba vorbită aproape completamente. El s-a păstrat doar în cîteva dialecte și graiuri. Printre numeralele ordinale latinești de tip sintetic se numără adverbul *anșărș*, provenit din sintagma *annus tertius*.

În dialectul menglenoromân există expresia *di la prima ușă* sau *primar, primară*, iar în graiul bănățean – expresia *cale primară*, care înseamnă „drumul parcurs de mireasă spre casa mirelui”.

Limba română a trebuit să-și formeze pe teren propriu această categorie de numere, formîndu-le de la numeralele cardinale, la care a adăugat, în encliză, articolul substantival definit, iar mai tîrziu, în procliză – articolul pronominal *a, al*. Articolul enclitic la aceste numere azi e *le(a)*, nu *l* ca la majoritatea substantivelor masculine care se termină în consoană: *al patrulea, al optulea, al nouălea*. În limba română veche însă, numeralele ordinale apăreau doar cu articolul *l*: *al patrul, al optul*. În macedoromână, alături de formele *doilu, treilu, țințilu, noaulu*, circulă și cele de tipul *țințile, optule, noaurili, dățile*.

De aici am putea face concluzia că la numeralul ordinal situația s-a prezentat exact ca la substantivele masculine terminate în *-e*: *leporem + le > iepurele, frater + le > fratele*.

Celelalte substantive și numere, după cum s-a văzut, și-au atașat articolul *l*. Cu timpul însă, româna a generalizat formele cu *le*, iar macedoromâna – pe cele cu *lu*. De altfel, numeralul ordinal din albaneză se formează tot din numeralul cardinal, la care se adaugă articolul definit, ceea ce ne face să conchidem că sistemul de numere traco-dacic se construia după un model asemănător.

În textele vechi, pronumele personale și cele reflexive atone stăteau după verb. E o regulă a topicii cuvintelor neaccentuate, valabilă încă în latina clasică de a nu începe o comunicare cu cuvinte neaccentuate, regulă valabilă și pentru verbele auxiliare:

Înțelegu-te și deregu-te în calea acesta se mergi.

Spure-voiu voauă tuturor ce vă e frică de Dzeul.

Exemple numeroase de acest fel avem și astăzi, mai ales în poezia populară: *Jelui-m-aș și n-am cui, / Jelui-m-aș murgului. Dormire-ai somnul de veci să dormi. Trăire-ați trei zile cu cea de alaltăieri!*

În limba română, formele neaccentuate ale pronumelor personale și reflexive au valoare de adjective posesive, mai ales când sînt atașate în imediata encliză a unui substantiv: *sînu-mi, brațu-i.*

Același lucru se observă și în macedoromână: *brața-li.* Acest procedeu trebuie să se fi creat în epoca de formare a românei. El s-a născut în propoziții de tipul *brațele îi sînt puternice*, unde *îi* avea funcție de complement indirect. În asemenea expresii, substantivul era articulat cu articol definit, iar mai târziu s-a ajuns la utilizarea substantivului nearticulat.

Tot în epoca de constituire a românei s-au format pronumele și adverbele nehotărîte alcătuite cu particulele *oare*, *-și*, *-va*. Tustrele componente provin de la verbul latinesc *voleo*, *-ere*, și anume de la forma persoanei a III-a *volet* (*t* final dispare, *l* intervocalic trece în *r*, *o* se diftonghează sub influența lui *e* din silaba următoare, *voare*). În textele vechi, întîlnim formele *varecine*, *varecare*. *Re* a fost concepută ca o terminație a infinitivului latinesc și, după ce a dispărut din cadrul verbului, s-a redus și din forma *voare* > *voa*. Nemaivînd suport (motiv) de diftongare, *voa* s-a monoftongat în *va*. *Va* a devenit particulă și formează, împreună cu pronumele relative și unele adverbe circumstanțiale, pronume nehotărîte și adverbe hehotărîte: *cineva*, *careva*, *cîțiva*, *undeva*, *cîndva*, *cumva* etc.

Din bibliografie:

1. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. I, p. 119-120, 150-153.
2. G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, p. 214-216.
3. *Curs de gramatică istorică a limbii române*, p. 161-170.

Evoluța și constituirea articolului

Cauzele apariției articolului ca parte de vorbire

Gramaticianul latin Quintilian afirma: „Noster sermo aticulos non desiderat”. Și totuși articolul este o formație comună pentru toate limbile romanice, constituit pe bază de material latin.

Cauzele apariției articolului trebuie căutate, în primul rând, în faptul că în latina populară, o dată cu reducerea fonemelor finale, se pierdeau flexiile ce desemnau funcțiile gramaticale pentru fiecare caz la nume. În al doilea rând, se simțea necesitatea logico-stilistică de a reda opoziția dintre un nume determinat și altul nedeterminat. Ca rezultat, în locul consoanelor finale, ce aveau această funcție în latina clasică, au apărut în latina târzie alte mijloace gramaticale apte să realizeze opoziția nedeterminat/semideterminat și să marcheze explicit valorile gramaticale ale numelui. În latina vulgară, folosită ca mijloc de comunicare în toate provinciile romanizate ale Imperiului Roman, s-a recurs, în speță, la două mijloace:

- a) exprimarea raporturilor dintre cuvinte a început să se facă prin intermediul prepozițiilor;
- b) cu ajutorul actualelor forme de articole.

Articolul a putut să apară în rezultatul desemantizării a două părți de vorbire existente în latină. E vorba, în primul rând, de pronumele demonstrativ de depărtare de tipul *ille*, care, comparativ cu alte tipuri de pronume, și-a păstrat mai bine flexiile cazuale, și, în al doilea rând, de numeralul cardinal de tipul *unus*. Fiind folosite frecvent pe lângă nume, aceste două părți de vorbire s-au desemantizat, pierzându-și respectiv valorile semantice inițiale demonstrative și cantitative.

Atât demonstrativul *ille*, cât și numeralul *unus*, aveau menirea de a preciza mai bine un nume și de a-l evidenția din clasa de obiecte omogene. Bunăoară, din sintagma *homo ille bonus* reiese că noi îl cunoaștem deja pe acest om, ne mai referim la el o dată. În sintagma *unus homo despectus* numeralul *unus* evidențiază același substantiv *homo* din clasa de obiecte omogene *homo sapiens*, arătând, în același timp, că el este numai unul, într-un singur exemplar. Astfel, în urma analizei celor două sintagme, poate fi făcută opoziția dintre noțiunea de ordin general – *homo*, numele individualizat din clasa de obiecte omogene – *unus homo* și același nume bine cunoscut, despre care s-a mai vorbit anterior – *homo ille*. Și această opoziție poate fi marcată astfel:

<u>homo</u>	<u>unus homo</u>	<u>homo ille</u>
Ø-nedeterminare	½-semideterminare	1-determinare totală

La început, demonstrativul *ille* și numeralul *unus* aveau valoare determinativ-expresivă. Din cauza folosirii lor frecvente pe lângă nume, caracterul expresiv al acestor determinanți se anihilează, întrebuințarea lor începând să se cristalizeze într-un sistem gramatical.

Procesul de trecere de la pronumele demonstrativ sau de la numeralul cardinal la articol a fost lent și îndelungat. Abia cu începutul din sec. al VII-lea se poate vorbi de constituirea în limbile romanice a unui articol propriu-zis. Aceasta este data când articolul apare cu o fizionomie clară, bine

determinată, în texte. Din acest moment, el capătă funcție de determinant al numelui, indicînd gradul de determinare a acestuia.

Concomitent cu această funcție, articolul și-a asumat și funcția morfologică de a marca categoriile gramaticale de gen, număr și caz ale numelui.

La început, articolul s-a extins asupra substantivelor concrete, numite în lexicografie „incontinui”, adică substantive ce exprimă noțiuni limitate de forma lor, de tipul *casă, masă, scaun, vulpe, cîine, copil* etc. În cadrul acestor substantive, opoziția concret/abstract, determinat/nedeterminat era limpede și se încadra în contextul vorbirii cu o precizie mai mare.

Mai tîrziu, articolul s-a extins și asupra substantivelor nelimitate de forma lor, adică asupra noțiunilor „continui” de tipul *bucurie, necaz, adevăr, cinste* etc., deoarece în conștiința umană ele apar ca lipsite de formă, și articolul nu modifica prea mult felul de prezentare a acestor noțiuni în conștiința umană.

Într-o perioadă mult mai tîrzie de dezvoltare a limbii române, articolul a început să fie folosit chiar și pe lîngă numele proprii, deși acestea sînt unice în felul lor și ni au nevoie de opoziția determinat/nedeterminat. Utilizarea numelor proprii cu articol s-a produs un timp oarecare în cadrul numelor de familie masculine: *Alexandru Lăpușneanul, ginerele Mavrocordatului*, și chiar la o perioadă mai recentă: *La mormîntul lui Aron Pumnul*.

În dependență de prezența acestor „sateliți” desemantizați față de nume și în funcție de natura morfologică a acestuia din urmă, în perioada de formare a limbii române (secolele II - VII d. Hr.), s-au constituit diferite tipuri de articol:

1. Dacă demonstrativul *ille* și numeralul *unus* se refereau la un substantiv, ele au dat naștere articolului substantival: *barbatus ille, unus barbatus*.

2. Dacă demonstrativul *ille* se referea la un substantiv, dar era în poziție apozitivă față de acesta și se plasa în prepoziția unui alt substantiv în G., el a evoluat în articol genitival (posesiv, pronominal): *una casa, illa parentillorum* „o casă a părinților”.

3. Dacă demonstrativul *ille*, însoțit de particula de accentuare *ecce* „anume”, preceda un adjectiv, el s-a transformat în articol demonstrativ: *homo ecce ille bonus* „omul cel bun”, *mullier ecce illa formosa* „mujerul cea frumoasă”.

De aici și clasificarea contemporană a articolului în limba română:

1. substantival (definit și nehotărît);
2. posesiv (genitival, pronominal);
3. demonstrativ (adjectival).

Evoluția și constituirea articolului substantival definit

Articolul definit enclitic, iar în unele cazuri și regiuni și proclitic, a fost moștenit din latina populară. Dar el devine o formă general admisă în graiurile maselor populare doar mai târziu, în epoca de formare a limbilor romanice, în special a dacoromânei. Vorba e că pînă la anul 602 acest tip de articol era eliminat din vorbire sub influența limbii scrise. Care era cauza acestei eliminări la scris? Se știe că în limba latină clasică, care avea niște legi stricte de utilizare a unor sau altor forme gramaticale, se admitea utilizarea pronumelui demonstrativ doar după un substantiv. Am pomenit în treacăt că fostul pronume demonstrativ *ille*, care a devenit articol genitival, era folosit ca o apozitie a unui substantiv într-o construcție sintagmatică cu un alt substantiv în G. Pînă la anul 602, actele ce se întocmeau în partea orientală a Imperiului Roman și în biserică, care avea și ea canoane stricte, ca și legile latinei clasice, nu puteau admite nicidecum schimbarea topicii pronumelui demonstrativ de tipul *ille* în raport cu numele determinat atîta timp cît latina se vorbea și se scria în anumite cercuri culte, religioase sau oficiale. De aceea utilizarea articolului definit (proclitic sau enclitic) în forma sa atonă apărea ca o abatere gravă de la regulile latinei clasice, și mulți vorbitori care aveau cunoștința de existența lui îl redau prin formele lui tone. Latina vorbită nu putea să impună limbii scrise articolul definit în forma sa scurtă.

De aceea, abia în epoca de formare a limbilor romanice, cînd normele limbii scrise slăbesc cu totul (Imperiul Roman s-a distrus, biserica creștină se afla doar întîmplător pe teritoriul daco-tracic), cînd populația autohtonă a fost deja romanizată, se va impune definitiv în limba vorbită articolul definit în forma sa populară și se va modifica conform legităților pe care le-a suferit în aria de est a fostului Imperiu Roman.

Articolul substantival definit la masculin are două forme: *le* și *l*. Forma *le* a evoluat de la latinescul *ille* în felul următor: în latina populară, demonstrativul *ille* devine *elle*. Dat fiind faptul că acest *elle* apărea deseori ca un morf și deci era neaccentuat, el și-a pierdut silaba inițială și a devenit *le*. Acest tip de articol se adaugă la substantivele masculine terminate în – *e* după dispariția consoanei finale: *frater* + *le* > *fratele*; *leporem* + *le* > *iepurele*.

Forma *l*, descendentă și ea din *ille*, a urmat o altă cale de evoluție. La D. demonstrativul *illle* avea forma *illum*, la Ac. și Abl. – forma *illo*. În urma unificării acestor trei forme, s-a creat una comună pentru toate aceste trei cazuri – *illo*. După cum am mai menționat, în latina populară, demonstrativul *ille* devine *elle* (are loc deschiderea vocalei inițiale). În felul acesta, *ille* > *ello* > *ellu* (*o*

final aton > *u*). Pierzînd, ca și *elle*, prima silabă, *ellu* devine *lu*. După dispariția lui *u* final, ca și substantivele masculine și neutre de tipul *lupu*, *bărbatu*, *măru*, *lu* > *l*: *lupul*, *bărbatul*, *mărul*.

La feminin singular, articolul definit își ia începutul din forma pronominală *illa*. În latina populară orientală, *i* inițial se deschide în *e*. Deci *illa* > *ella*. Mai târziu, la începutul formării limbilor balcano-romanice, *e* inițial se transformă în *a*. O astfel de modificare are la bază legitatea fonetică de trecere a lui *e* inițial neaccentuat în *a* atît în cuvintele semnificative de tipul *erama* > *aramă*; *erici* > *arici*, cît și în cadrul particulelor; *eccum modo* > *acmo* > *acmu* > *acum*; *eccum hicce* > *aci* > *aici*. Deci forma *ella* devine *alla*. Avînd la bază o altă legitate fonetică (dispariția lui *ll* intervocalic urmat de *a*: *stella* > *stea*; *vitella* > *vițea*), *alla* > *aa* > *a*. Sintagma substantivului cu fostul demonstrativ trebuia să aibă, pentru început, aspectul *capra alla* > *capră a* > *capra*; *vulpem alla* > *vulpe a* > *vulpea*.

La G.-D. demonstrativul latinesc masculin avea forma *illius*. Prin analogie cu pronumele interogativ *quid*, care avea la D. forma *cuis*, pentru G.-D. se formează *illuis*, iar pentru feminin – *illaei*. *I* inițial, ca și în cadrul formelor de N.-Ac., devine *e*: *illui* > *ellui*; *illaei* > *ellaei*. Ambele forme de gen, din cauza utilizării lor frecvente și din motivul economiei în vorbire, din cauza pierderii accentului în cadrul comunicării, pierd din corpul lor (procesul haplologiei) prima silabă, devenind respectiv: *ellui* > *lui*; *ellaei* > *lei* > *ei* > *i*. Forma *lui* s-a atașat la substantivele masculine și neutre, după dispariția consoanei finale a acestora: *frater* + *lui* > *fratelui*; *lupus* + *lui* > *lupului*; *melum* + *lui* > *mărului*; *cognatus* + *lui* > *cumnatului*.

Forma de feminin a suferit o evoluție mai complicată. De exemplu: *caprae* + *lei* > *caprele* > *capreei* > *caprei*; *vulpi* + *lei* > *vulpilei*, *vulpiei* > *vulpii*.

La masculin plural articolul provine de la forma de N.-A. *illi*. În epoca romanică târzie, *illi* capătă aspectul *elli*, care mai târziu pierde prima silabă, devenind *li*. Ulterior, în ramificația dacoromână, conform legității fonetice *l+e(i)*, *l* dispare (*libertare* > *a ierta*). De exemplu: *cani+li* > *cînilii* > *cîinii*; *homini* + *li* > *ominii* > *oamenii*; *lupi* + *li* > *lupii* > *lupii*.

La genul feminin plural, articolul își ia începutul de la latinescul *illae*, care, în latina populară, devine *ellae*. În primele faze ale dezvoltării balcano-romane, prima silabă dispare, iar ultima se statornicește ca articol, care se sufixează la substantiv: *caprae* + *lae* > *caprele*; *vulpi* + *lae* > *vulpile*; *parti* + *lae* > *partile* > *părțile*.

La G.-D. plural, forma articolului era aceeași pentru ambele genuri: *illorum*, care devine în latina populară *ellorum*. Haplologia primei silabe și dispariția consoanei finale au dus la forma *loru*, care mai apoi îl pierde pe *u* final și devine *lor*. De exemplu: *lupi* + *lor* > *lupilor*; *caprae* + *lor* > *caprelor*.

Textele vechi ne oferă un tablou dublu al poziției articolului față de substantivul determinat. Cazuri de plasare a articolului definit în prepoziția substantivului sînt atestate doar la forma de G. În aceste situații, substantivul mai are un determinativ, care, de obicei, este atribut acordat, plasat și el în prepoziția substantivului determinat: *a lor săi bărbați; a ei noastră credință* (Codicele Voronețean).

În textele vechi din secolele XVI-XVIII întâlnim utilizarea articolului în postpoziția substantivelor proprii-nume de familie: *Lăpușneanului, Mavrocordatului* sau în prepoziția substantivelor-nume de persoană: *lu voievodu*.

Desigur, în latina populară articolul definit se întrebuința cu mult mai rar decît în româna veche și, cu atît mai mult, în limba română contemporană. Astăzi în română, ca și în celelalte limbi romanice, articolul și-a extins sfera de utilizare. După cum afirmă cercetătorul limbii noastre Meyer-Lübke, substantivele ce desemnează lucruri unice în univers nu au nevoie de determinare, adică de articol definit. Să luăm, bunăoară, cazul substantivului *Dumnezeu*, care nu a ajuns pînă astăzi să fie articulat, decît în cazurile cînd se are în vedere o altă ființă divină, cînd este opus dumnezeilor altor popoare decît cele creștine. De exemplu: *Dumnezeul musulmanilor este Allah*. Este, de asemenea, cazul substantivului *soare* din cuvintele compuse *soare-răsare, soare-apune*, ce denumesc punctele cardinale „răsărit” și „asfințit”. Tot Meyer-Lübke constată că în limba română veche nu se articulează cu articol definit substantivele abstracte, pe cînd în româna contemporană ele se articulează: *Și nedreptate(a) să nu scadă de calea lui, că vine blînzene(a) spre noi*.

Articolul substantival nehotărît, etapele constituirii lui

Articolul substantival nedefinit *un, o, unii, unele* își trage originea de la numeralul cardinal latinesc *unus, una, uni, unae*, folosit totdeauna în procliza substantivului, ca și orice numeral cardinal. Din cauza utilizării frecvente, fostul numeral și-a pierdut nuanța de indice al cantității și imprimă substantivului o semnificație nedefinită, dar îl determină parțial, în comparație cu substantivul fără *unus: homo* „orice om” / *unus homo* „un om oarecare”.

Formațiile cu numeralul *unus* și un substantiv erau destul de frecvente în limba latină: *Dicitur unus ymnus* „se cîntă un imn”; *Appropiet ad illum una mulier pulhra* „se apropie de el o muiere frumoasă”.

În latina tîrzie însă, determinativul *unus*, folosit pe lîngă substantiv, nu avea încă funcție de articol, deoarece nu se creaseră încă opozițiile necesare, adică lipsa categoria logică determinat/nedeterminat. *Unus* și-a asumat funcția de articol abia după ce *ille* a devenit o marcă a determinării totale a substantivului.

Evoluția articolului nehotărît cunoaște două etape:

a) la prima fază, el evoluează exact ca un adjectiv simplu. Se creează forme pentru ambele forme și genuri:

masc. sg.: *unus* > *unu*; masc. pl.: *uni*;

fem. sg.: *una* > *ună*; fem. pl.: *unae* > *une*;

b) la cea de-a doua fază, are loc atașarea formelor articolului substantival definit:

N.-Ac. *uni* + *li* > *unili* > *unii*; *unae* + *lae* > *une* + *le* > *unele*;

G.-D. *unae* + *laei* > *une* + *ei* > *unei*.

În procesul evoluției, *unus*, *una*, în calitate de articole, au suferit o serie de schimbări de ordin fonetic și formal.

1. La masculin singular N.-Ac., *unus*, după dispariția lui *u* final, este înregistrat de textele vechi cu forma *unu*: *unu ucenicu*, *unu barbatu*. Odată cu dispariția lui *u* final de la substantivele masculine și neutre, acesta dispare și din cadrul articolului – *un*. În textele vechi, articolul *un* este înregistrat uneori ca un *u* simplu. Acest *u* trebuie interpretat, probabil, ca un *u* nazal: [ũ].

2. Schimbări fonetice însemnate a suferit forma de feminin singular *una*. Astfel, *a* final, ca orice *a* neaccentuat din finala substantivelor feminine, devine *ă*: *capra* > *capră*; *lana* > *lână*, *una* > *ună*. Consoana *n* în poziție intervocalică dispare: *ună* > *uă*. Apoi vocala *ă*, în mod firesc, > *o* > *uo*. La statornicirea acestui proces au mai contribuit câteva substantive de origine slavă, care au intrat în fondul activ al limbii române, a căror finală *o* > *ă*: *длато*, *сито*, *никовало*, *порекло*. Forma *uo* este înregistrată în primele texte vechi: *uo dži ca uo mie de ani* (Codicele Voronețean). La o anumită mază de dezvoltare a limbii române, trebuie să admitem *oo*, apoi *o*. Astfel: *una capra* > *ună capră* > *uă capră* > *oo capră* > *o capră*.

3. Formele de G.-D. masculin și feminin ale articolului nehotărît *unii*, *unei* au apărut mai târziu, după constituirea articolului definit, care s-a sufixat la tipul unic masculin *unu* + *i* > *unii* și la feminin: *unae* + *laei* > *une* + *lei* > *uneei* > *unei*.

4. Formele de N.-Ac. plural trebuiau să aibă la origine aspectul *uni barbati*, *unae caprae*. La numeralul cardinal cu funcție adjectivală s-a adăugat articolul substantival definit respectiv: *uni* + *li barbati* > *unii bărbați*; *unae* + *lae caprae* > *unele capre*.

5. Forma de plural pentru G.-D. provine de la forma unică pentru ambele genuri, existentă în latină, *unorum*, care, după dispariția consoanei finale *m* și a lui *u* final, devine *unor*.

Apariția și constituirea articolului posesiv (genitival, pronominal)

Cît privește apariția și constituirea articolului posesiv, lingvistica românească cunoaște mai multe puncte de vedere.

1. Ion Coteanu susține că articolul posesiv ar fi provenit în mod direct de la prepoziția *ad*, care, după dispariția lui *d* final, a devenit *a*. Ca argument în favoarea acestei afirmații se aduce faptul că în majoritatea graiurilor românești se folosește o singură variantă a articolului posesiv – *a*. Celelalte variante, cică, s-au format mai târziu, în limba literară, prin atașarea articolului definit *l, i, le*. Adepții acestei teorii aduc, în calitate de argument, niște exemple latinești cu prepoziția *ad* de tipul *Hic requiescunt membra ad duos fratres* „Aici odihnesc osemintele a doi frați”. După părerea noastră, aici *ad* a dat în limba română nu articolul *a*, ci prepoziția *a*, care, la, o eventuală transformare, poate fi substituită cu prepozitia *la*: *osemintele a (la) doi frați; participant a (la) două războaie mondiale; mamă a (la) zece copii* etc.

Prepozitia *a*, după cum se știe, se utilizează înaintea unui substantiv precedat de un numeral cardinal: *Miroase florile-argintii și cad, o dulce ploaie / Pe creștetele a doi copii cu plete lungi, bălaie* (M. Eminescu).

2. Ov. Densușianu, Al. Rosetii, N. Pecec, R. Piotrovski susțin cum că articolul posesiv ar fi provenit din prepoziția *ad* atașată la formele de gen și număr ale pronumelui demonstrativ latinesc de depărtare *ille, illa, illi, illae*. Drept exemplu, se aduce sintagma de tipul *terra ad illo homine*, ceea ce nu ni se pare verosimil, deoarece, conform evoluției fonetice normale, *ad illo* trebuia să dea reflexul *al*. Dar se știe că articolul posesiv în limba română se acordă în gen și număr cu substantivul determinat, nu cu cel în genitiv pe care-l precedă (în cazul nostru, cu *terra*, care, după cum se știe, a evoluat în *țară*, deci trebuia să aibă forma *a*; substantivul *homine* din sintagma de mai sus e la Abl, nu la G., iar dacă ar fi la G., articolul trebuie să capete forma *al*).

3. Cea de-a treia ipoteză, care este, se pare, cea mai verosimilă, este teoria constituirii articolului posesiv (genitival, pronominal) direct din pronumele demonstrativ de depărtare latinesc *ille, illa, illi, illae*, aflat în poziție apozitivă față de un substantiv la forma nehotărîtă și urmat de un substantiv în genitiv. Adepții acestei teorii (H. Tiktin, Al. Philippide, G. Ivănescu) aduc întru susținerea acestei afirmații exemple de tipul *una cassa, illa parentillorum*. Se pare să aibă dreptate sus-numiții cercetători și iată de ce:

a) după cum se știe, orice obiect cunoscut de vorbitor are nevoie de determinare, care să fie clară și pentru interlocutorii acestuia. De aceea, substantivele cu determinare totală (*l*), adică cele însoțite de articolul definit, atunci cînd formează sintagme cu alte substantive în G., nu mai au nevoie

de o determinare suplimentară și între aceste substantive nu apare (și nici nu poate să apară, conform legilor gramaticale) articolul posesiv. El apare doar în cazurile când substantivul determinat nu are nici un determinativ (*casă a părinților*), are o determinare parțială (1/2), adică e semideterminat însoțit de articolul nehotărît (*o casă a părinților*) sau substantivul determinat mai are un determinativ de natură calitativă, ceea ce face să fie „uitată” determinarea, ca aceasta să fie reluată prin articolul posesiv, care vine aici cu valoare pronominală și de aceea el se mai numește pronominal: *casa bătrânească a părinților*.

b) După cum se știe, articolul posesiv constituie un morf constituent al pronomelor posesive *al meu, al tău, al său* etc. În limba franceză, morfemele din componența pronomelor posesive sînt absolut identice cu formele articolului substantival definit: *le, la, les*, care, nu încapă îndoială, sînt descendente nu din prepoziția *ad* + pronumele demonstrative de tipul *ille*, ci direct din acest demonstrativ: *Mon frère est plus fort que le tien* „Fratele meu e mai puternic ca al tău”; *Ma soeur est plus belle que la votre* „Sora mea e mai frumoasă ca a voastră”; *Tes cahiers sont plus soignes que les mien* „Caietele tale sînt mai îngrijite ca ale mele”. Credem deci că este imposibil ca un morf să provină, într-o limbă, de la o formă, iar în altă limbă-soră – de la alta.

c) în limba vorbită, pronumele demonstrative de depărtare au atît forme lungi (*acela, aceea, aceia, acelea*), cît și forme scurte (*ăla, aia, ăa, ăi, alea*). Acestea din urmă, după cum se poate observa, seamănă mult cu formele articolelor posesive *al, a, ai, ale*.

Deci pronumele demonstrative de depărtare latinești au evoluat în articole posesive astfel:

ille > ellu > alu > al;

illi > elli > alli > ali > ai;

illa > ella > alla > aa > a;

illae > ellae > alle > ale.

Sușținem deci teoria că articolul posesiv a putut să apară din construcții sintactice alcătuite dintr-un substantiv urmat de pronumele latinesc de depărtare în funcție apozitivă față de substantivul determinat, pronumele de tipul *ille* precedînd un substantiv la cazul genitiv.

Evoluția articolului demonstrativ

Articolul demonstrativ (adjectival) a apărut într-o perioadă mai tîrzie, după ce s-a constituit articolul substantival definit, din construcții analitice alcătuite dintr-un substantiv și un adjectiv de tipul *homo ecce ille bonus*, unde particula de întărire *ecce*, împreună cu demonstrativul *ille*, a dat două variante: una tonă (accentuată) – pronumele demonstrative de depărtare; alta atonă (articolul demonstrativ):

ecce ille (ellu) > acel; cel;

ecce illa > *acea*; *cea*;
ecce illi > *acei*; *cei*;
ecce illae > *acele*; *cele*.

Particula *ecce*, în latina populară, devine *acce*. În cadrul variantelor tone, această particulă s-a păstrat încorpore, pierzând doar un *c* (în latina tîrzie consoanele duble nu s-au păstrat, ele nu se mai pronunțau la fel de energic ca în latina clasică).

În variantele atone (cele ce au evoluat în articole demonstrative), particula *ecce* (*acce*) a pierdut prima silabă.

În literatura de specialitate, articolul demonstrativ mai este numit, uneori, și adjectival. Considerăm că termenul nu este tocmai adecvat, deoarece practica lingvistică ne demonstrează că el nu precedă exclusiv un adjectiv, ci se plasează, de multe ori, și în procliza unui substantiv (*inelul cel de aur*, *casa cea de piatră* etc.), în procliza unui numeral cardinal (*cei trei*, *cei o sută* etc.), ordinal (*cel de-al doilea*, *cel de-al cincilea* etc.), înaintea unui adverb (*ziua cea de ieri*, *visul cel de mâine* etc.).

De aceea considerăm că acest tip de articol trebuie numit demonstrativ, pentru că el, de fiecare dată, demonstrează.

Evoluția pronumelor personale

1. Generalități

Pe parcursul dezvoltării istorice a pronumelui latinesc, s-au produs regrupări și restructurări importante: unele forme ale pronumelor au dispărut completamente (*hic*, *is*), altele au căpătat funcții noi. Astfel, demonstrativul *ille* etc. a preluat funcția pronumelui personal de pers. a III-a; tot *ille* a căpătat o valoare semantică nouă – cea a posesivității. Demonstrativul latinesc a dat naștere și la două tipuri de articol – cel definit și cel posesiv (genitival, pronominal), fiind și o parte componentă a unor forme de caz ale articolului nehotărît. La fel, de la *ille* (în îmbinare cu elementul latinesc *ecce*) au apărut forme pronominale noi – pronumele demonstrativ și articolul demonstrativ.

Unele forme ale pronumelui latinesc (personal, posesiv, reflexiv și demonstrativ), pe lângă formele accentuate, au dezvoltat și forme atone. Ca și în cazul celorlalte tipuri de nume, din cauza dispariției consoanelor finale, a dispărut forma genului neutru.

O restructurare esențială s-a produs și în sistemul cazual al pronumelui latinesc. Astfel, din cauza omonimiei cu alte forme cazuale, au dispărut cazurile Abl. și V. În urma schimbărilor fonetice generale (dispariția lui *m* final și trecerea lui *o* în *u*), în latina populară, demonstrativul *ille* și-a contopit unele forme cazuale de Ac. (*illum*), D. (*illo*) și Abl. (*illu*).

Dar chiar fiind supletive, formele pronumelor românești au păstrat mai fidel decât celelalte tipuri de pronume prototipurile cazuale latinești, mai ales în cazul formelor accentuate ale pronumelor personale. Astfel, devine destul de clară, chiar și pentru nespecialiști, evoluția formelor de N. a pronumelor la pers. I și II (*ego* > *eu*, *tu* > *tu*), de D. (*mihi* > *mie*, *tibi* > *ție*) și de Ac. (*mene* > *mine*, *tene* > *tine*).

2. Evoluția pronumelor personale în latina populară

Pe lângă schimbările fonetice, pronumele personale latinești au suferit, pe parcursul evoluției lor, și o serie de modificări de ordin funcțional. Acestea din urmă au fost cauzate mai ales de transformările care au avut loc în sistemul verbului.

Categoria de persoană a verbului, în latina clasică, era inclusă în desinența acestuia și utilizarea pronumelui pe lângă verb nu era obligatorie pentru a indica persoana. De exemplu:

fuissem > *eu să fi fost*

fuissemus > *noi să fi fost*

fuissetis > *tu să fi fost*

fuissetis > *voi să fi fost*

fuisset > *el (ea) să fi fost*

fuisset > *ei (ele) să fi fost*

Deja în latina vulgară, în urma dispariției consoanelor finale, s-a produs o coincidență de forme, ceea ce a solicitat apariția și utilizarea obligatorie pe lângă formele verbale a pronumelor *ego*, *tu*, *nos*, *vos*. De exemplu, verbele de imperfectum indicativi activi *ducebam*, *ducebas*, *ducebat* nu puteau fi clare o dată cu dispariția consoanelor finale *m*, *s*, *t* decât atașându-li-se pronumele personale *ego*, *tu*, *is*.

Cît privește persoana a III-a, pentru care în latină nu existau forme speciale bine distincte, ca indice pronominal al formei verbale respective începe să se folosească pronumele demonstrativ. Pronumele *is*, folosit în această funcție în latina clasică, nu se menține, întrucît, în urma evoluției fonetice generale, pierde din corpul sonor, adică se reduce la *i*, confundîndu-se cu alte forme pronominale demonstrative (*hic* > *ic* > *i*). Și atunci, locul lui *is* este preluat de pronumele demonstrative *ille* și *ipse*. De exemplu: *Et ille dicit: „Grația, nepos.”* (= Și el zice: „Mulțumesc, nepoate”).

Ulterior, pronumele demonstrativ completează sistemul de trei persoane al pronumelui personal. Deja prin sec. al IV-lea, gramaticienii latiniști îl includ pe *ille* la pronumele personale, alături de *ego*, *tu*, *nos*, *vos*.

În latina populară, care a stat la baza formării limbilor romanice, unele forme ale pronumelor personale de pers. I și a II-a se deosebeau de cele din latina clasică, ca de altfel, și de alte forme dialectale ale latinei populare. Atunci cînd formele cazuale clasice erau *m o n o s i l a b i c e*, ele au rămas *n e a c c e n t u a t e*, iar latina vulgară a creat forme noi, mai lungi, completînd, astfel, seria

pronumelor accentuate. Această situație se întâlnește mai ales la formele de Ac. *me, te, no, vo*. Pentru a crea forme tone, latina populară a absorbit în tema pronumelui particula interogativă *ne* „oare”, care apare în propoziții interogative după primul cuvânt al propoziției. De exemplu: *Me ne interogas?* „Pe mine oare mă întrebi?”

Formele *nos* și *vos*, prin analogie cu pluralul substantivelor masculine de declinarea a II-a și al celor feminine de declinarea a IV-a, l-au substituit de *s* final cu *i*, care în limba română s-a constituit ca un indice al pluralului și al persoanei a II-a singular.

Tabloul evoluției formelor pronominale la persoanele I și a II-a din latina clasică în latina vulgară și apoi în limba română poate fi prezentat astfel:

<u>Latina clasică</u>	<u>Latina populară</u>	<u>Limba română</u>
S i n g u l a r		
N. <i>ego, tu</i>	<i>eo, tu</i>	<i>eu, tu</i>
D. <i>mihi, tibi</i> ,	<i>mio, tive</i> ,	<i>mie (mi, îmi, mi), ție (ți, îți, ți)</i>
Ac. <i>me, te</i>	<i>me+ne, te+ne</i>	<i>mine (mă), tine (te)</i>
P l u r a l		
N. <i>nos, vos</i>	<i>no, vo</i>	<i>noi, voi</i>
D. <i>nobis, vobis</i>	<i>nove, vove</i>	<i>nouă (ne, ni), vouă (vă, vi)</i>
Ac. <i>nos, vos</i>	<i>ne, ni; vi, ve</i>	<i>noi (ne), voi (vă)</i>

Astfel, pronumele personale de pers. I și a II-a au păstrat numai 3 forme de caz: N., D. și Ac., forme existente și în limba română contemporană.

3. Evoluția pronumelui „eu”. Opinii și sugestii

Cît privește evoluția lui *ego* în *eu*, există diferite opinii.

Regula generală de evoluție a sistemului vocalic latinesc în limbile romanice orientale constată dispariția lui *g* intervocalic: *magis* > *mai*, *magister* > *maestru*. Dar dispariția lui *g* are loc mai ales în cazurile cînd acesta este urmat de *i*. Cu totul surprinzătoare însă e dispariția lui *g* înainte de *o* în pronumele *ego*. Printre altele, în toate limbile romanice, pronumele personal de pers. I sg. l-a pierdut pe *g*: it. *io*, fr. *je*, prov. *eu*, catalană *jo*, menglenoromână *eu*.

Mai există o opinie, cea a lingvistului german Neumann, care crede că dispariția lui *g* în *ego* s-ar datora faptului că acest cuvînt, în calitate de pronume, pierdea adesea accentul în frază. Astfel, un francez, pentru a sublinia că anume al face o acțiune, va spune: *Moi, je sui venu*.

Un alt lingvist german, Birt, consideră acest fenomen pur latin și atribuie căderea lui *g* vocalei *e*, care îl precedă pe *g*.

Niciuna dintre aceste ipoteze nu poate fi acceptată, mai ales că în latina vulgară a fost atestată forma *pao* în loc de *pago*, *-are* „a cantona, a face un canton”, unde *g* într-adevăr dispare atunci când este urmat de *o*.

După dispariția lui *g*, *o* final neaccentuat din *eo* a evoluat în *u*: *ego* > *eo* > *eu*.

4. Evoluția celorlalte forme ale pronumelor personale

Pronumele latin *tu*, după cum se vede, n-a suferit nici un fel de schimbări la N. atât în latina populară, cât și în limbile romanice: it. *tu*, fr. *tu*, rom. *tu* etc.

Am menționat mai sus că formele de N. pl. *nos*, *vos*, l-au substituit pe *s* final prin analogie cu substantivele masculine și neutre, cu cele feminine de decl. a IV-a, cu numeralul *tres*, cu verbele la pers. II sg., prin *i*: *nos* > *noi*; *vos* > *voi*.

Formele de D. sg. *mihi*, *tibi*, conform regulilor generale de evoluție fonetică, l-au pierdut pe *h* și pe *b* intervocalic, ca în exemplele de tipul *prehendere* > *a prinde*; *liberto* > *iert*; *scribo* > *scriu* etc. Formele *mihi* și *tibi* au dat respectiv *mi* și *ți* conform regulilor generale de evoluție fonetică (contopirea celor două vocale în una singură). Aceste două forme au câte două variante: una silabică – atunci când se plasează înaintea unei forme verbale reflexive (*mi se pare*, *ți s-a spus*) sau în cuplu cu un alt pronume aton (*mi-l amintesc*, *ți-i alinți*); și o altă formă, asilabică – când se rostesc muiat, urmate fiind de un verb care începe cu o vocală și unde *i* din componența acestor două tipuri de pronume atone formează împreună cu o vocală un diftong ascendent (*mi-aduc aminte*, *ți-amintești*), sînt urmate de un pronume aton (*mi-o spui*, *ți-o faci*) sau sînt plasate în postpoziția unui substantiv, căpătînd o certă valoare semantică posesivă (*geniu-ți romantic*, *inima-mi bate*).

Formele *îmi*, *îți* au evoluat și ele din motive condiționate lingvistic. E vorba de procesul fonetic numit proteză, când, pentru facilitarea pronunției, se adaugă, adesea, vocala *a*: *miroase* – *amiroase*; *lămîie* – *alămîie*, *țapuș* – *ațapuș*. Așa și în cazul pronumelui aton *mi* > *ami* > *ămi* > *îmi* (aici acționează legea fonetică *a + m + consoană* > *î*). Forma *ți* și l-a adăugat pe *î* prin analogie cu forma *îmi*.

Formele de plural în D. *nobis*, *vobis*, devenite în latina populară *nove*, *vove*, l-au pierdut încă în latina tîrzie pe *s* final; *b* intervocalic a trecut în *v* (fenomenul betacismului), care apoi s-a vocalizat și a devenit *u*; *e* final neaccentuat din noile forme, conform regulilor generale de evoluție fonetică, a trecut în *ă*:

nobis > *nobes* > *nove* > *noue* > *nouă*;

vobis > *vobes* > *vove* > *voue* > *vouă*.

În textele vechi românești, silaba accentuată se diftonga: *noauă*, *voauă*. Această fază de diftongare apare și în cadrul unor forme dialectale, de rînd cu alte elemente lexicale: *doauă oauă moauă*, *ploauă* etc.

Formele de Ac. sg. erau inițial *me*, *te*. După cum am menționat mai sus, formele accentuate *mene*, *tene* au luat naștere la început în componența propozițiilor interogative, în cadrul cărora funcția interogativă o avea particula *ne*, iar mai târziu, aceasta și-a pierdut nuanța interogativă, făcînd, în encliză, corp comun cu forma pronominală. Pronumele *mene* și *tene* au evoluat în *mine* și *tine* conform legităților fonetice generale (*e* + *n* + vocală > *i*: *bene* > *bine*; *vendere* > *a vinde*).

Dezvoltarea formelor de Ac. pl. e analogă cu a celor de N. pl.: *nos* > *noi*; *vos* > *voi*. Încă în latina populară, în urma dispariției lui *s* final, existau formele atone *no*, *vo*, care mai târziu, fiind monosilabice, au evoluat în *nă*, *vă* (după cum *quod* > *că*). Forma *vă* a rămas pînă în zilele noastre, iar *nă*, pentru a face opoziție cu *vă*, a trecut în *ne*. O dată cu procesul invers de închidere a vocalelor (*e* > *i*), au apărut formele *ni*, *vi*.

Spre deosebire de formele de singular *mi* și *ți*, cele de plural nu au forme asilabice.

În limba română contemporană, pronumele *eu*, *tu*, *noi*, *voi* nu au forme de G. Dar într-un șir de sintagme din limba română veche aceste forme existau și se realizau acestea, de regulă, prin genitivul analitic al pronumelor personale cu formă de Ac., precedate de locuțiuni prepoziționale adverbiale, în componența cărora intra, în mod obligatoriu, prepoziția de:

de-a dreapta de menre – *în dreapta mea*;

pre mijloc de voi – *în mijlocul vostru*;

de pregiur de noi – *împrejurul nostru*;

înlăuntru de noi – *înăuntrul nostru*.

5. Evoluția pronumelor personale de persoane a III-a

Ca pronume de persoana a III-a, latina populară, după cum am văzut mai sus, întrebuița demonstrativul *ille*. Folosirea lui *ille* în această funcție datează de foarte multă vreme, o dată ce este comună tuturor limbilor romanice, cu excepția sardei, care folosește pronumele latinesc *ipse*.

Declinarea pronumelui *ille* a suferit, în latina vulgară, modificări adînci, înregistrate în diferite izvoare. La masc. G. el devenise *illuis*, la D. – *illui*. În dacoromână aceste două forme au evoluat în una singură – *lui*. Și în celelalte limbi romanice situația a rămas aceeași: *lui*. Atestăm această formă și în italiană, franceză, retoromână, menglenoromână.

La G.-D. feminin, existau, respectiv, formele *illeus – illaeius*, care au evoluat în dacoromână *lei* > *ei*, iar în unele limbi romanice a rămas forma *lei* (retoromână, italiană) sau *l'ei* (menglenoromână).

Deoarece latina târzie tindea să uniformizeze declinarea pronumelor cu cea a substantivelor, se întâmpla ca alături de D. *illi*, comun atât pentru masculin, cât și pentru feminin, să se creeze, cu timpul, *illo* pentru masculin și *illae* pentru feminin. Astfel de forme diferențiate căpătau și alte tipuri de pronume personale: *ipso – ipsae, isto – istae*.

După ce *illo* și *illae* s-au constituit în latina vulgară, aveau să intre în uz și alte forme analogice. *Ille*, bunăoară, nu putea să rămână izolat de *hic* și de *quid*, cu care era adesea asociat în frază. Astfel, formele obișnuite ale lui *hic* și *quid* au fost mult timp *hoic* și *quoi*. De aici reiese că *hoic* și *quoi* l-au influențat pe *illo*, transformându-l în *illoi*. În acest timp, genitivele *hoius, quoius* au influențat asupra lui *illius*, transformându-l în *illoius*. Această transformare a fost favorizată de faptul că, alături de *ille*, exista și *illic*, care era considerat ca un compus al lui *ille + hic*, și declinat ca acesta din urmă: *ill-hoius, ill - hoi*.

Schimbările survenite la masculin s-au răsfrânt și asupra femininului. Astfel, s-a ajuns la formele *illois – illaeius*. Mai târziu, s-a întâmplat că *ille* l-a influențat pe *quid*. În rezultatul acestei evoluții, au apărut formele *queius, quei*, după modelul *illeius, illei*. În sfârșit, când *hoius, hoic, quoius, quoiic* au trecut la *huius, hui, cuius, cui*, s-a ajuns la *illuis > elluis > ellui > lui*.

Vom reveni la aceste forme când vom cerceta alte tipuri de pronume.

Așadar, forma de N. *ille* din latina târzie a ieșit din uz. Din Ac. *illum*, D. *illo* și Abl. *illo* (în locul clasicului *illi*) se creează o formă unică – *illu*, folosită și ca N. pe parcursul evoluției ulterioare, prin trecerea lui *i* inițial în *e* și reducerea lui *ll* la *l*, forma *illu* a devenit *elu*. Forma *elu* s-a menținut mult timp, *u* final dispărând în procesul general de reducere la nume abia prin secolul al XVIII-lea: *elu > el*.

La feminin, s-a creat forma unică *illa*, care în latina populară devine *ella*. Evoluția de mai departe a acestui pronume a decurs pe aceeași cale, ca și a substantivelor feminine ce aveau în componența lor elementul *ella* (*stella, porcella, vitella* etc.), adică *ll* intervocalic urmat de *a* a dispărut: *ella > ea*.

Mai există o părere a lui Al. Philippide în privința evoluției lui *ea*. El presupune că *illa > ella > ela > eală > eauă*. Evoluind din *eală*, *ea* a devenit ton, iar forma *eauă* a dat naștere pronumelui neaccentuat *o*, despre care vom vorbi mai jos.

Forma de masculin plural a evoluat astfel: *illi > elli*; *i* final îl palatalizează pe *l*, făcându-l să dispară: *elli > eli > el'i > ei*. Cercetările dialectologice ne demonstrează că formele cu *l'* palatalizat se mențin în sudul Dunării (*el'i*) și în macedoromână (*iel'i*).

Forma de feminin plural suferă următoarele schimbări: *illae* > *ellae* > *eale* > *ele*.

Forma de G. masc. sg. din latina clasică *illius*, care s-a identificat cu D. sub influența lui *hic*, *quid*, ce aveau, respectiv, formele *hoic*, *quoi*, a fost substituită în latina târzie cu *illoi*, apoi cu *ellui*. În cele din urmă, apocopa primei silabe neaccentuate a dat forma *lui*.

Genitivul feminin sg. *illaei*, apărut prin analogie cu *ellui*, după ce a dispărut silaba întâi neaccentuată, a devenit *laei*. Dispariția lui *l* după palatalizarea și modificarea diftongului latinesc *ae* în *e* a dat naștere formei *ei*.

Paralel cu formele tone de G.-D., pentru amîndouă genurile se dezvoltă forma atonă *î* (semivocalic), care, prin analogie cu formele atone de pers. I și a II-a, capătă un *î* protetic, devenind *îi*.

Pe lângă formele *i* și *îi*, mai există o variantă pozițională, și anume *i* (plin, silabic), care s-a format datorită procesului fonetic numit haplologie.

Pentru G.-D. pl. forma *illorum* se folosea în latină pentru ambele genuri. După pierderea silabei inițiale, *ellorum* > *lorum* > *loru* > *lor*. Formele neaccentuate de D. *le*, *li* sînt în rezultat al evoluției formelor de Ac.

Formele accentuate de Ac. au evoluat exact ca cele de N.:

ellu > *el*; *ella* > *ea*; *elli* > *ei*; *ellae* > *ele*.

Formele neaccentuate însă au urmat o altă cale de evoluție. Cea de masculin, bunăoară, *illu* (*ellu*), fiind plasată în prepoziția verbului, își pierde silaba inițială, devenind *lu*. Textele vechi îl înregistrează cu această formă: *lu întreabă*. *L* capătă un *î* protetic, devenind silabic: *îl*. Aflat în postpoziția verbului, *lu* l-a pierdut pe *u* final, devenind *l*: *întreabă-l*, *adapă-l*, *învață-l* etc.

La feminin singular, forma *o* a derivat din pronumele *ella*, și anume de la varianta populară, sesizată de Al. Philippide *eauă*. Fiind folosit adesea după formele verbale de gerunziu și participiu terminate în *u*, *a* din componența pronumelui *ella* formează cu *u* un diftong (*vădzutu* + *a*, *vădzîndu* + *a*); *a* final > *ă* și forma *eauă* devine *uă*, care, ulterior, evoluează, ca și articolul substantival nehotărît, în *una* > *ună* > *uă* > *uo* > *o*.

Forma unică de N.-Ac. *illi* a dat naștere formei atone *i*: *illi* > *elli* > *li* > *i*. Mai târziu, *i* a căpătat un *î* protetic, devenind *îi*.

Le a derivat de la forma de feminin plural N.-Ac. *ellae*, care, în urma procesului de haplologie și a monoftongării diftongului latinesc *ae* în *e*, devine *le*.

6. Alte tipuri de pronume personale

În latina populară, alături de pronumele *ille*, se mai utilizau și pronumele *ipse* și *idipse*.

Deschizându-și, ca și alte tipuri de pronume, vocala inițială, *ipse* devine *epse*, apoi *epsu* (vocala finală *e* > *u*, devenind, astfel, un morf distinct al numelor masculine la singular). În continuare, *p* este asimilat de *s* (asimilare consonantică, regresivă, prin contact din punctul de vedere al locului de articulație) și, în felul acesta, *epsu* > *ensu*. Avînd legea de evoluție a vocalei *e+n+cons.* > *î*, căpătăm forma *însu*. La acestea s-au adăugat formele de gen și număr ale articolului substantival definit. Deci:

ipse > *epse* > *epsu* > *ensu* > *însu+l* > *însul*;

ipsa > *epsa* > *ensa* > *însă+a* > *însa*;

ipsi > *epsi* > *ensi* > *însi* > *înși+i* > *înșii*;

ipsae > *epsae* > *ensae* > *înse+le* > *insele*.

Pronumele *îns* s-a întrebuițat, în special, cu prepozițiile latinești *inter*, *de inter*, *per inter*, care au evoluat, respectiv, în *între*, *dintre*, *printre*, și astăzi avem în limba română formele *într-însul*, *dintr-însul*, *printr-însul* etc.

În latină, mai exista pronumele *idipse*, care a evoluat exact ca și pronumele de tipul *ipse*, cu excepția că vocala inițială a acestuia a suferit procesul aferezei:

idipse > *edipse* > *depsu* > *densu* > *dînsu+l* > *dînsul*;

idipsa > *edipsa* > *depsa* > *densa* > *dînsă+a* > *dînsa*;

idipsi > *edipsi* > *depsi* > *densi* > *dînși+i* > *dînșii*;

idipsae > *edipsae* > *depsae* > *densae* > *dînse+le* > *dînsele*.

7. Pronumele de reverență

Acestea c-au creat pe teren romanic, pe baza termenului de adresare *domnia*, derivat de la *dominus* > *domnu* > *domn* + pronumele posesiv *ta* (*tale*), *sa* (*sale*), *voastră* sau pronumele personal în G. *lui*, *ei*, *lor*.

În limba veche, în afară de *domnia* cum ar fi: *Măria*, *Împărăția*, *Luminția*, *Altețea* etc., existau o serie de construcții cu pronume posesive și alți termeni de adresare, Dintre acestea, numai construcția cu termenul *domnia*, prin contaminare cu pronumele posesive, a dat naștere formelor speciale de pronume personale, numite apoi reverențiale (de politețe). Posesivul din cadrul acestor formațiuni, atașat în encliză, indică persoana, genul și numărul:

pers. II: *dumneata*;

pers. III: *dumnealui* (genul masculin); *dumneaei* (genul feminin); *dumnealor* (numărul plural).

În unele subdialecte românești, forma *dumneata*, prin faza intermediară *duneata* (disimilarea lui *m*), a căpătat forma *n'eata*, care, fiind sesizată ca o palatalizare dialectală (*se miară – se n'ară, miere – n'ere*), a fost refăcută în limba literară în *mata*.

În condițiile actuale de dezvoltare a societății, când a dispărut asuprirea omului de către om și, respectiv, supușenia oarbă, construcțiile de tipul *domnia voastră, domnia lui, domnia sa*, ca și construcțiile mai vechi *Măria Ta, Luminăția Voastră, Altețea Sa* etc., și-au restrâns sfera de întrebuințare sau au dispărut din uz, devenind niște istorisme. Formele *dumneata, dumneavoastră, mata* s-au păstrat în limbă datorită faptului că au căpătat un nou conținut semantic, arătând stima, respectul vorbitorului față de interlocutori sau față de o altă persoană care lipsește la discuție. Gradația acestui respect este următoarea: *mata* – un respect ce ține mai mult de relațiile familiare, echivalent uneori cu *tu, dumneata* – o gradație ceva mai mare, și *dumneavoastră* – cea mai mare gradație de politețe.

Evoluția celorlalte tipuri de pronume

1. Pronumele reflexive

În latina clasică, pronumele reflexive aveau 3 forme cazuale:

G. *sui*

D. *sibi*

Ac. *se*.

Aceste forme erau de pers. III, fără distincție de gen și număr. Forma de G. *sui*, marcând posesorul, ca și orice nume în G. a dispărut din uz din cauza omonimiei cu pronumele posesive.

Formele *sibi* și *se* au suferit o evoluție identică cu cea a formelor cazuale respective ale pronumelor personale de pers. I și a II-a: forma de D. *sibi* > *sii* (dispariția lui *b* intervocalic) > *sie* (deschiderea lui *i* neaccentuat în *e*); *si* > *și* (trecerea lui *s+e (i)* în *ș*).

Forma de Ac. *sine* a evoluat, ca și *mine, tine*, din *se* + particula interogativă *ne*: *sene*, apoi l-a închis pe *e* în *i*, conform legii generale *e+n+voc. > i* (dacă *e* urmat în silaba următoare de un *e*): *sine*.

Prin analogie cu pronumele personale (*îmi, îți, îl, îi*), forma *și* capătă un *î* protetic, devenind *își*.

În textele vechi, forma *sie* are diferite forme: *cue, ciḥ, cuḥpe, cuḥ* etc. Aceste texte mai păstrează și forme de pronume reflexive compuse, când formele accentuate sînt urmate de cele neaccentuate: *sieși, sineș, sinemi*: *Dziseră cătră eiși: nu poci eu să fac sinemi nemică* (Dosoftei). Aceste compuse însă nu s-au păstrat în limba română modernă.

2. Pronumele posesive

În latina vorbită, sistemul pronumelor posesive a suferit schimbări esențiale. Astfel, paralel cu formele pline *meus, tuus, suus* de N., apar de timpuriu și formele sincopate *mus, tus, sus* la N. și *mum, tum, sum* la Ac.

La fel, în rezultatul sincopării vocalei *e* în poziție de hiat, forma de G. *mei* a devenit *mi*, iar forma de D. *meo* a devenit *mo*. Despre aceste forme de pronume posesive vorbește gramaticianul Virgiliu: „Sunt et alia pronomina ut *mus*, genetivus *mi*, dativus *mo*, accusativus *mum*, sic erit et *tus* pro *tuus*”.

După modelul lui *tus, sus*, pentru N. feminin, în latina populară, apar forme sincopate ca *ta, sa*.

O sincopare similară cu cea a formelor de singular s-a produs și la formele de plural. Astfel, formele pline *meis, suis, nostrorum, vestrorum* au evoluat respectiv în *mis, sis, nostrum, vestrum*.

Toate aceste scurtări au dus la destrămarea declinării pronumelor posesive. Ca rezultat, în limbile romanice s-a păstrat numai câte o singură formă pentru fiecare gen, persoană și număr, care au derivat fie de la forma tonă, fie de la cea atonă.

Pronumele posesive pentru **u n s i n g u r p o s e s o r** au evoluat de la formele de N.-Ac. în felul următor:

La persoana I masculin *meus*, în urma reducerii consoanei finale *s*, a dat forma *meu*. Ca și în celelalte cazuri, atunci când *e* urma după o consoană bilabială sau labiodentală, *e* > *ie* (*vitae* > *vieți*, *melem* > *miere*, *mellus* > *miel*), *meus* > *mieu*. Această formă este atestată în variantele textelor vechi din sec. al XVI-lea: *mieu*. Formele cu *ï* (iot) au dus, ca și în cazul celorlalte părți de vorbire, la palatalizarea lui *m* în *n*: *mintă* > *n'intă*, *miercuri* > *n'ercuri*, *mieu* > *n'eu*. Exact la fel a evoluat și forma *mei* din *miei* pentru masculin plural. Evitînd palatalizarea, limba literară a recurs la formele *meu* și *mei*.

Forma de feminin singular a venit direct din latinescul *mea*. În textele vechi, se mai utilizează forma regională *meauă*, care era făcută prin analogie cu substantivele feminine la forma nehotărîtă de tipul *stea* – *steauă*. Prin analogie cu forma de G. și de plural a substantivului *stea* – *stele*, a apărut și forma *mele*, care marchează, totodată, și sensul de mai multe obiecte posedate pentru un singur posesor.

La pers. II-a masc. *tău* a evoluat din latinescul *tuus*, la început în *teus*, după modelul *meus*. Cît privește trecerea lui *e* în *ă*, această transformare corespunde regulii generale de evoluție a sistemului vocalic latinesc: *bonitatem* > *bunătate*, *sanitatem* > *sănătate* (*i* neaccentuat > *e* > *ă*).

Forma de feminin *ta* a venit direct din latina populară și a rămas intactă pînă în prezent, ca și forma *mea*.

Formele *tău*, *ta* pentru un singur posesor și un obiect posedat, la pers. II-a, au apărut într-o perioadă destul de timpurie a românei și sînt întîlnite în cele mai vechi texte: *ochiul tău prostu*, *dintru împărăția ta* etc.

Formele pentru mai multe obiecte posedate la pers. II-a (*tăi*, *tale*) au evoluat prin analogie cu cele de persoana I (*mei*, *mele*).

La pers. III-a masc. sg. pronumele *seus*, care este o formație analogică cu *meus*, prin trecerea lui *e* accentuat în *ă*, devine *său*. În textele vechi, sînt atestate două forme ale acestui pronume: forma mai veche *seu* (*facu voie trupului seu* – Dosoitei) și *său* (*a tot rodul său* – ibidem), ultima forma (*său*) fiind caracteristică și pentru limba română modernă.

La feminin, forma sincopată *sa* (cea plină era *sua*) s-a menținut intactă.

La plural masculin, *săi* este o formație analogică cu *mei*, *tăi*. În textele vechi, sînt atestate două forme ale acestui pronume: *săi* și *sei*, dintre care ultima apare în mod sporadic: *pornitu-s-au cu moldovenii sei* (I. Neculce). În limba română contemporană s-a stabilit forma *săi*.

La feminin plural, forma *sale* este o formație analogică cu *mele*, *tale*.

Paralel cu formele pronomelor posesive *său*, *sa*, *săi*, *sale*, în limba română, pentru pers. III-a se folosesc, de asemenea, și formele de G. ale pronomelor personale de persoana a III-a *lui*, *ei*, *lor*, descendente din pronumele latinești de depărtare *illui*, *ilalei*, *illorum*. Tendința de a folosi formele de G. ale pronumelui personal în locul celor posesive exista încă în latină, datorită valorii semantice de apartenență pe care o are cazul G. Astfel, latinii se puteau exprima atît *Fillii amant suum patrem*, cît și *Fillii amant illorum patrem*.

S-a întîmplat că în limba vorbită adjectivele posesive autentice aproape că au fost completamente substituite de cele personale în G., posesivele autentice păstrîndu-se doar în componența termenilor de rudenie, în cadrul cărora posesivele capătă uneori niște forme mult distincte decît cele literare: *tat-su*, *măsi-i*, *frat-niu* etc.

Formele pronomelor posesive pentru mai mulți posesori s-au dezvoltat pe baza formelor unice de gen și de număr, apărute încă în latina populară.

La pers. I sg. masc. forma unică *nostru* (< *noster*, metateza *nostre*, *e* > *u* ca marcă a masculinului singular) s-a menținut pînă în prezent.

Forma de masculin plural *nostri* a evoluat conform regulii generale: grupul *str + i* final > *ștr*: *nostri* > *noștri*.

Forma *noastre* a suferit și ea o evoluție firească: *nostrae* > *nostre* (*ae* se monoftonghează) > *noastre* (*o* urmat în silaba următoare de o vocală deschisă sau semideschisă > *oa*).

Forma unică de pers. II-a sg. masc. din latina populară *vester* > *voster* (prin analogie cu *noster*) > *vostre* (are loc metateza) > *vostru* (*e* > *u* ca marcă a unificării masculinului). Atît forma de feminin *vostra* > *voastră*, cît și ambele forme de plural *vostri* > *voștri* și *vostrae* > *voastre*, au trecut printr-o evoluție fonetică firească.

Pentru pers. III plural, în funcție de pronume posesiv ce indică mai mulți posesori și mai multe obiecte posedate, în limba română actuală se folosește pronumele personal în G. *lor*. Aceasta însă nu însemnează că în latina populară și în limba română veche, pentru indicarea acestor raporturi, nu se foloseau pronumele *săi*, *sale*. Acest lucru se datorește și influenței slave, în care pronumele posesive pentru mai mulți posesori și mai multe obiecte posedate (*свои, svou*) seamănă întrucîtva cu pronumele românești *săi*, *sale*: *Creștinii trebuie să iubească pre dzeii săi*.

Nici în limbile romanice occidentale, pronumele posesive autentice nu și-au păstrat această funcție. Francezii, ca și românii, nu pot să se exprime decît *Les enfants aiment leurs parantes* „Copiii își iubesc părinții *lor*”.

3. Pronumele demonstrative

În sistemul pronomelor demonstrative din latina clasică au survenit schimbări radicale. Unele forme (*hic, is, idem*) au dispărut, funcția lor fiind preluată de *ille, ipse, iste*, care încep să fie întrebuințate, mai târziu, și cu valoare de pronume personale sau ca determinative ale numelui.

Datorită cumulării mai multor funcții, valoarea demonstrativă a acestor pronume slăbește. De aceea, în funcție de pronume demonstrative apar fie două pronume (*ille - ipse*), fie că se adaugă înaintea pronumelui particula de accentuare *ecce* sau *eccum*: *ecce ille* „acel”, *eccum tale* „cutare”.

La baza creării pronomelor demonstrative, în limba română, au stat formele compuse ale lui *ille* și *iste* cu particula de întărire *ecce*, pe cînd în celelalte limbi romanice aceste pronume s-au format din pronumele latinesc *ipse*.

Încă în latina populară s-a început un proces de contaminare a particulei *ecce* cu pronume *ellu* și *iste*, în rezultatul căruia s-au obținut două variante: *eccelu* și *eccestu*.

Ulterior, formele de N.-Ac. ale pronomelor demonstrative de depărtare au suferit anumite schimbări de ordin fonetic: vocala inițială *e* s-a deschis în *a*, *cc* s-a simplificat în unul singur:

ecce+ellu > acelu > acel;

ecce+ ella > acea;

ecce+ elli > aceli > acei;

ecce+ellae > acele.

Formele de G.-D. pentru singular și plural au evoluat cu participarea formelor corespunzătoare de articol substantival definit:

ecce+ ellui > acelui; *ecce+ ellaei > acelei;* *ecce+ ellorum > acelor.*

Cît privește îmbinarea *ecce+istu* etc., ea a trecut aceeași cale de evoluție, ca și îmbinarea *ecce+ ellu*. Din această îmbinare au evoluat pronumele demonstrative de apropiere:

ecce+istu > acest; *ecce+ista > această;*
ecce+isti > acești; *ecce+istae > aceste.*

Celelalte forme s-au dezvoltat din îmbinările cu formele cazuale ale lui *istu*: *acestui, acestei, acestor*.

Atît demonstrativele de depărtare, cît și cele de apropiere, atunci cînt se află în postpoziția unui substantiv sau îl substituie, capătă, în calitate de epiteză, vocala *a*: *acela, acesta, aceea, aceasta, aceia, aceștia*.

În limba română, pronumele demonstrative de depărtare și cele de apropiere au forme prescurtate, care provin direct din pronumele demonstrative latinești *istu* și *ellu*:

istu > estu > ast > ăst; *ista > esta > asta > astă;*
isti > esti > asti > ăști; *istae > estae > aste.*
ille > ellu > alu > ăla; *illa > ella > ala > aia;*
illi > elli > alli > ali > ăia; *illae > ellae > ale > ălea.*

Aceste forme s-au păstrat în limba română contemporană datorită tendinței limbii de a-și crea, aproape totdeauna, două tipuri de pronume: unele cu forme pline (accentuate) și altele cu forme scurte (neaccentuate).

Textele vechi atestă pronumele demonstrative cu afereza lui *a*: *cest, cel, cești, ceste*. Se întîlnesc, de asemenea, diferite variante ale acestor forme: *cie, cii, ceal*, precum și forme articulate: *ceștii, cestele*. Sînt atestate și cazuri de folosire a particulei de întărire împreună cu pronumele demonstrative: *acestași, acestuiași*.

Particulă de întărire *și*, împreună cu pronumele demonstrative de depărtare, a contribuit la formarea pe terenul limbii române a pronumelor demonstrative de identitate: *același; aceeași, aceiași, aceleași*.

De asemenea, limba română și-a creat, prin mijloace interne, încă o clasă de pronume demonstrative, cele de diferențiere, folosind pentru aceasta pronumele nehotărît *altul*: *celălalt, cealaltă, ceilalți, celelalte; acestălalt, aceastălaltă, aceștilalți, acestelalte*.

4. Pronumele nehotărîte

În dacoromână, s-au dezvoltat o serie de pronume nehotărîte atît pe baza prototipurilor din latină, cît și pe bază de material intern.

Cît privește pronumele nehotărîte moștenite din latină, ele se subdivizează în forme simple și compuse. Printre cele simple menționăm:

alter > *alt* (cu variantele *altul*, *alta*, *alții*, *altele*), care, evident, au complinit, pentru evidențierea formelor de gen, număr și caz, articolul substantival definit;

totus > *tot* (cu variantele *totul*, *toată*, *toți*, *toate*), avînd variante de gen și număr și doar uneori varianta de caz *tuturor*;

unul (cu variantele *una*, *unii*, *unele*) a venit din utilizarea frecventă pe lîngă nume, iar uneori și independent, a numeralului cardinal latinesc de tipul *unus*;

mult (cu variantele *multă*, *mulți*, *multe*), provenite din formele latinești *multus*, *multa*, *multi*, *multae*.

Printre formele compuse atestăm:

<i>neque+unus</i> > <i>niciunul</i> ;	<i>eccum + tantus</i> > <i>atît</i> ;	<i>eccum + talis</i> > <i>cutare</i> ;
<i>nescio+quem+ne</i> > <i>neștine</i> ;	<i>vere + unus + ille</i> > <i>vreun</i> , <i>vreo</i> , <i>vreunii</i> , <i>vreunele</i> , <i>vreunor</i> .	
<i>neque+unus</i> > <i>niciunul</i> ;	<i>eccum + tantus</i> > <i>atît</i> ;	<i>eccum + talis</i> > <i>cutare</i> ;
	<i>nescio+quem+ne</i> > <i>neștine</i> ;	

Pe teren romanic oriental, prin analogie cu alte forme pronominale, pe calea îmbinării de elemente deja formate, s-au constituit, prin compunere, o serie de pronume nehotărîte noi:

a) particula *vare* + un pronume relativ: *oarecare*, *oarecine*, *oarece*;

b) *verbul volet* + *particula și* + un pronume relativ: *orișicare*, *orișicine*, *orișice*, *orișicui*, *orișicît*;

c) un pronume relativ + *particula postverbală volet*: *careva*, *cineva*, *ceva*, *cîtva*;

d) *conjunctivul amputat al verbului a fi* + un pronume relativ: *fiecare*, *fiecine*, *fiece* cu variantele în componența cărora intră și *verbul a ști*: *fiștecare*, *fiștecine*, *fiștece*, care se folosesc doar regional.

5. Pronumele interogativ-relative

Limbile romanice orientale au dezvoltat drept pronume interogativ-relative părțile de vorbire latinești *qualem*, *quem*, *quid*, *quantus*.

Intrînd în sistemul pronominal, *care* (provenit din *qualem* prin trecerea lui *l* intervocalic în *r*, dispariția lui *m* final), în limba română veche, și-a atașat articolul substantival definit, căpătînd forme de gen și număr: *carele*, *carea*, *carii*, *carele*. În limba română contemporană, acestea capătă formele cazuale pentru G.-D. *căreia*, *căruia*, *cărora*.

Pronumele latinesc *quid* avea la Ac. forma *quem*. Împreună cu particula interogativă *ne* (ca și *me*, *te*, *se*), *quem* a stat la baza formării pronumelui *cine*.

Forma latinească de *D. quuius* > *cui* a suferit doar schimbări de dispariție a sunetelor finale *s* și *u*, grupul consonantic *qu* (dacă nu era urmat de o vocală anterioară) > *c*. În textele vechi, pronumele *cui* era însoțit uneori de particula *și*: *Dă lui și cuiși de în sămînța lui*).

Pronumele latinesc *quid* îl substituia, în latina populară, pe *quod*. În urma dispariției lui *d* final, africativizării lui *qu+i* > *č* și trecerii lui *i* în *e*, pronumele *quid* > *ce*.

Cît provine de la *quantus* (*qu* urmat de *a* devine *c*, *a + n + cons.* > *î*, *n* urmat de *t* este disimilat de acesta, deoarece în română nu există nici un cuvînt care ar începe cu grupul consonantic *nt*; *s* și *u* final dispar).

6. Pronumele negative

În limba română, există două pronume negative: *nimeni* și *nimic*. Ambele sînt niște formații compuse din latina populară:

a) *nec hominis*, conform unei evoluții clare, a evoluat în *nemini* și la început însemna „nici un om”;

b) *nec mica* „nici o bucățică” > *nemică*.

Ambele forme, fiind supuse procesului fonetic de epiteză, devin respectiv *nemeni* și *nemică*. Sub influența limbilor slave, *e* din silabele inițiale ale acestor pronume > *i*, deoarece în slavă aceleași pronume au formele *никто* și *ничто*. Deci *nemeni* > *nimeni*, și *nemica* > *nimic*. Pronumele *nimeni* a fost supus procesului fonetic de rotacism și la G.-D. a căpătat, în textele coresiene de la Maramureș și în unele graiuri, forma *nimăru*. Pronumele *nimica* are forma palatalizată a nazalei: *n'in'ica* (*n'in'icută*).

Din bibliografie:

1. *Curs de gramatică istorică a limbii române*, Chișinău, Editura Cartea Moldovenească, 1964, p. 247-252.

2. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. I, București, 1964, p. 123-125.

Evoluția verbului. Modul indicativ al diatezei active

1. Preliminarii. Restructurarea morfologiei verbului în sfera modului central – indicativ

Modificările ce au avut loc în cadrul sistemului verbal latinesc și restructurările din morfologia verbului în general țin, în primul rînd, de formele categoriale temporale ale modului indicativ al diatezei active.

Schimbările mari în sistemul verbal al latinei populare se datorează factorilor de ordin intern:

a) tendința latinei tîrzii spre analitism;

- b) acțiunea legilor de evoluție fonetică;
- c) legea analogiei.

Tendința spre analitism a constituit unul din factorii principali care au dus la crearea formelor analitice de perfect și de viitor.

Procese fonetice condiționate lingvistic au suferit formele de conjugare moștenite din latină la paradigmele timpului prezent, imperfect, perfect simplu și mai-mult-ca-perfect.

Conform legilor fonetice, în rezultatul dispariției sunetului final *s*, formele latinești de prezent la pers. II *laudas, cantas* etc. trebuiau să dea reflexele *laudă, cântă*, dar nu *lauzi, cînți*, cum sînt în limba contemporană, acestea datorîndu-se anume procesului analogiei cu formele verbale de conjugarea a IV de tipul *dormi*.

Datorită acestor factori, sistemul verbal latinesc flexionar a suferit restructurări considerabile și, în rezultat, s-au creat un sistem calitativ nou, sintetico-analitic.

2. Evoluția formelor de indicativ prezent

În limba latină, ca și în româna contemporană, prezentul indicativ al verbelor durative exprima o acțiune prezentă imperfectă, iar indicativul prezent al verbelor momentane – o acțiune imediat viitoare și perfectivă.

Formele verbelor la prezent au suferit un șir de modificări. Să analizăm cum au evoluat cele 6 clase de verbe:

1. La clasa I de verbe se refereau verbele latinești de conjugarea I (*canto, -are*), care în latină aveau următoarele forme:

<i>canto</i>	<i>cantamus</i>
<i>cantas</i>	<i>cantatis</i>
<i>cantat</i>	<i>cantant</i>

Calea de evoluție a acestor verbe a fost diferită. Formele de pers. I, III, IV, VI au fost supuse unor modificări pur fonetice:

- I *canto* > *cantu* > *cînt*;
- III *cantat* > *canta* > *cînta* > *cîntă*;
- IV *cantamus* > *cantamu* > *cîntam* > *cîntăm*;
- VI *cantant* > *canta* > *cînta* > *cîntă*

Celelalte două forme (II – *cantas* și V – *cantatis*) au fost supuse modificărilor de natură fonetică, precum și celor determinate de procesul analogiei. Ele s-au creat pe baza analogiei cu formele verbelor de conjugarea a IV-a:

- II *dormis* > *dormi*;
- V *dormitis* > *dormiți*.

Deci *cantas* > *canti* > *cînți*; *cantatis* > *cantati* > *cîntați*.

2. La clasa a II-a de verbe (cele de conjugarea a II-a de tipul *venare*) evoluția formelor de prezent a fost aceeași, cu deosebirea că la tema infinitivului s-a adăugat sufixul gramatical *-ez*, venit în latina populară odată cu împrumuturile grecești:

I <i>vînez</i>	IV <i>vînăm</i>
II <i>vînezi</i>	V <i>vînați</i>
III <i>vînează</i>	VI <i>vînează</i>

3. Clasa a III-a o alcătuiau verbele de conjugarea a IV-a de tipul *dormio*, - *ire*, care aveau în latină următorul aspect:

I <i>dormio</i>	IV <i>dormimus</i>
II <i>dormis</i>	V <i>dormitis</i>
III <i>dormit</i>	VI <i>dormiunt</i>

Formele date au fost supuse unor schimbări fonetice condiționate lingvistic. Aceasta privește, mai întâi, pers. I (*dormio*) și VI (*dormiunt*), care îl sincopează pe *i* intervocalic: *dormo* > *dormu* > *dorm*; *dormiunt* > *dormu* > *dorm*.

Au fost supuse modificărilor și pers. a III-a (*dormit*) și a V-a (*dormitis*). În flexiunea celei dintîi forme, *i* > *e*: *dormi(t)* > *dorme* > *doarme*; la pers. V, sub influența lui *i*, *t* > *ț*: *dormiti* > *dormiți*.

În rezultatul modificărilor fonetice, sistemul de forme capătă aspectul:

I *dormio* > *dormo* > *dormu* > *dorm*;
II *dormis* > *dormi(s)* > *dormi*;
III *dormit* > *dorme* > *doarme*;
IV *dormimus* > *dormimu* > *dormim*;
V *dormitis* > *dormiti* > *dormiți*;
VI *dormiunt* > *dormu* > *dorm*.

4. Clasa a IV-a o formau verbele de conjugarea a IV de tip sufixal, cu sufixul de proveniență grecească *-esc*, de tipul *a întîlni*, sufixul atașându-se la toate cele 3 persoane de singular (I, II, III) și la a III-a plural (VI):

I <i>întîlnesc</i>	IV <i>întîlnim</i>
II <i>întîlnești</i>	V <i>întîlniți</i>
III <i>întîlnește</i>	VI <i>întîlnesc</i>

5. La clasa a V-a se referă verbele de conjugarea a II-a de tipul *taceo*, -*ere*, care în latină aveau următorul aspect:

I <i>taceo</i>	IV <i>tacemus</i>
----------------	-------------------

II *taces*

V *tacetis*

III *tacet*

VI *tacent*

Forma pers. I a parcurs următoarea cale de evoluție: *taceo* > *tacio* > *taco* > *tacu* > *tac*.

Pers. II sg. (*taces*), II și III pl. (*tacetis*, *tacent*) au fost influențate de formele verbelor de conj.

IV de tipul *dormio*, -ire. Ele au căpătat aspectul:

II *taces* > *tacis* > *taci*;

V *tacetis* > *taceți*;

VI *tacent* > *tacunt* > *tac*.

6. Clasa a VI-a o alcătuiesc verbele de conjugarea a III-a de tipul *duco*, -ere, care în limba latină aveau următorul aspect:

I *duco*

IV *ducimus*

II *ducis*

V *ducitis*

III *ducit*

VI *ducunt*.

Patru dintre formele date au evoluat pe cale pur fonetică:

I *duco* > *ducu* > *duc*;

IV *ducimus* > *ducimu* > *ducemu* > *ducem*;

III *ducit* > *duci* > *duce*;

VI *ducunt* > *ducu* > *duc*.

Celelalte forme (II *ducis*, V *ducitis*) au fost influențate de formele conjugării a IV-a cu infinitivul în -ire (*doirmio*, -ire):

II *ducis* > *duci*;

V *ducitis* > *duciți* > *duceți*.

Pe parcursul evoluției formelor de prezent, s-au produs anumite schimbări și în tema unor verbe. Aceste schimbări au fost cauzate de mai mulți factori:

- a) acțiunea legităților fonetice generale;
- b) modificarea accentului;
- c) evoluția desinențelor;
- d) legea analogiei;
- e) alternanțele fonetice.

Acad. Al. Rosetti susține că la unele verbe care aveau *e* în temă s-a dezvoltat pe cale fonetică alternanța vocalică *ă* la pers. I, *e* la pers. II și *a* la pers. III singular:

apăs > *apeși* > *apasă* (*appēnso*);

îmbăt > *îmbeți* > *îmbată* (*bibīto*).

Prin analogie cu verbele de acest tip, au evoluat și altele care aveau un *e* precedat de o labiodentală în temă: *înfăș* > *înfeși* > *înfașă*.

Pers. II sg. a verbelor de conj. I și-a modificat vocala finală a temei datorită analogiei cu persoana respectivă a verbelor de conj. IV : *laudas* > *laudis* > *lauzi*:

Există forme de prezent care în limba veche aveau alt aspect al temei în raport cu cel din limba română contemporană: *purceade* > *purcede*; *grăiaște* > *grăiește* etc.

Cît privește locul accentului, formele de prezent reprezintă două grupuri mari:

a) cele cu accentul pe sufix (verbele de tip sufixal din clasele II și IV); Formele de prezent cu accentul pe sufix au fost moștenite din limba latină cu acest accent;

b) cu accentul pe radical (celelalte verbe). Cît privește formele de prezent cu accentul pe radical, ele sînt oxitone (*adun, aduc, arunc* etc.) și paroxitone (*tremur, laud* etc.);

c) accentul rămîne neschimbat în toată paradigma prezentului numai la clasa a VI-a de verbe (cele de conjugarea a III-a: *trec, treci, trece, trecem, treceți, trec*), la celelalte clase de verbe păstrîndu-se numai la pers. I, II, III sg. și III pl. (*tremur, tremuri, tremură*), pe cînd la persoanele I și II plural accentul cade pe flexiune: *tremurăm, tremurați*;

d) o serie de verbe și-au mutat accentul radicalului de pe antepenultima silabă (proparoxiton) pe ultima (paroxiton): *ālligo* > *alég*; *āpplico* > *apléc*.

3. Evoluția verbelor *a avea, a fi* și *a voi*

Schimbări mari au suferit formele de prezent ale verbelor *habere, volere, esse* atît la formele lor pline (predicative), cît și la cele auxiliare.

Verbul *habeo, -ere* a evoluat astfel:

I *habeo* > *habiu* > *aibu* > *amy*; IV *habemus* > *havemus* > (*avem*); *aemu* > *amu* > *am*;
II *habes* > *havi* > *ai*; V *habetis* > *havetis* > (*aveți*); *ați*;
III *habet* > *havet* > *aet* > *a*; (*are*) VI *habunt* > *avunt* > (*au*)

Verbul *voleo, -ere* a suferit următoarele modificări fonetice:

I *voleo* > *voliu* > *voiu* > *voi*; IV *volemus* > *vulemu* > *vuremu* > *vrem*;
II *velis* > *veli* > *vei*; V *voletis* > *vuleti* > *vureti* > *vreți*; (*veți*)
III *volet* > *vole* > *vore* > *voare* > *va*; VI *volunt* > *voru* > *vor*.

Anume de aici provin ambele paradigme ale prezentului cu formele:

a) tone: *vreau, vrei, vrea, vrem, vrei, vor*;

b) atone: *voi, vei, va, vom, veți, vor*.

Verbul *esse* avea în latină, la prezent indicativ următoarea paradigmă:

I	<i>sum</i>	<i>sunt (sînt) (s, îs)</i>
II	<i>es</i>	← <i>esti > ești,</i>
III	<i>est</i>	← <i>est(e) > este; e, i, îi</i>
IV	<i>sumus</i>	← <i>sîntem</i>
V	<i>estis</i>	← <i>sînteți</i>
VI	<i>sunt</i>	— <i>sînt, s, îs</i>

Formele scurte ale lui *esse* sînt creații mai vechi: din paradigma latinească s-au păstrat doar formele *est, sunt* și *estis*. Încă în textele vechi apar formele atone și asilabice *-i, -s*, forma verbală *e*. Prin proteza lui *î* s-au creat forme scurte de sine stătătoare *îs, îi*.

După cum vedem, din paradigma conjugării verbului latinesc *esse* la prezent, pers. I sg. a evoluat prin analogie cu pers. VI (*sînt*);

pers. II sg. – prin analogie cu pers. V: ești;

pers. IV și V – prin analogie cu pers. VI: sîntem, sînteți;

la pers. III sg. s-a adăugat în calitate de epiteză, prin analogie cu verbele de conj. III, vocala e.

4. Evoluția formelor de imperfect

Pe parcursul evoluției sale de la limba latină la limbile romanice, formele de imperfect au suferit modificări atît în temă, cît și în flexiune. Imperfectul avea următoarele terminații: *-ābam (narabam), -ēbam (dicēbam), -iebam (audiebam)*. Flexiunea de la conj. III *-iebam* se confunda cu cea de la conj. II *-ēbam*. De aceea, treptat, pentru ambele conjugări s-a stabilit terminația *-ēbam*. În cele din urmă, se obține un sistem opozițional din 3 flexii: *-ābam, -ēbam, -ībam*.

Formele imperfectului în limba latină erau următoarele:

I	<i>cantabam</i>	IV	<i>cantabamus</i>
II	<i>cantabas</i>	V	<i>cantabatis</i>
III	<i>cantabat</i>	VI	<i>cantabant</i>
I	<i>dicebam</i>	IV	<i>dicebamus</i>
II	<i>dicebas</i>	V	<i>dicebatis</i>
III	<i>dicebat</i>	VI	<i>dicebant</i>
I	<i>audi(e)bam</i>	IV	<i>audi(e)bamus</i>
II	<i>audi(e)bas</i>	V	<i>audi(e)batis</i>
III	<i>audi(e)bat</i>	VI	<i>audi(e)bant</i>

În rezultatul modificărilor fonetice, formele de pers. I, II, III sg. și IV pl. coincid:

I <i>cantaba(m)</i>	I <i>dicebam</i>	I <i>audi(e)bam</i>
II <i>cantaba(s)</i>	II <i>dicebas</i>	II <i>audi(e)bas</i>
III <i>cantaba(t)</i>	III <i>dicebat</i>	III <i>audi(e)bat</i>
VI <i>cantaba(nt)</i>	VI <i>dicebant</i>	VI <i>audi(e)bant</i>

Persoanele I și II pl. capătă o formă unică:

II <i>audi(e)bas</i>	III <i>audi(e)bat</i>	VI <i>audi(e)bant</i>
----------------------	-----------------------	-----------------------

Persoanele I și II pl. capătă următorul aspect:

<i>cantabamus</i> > <i>cântamu</i> > <i>cîntam</i> ;	<i>cantabatis</i> > <i>cîntați</i> ;
<i>dicebamus</i> > <i>dziceam</i> > <i>ziceam</i> ;	<i>dicebatis</i> > <i>dziceați</i> > <i>ziceați</i> ;
<i>audiebamus</i> > <i>audzeam</i> > <i>auzeam</i> ;	<i>audiebatis</i> > <i>audzeați</i> > <i>auzeați</i> .

Doar aceste forme puteau fi întrebuițate fără a adăuga pronumele personale *noi* și *voi*. Celelalte forme pronominale au evoluat prin analogie:

- la pers. I. sg. s-a adăugat terminația *m* prin analogie cu persoana I pl.;
- la pers. II sg. s-a adăugat *i* final ca marcă a acestei persoane;
- la pers. III pl. s-a adăugat semivocala *u*, mai exact diftongul *au*, descendent din verbul *habere* > *habunt* > *au*, care a devenit caracteristică pentru toate verbele la pers. III plural.

5. Evoluția formelor de perfect

Limba latină a cunoscut câteva forme de perfect:

a) perfectul în *vi*, caracteristic pentru majoritatea verbelor de conj. I (*mitare, mutavi*) și a IV-a (*venire, venivi*). Acest tip de perfect mai era caracteristic și pentru unele verbe de conj. a III-a (*cognovi, cognoscere*), precum și pentru unele verbe de conj. a II-a (*complevi, complere*);

b) perfectul în *ui*, caracteristic pentru majoritatea verbelor de conj. a II-a (*habui, habere; monui, monere*);

c) perfectul cu radicalul reduplicat, caracteristic pentru unele verbe de conj. I (*dedi, dare, steti, stare*), pentru unele verbe de conj. a II-a (*pependi, pendere*) și pentru o parte a verbelor de conj. a III-a (*credidi, credere, perdidi, perdere*);

d) perfectul format din radical (fără reduplicare), caracteristic pentru unele verbe de conj. a II-a (*prandi, prandere, vidi, videre*), unele verbe de conj. a IV-a (*veni, venire*) și pentru unele verbe de conj. a III-a (*rupi, rupere, bibi, bibere*);

e) perfectul sigmatic (în *si*) caracteristic pentru unele verbe de conj. a II-a (*risi, ridere, arsi, ardere*), dar mai ales pentru verbele de conj. a III-a (*dixi, dicere*).

Pe parcursul evoluției de la latină la română, tipurile de perfect amintite mai sus au fost supuse unor modificări diferite (analogia, dispariții de sunete, trecerea de la un tip de conjugare la altul etc.).

Astfel, perfectul cu radicalul în *si* dispare (cu rare excepții). Verbele de conjugarea I și IV, fiind cele mai multe la număr, și-au păstrat tipurile de perfect fără schimbări deosebite. Dintre tipurile de perfect pe care le-au menținut limbile romanice, cel mai răspândit este perfectul în *-avi*, caracteristic mai ales pentru verbele de conj. I, apoi cel în *-ivi*, caracteristic pentru verbele de conj. IV, cel sigmatic, caracteristic pentru verbele de conj. III, și perfectul în *ui*, caracteristic pentru verbele de conj. II și parțial a III-a.

Formele de perfect în *-avi* și *ivi* aveau în latină următorul aspect:

I <i>cantavi</i>	IV <i>cantavimus</i>
II <i>cantavistis</i>	V <i>cantavistis</i>
III <i>cantavit</i>	VI <i>cantaverunt</i>
	VI <i>cantara*</i>
I <i>dormivi</i>	IV <i>dormivimus</i>
II <i>dormivisti</i>	V <i>dormivistis</i>
III <i>dormivit</i>	VI <i>dormiverunt</i>

Unii cercetători ai istorie limbii latine (A. Lombard), formele persoanei VI (*cantaverunt*, *dormiverunt*), după dispariția silabei *ve*, devin *cantavēre*, *dormivēre*, iar după albii (A. Rosetti) – *cantara*, *dormira*.

Ele au urmat aceeași cale de evoluție. Încă în latina populară, aceste forme încep să piardă sunetul intervocalic *v* sau chiar grupul *vi*. În felul acesta, apar formele sincopate:

I <i>cantai</i>	IV <i>cantamus</i>
II <i>cantasti</i>	V <i>cantastis</i>
III <i>cantat</i>	VI <i>cantara</i>
I <i>dormii</i>	IV <i>dormimus</i>
II <i>dormisti</i>	V <i>dormistis</i>
III <i>dormit</i>	VI <i>dormira</i>

Apoi intervin alte schimbări: dispar consoanele finale; personale I și a II-a plural, prin analogie cu pers. a III-a pl., au căpătat îterfixul *-ră-*; la forma de singular s-au produs doar schimbări de ordin fonetic:

I *cantai* > *cîntai*

III *canta* > *cîntă* VI *cantamu* > *cîntam*

I *dormii* > *dormii*

III *dormi* > *dormi*

III *dormimu* > *dormim*

Persoanele a II-a sg. și pl. au suferit o cale de evoluție mai complicată: a fost disimilată consoana *t* (legitatea *t* precedat de *s* și urmat de *i*), trecerea lui *s+i* >ș: *cantasti* > *cantasi* > *cîntași*. În felul acesta, pers. a II-a sg. și cea de-a II-a pl. devin sinonime: *cantastis* > *cantasti* > *cînasi* > *cîntași*.

De aceea, forma de la pers. II pl. capătă aspectul *cîntași* prin analogie cu desinența persoanei respective de la celelalte timpuri. În afară de aceasta, la pers. a II-a pl., ca și la pers. I pl., apare formantul *-ră-*, caracteristic pentru pers. a III-a pl.

În felul acesta, paradigma conjugării verbelor în *-vi* (*-āvi*, *-īvi*) devine următoarea:

I *cantavi* > *cîntai*

IV *cantavimus* > *cîntam* > *cîntarăm*

II *cantasti* > *cantasi* > *cîntași*

V *cantavistis* > *cantasi* > *cîntași* > *cîntarăși*

III *cantavit* > *canta* > *cîntă*

VI *cantaverunt* > *cantara* > *cîntară*

I *dormivi* > *dormii*

IV *dormivimus* > *dormim* > *dormirăm*

II *dormivisti* > *dormisi* > *dormiși*

V *dormivistis* > *dormisi* > *dormiși* > *dormirăși*

III *dormivit* > *dormi*

VI *dormiverunt* > *dormira* > *dormiră*.

Formele de perfect sigmatic aveau următorul aspect:

I *dixi*

IV *diximus*

II *dixisti*

V *dixistis*

III *dixit*

VI *dixerunt*

În urma modificărilor fonetice (de adăugare a lui *e* după tema latinească la pers. I sg. și de substituire a lui *i* posttonic prin *e*) ele devin:

I *dixu*

IV *dixemu*

II *dixeși*

V *dixeti*

III *dixe*

VI *dixera*

Consoana *d+e(i)* s-a africativizat, dînd naștere sunetului *dz* (*z*). La pers. I și a II-a pl. se atașează, prin analogie cu pers. a III-a pl., formantul *-ră-*. Celelalte forme evoluează ca și formele respective ale perfectului în *-ai* (*cîntai*), *-ii* (*venii*). În urma acestor inovații, vechea paradigmă a perfectului sigmatic capătă următorul aspect:

I *zisei*

IV *ziserăm*

II *ziseși*

V *ziserăși*

III *zise*

VI *ziseră*

Cu excepția persoanelor II și VI, formele de perfect simplu păstrează vechiul accent latinesc neschimbat: *ziséi, ziserăm*.

c) Formele de perfect în *-ui* aveau în latină următorul aspect:

I <i>tacui</i>	IV <i>tacuimus</i>
II <i>tacuiști</i>	V <i>tacuiști</i>
III <i>tacuit</i>	VI <i>tacuerunt</i>

Aceste forme au evoluat astfel:

I <i>tacui</i> > <i>tăcui</i>	IV <i>tacuimus</i> > <i>tăcum</i> > <i>tăcurăm</i>
II <i>tacuiști</i> > <i>tacusi</i> > <i>tăcuși</i>	V <i>tacuiști</i> > <i>tacusi</i> > <i>tacuti</i> > <i>tăcuți</i> > <i>tăcurăți</i>
III <i>tacui</i> > <i>tăcu</i>	VI <i>tacuerunt</i> > <i>tacura</i> > <i>tăcură</i> .

Cu *-ui* se forma și perfectul verbului *nascio*, *-ere*: *nascui* > *născui*. În aria orientală a Imperiului Roman, această creație a luat locul perfectului latin *natus sum*, pe când în partea occidentală, perfectul latinesc de tipul *natus sum* s-a păstrat pentru vreo 15 verbe, care în limba franceză se conjugă cu verbul auxiliar *être*.

6. Mai-mult-ca-perfectul indicative latin (*mutaseram, mutaseras, mutaserat* etc.) nu s-a păstrat în limbile romanice. La baza mai mult ca perfectului indicativ sintetic în limbile romanice orientale stau formele sincopate de mai mult ca perfect conjunctiv latin.

Încă în latina clasică, mai mult ca perfectul conjunctiv latin se folosea cu forma sincopată (fără silaba *vi*). Paradigma mai mult ca perfectului era următoarea:

I <i>mutavissem</i> > <i>mutasem</i>	IV <i>mutavissemus</i> > <i>mutasem</i>
II <i>mutavisses</i> > <i>mutases</i>	V <i>mutavissetis</i> > <i>mutassetis</i>
III <i>mutavisset</i> > <i>mutase</i>	VI <i>mutavissent</i> > <i>mutasent</i>

În rezultatul evoluției fonetice normale (dispariția consoanelor finale), formele persoanelor I, II, III, VI au coincis:

I <i>mutavissem</i> > <i>mutase</i>
II <i>mutavisses</i> > <i>mutase</i>
III <i>mutavisset</i> > <i>mutase</i>
VI <i>mutavissent</i> > <i>mutase</i>

Paradigma mai mult ca perfectului devenise următoarea:

I <i>mutase</i>	IV <i>mutasemu</i>
II <i>mutase</i>	V <i>mutaseti</i>
III <i>mutase</i>	VI <i>mutase</i>

Pers. I sg. a căpătat terminația *m* prin analogie cu pers. I pl.

Pers. II sg. și-a adăugat terminația *i* ca marcă a acestei persoane.

În urma tuturor modificărilor, paradigma verbului *muto*, *-are* la mai-mult-ca-perfectul indicativ avea, la un moment dat, următorul aspect:

I <i>mutasem</i>	IV <i>mutasem</i>
II <i>mutasei</i>	V <i>mutaseți</i>
III <i>mutase</i>	VI <i>mutase</i>

Pentru formele de plural, paralel cu terminaiile *-sem*, *-sei*, *-se*, apar, prin analogie cu perfectul simplu, și formele cu *-serăm*, *-serăși*, *-seră*, care sînt creații mai recente.

E de menționat că în limba veche a existat un sistem de mai-mult-ca-perfect perifrastic, format pe baza timpurilor trecute ale verbului auxiliar *a fi* (*eram*, *am fost*, *fusesem*) + participiul verbului de conjugat. Deosebim următoarele tipuri de mai-mult-ca-perfect alcătuite din:

a) imperfectul verbului *a fi* + participiul verbului de conjugat: *era merși* = *merseseră*;

b) perfectul verbului *a fi* + participiul verbului de conjugat: *s-au fost dus* = *se dusesese*;

c) mai mult ca perfectul verbului *a fi* + participiul verbului de conjugat: *se fusesese rădicatu* = *se ridicase*.

Aceste forme, create după modele slave, nu s-au păstrat, deoarece se foloseau rar, apoi au dispărut totalmente. Ca normă literară, s-a păstrat numai mai-mult-ca-perfectul sintetic.

7. Perfectul compus

Pentru a arăta că acțiunea s-a terminat, limba latină folosea îmbinări de verbe cu sens abstract (*habere*, *tenere*, *posse*, *debere*) cu participiul trecut. La început, în textele latine, verbul *habere* era folosit cu sensul de „a avea”. Cu timpul însă, el și-a pierdut sensul de posesivitate și începe procesul de gramaticalizare a perifrizei de tipul *habeo scriptum*, ea fiind supusă unor modificări. Verbul *habere* suferă unele modificări:

I <i>habeo</i> > <i>habiu</i> > <i>aibu</i> > <i>aiu</i>	IV <i>habemus</i> > <i>havemus</i> > <i>aemu</i> > <i>am</i>
II <i>habes</i> > <i>havi</i> > <i>ai</i>	V <i>habetis</i> > <i>havetis</i> > <i>aeti</i> > <i>ați</i>
III <i>habet</i> > <i>havet</i> > <i>aet</i> > <i>a</i>	VI <i>habunt</i> > <i>havunt</i> > <i>au</i>

Formele pline (predicative) ale verbului *habere* la unele persoane (III – *are*, IV – *avem*, V – *aveți*) au urmat o altă cale de evoluție:

(condițional) III *haberet* > (*h*)*aere* > *are*

IV *habemus* > (*h*)*abemu(s)* > *avem*

V *habetis* > (*h*)*abeti(s)* > *aveți*.

Forma de pers. I. sg. *aibu* este înlocuită cu forma pers. I. pl. (*amu* > *am*), care participă la formarea perfectului compus.

Formele pline (predicative) ale verbului *a avea* vor căpăta următorul aspect:

I *am*

IV *avem*

II *ai*

V *aveți*

III *are*

VI *au*.

8. Timpul viitor

Limbile romanice orientale nu au moștenit timpul viitor latin. Aceasta se datorează mai multor cauze:

a) în latina clasică timpul viitor nu avea o paradigmă unică. În dependență de tipul de conjugare, viitorul avea diferite terminații. (-*bo* la conjugările I și II; -*am* la conjugările III și IV);

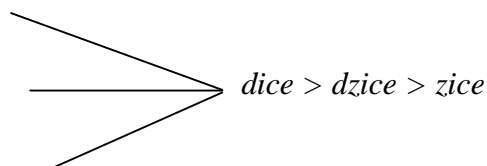
b) în procesul de evoluție, au avut loc modificări fonetice ce au dus la identitatea formelor de viitor. Bunăoară, la conjugările I și a II-a au coincis persoanele a II-a și a III-a sg.: II *cantabis*; III *cantabit* = *cînta*

La conjugările III și IV coincid persoanele II și III sg. și III pl.:

II *dices*

III *dicet*

VI *dicent*

Toate aceste coincidențe au avut drept urmare destrămarea completă a paradigmei de viitor sintetic latin. Se cerea apariția unor noi forme de viitor. În acest scop, au apărut, în latina târzie, perifraze formate dintr-un verb cu funcție de auxiliar (*habeo, voleo, debeo*) și infinitivul verbului principal (*habeo cantare, volo bibere, debeo manducare*). Aceste perifraze exprimau mai mult atitudinea vorbitorului față de realizarea acțiunii.

La baza formării viitorului în limbile romanice stă perifraza de tipul *voleo cantare*. Evoluția verbului *volere* am analizat-o mai sus. Verbul conjugat (de bază) ia forma infinitivului neprepozibional (fără prepoziția *a*).

Perifraza de tipul *voleo cantare* a stat la baza formării viitorului I forma I (*eu voi cînta*).

Cît privește viitorul I forma a II-a, el s-a format de la o altă perifrază care exista în latina târzie, *habeo ad cantare*, care însemna „am a cînta”. Mai târziu, are loc înlocuirea infinitivului prin conjunctiv, perifraza căpătînd aspectul *am să cînt*. La început, au existat amîndouă formele de viitor: *am a cînta* și *am să cînt*.

Deci ambele forme ale viitorului I se datorează existenței a două tipuri stabile de perifraze în latina târzie.

Pe baza viitorului verbului *a fi* și a participiului verbului de bază apare o nouă formă de viitor (*voi fi cîntat*), care nu este un reflex al viitorului anterior din limba latină, ci, mai degrabă, o

formație relativ recentă, alcătuită prin analogie cu alte forme supracompuse (*aș fi cîntat, vei fi lucrat*). Această formă de viitor se întrebuițează rar, deoarece se confundă cu formele de viitor pasiv și potențial (prezumtiv). În felul acesta, în limba română veche, a luat naștere viitorul II sau viitorul anterior.

În consecință, din cele expuse mai sus se desprind următoarele

C o n c l u z i i :

a) Modificările ce au avut loc în sistemul verbal latinesc și-au lăsat amprenta pe formele categoriale de timp ale modului indicativ al diatezei active.

b) Sistemul verbal latinesc sintetic suferă anumite modificări și se creează un nou sistem sintetico-analitic.

c) Limba română a moștenit din latină formele de prezent și de imperfect, dar cu unele mici modificări.

d) Dintre tipurile de perfect pe care le-au moștenit limbile romanice, cel mai răspîndit este perfectul simplu.

e) În limba română s-a format un nou tip de perfect compus, care a avut la baza perifraze de tipul *habeo scriptum*.

f) Limbile romanice orientale nu moștenesc timpul viitor latin. Viitorul I cu formele sale I și II s-a format de la perifraze de tipul *volo cantare* și *habeo ad cantare*. Pe terenul propriu al limbii române se formează viitorul anterior, constituit din viitorul I forma I al verbului *a fi* și participiul verbului de conjugat.

Modul conjunctiv

În perioada de formare a limbii române vechi (sec. IV-X), pe aproape întregul teritoriu al limbii noastre, conjunctivul a căpătat ca morfem specific lui fosta conjuncție latinească *si* „dacă”. Aceasta și-a pierdut, în anumite împrejurări, sensul de condițional, rămînînd însă cu valoare de „dacă”, și va mai continua să apară cu această valoare în textele din secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Odată cu impunerea lui *să* ca morf al conjunctivului, s-a realizat și o altă modificare în structura acestui mod verbal, modificare care a adus modul conjunctiv la structura sa actuală: la persoanele I și a II-a sg. și pl. verbele la modul conjunctiv prezent se modifică exact ca la prezentul indicativ, cu deosebirea că se adaugă, în procliză, morfemul *să*, fapt ce a făcut să se facă deosebire dintre aceste două moduri personale.

Cît privește căile de transformare a conjuncției condiționale *să* în formă modală de conjunctiv, există mai multe opinii ale cercetătorilor.

1. Meyer-Lübke consideră, bunăoară, că formele de conjunctiv ar fi apărut, mai întâi, la persoanele I și a II-a, în propoziții complete directe, după verbe ce exprimă o dorință: *rog să taci* sau o voință: *voiu să cânt*. Punctul de plecare spre structurile cu conjunctiv trebuie văzut, mai întâi, în propozițiile condiționale incomplete: *dacă ai tăcea, te rog*. Așadar, *te rog să taci* ar fi rezultat din două propoziții independente, dintre care una cu *să*, care ar fi exprimat dorința sau rugămintea, și alta la pers. I indicativ, care ar fi chiar verbul de dorință sau voință, aceasta din urmă fiind propoziția principală, iar cealaltă – secundară.

Cercetătorul Meyer-Lübke mai dă o explicație a constituirii conjunctivului: morfemul *să* a devenit marcă a acestui mod în propozițiile complete directe și indirecte care începeau cu *si* condițional: *geudeo si venitas* „mă bucur dacă vii”. Dar însuși cercetătorul respinge această ipoteză din motivul că în limba română verbele ce exprimă sentimente se construiesc cu conjuncția *că*, nu cu *să*: *mă bucur că vii*.

2. O nouă explicație o găsim la I. Iordan⁷, care crede că schimbarea cu participarea conjunctivului s-a realizat în fraze de tipul *nu știu să fi venit și să fiu mai tânăr, m-aș apuca de această muncă*. I. Iordan vede două căi de transformare a lui *să* condițional în *să* – morf al conjunctivului:

a) în propoziții complete directe cu *să* „dacă”, după verbul *a ști* la forma negativă: *nu știu să fi venit decanul* „dacă a venit decanul”;

b) în propoziții condiționale cu conjunctivul prezent, în care s-a păstrat *să* condițional.

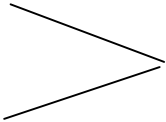
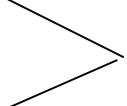
Considerăm că obligatorie e numai cea de-a doua explicație.

Al. Philippide⁸ menționa că forma de prezent și cea de perfect al conjunctivului, ambele cu *să*, au, câteodată, valoare de ireal prezent, respectiv, trecut. Pe noi nu ne interesează decât forma de prezent, singura care a fost moștenită din latină. Al. Philippide dădea un exemplu din I. Creangă: *Să am eu atîția bani în pungă, nu mi-ar mai trebui alta*. Deoarece în latină se utiliza procedeul *si veniat, cantamus* „dacă ar veni, am cânta” pentru exprimarea irealului prezent, este limpede că limba română a moștenit forma de prezent a conjunctivului latin, aceasta întrebuițându-se în propoziții secundare condiționale. În propoziția principală, limba română a introdus prezentul noului mod creat de latina populară – condiționalul-optativ. *Să* a rămas morf al conjunctivului din momentul în care a dispărut din limbă în calitate de conjuncție condițională, fiind înlocuit cu *de*, *dacă*. Menționam anterior că *si* a devenit ulterior *să* mai întâi pe lângă verbe la pers. I și a II-a, pentru care erau utilizate formele de indicativ prezent. Mai târziu, acest semn distinctiv se extinde și asupra pers. a III-a sg. și pl., deși aici existau forme speciale, deosebite de cele ale indicativului.

⁷ I. Iordan, *Schițe de sintaxă istorică romanică*, București, 1951, p. 58.

⁸ Al. Philippide, *Gramatica elementară a limbii române*, București, 1954, p. 280.

Extinderea lui *să* asupra pers. a III-a începe, probabil, cu verbele la care, în rezultatul evoluției fonetice, formele de conjunctiv coincideau cu cele de indicativ, mai ales după ce în cadrul verbului au intervenit schimbări fonetice de ordin general. De exemplu:

III indicativ	<i>talliat, apropiat</i>		<i>taie, apropie</i>
III conjunctiv	<i>talliet, apropiet</i>		
VI indicativ	<i>talliant, apropiant</i>		<i>taie, apropie</i>
VI conjunctiv	<i>tallient, apropient</i>		

Pentru a evita echivocul, adică pentru a diferenția conjunctivul de indicativ, a început să fie folosit, pentru diferențierea pers. I și a II-a, morfemul *se*.

În limba română contemporană, conjunctivul prezent face o distincție netă omofonă și omografă de formele prezentului indicativ. Acolo unde prezentul indicativ se termină în *ă* (*cîntă, lucrează*), conjunctivul capătă terminația *e* (*să cînte, să lucreze*) și invers: unde prezentul indicativ se termină în *e* (*merge, șterge*), conjunctivul capătă terminația *ă* (*să meargă, să șteargă*).

În limba română actuală, forma de conjunctiv prezent apare într-o serie de formule de adresare și în cadrul construcțiilor stabile ce exprimă:

- a) urări (*Să trăiți! Să înfloriți! Să fii sănătos!*);
- b) imbolduri (*Să creștem o generație demnă de faptele strămoșilor noștri!*);
- c) imprecății (*Bată-l Dumnezeu să-l bată! Afurisit să fie!*).

În limba română, mai există o formă de conjunctiv, fără morfemul *să*, așa-numitul conjunctiv amputat. Acest tip de conjunctiv completează paradigma modului imperativ cu persoana a III-a sg. și pl.: *facă, zică, treacă, ducă-se* etc. Spre deosebire însă de imperativul propriu-zis, cel amputat exprimă, mai degrabă, o dorință, un îndemn: *Aibă parte de noroc!*

Forma conjunctivului fără *să* trebuie considerată mai veche decât cea cu *să*, tot așa cum în celelalte limbi romanice, de exemplu limba franceză, formele de conjunctiv fără *que* sînt anterioare celor cu *que*.

În textele vechi, mai ales în traducerile din slavă, se folosea, adesea, conjunctivul amputat al verbelor reflexive la forma inversă, care purta valoare semantică de imperativ, denotînd o dorință:

<i>Помрачитесь очи их</i>	<i>Да святитися имя твое</i>
<i>Întunecă-se ochii lor</i>	<i>Sfințească-se numele tău</i>

În unele graiuri, mai ales la Baia Mare, Salonta (România) și Rîbnița – Camenca (Republica Moldova), fosta conjuncție latinească se folosește fără modificări: *si aibă, si sie* etc.

Prin analogie cu forma de conjunctiv prezent, la pers.a III-a sg. și pl. *să aibă*, formele aceleiași persoane ale verbelor *să știe, să fie*, în unele graiuri (moldovenesc și crișean–ardelenesc) au dezvoltat reflexele *să știbă* și *să fibă*.

Conjunctivul trecut, ca și alte moduri compuse (condiționalul-optativ, potențialul), s-a format pe teren romanic oriental și a creat o formă nouă, distinctă de cea a omologului său din latină. Astăzi, conjunctivul trecut se formează de la prezentul conjunctiv al verbului *a fi* și participiul verbului de conjugat.

În textele vechi din secolele XVI- XVIII, conjunctivul trecut apărea cu forma plină a verbului auxiliar *a fi*: *să fiu, să fii, să fie, să fim, să fiți, să fie* + participiul verbului conjugat: *Scriu că începătorul și ațișitorul acestui lucru să fie fost Marco-episcopul* (Varlaam).

Formațiile cu *a fi* variabil s-au utilizat pînă la o perioadă mai recentă. Astfel de forme ca *să fie întrecut pe Ștefan vodă, să-i fie cădzut săgeata, să-i fie tăiat capul* etc. se întîlnesc frecvent la Gr. Ureche, I. Neculce și la alți cronicari. Abia prin sec. al XIX-lea, auxiliarul *a fi* invariabil s-a fixat și s-a generalizat în calitate de normă a limbii române literare. Acest fenomen se explică prin echivalența semantică a conjunctivului trecut cu forma de condițional trecut, aceste două moduri alternînd: *Sinion pașa, să nu fie aflat o luntre mică, cu care au scăpat peste Dunăre, ar fi cădzut la prinsoare* (Gr. Ureche).

Stabilirea formei de conjunctiv trecut cu *a fi* invariabil mai are o cauză. Vorba e că limbile slave formează timpurile compuse în mod analitic cu același verb auxiliar – *БЫТИ* + un participiu. Și în limbile slave verbul *БЫТИ* din componența timpurilor compuse avea forme scurte de tipul *БИМЪ, БИ, БЫ, Б*. În slavonă chiar și topica verbului invariabil *БЫ* coincide cu cea a lui *a fi* din componența conjunctivului românesc: *да бы зорел* „să fi ars”. Deoarece primele scrieri românești au fost în limba slavă bisericească și pentru aceasta se folosea alfabetul chirilic, iar normele ortografice au putut să se consolideze numai datorită unei literaturi scrise, în limba română s-a stabilit ca normă literară conjunctivul trecut cu auxiliarul *a fi* invariabil.

În limba română veche, se mai întîlnea și o formă de mai mult ca perfect conjunctiv, creată din conjunctivul trecut al verbului *a fi* cu formă plină (*să fiu fost*) + participiul verbului conjugat. De exemplu: *Află-se că în această țară să fie fost lăcuit și alții înaintea noastră* (Gr. Ureche). Întrucît această formă de conjunctiv nu avea un aspect temporal specific care ar fi deosebit de cel al conjunctivului trecut, ea nu s-a păstrat.

Modul imperativ

În latina clasică, imperativul avea forme speciale pentru prezent: (II *muta, mutare*), și pentru viitor (II *mutato, mutatote*, VI *mutanto*). Dar încă în perioada formării limbilor romanice, imperativul viitor în *-to* dispărea din uz. Rămîne doar imperativul prezent:

conj. I: *muta, mutate*; conj. III: *unge, ungite*;
conj. II: *tene, tenete*; conj. IV: *dormi dormite*.

Cel mai fidel s-a păstrat imperativul la verbele din clasa I (cele de conj. I de tip nesufixal), care, în urma evoluției fonetice normale, la pers. a II-a sg., în locul vocalei finale *a*, a căpătat vocala *ă*: *muta > mută, da > dă, iudica > judecă* etc^{NOTĂ}.

Verbele la imperativ care aveau terminația *a* după vocală au căpătat la pers. a II-a sg. terminația *e*: *despolia > despoaie, incunea > încuie, mollia > moaie, appropia > apropie*. În *e* se termină și actualele forme de imperativ ale verbelor de conj. I având *a* după *i*: *a sfîșia – sfîșie, a împrăștia – împrăștie, a zgîrîia – zgîrîie* etc.

Verbele din clasa a II-a (cele de conj. a II-a de tip sufixal) se modelează după forma de imperativ a verbelor sus-amintite de tip nesufixal, adică se formează cu sufixul *-ează*: *lucrează, modelează, luminează* etc.

Verbele din clasa a III-a (de conj. IV de tip nesufixal) au dezvoltat 3 tipuri de terminații de natură diferită:

a) un grup de verbe a moștenit terminația latinească a imperativului: *mori, dormi, peri > piei* (din ochii mei);

b) un alt grup de verbe l-a modificat pe *i* în *e* după modelul pers. III sg. a indicativului prezent: *înghite, ascute, azvîrle, soarbe* etc.;

c) cel de-al III-lea grup își ia terminația *-a*, de asemenea prin analogie cu pers. III sg. a indicativului prezent: *sprijină, coboară*^{NOTA²}, *doboară*^{NOTA³}.

La verbele din clasa a IV-a (de conj. a IV-a cu prezentul de tip sufixal) s-a statornicit doar terminația *e*: *domnește, privește, hotărăște* etc.

La verbele din clasa a V-a (de conj. a II-a), imperativul singular a păstrat terminația latinească numai în unele cazuri (*tene > ține, excade > scade, imple > umple*). Celelalte verbe moștenite din latină îl substituie pe *e* etimologic cu *i*: *vezi, încapi*.

Cît privește verbele de conj. a III-a (din clasa a VI-a), doar câteva din ele l-au schimbat pe *e* în *i*, prin analogie cu verbele de conj. a IV-a: *treci, mergi*. Verbele *a duce, a zice, a face* și compusele lor moștenesc prototipurile monosilabice latinești: *duc > du, dic > zi, fac > fă*.

NOTĂ¹ Verbul *a sta* formează imperativul *stai!* Prin analogie cu forma de prezent indicativ.

NOTĂ² La M. Eminescu întâlnim forma *cobori în jos, Luceafăr blînd...*

NOTĂ³ Verbul *a veni* are mai multe variante de imperativ:

a) *vină* : *De ce nu vii tu, vină!* (ca la verbele din clasa I);

b) *Vino* : *Vino-n codru la izvorul /Care tremură pe prund*, prin analogie cu vocativul substantivelor feminine;

c) cu terminația *Ō*: *O, vin, odorul meu nespus, /Și lumea ta o lasă*.

La pers. a II-a plural (V), toate verbele la modul imperativ au căpătat flexia *-ți*, care este caracteristică în genere acestei persoane la toate modurile, aspectele și formele temporale.

Pentru exprimarea valorii de **imperativ negativ**, încă în latina clasică se întrebuița infinitivul precedat de negațiile *non* sau *nole*. În limbile romanice tipul de imperativ negativ *non dare* capătă o extindere generală. Deja în primele texte românești pers. II sg. este atestată cu forma redusă de infinitiv.

Datorită terminației *-ți*, care, de rînd cu terminațiile pers. a IV-a (I plural), a fost destul de conservativă și s-a păstrat, infinitivul plin + terminația *-ți* s-a menținut mai mult decît la pers. a II-a sg.: *nu dareți*, în loc de *nu dați*.

La pers. a III-a sg. și pl., în funcție de imperativ negativ se folosesc de timpuriu formele de prezent ale conjunctivului amputat atît la forma afirmativă, cît și la cea negativă: *facă – nu facă, zică – nu zică, cînte – nu cînte* etc. În textele vechi, se utiliza o formă de imperativ negativ alcătuită din conjunctivul prezent al verbului *a avea* + infinitivul lung al verbului conjugat: *nimeni să nu aibă a lucrare în zi de sărbătoare*, caracteristică pentru stilul cancelăresc și cu nuanță de viitor.

Modul condițional

În latina clasică, un mod condițional ca atare n-a existat. Sensul de condițional era redat prin diverse forme ale modului conjunctiv:

Să am „dacă aş avea” eu atîția bani în pungă, nu mi-ar mai trebui alta (I. Creangă).

Istoriile spun să-i fi tăiat capul „că i-ar fi tăiat capul”.

Că să fi întrercut pre Ștefan „că l-ar fi întrecut pe Ștefan”.

Condiționalul românesc s-a format din infinitivul verbului conjugat cu participarea diferitelor forme ale auxiliarului *a avea*:

I (mai mult ca perfectul) : *habuissem > habessim > aessi > aș*

II (prezentul indicativ) : *habes > aes > ai*

III (prezentul conjunctiv): *haberet > aere > are > ar*

IV (prezentul indicativ) : *habemus > aemu > amu > am*

V (prezentul indicativ) : *habetis > aeti > ati > ați*

VI (prezentul conjunctiv) : *haberet > aere > are > ar.*

În limba română veche, formele neaccentuate ale verbului *a avea* se atașau direct la infinitivul lung al verbului și se situau în encliza lui:

Închinare-aș și n-am cui.

Așa-numitele forme „inverse” de condițional prezent se întâlnesc în cadrul diferitelor imprecății: *Dormire-ați somnul de veci să-l dormiți! Trăire-ai trei zile cu cea de-alaltăieri!* (I. Creangă).

Cît privește **condiționalul trecut** (perfect), limba română veche ne oferă mai multe modele de formare a lui:

a) perifraze alcătuite din verbul *a vrea* + infinitivul verbului conjugat:

Multă scîrbă întră în inima lui, că încotro vre întoarce („ar fi întors”) *oastea mai înainte, totuna nu scăpa* (Gr. Ureche).

Trei-patru dzile de-ar mai fi zăbovit turcii pe loc, nici unul nu vre scăpa „n-ar fi scăpat” (I. Neculce).

b) auxiliarul *a vrea* la perfectul compus + infinitivul:

În ce chip au vrut pute dezgropat trupul.

c) forma actuală, constituită din condiționalul prezent al verbului auxiliar *a fi* invariabil + participiul verbului conjugat: *aș fi mers, aș fi venit* etc.

Formele nominale ale verbului

Infinitivul

În latina clasică existau 3 forme de infinitiv: prezent (*muto, -are*), perfect (*mutavisse*) și viitor (*mutaturum esse*). În limba română s-a păstrat numai infinitivul prezent, cel cu terminația *-re*.

Tipurile de conjugare se distingeau după vocala finală din temă:

conj. I: *a: mutāre, cantāre;* conj. III: cons.: *dicēre, facēre;*

conj. II: *e: tacēre, bibēre;* conj. IV: *i: venīre, horrīre.*

Infinitivul românesc s-a format prin reducerea terminației *-re*. Această reducere a fost cauzată de faptul că infinitivele cu *-re*, denumind o acțiune, s-au substantivat și au început să primească chiar articole substantivale, încadrîndu-se, astfel, în clasa numelui. În felul acesta, s-a creat o omonimie gramaticală, care a putut fi evitată, după modelul unor limbi din masivul balcanic, prin reducerea lui *-re*⁹.

Cu timpul, pe lângă infinitivul scurt, s-a adăugat prepoziția *a*, care își ia începuturile încă din latina clasică, în formele de tipul *aggedor ad dicere* „încep a zice”, apoi în latina tîrzie, unde formă un tip de viitor analitic, constituit din sintagme de tipul *habeo ad cantare* „am a cînta”.

Prin evoluție fonetică normală, *ad* îl pierde pe *d* final. Apoi prepoziția *a* își pierde funcția de a exprima raporturile dintre cuvinte și, în felul acesta, devine un morf al infinitivului.

Textele vechi fixează atît forme ale infinitivului lung (*el se oprește a ne certare*), cît și forme actuale (*Iaste încă slab păcătosul a se scula*).

Participiul

Dintre toate formele de participiu existente în limba latină, limba română le-a moștenit numai pe cele ale participiului pasiv, care în latină aveau următoarele terminații:

-tus: *laudatus, mutatus, auditus, vincetus*; -sus: *risus*;
-utus: *minutus*; -itus: *venitus*.

Din punctul de vedere al accentului, în latină se distingeau 2 tipuri de participiu:

a) cu accentul pe vocala finală a radicalului, din care făceau parte participiile în -tus: *amatus, auditus*. La acestea s-au mai încadrat și participiile unor verbe de conj. II, la care *e > u*: *umpletus > umplutus > umplut*;

b) participiile cu accentul pe radical, care aveau terminațiile -itus (*dolitus*), -tus (*scriptus*), -sus (*risus*).

Terminația -utus apare la verbele cu perfectul reduplicat: *vendidi > vendutus > vîndut; cadedi > cadutus > căzut; vidi > videdi > văzut* etc.

Pe parcursul evoluției ulterioare, multe participii latinești s-au menținut numai ca niște adjective: *intellectus > înțelept; strinctus > strîmt; directus > drept* etc. Pentru participiile acestor verbe au fost create forme noi: *înțeles, strîns, dres*. La fel, în calitate de adjectiv, s-a specializat și forma veche de participiu *stătut*, care în limba veche și în unele graiuri mai păstrează încă forma verbală: *au stătut la sfat*, dar are și valoare adjectivală: *apă stătută* „veche, de demult”.

Participiile unor verbe tranzitive realizează funcții de adjective calitative: *haină ruptă, carne afumată, vas spart* etc.

Prin intermediul funcției lor adjectivale, unele participii au putut deveni substantive. Tendința de substantivare a participiului a existat încă în latină. Astfel, erau frecvente numele *Tacitus* „Tăcutul”, *Placitus* „Plăcutul” ș.a. De multe ori, cu valoare substantivală apărea forma de gen neutru a participiului *delictum* „delict”. Astăzi, avem substantivele postverbale *aratul, semănatul, strînsul, semănatul*. În limba veche, substantivele actuale *unt, tort, fapt* erau încă participii: *Și multe băseareci au fapt fără lene* (Gr. Ureche). Participiile actuale ale acestor verbe sînt *uns, tors, făcut*.

Tendința de substantivare a participiilor se manifestă și în limba română contemporană:

Nemulțumitului i se ia darul.

Plecații la bătălie nu s-au mai întors.

Veniții de pe aiurea nu se dau duși nicicum.

⁹ Limba bulgară, bunăoară, a redus la verbe terminația -тн

Supinul

Limbile romanice nu au moștenit supinul latinesc, ele și l-au creat pe teren propriu, fiecare limbă recurgând la mijloace specifice. Ceea ce poartă astăzi numele de supin este o formație analitică ulterioară, ce cumulează diferite calități de supin propriu-zis (*mașină de spălat = care spală*) și de infinitiv (*e greu de făcut = e greu a face*).

Această formație nouă, în limba română, s-a constituit pe baza numelui de acțiune participial, existent încă în latină, unde era întâlnit un vechi nume al acțiunii: *auditus – auscultare* „auz”, *descensus – descendere* „coborîre”.

În limba română, numele de acțiune participial poate avea formă de feminin (*faptă, mulțumită, spusă*, arhaicul *răsărita soarelui*) sau de masculin (*cules, semănat, pescuit, arat, strîns*). Substantivul *geamăt* este un reflex al participiului *gemut*.

Din latină au fost moștenite ca substantive și alte nume de acțiuni: *freamăt < fremitus*, *muget < mugit*, *trăsnet < trasnit*.

Numele participiale desemnează fenomene ale naturii: *revărsatul zorilor, răsăritul (apusul) soarelui*. Dar ele nu se folosesc pentru numirea acțiunilor abstracte. Se spune, bunăoară, *dezrădăcinatul viței-de-vie*, nu *dezrădăcinarea...*, dar nicidecum nu se spune *dezrădăcinatul beției*, ci *dezrădăcinarea beției*. Astfel, supinul a ajuns azi să desemneze acțiuni: **c o n c r e t e**, ce pot fi percepute cu ajutorul:

- organelor senzoriale: *rîsul, plînsul, sforăitul, lătratul, nechezatul mieunatul, scîrîțitul*;
- procese de muncă: *cositul, boronitul, aratul, sfredelitul*;
- a c ț i u n i din v i a ț a c o t i d i a n ă : *însuratul, logoditul, măritatul, înscrișul*.

Modul supin intră în componența îmbinărilor stabile de cuvinte: *nici în ruptul capului, cu nepus în masă, a-și lua rămas bun, în faptul zilei, descălecatul țării, bun venit!, bun gășit!* etc.

Supinul apare deseori pe lângă substantive, în special pe lângă cele concrete, arătînd, de obicei, menirea obiectului: *perie de spălat, mașină de frizat, foarfece de tuns, mașină de tocat, fier de călcat* etc.

Cît privește substantivele abstracte, pentru a denota o însușire a lor, se folosește modul infinitiv: *speranța de a trăi, dorința de a învinge, plăcerea de a iubi* etc.

Modul supun se mai utilizează și pe lângă adjective: *bun de băut (de mîncat, de bățut), vrednic de iubit (de stimat)* ș.a.

Pentru exprimarea sensului de supin, în limba română se folosesc, tradițional, prepozițiile *la* (*la cules, la arat*) și *de* (*de băut, de mîncat, de stricat*). Mai există cîteva prepoziții a căror utilizare

cu supinul e rarisimă: *după, pentru, de la*. Probabil, de atîta ele încă nu s-au cristalizat în construcții bine fixate pentru exprimarea funcției de participiu al acțiunii, adică de supun.

Gerunziul

Pe parcursul evoluției sale, gerunziul a suferit puține schimbări. În latina clasică, el se prezenta ca un sistem de forme ale numelui de acțiune, derivate de la tema imperfectului cu ajutorul sufixului gramatical *-nd*. Ca și alte nume, gerunziul latinesc se declina, avînd forme doar pentru cazurile oblice:

G.	<i>cantandi</i>	<i>tacendi</i>	<i>ungendi</i>	<i>audiendi</i>
D.	<i>cantando</i>	<i>tacendo</i>	<i>ungendo</i>	<i>audiendo</i>
Ac.	<i>cantandum</i>	<i>tacendum</i>	<i>ungendum</i>	<i>audiendum</i>
Abl.	<i>cantando</i>	<i>tacendo</i>	<i>ungendo</i>	<i>audiendo</i>

Prin urmare, în latină formele gerunziului se reduceau la 3 sufixe gramaticale: *-and, -end, -iend*, care, pe parcursul evoluției fonetice normale, au dat respectiv reflexele *-înd și -ind*.

Gerunziul intră în componența structurilor osificate (fixe): *vrînd-nevrînd, trăind și nemurînd, avînd în vedere, la drept vorbind, nemaivorbind de* etc.

Forma de gerunziu intră în componența modului potențial prezent: ***va fi trăind***, *dacă nu va fi murit*.

Gerunziul românesc se poate adjectiva. Îl întîlnim, în această ipostază, în componența construcțiilor standarde de tipul *cerințe crescînde, mîini tremurînde, lebedă murîndă* etc.

A d v e r b u l

1. Modificări în sistemul adverbului latinesc

Spre deosebire de celelalte părți de vorbire semnificative, adverbul, neavînd categorii gramaticale specifice doar lui, fiind o parte de vorbire neflexibilă, a suferit, în procesul de evoluție, în fond, modificări de ordin fonetic, cantitativ și, uneori, calitativ. Schimbările fonetice erau determinate de legitățile fonetice ce caracterizau evoluția elementelor moștenite din latină în genere, iar mai tîrziu, de adaptarea împrumuturilor din alte limbi la procesul de evoluție de la latina populară la limba română.

Suferă schimbări și gradele de comparație. Ca și la adjective, formele sintetice de exprimare a gradelor comparativ și superlativ sînt înlocuite prin perifraze cu participarea adverbelor *magis, forte, talis* etc.

Stratul de bază al adverbelor latinești, cu modificările respective de ordin fonetic, a fost, în fond, moștenit din latină:

bene > *bine*; *deorsum* > *jos*; *multum* > *mult*; *hier* > *ieri*;
clarum > *chiar* *mane* > *mîine*; *quando* > *cînd*; *tardivum* > *tîrziu*.

Adverbele moștenite din latină și-au păstrat, în fond, sensul de la origine. Unele adverbe însă au suferit, pe parcursul evoluției, unele mutații de sens. Bunăoară, adverbul *unde* însemna în latină „dincotro”. Astăzi, în limba română, el indică locul. *Forte* însemna „puternic”. Azi el participă la formarea gradului superlativ absolut la adjectivele și adverbele calitative. *Magis* însemna „mai mare”. Ca și *forte*, el participă la formarea gradului comparativ și a celui superlativ relativ.

În afară de adverbele simple, limba română a moștenit din latină și o serie de formații, care, conform evoluției fonetice normale, au evoluat în adverbe:

<i>abia</i> < <i>ad vix</i> < <i>ad bix</i> ;	<i>acum</i> < <i>acum</i> < <i>eccum modo</i> ;
<i>acătării</i> < <i>eccum tale</i> ;	<i>acolo</i> < <i>eccum illoc</i> ;
<i>adevărat</i> < <i>ad de verrum</i> + <i>-at</i> ;	<i>adineaori</i> < <i>de in illa hora</i> ;
<i>afară</i> < <i>ad foras</i> ;	<i>aiurea</i> < <i>aliubi+re</i> ;
<i>altminteri</i> < <i>altera mente</i> ;	<i>apoi</i> < <i>ad post</i> ;
<i>asemenea</i> < <i>ad similis</i> ;	<i>asupra</i> < <i>ad asupra</i> ;
<i>atunci</i> < <i>ad tuncce</i> ;	<i>departe</i> < <i>de partem</i>
<i>înainte</i> < <i>in avante</i> ;	<i>înapoi</i> < <i>in ad post</i> ;
<i>îndărăt</i> < <i>in de retro</i> ;	<i>așa</i> < <i>ad sic</i> ;
<i>azi</i> < <i>hac dies</i> ;	<i>numai</i> < <i>non magis</i> .

2. Îmbogățirea arsenalului adverbelor românești pe bază de împrumuturi

Pe parcursul evoluției ulterioare a limbii române, fondul ei de adverbe s-a completat cu numeroase împrumuturi din alte limbi. Printre acestea, menționăm, în primul rînd, împrumuturile din **slavă**:

<i>îndeosebi</i> < осебити;	<i>dimpotrivă</i> < протива;
<i>tocmai</i> < тъкъма;	<i>de iznoavă</i> < изо ново;
<i>înzadar</i> < задару;	<i>iute</i> < люто;
<i>hăt</i> < геть;	<i>barem</i> < варемъ.

Turcești: *berechet* < bereket; *abitir* < beter; *buluc* < bolluk “mai mult, mai bine, mai tare decît”.

Neogrecești: *agale* < agolia; *anapoda* < anapoda; *alandala* < ant’ olla.

Franceze: *apropo* < à propo; *angro* < en gros; *deja* < deja.

Italiene: *în darn* < in darno; *alegro* < allegro; *forte* < forte.

Un număr însemnat de adverbe au apărut pe teren romanic. Ele s-au format:

- a) prin sufixare: -*ește*: *omenește, cîinește, frățește, coibăbănește, nemțește*;
 -*uș*: *tupiluș*;
 -*iș*: *pieziș, grăpiș, pe furiș*.

b) prin compunere:

- pronume + adverb: *altcum, altcîndva, altcumva*;
- negație + adverb: *niciodată, nicipînd, niciunde*;
- adjectiv+substantiv: *deseori, rareori, altădată*;
- prepoziție+adverb: *îndeaproape, îndeajuns, indiseară, îndeobște*.

c) prin frazeologizarea unor expresii: *cu noaptea-n cap, cot la cot, mîină de la mîină* etc.

În perioada de cînd datează primele texte românești, clasa adverbelor se formase deja, astfel că deosebirile dintre adverbele întîlnite în textele vechi și cele din limba română contemporană nu sînt prea însemnate. Se întîlnesc însă unele adverbe circumstanțiale care au un aspect fonetic mai apropiat de cel de la origine, indicînd, în felul acesta, mai deslușit legătura cu etimonul. Bunăoară, forma *acice* e mai aproape de forma de la origine *eccum hicce* decît actuala formă *aici, aci*. De asemenea, este mai aproape de etimonul slav forma (*în*)*potrivă* (< протива) decît forma actuală *împotrivă*.

Mai deslușit apar părțile componente și la următoarele adverbe și locuțiuni adverbiale din textele vechi românești:

actum < *eccum modo*; *nec cum* < *necce quomodo*;
de preună < *de per una*; *dăunăoară* < *de una hora*;
tutinderea < *tota intindere*; *de nou* < *de нову*.

Unele adverbe din textele vechi, deși nu se deosebesc prin formă de cele din limba română contemporană, se întrebuițează cu alt sens, mai apropiat de cel al etimonului său. Bunăoară, adverbul *chiar* își păstrează sensul de „clar” (lat. *clarum*); *fățiș* „de față”; *nemica* „defel, deloc”: *nemica să vă sfiiți* (M. Costin).

În ultimul timp, numărul adverbelor românești a început să crească pe contul împrumuturilor directe din limba latină, care se folosesc mai ales în stilurile publicistic și științific, dar rămîn, cu părere de rău, impenetrabile pentru vorbitorii de rînd din cauza că în școli și licee nu se lucrează îndeajuns asupra explorării pe larg a cuvintelor neologice. E vorba, în primul rînd, de o serie de adverbe care au intrat direct în lexicul limbii române prin intermediul folosirii maximelor latinești:

Hic Rondus, hic salta „Aici e Rondus, aici sai”.

Ubi concordii, ibi voctoria „Unde-i înțelegere acolo-i victorie”.

<i>ibidem</i> „la același autor”;	<i>idem</i> „tot acolo”.
<i>previter</i> „pe scurt”;	<i>alteras</i> „altă dată”;
<i>consone</i> „într-un glas”;	<i>prompte</i> „lesne, repede”;
<i>ad hoc</i> „special cu această ocazie”;	<i>de iure</i> „din punct de vedere juridic”;
<i>ad litteram</i> „cuvînt cu cuvînt”;	<i>ad libitum</i> „după plac”;
<i>per jocum</i> ”în glumă”;	<i>pro forma</i> „formal”;
<i>festina lente</i> „grăbește-te încet”;	<i>multum, non multa</i> „calitativ, nu cantitativ”;
<i>volens-nolens</i> „vrînd-nevrînd”;	<i>in tempore opportuno</i> ”la momentul potrivit”;
<i>in medias res</i> „în toiul evenimentelor” etc.	

Partiturile muzicale, avînd un caracter internațional, sînt însoțite de adverbe ce indică felul în care acestea trebuie interpretate. De exemplu:

<i>allegro</i> „repede”;	<i>forte</i> „tare”;
<i>piano</i> „încet”;	<i>pianissimo</i> „foarte încet”;
<i>cito</i> „repede” ¹ ;	<i>moderato</i> „cu un tempou mijlociu”;
<i>picicato</i> „sacadat” ² .	<i>fortissimo</i> „foarte tare ” etc.

3. Evoluția adverbelor circumstanțiale

Din punctul de vedere al sensului, adverbele se împart în circumstanțiale și calitative. Aceste două tipuri de adverbe au evoluat în mod diferit.

Spre deosebire de latina clasică, în cea populară încep să se confunde mijloacele de indicare a direcției, pe de o parte, și cele de indicare a plasării obiectelor în spațiu, pe de altă parte. În limba vorbită se face abstracție de aceste semnificații, mai frecvent folosindu-se adverbul *unde* pentru ambele sensuri. Chiar la M. Eminescu, care este cel mai indicat clasic al literaturii noastre în ceea ce privește utilizarea sensurilor lexicale ale cuvintelor, întîlnim: *Unde te duci? Cînd o să vii?* Iar la Al. Donici amîndouă adverbele se folosesc în aceeași propoziție: *Da dîncotro și unde alergi tu așa iute?/ Bursucul, întîlnind pe Vulpe, a-ntrebat.*

Printre cele mai frecvente adverbe din latina populară, menționăm:

<i>illic, illac, illoc</i> „acolo”;	<i>propre</i> „aproape”;
<i>longo</i> „departe”;	<i>hic, hac</i> „aici”;
<i>sursum</i> „în sus”;	<i>deorsumn</i> ”jos”.
<i>foras</i> „în afară”;	

¹ *Cito* se scrie pe rețete eliberate de medici pentru farmaciști, care descifrează „urgent”.

² *Picicato* se referă mai ales la interpretarea partiturilor muzicale la instrumentele cu coarde, acestea „pișcîndu-se”.

Pentru a indica locul obiectului în spațiu, apropiat de vorbitor, se foloseau adverbele *hic* și *hac*, însoțite, în procliză, de particula *ecce*. În rezultat, au apărut adverbele *ecce + hic > ici > aci*; *ecce + hac > acici > aici*.

Adverbul latinesc *infra* „în jos” este substituit în latina vulgară prin *deorsum* „jos”, iar adverbul *supra* (cu varianta *super*) – prin *sursum > sus*.

Paralel cu adverbul *propre*, coexista și varianta *ad propre > aproape*. În loc de adverbul *aliorum*, se folosea *aliubi*, la care s-a adăugat *-re*, devenind *aliubire > aiurea*.

Din seria de sinonime *vicem, volta, data*, toate având sensul „odată”, limba română l-a moștenit pe *data*.

Adverbul *hodie* „azi” n-a fost moștenit de limba română, care a folosit în locul acestuia expresia ce exista la romani *hac dies*, adică ziua de Hac, în care se achitau toate datoriile. De aici și expresia *a-i veni cuiva de hac*, „pentru a-i sechestra toată averea din motiv de neplată”.

Adverbul *hier* s-a păstrat aproape în toate limbile neoromanice.

O răspîndire mare capătă adverbul *mane*, care în latină însemna „dimineață”. Cuvîntul românesc *dimineață* provine de la *mane + -eață*, ca și *cîntăreață, glumeață, fortăreață* etc.

Adverbul latinesc *nunc* „acum” este înlocuit în latina populară cu *eccum modo > acmu > acum*. *Olim* „cîndva” a fost substituit cu perifriza *altera data > altădată*. Locul lui *saepe* îl ocupă adjectivul cu sens de adverb *densus (ad densus > adesea)*.

Printre adverbele interogative, folosite și în calitate de cuvinte conjunctive, în latina populară erau răspîndite *quando > cînd; quantum > cît; quomodo > cum*.

Adverbul latinesc *ubi* dispare din uz, fiind înlocuit cu *unde*, care în latina clasică, după cum am mai menționat, însemna „de unde”. Pentru a indica direcția de plecare, limba română totuși l-a folosit pe *unde*, formînd adverbul *încotro (< in contra ubi)*.

Clasa adverbilor circumstanțiale s-a îmbogățit pe baza unor construcții latinești formate din prepoziții și adverbe:

ad post > apoi; ad tuncce > atunci; ad foras > afară;
ad propre > aproape; de ad supra > deasupra; in ad ante > înainte;
în ad pos > înapoi; eccum hocce > încoace; in de retro > îndărăt.

În afară de formațiile cu prepoziții și adverbe, încă în latina populară, cu funcție de adverb, erau folosite diferite construcții prepoziționale alcătuite dintr-o prepoziție și un substantiv sau un substitut al acestuia. Cele mai frecvente prepoziții erau *ad, de, in*. Multe din aceste construcții s-au adverbializat de timpuriu, elementele lor sudîndu-se într-un tot întreg:

ad partem > aparte; ad laturam > alături; ad cassam > acasă;
ad lenem > alene; ad partem > aparte; in per una > împreună.

Acest proces a continuat și mai târziu pe bază de elemente romanice.

Datorită adverbializării relativ târzii, elementele componente ale adverbilor și locuțiunilor adverbiale apărute în această perioadă pot fi ușor recunoscute:

alocuri – a locuri; *arar* – a rar; *anume* – a nume;
demult – de mult; *deodată* – de o dată; *deplin* – de plin;
diseară – de seară; *devreme* – de vreme; *destul* – de sătul;
îndemînă–în de mînă; *îndeseară*– în de seară; *îndelung*– în de lung.

Unele dintre acestea apar și astăzi în calitate de locuțiuni adverbiale cu constituenți bine distincți: *de-a rîndul*, *pe drept*, *pesemne*, *în sfîrșit* etc.

În latina populară, substantivele cu sens temporal în funcție adverbială puteau fi însoțite de un determinativ exprimat printr-un adjectiv, un pronume sau un numeral: *hoc anno* „anul acesta”, *regnavit tres annos* „guvernă trei ani”, *domi sedet totos dies* „sede acasă toate zilele”. Acest procedeu a fost moștenit de limba limba română, care a format adverbe prin compunere de tipul: *astă-noapte*, *astă-iarnă*, *altădată*, *alteori*, *astfel*, *totodată* etc.

Adverbe noi au apărut și prin alipirea la adverbele simple a particulelor *oare*, *ori* (< *volet*) sau *va* (< *volet*): *oriunde*, *oricînd*, *oarecum*, *cîndva*, *cumva* etc.

4. Evoluția adverbilor calitative

Adverbele calitative, fiind legate de adjective, au suferit aceleași schimbări ca și acestea din urmă. În calitate de adverbe, limba latină folosea adjectivele la genul neutru: *flos formosa* „floare frumoasă” – *cantat formosum* „cîntă frumos”.

Folosirea adjectivelor cu funcție adverbială a căpătat amploare în limba română, în acest proces încadrîndu-se, în primul rînd, adjectivele moștenite din limba latină:

clarum > *chiar*; *rapidum* > *rapid*; *formosum* > *frumos*;
directum > *drept*; *grossum* > *gros*; *tale* > *tare*;
reum > *rău*; *talem* > *tare*; *de plenum* > *deplin*,

precum și o serie de adverbe împrumutate: sl. *видомъ* > *aidoma*; turc. *beter* > *abitir*; ung. *mero* > *mereu*; gr. *στυρος* > *sigur*.

Acest fenomen s-a răspîndit și asupra neologismelor:

<i>actual</i>	<i>discret</i>	<i>sever</i>
<i>bizar</i>	<i>etern</i>	<i>melancolic</i>
<i>categoric</i>	<i>excelent</i>	<i>prudent</i>
<i>docil</i>	<i>net</i>	<i>accesibil</i>

Arsenalul de adverbe românești s-a îmbogățit pe baza unor expresii idiomatice cu funcție circumstanțială, care trebuie considerate niște echivalente analitice adverbiale, acestea fiind foarte variate din punctul de vedere al structurii lor:

<i>amar de vreme;</i>	<i>cu chiu - cu vai;</i>	<i>cu vai nevoie</i>
<i>cu vîrf și îndesat;</i>	<i>cu una - cu două;</i>	<i>nici în ruptul capului;</i>
<i>c-o falcă-n cer și cu alta- n pămînt;</i>	<i>c-un ochi la făină și cu altul la slănină etc.</i>	

Valoare de adverb capătă și unele substantive din componența expresiilor stabile, acestea exprimînd o caracteristică a acțiunii și avînd un rol metaforic: *a se duce glonte (săgeată)*, *a tăcea chitic*, *a șede cloșcă*, *a se aduna ciotcă*, *a se îmbăta criță* etc.

Adverbele calitative (de mod) care au în calitate de corespondenți adjective pot avea grade de comparație, la formarea cărora se folosesc aceleași mijloace ca și la adjective, adică adverbele *mai*, *foarte*, *tare*, *mult* etc. Spre deosebire de celelalte regiuni ale Imperiului Roman, unde s-a încetățenit construcția cu adverbul *plus*, în partea răsăriteană, pentru formarea gradului comparativ al adverbelor și adjectivelor, s-au menținut și s-au dezvoltat structurile cu *magis*. Mai tîrziu, o dată cu dezvoltarea și constituirea articolului demonstrativ ca parte de vorbire bine distinctă, sistemul gradelor de comparație la adjective și adverbe a fost completat cu gradul superlativ relativ, format din gradul de comparație comparativ precedat de articolul demonstra-tiv *cel*, *cea*, *cei*, *cele* pentru adjective și de articolul *cel* pentru adverbe.

Referințe bibliografice:

1. *Curs de gramatică istorică a limbii române*, Chișinău, Editura Lumina, 1991, p. 247-253.
2. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. I, București, 1964, p. 142-143.
3. Ov. Densușianu, *Istoria limbii române*, vol. I, București, 1961, p. 384-391.

P r e p o z i ț i a

1. Restructurarea sistemului prepozițional în latina populară

În latina clasică, exista un sistem de prepoziții cu ajutorul cărora se exprimau numeroase raporturi dintre cuvinte. Fiecare prepoziție însoțea un substantiv sau un substitut al acestuia la unul din cazurile oblice, de cele mai dese ori la *Ac.* sau *Abl.*

În procesul evoluției de la latina clasică la cea populară, cînd limba începe să capete un pronunțat caracter analitic, prepozițiile își multiplică posibilitățile de exprimare a raporturilor cazuale. În perioada latinei tîrzii, tot mai multe îmbinări unde legătura dintre elementele componente se făcea, în latina clasică, cu ajutorul flexiilor cazuale cedează locul îmbinărilor în cadrul cărora această legătură se face prin mijlocirea prepozițiilor. Deci tendința spre analitism actualizează funcțiile prepozițiilor ca instrumente gramaticale.

În latina populară, erau destul de frecvente construcțiile cu prepozițiile *de* și *ad* pentru a reda, respectiv, cazurile G. și D.:

G. – *dolus de patrem* „dorul tatălui, dor de tată”, în loc de *dolus patris*;

D. – *dare literas ad aliquem* „a trimite scrisoare la cineva” pentru *dare aliqui literas* „a trimite scrisoare cuiva”.

Construcțiile cu prepoziția *ad* de foloseau și în locul genitivului, mai ales când era vorba de posesivitate: *membra ad duos fratres* „osemintă a doi frați”, precum și în locul Ac., când arăta direcția: *Ibimus ad Nazarethi* „vom merge la (spre) Nazareth” sau pentru locativ, dacă era vorba de toponime: *Veniram ad Roma* „sosirăm la Roma”.

Ablativul instrumental, care în latina clasică se folosea fără prepoziții, este însoțit, în latina târzie, de prepoziția *cum*: *cum medicamento ungeto* „să ungi cu medicamente”. Aceeași soartă o are complementul instrumental și în limba română contemporană: *ce-i sris cu penița nu se taie cu bărdița*.

Chiar și Ac. cu funcție de complement direct, mai ales când substantivul avea valoare partitivă, putea fi însoțit adesea de prepoziția *de*: *Catelli edunt de micis* „căței mănâncă fărîmituri”.

Îmbinările constituite dintr-un substantiv + verb au suferit modificări, ajungând să se construiască, în latina populară, cu prepoziții. E vorba, mai ales, de formele nominale ale verbului – infinitivul, gerunziul și supinul: *tempus veniendi*, prin intermediul structurii *tempus de veniendi*, s-a transformat în *tempus de venire* „timpul de sosire”.

Pentru exprimarea raporturilor finale, s-au specializat construcțiile cu prepoziția *ad*, în care gerunziul era înlocuit prin infinitiv. Bunăoară, pentru *casa ad vendetum* a început să fie folosită îmbinarea *casa de vendere* „casă de vânzare”.

În aria orientală a Imperiului Roman, a căpătat răspîndire îmbinarea dintre un substantiv și un supun. Astfel, *canis de venatu* („cîine vînătoresc”) își însușește valoare semantică de „cîine pentru vînătoare”.

Așadar, folosirea tot mai intensă a construcțiilor cu prepoziții pentru exprimarea diferitelor raporturi cazuale îngustează sfera de întrebuințare a formelor sintetice de caz, substituindu-le, mai târziu, definitiv. Acest proces a fost favorizat de reducerea desinențelor cazuale, condiționate mai târziu, la rîndul lor, de amuțirea consoanelor finale.

Substituirea desinențelor cazuale prin prepoziții face să dispară corelația dintre prepoziții și forma respectivă de caz, care era respectată cu strictețe de latina clasică.

Astfel, după cum se știe, prepozițiile se întrebuințau mai ales pe lîngă cazurile Ac. și Abl. Acuzativul cerea prepozițiile:

ad „la, către, spre, pînă la”;
adversus „contrar, îndreptat spre”
 cineva”;
ante „în fața, înaintea”;
apud ”la”;
circa „în jurul”;
circum „în preajma, împrejurul”;
contra „contra, împotriva”;
extra „în afara, în afară de”;

Cu Abl. s-au specializat prepozițiile:

a, ad „de, de la, către”;
cum „cu”;
de „despre”; *e, ex* „din, după”;

infra „dedesubt, sub”;
per „prin”;
post „după”;
prope „aproape”;
supra „peste”;
trans „dincolo”;
versus „către”;
ultra „dincolo, peste”.

pro „pentru, în comparație”;
prae „din cauza”.

Trei prepoziții cereau cazul G.: *gratia* „datorită”, *ergo* „așadar”; *cauza* „pentru”.

În latina populară, dependența prepozițiilor de anumite cazuri începe să se destrame. Cauza acestei destrămări trebuie căutată, în primul rînd, în prepozițiile ce se foloseau cu două cazuri. Bunăoară, prepoziția *in*, cînd se folosea cu Ac., arăta locul, iar cînd se folosea cu Abl. – direcția. În unele inscripții din Dacia, prepoziția *in* se folosește cu Abl. acolo unde latina clasică recomanda Ac.: *Venisit în Galia* „sosi în Galia”. Și invers: *In hoc sepulorum volverit* „în acest sicriu se află”. Tot așa: *Sum in urbe* „mă aflu în oraș”; *Allergo in urbe* „alerg spre oraș”. Această confuzie s-a extins și asupra celorlalte prepoziții.

Paralel cu folosirea tot mai intensă a prepozițiilor pentru exprimarea raporturilor cazuale, în latina populară, are loc o reducere considerabilă a numărului acestora. Acest proces se datorează mai multor factori:

a) multe prepoziții latinești formau serii sinonimice. De exemplu, *a, ad, ads; e, ex; adversus, adversum; circa, circum, cis, citra*. Latina populară nu mai ținea cont de asemenea diferențiere, folosind, în toate cazurile, una din prepozițiile seriilor amintite.

b) datorită apropierii funcționale dintre prepoziții, unele dintre ele și-au extins uzul pe contul altora, făcîndu-le pe acestea din urmă să dispară. Astfel, dintre toate prepozițiile enumerate mai sus, în limba română s-au menținut doar:

a < a, ad, ads;
către < contra;
între < inter;
pe < pre < per;

cu < cum;
de < de;
lîngă < longum;
fără < foras;

spre < super;
sub < subtus.

În legătură cu procesul de reducere a prepozițiilor, unele din ele își însușesc capacitatea de a exprima raporturi noi, care în latina clasică erau exprimate cu ajutorul flexiilor cazuale. Un exemplu clasic în această privință ni-l oferă prepoziția *de*, cu ajutorul căreia, încă în latina populară, încep să fie exprimate raporturi de:

- conținut: *saculum plenu de radicibus* „sac plin cu rădăcini”;
- materii: *urbs de petras* „oraș de piatră”;
- partitive: *unus de multis* „unul din mulți”;
- comparative: *plus de triginta pedubus* „mai mult de 30 de picioare”.

Astăzi, în limba română, prepoziția *de* și-a mai asumat câteva valori suplimentare, pe care nu le avea în latina:

- finale: *ierburi de leac*;
- cauzale: *Se scutură salcîmii de ploaie și de vînt*;
- deliberative: *Mai spuneți de (despre) rădăcină un bun cuvînt*;
- temporale: *zori de ziuă se revarsă peste vesela natură*;
- locative: *vinuri de Cotnar, de Odobești, de Romanеști*;
- leagă un substantiv de un numeral cardinal începînd cu 20: *de foi*.

O răspîndire largă capătă în latina populară prepoziția *cum*. Ea putea exprima raporturi:

- sociative: *vivere cum aliquo* „a trăi cu cineva”;
- instrumentale: *vincere cum mentem* „a învinge cu mintea”;
- materiale: *vasum plenum cum vinum* „vas plin cu vin”.

Extinsă aproape pe întreg teritoriul Imperiului Roman, prepoziția latinească *sine* „fără” nu s-a menținut în Răsărit, fiind înlocuită de prepoziția *foras* „fără”.

La prima etapă de acumulare a noilor valori, cînd prepozițiile nu-și fixase încă uzul, aceeași îmbinare liberă de cuvinte putea fi construită cu prepoziții diferite. Astfel, lingvistul Em. Bourciez citează 4 variante ale aceleiași sintagme cu prepoziții diferite – toate exprimînd sensul „stup de albine”: *vasum de apis, vasum ad apis, vasum apud apis, vasum cum apis*.

În felul acesta, unele prepoziții, acumulînd valori noi, și-au consolidat situația și s-au menținut în limbă, altele însă, fiind rar folosite, au dispărut din uz. Mai tîrziu, sistemul prepozițional moștenit s-a completat cu formații noi.

2. Evoluția ulterioară a prepozițiilor latinești

Fiind niște instrumente gramaticale, prepozițiile au suferit mai puține schimbări în raport cu celelalte părți de vorbire. Limbile romanice au moștenit un fond comun de prepoziții latinești. Dar fiecare limbă a moștenit și prepoziții specifice, folosite numai de ea. Dintre prepozițiile moștenite

de limba română, doar unele și-au păstrat forma intactă: *a, de, sub, cum*. Celelalte au suferit modificări de ordin fonetic:

– *contra* > *către* (disimilarea lui *n*, a final > *ă*, asimilarea lui *a* inițial, *ă*>*e*);

in > *în* (*i*>*î*);

per > *pre* (metateza) > *pe*;

– *super* > *spre* (sincopa lui *u*, metateza).

Formele de trecere de la prepozițiile latinești la cele actuale sînt atestate în textele vechi: *pre* (*pe*); *cătră* (*către*), *subt* (*sub*). Aici, prepozițiile mai păstrează unele sensuri pe care le aveau în latină, dar le-au pierdut mai târziu. Astfel, prepoziția *a* e folosită cu sensul de „la”, indicînd direcția: *ieșind a vînat* (Dosoftei). Astăzi, prepoziția *a* cu acest sens este parte componentă a adverbelor *alături, acasă, aiurea*.

Prepoziția *de* apare cu sens partitiv: *Întru ura (una) de (din) sîmbete* (Codicele Voronețean).

Spre e folosită cu sens de „pe, peste, asupra”: *Și-și puse mărurile (mîinile) spre ei* (ibidem).

Pre are sensul de „pentru”: *Sfîntul nume al lui pre agiutoiu să-l chemăm* (Biblia de la Matei).

În limbile romanice, unele prepoziții capătă funcții noi, inexistente în limba latină. Bunăoară, *pe* a devenit în limba română marcă a complementului direct și se atașează la substantivele proprii-nume de persoană, termenii de rudenie, pronume ce țin locul persoanelor. În limba română, complementul direct poate avea și prepoziția *la*, care aduce cu sine o nuanță cantitativă nedefinită: *mănîncă la plăcinte, spune la minciuni*.

3. Apariția prepozițiilor noi

Deja în latina populară, pentru exprimarea raporturilor cazuale, se recurgea la combinații din două sau trei prepoziții, fapt ce a dus la apariția unor prepoziții compuse, pe care vorbitorii contemporani nefilologi le interpretează ca pe niște prepoziții simple:

de inter > *dintre*;

illac ad > *la*;

per extra > *peste*;

de super > *despre*;

per inter > *printre*;

paene ad > *pînă*;

de post > *după*;

per intro > *pentru*;

Fazele de trecere de la prepozițiile compuse latinești la formele actuale se întîlnesc în primele texte românești: *de in, pren, prespre*.

Procesul de formare a prepozițiilor compuse continuă și astăzi în limba română contemporană. Părțile lor componente sînt bine deslușite, formînd uneori un singur cuvînt: *despre* (*de + spre*); *înspre* (*în + spre*), *dinspre* (*din + spre*), alteleori – două cuvinte: *de pe, de sub, pe sub, pînă în, pînă pe, pînă peste* sau chiar trei cuvinte: *de pe după, de pe lîngă, de pe sub* etc.

În procesul evoluției limbii, prepozițiile au continuat să se înmulțească pe contul adverbelor, fenomen caracteristic pentru limbile indoeuropene. Afinitatea dintre adverbe și prepoziții se putea

observa ușor în latină, unde multe adverbe erau folosite atât ca prepoziții, precum și ca adverbe. De exemplu: *ante, post, circum, supra, adversus, inter, infra* etc. Atunci când acestea se refereau la verbe, determinându-le, ele îndeplineau funcție de adverb: *post venit* „vine pe urmă”. Dacă însă ele apăreau cu valoare circumstanțială, precedând un substantiv, atunci aveau funcție de prepoziție: *post quinque dies venit* „vine peste (după) cinci zile”.

Unele adverbe-prepoziții latinești au devenit, în limba română, prepoziții propriu-zise și nu se mai pot folosi în calitate de adverbe. E vorba de prepozițiile actuale *către* < *contra*, *fără* < *foras*, *lîngă* < *longum ad*, *asupra* < *ad supra*.

Acest proces este activ și astăzi. Ce-i drept, adverbul cu funcție de prepoziție capătă o formă specifică, asemănându-se cu cea a substantivului (capătă articol substantival definit: *împrejurul curții, în fața casei*), sau este urmat de o prepoziție, de regulă, *de* sau *cu* (*alături de clădire, împreună cu prietenii*).

Prin analogie cu adverbele, capătă funcții de prepoziții și unele substantive însoțite de prepoziții și urmate de un substantiv în G.: *din pricina furtunii, în virtutea circumstanțelor, în timpul iernii, pe vremea lui Pazvante Chiorul*.

Valoare de prepoziție capătă și unele participii adjectivate: *mulțumită* < *a mulțumi*, *datorită* < *a datora*, *potrivită* < *a potrivi*, care, împreună cu prepoziția de origine franceză *gras à* > *grație*, s-au specializat pentru cazul D.¹

Pentru G. s-au specializat prepozițiile *contra, împotriva* < sl. *npomuba*, precum și locuțiunile prepoziționale adverbiale *de-a lungul, de-a latul, de-a curmezișul* etc. Unele dintre acestea au apărut în perioada anemismului primitiv, când omul asemeuia obiectele din realitate cu înfățișarea sa: *la poalele dealului, în inima pădurii, în fața casei* etc.

Deși prepozițiile, în comparație cu adverbele și alte părți de vorbire, au fost supuse mai puțin modificărilor, totuși, în procesul de evoluție, ele au suferit și unele transformări de ordin semantic. Cîteva prepoziții ce se mai întîlneau încă în textele vechi au dispărut din uz. De exemplu:

alegîndu de „în afară de”; *de aleanul* „împrejurul”;
de crucișul de „împrejur de”; *pre descindea de* „pe deasupra”.

Altele și-au modificat aspectul fonetic în comparație cu forma pe care o aveau în textele vechi:

a dreapta – *în dreapta*; *de pregiur* – *împrejurul*;
ainte de – *înainte de*; *pre asupra de* – *pe deasupra*.

Prepoziția latinească *intro* > *întru*, cu ajutorul căreia se indica interiorul unei entități, al unui obiect, a ajuns să fie folosită în îmbinare cu pronumele *îns* < *ipse*: *într-însul, într-însa, într-înșii*,

¹ Ne vom aminti că în latină prepoziția *gratia* se specializase pentru cazul G.

într-însele. Precedată de prepozițiile *de* și *per*, împreună cu *ipse*, s-a ajuns la formele pronominale *dintr-însul*, *printr-însul* etc., care se folosesc numai la Ac.

Astfel, am putea conchide că lărgirea sferei uzuale a prepozițiilor a mers atît pe calea însușirii de valori noi de către prepozițiile existente, precum și pe calea formării de prepoziții noi: fie prin îmbinarea prepozițiilor existente, fie prin antrenarea în această categorie a unor cuvinte semnificative (adverbe, substantive, participii adjectivate).

Literatura recomandată obligatorie:

1. *Curs de gramatică istorică a limbii române*, Chișinău, Editura Lumina, 1991.
2. Al. Dîrul, *Cercetări asupra prepoziției în limba moldovenească*, Chișinău, Editura Cartea Moldovenească, 1963.
3. Ovid Densușianu, *Istoria limbii române*, vol. I-II, București, 1961.
4. G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea, 1980.
5. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, Vol I, De la origini pînă în secolul al XVII-lea, ediția a doua, revăzută și adăugită, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1968.
6. Al Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. 4, 5, 6, București, Editura Științifică, 1966.

PARTEA A II-A. **ISTORIA LIMBII ROMÂNE LITERARE**

PRELIMINARII. OBIECTUL DE STUDIU. METODE DE CERCETARE. PRECIZĂRI TEORETICE

Limba română literară, în forma pe care o cunoaștem astăzi, ca element constitutiv al culturii noastre naționale, reprezintă rezultatul unei îndelungate și complexe evoluții. Istoria ei, strâns legată de istoria societății românești, în special de momentele mai importante ale dezvoltării culturale și ale formării conștiinței naționale, este, în esență, *i s t o r i a s c r i s u l u i r o m â n e s c d e l a o r i g i n i p î n ă i n p r e z e n t .*

În dezvoltarea ei, limba trece printr-o serie de stadii succesive; schimbările intervenite pot fi explicate prin anumite cauze “interne”, care își au originea în însuși sistemul funcțional al limbii ca mijloc principal de comunicare între membrii unei colectivități. Raportarea însă numai la istoria internă a limbii nu ne permite înțelegerea integrală a procesului complex de evoluție a ei. Ca fenomen social, limba evoluează în strânsă legătură cu istoria societății care o vorbește și o scrie. De aici reiese și necesitatea examinării cauzelor “externe”, care explică anumite aspecte ale evoluției limbii. În special, problemele originii, ale dezvoltării limbii literare (aparitia formei scrise, sfera de folosire mai restrânsă sau mai largă a variantei literare, normele de constituire și de precizare a normelor unice supradialectale, dezvoltarea diverselor stiluri ale limbii etc.) nu pot fi explicate fără raportare la datele istoriei sociale.

Istoria limbii literare prezintă un caracter particular din cauza prelucrării conștiente a materialului lingvistic folosit în procesul comunicării: exprimarea literară presupune o respectare (sau cât se poate de) riguroasă a anumitor *n o r m e* și, prin urmare, o *s e l e c t a r e* mai atentă a *m i j l o a c e l o r l i n g v i s t i c e*.

În procesul de elaborare a normelor exprimării literare, literatura, în sensul restrâns al termenului, ocupă un loc de frunte, dat fiind că dezvoltarea limbii literare este în strânsă legătură cu dezvoltarea literaturii; etapele fundamentale ale istoriei limbii literare se leagă, în general, fără să se identifice, de momentele mai importante ale istoriei literaturii. „În dezvoltarea lingvisticii, separarea istoriei limbilor de istoria literară, sublinia Ant. Meillet, a constituit un mare progres... Se înțelege însă de la sine că istoria limbilor care au o literatură nu poate ignora istoria literară; dar este vorba de două istorii bine distincte, ale căror metode sînt deosebite.” „Obiectele lingvisticii – limbile - și cele ale criticii literare – operele literare – sînt de natură diferită, de unde rezultă necesitatea unor metode de cercetare diferite”¹⁰. În tradiția lingvisticii românești, necesitatea metodologică de a nu ignora datele istoriei literare în interpretarea faptelor de istorie a limbilor a fost clar subliniată la

¹⁰ Ibidem.

începutul secolului al XX-lea, cu prilejul unei prelegeri de deschidere, de către Ovid Densușianu, la Facultatea de Litere din București: „Există cercetători pentru care formele lingvistice sînt ceva izolat, numai un obiect de speculațiune fonetică ori etimologică, și gîndul lor nu merge mai departe, să pătrundă mai adînc, să urmărească raporturile dintre aceste forme și altele, în strînsă legătură cu ele... Între felul de a se exprima într-o epocă, între materialul lingvistic și producția literară proprie ei există totdeauna un raport determinat. A privi fenomenele lingvistice independent de cele literare este a avea o concepțiune mărginită față de ele, a nu înțelege o parte din viața lor, împrejurările care le-au dat un caracter hotărît și le-au făcut să evolueze într-o anumită direcțiune”¹¹.

Punctul de vedere al lui Ovid Densușianu, exprimat cu aproape un secol în urmă, își păstrează și azi valabilitatea. Fără doar și poate că istoria literaturii și cea a limbii literare sînt domenii de investigații diferite. De asemenea, interpretarea literară a unui text nu se poate identifica cu interpretarea lui lingvistică, deoarece scopurile urmărite de cele două discipline diferă. Cercetătorul limbii literare nu se poate limita nici la procedeele istoriei literare, nici la acelea ale lingvisticii tradiționale, ci trebuie să găsească metode adaptate la caracterul complex al obiectului studiat.

Cercetarea textelor (beletristice, administrative, științifice etc.) ne permite să observăm cum, paralel cu dezvoltarea literaturii, se dezvoltă și se îmbogățește și mijlocul ei de exprimare – limba literară. În procesul evoluției exprimării literare, constatăm o c o n t i n u i t a t e, care poate fi urmărită în diferite monumente ale literaturii: de la limba stîngace și greoaie a primelor scrieri din secolul al XVI-lea pînă la limba română literară contemporană, instrument suplu și precis de comunicare. Oamenii de cultură, puși în situația de a exprima noțiuni și nuanțe noi cu mijloace de care dispune limba literară a unei anumite epoci, contribuie, prin efortul lor, la consolidarea normelor și la îmbogățirea limbii literare.

Studiul textelor ne dă posibilitatea să înțelegem nu numai modul lent de constituire a normei supradialectale unice, ci și realizările obținute în procesul de perfecționare estetică a limbii literare, de la primele manifestări ale literaturii artistice, pînă la soluționarea problemelor mai complexe ale artei cuvîntului. Este interesant de urmărit modul în care primii noștri scriitori, îmbogățindu-și treptat procedeele artistice de exprimare, rezolvă problemele portretului, cele ale dialogului, ale artei narative și descriptive în genere.

În lumina precizărilor de mai sus, putem defini obiectivele principale care stau în fața Istoriei limbii române literare. Pornind de la o orientare teoretică bine precizată și bazat pe o

¹¹ Ov. Densușianu, *Istoria literară în învățămîntul universitar*, București, 1911, p.6.

serioasă documentare, cercetătorul istoriei limbii române literare trebuie să urmărească, în strînsă legătură cu istoria societății, cu momentele mai importante ale dezvoltării culturale:

– cum s-a constituit norma unică supradialectală, adică modul în care s-a ajuns la aspectul normat, de astăzi, al limbii literare;

– cum au apărut diversele stiluri ale limbii literare și cum s-au dezvoltat ele, influențându-se reciproc.

Metoda specifică disciplinei noastre este cea **diacronică**, adică studierea limbii se face din perspectiva dezvoltării ei istorice, începînd cu secolul al XVI-lea, cînd au apărut în română primele texte scrise. În atenția unui astfel de studiu vor sta faptele de limbă aparținînd diferitelor stiluri care intră în sfera noțiunii de limbă literară. Analiza faptelor se va face pe etape succesive, în raport cu perioada veche și cu normele actuale. O astfel de metodă, avînd ca fundamentare teoretică generală principiile dialecticii, va trebui să dezvăluie calea ascendentă a limbii române literare, de la origini și pînă la epoca în care ea a devenit un instrument unitar și evoluat, apt să răspundă multiplelor funcții ale unei culturi superioare și civilizate.

Este necesar să precizăm din capul locului că în studierea istoriei limbii române literare trebuie să alegem cele mai juste din numeroasele poziții teoretice și metodologice privind abordarea unei astfel de cercetări. Vom aminti doar cîteva din problemele controversate ale studiului istoriei limbii române literare.

Una dintre acestea se referă la **baza dialectală** a limbii române literare, mai exact spus, la contribuția adusă de graiurile limbii române la constituirea normelor ei actuale. Discuția a avut mai întîi ca obiect limba română din scrierile vechi, dar ea își află aplicare cu atît mai mult în perioada consolidării limbii române moderne.

Nu mai puține discuții a suscitat și **problema perioadei de formare a limbii literare**. Pozițiile specialiștilor în această problemă nu sînt nici pe departe unice.

Nici asupra **ponderii deținute de stilurile limbii** în procesul de dezvoltare a limbii literare nu există un consens deplin. S-a combătut, bunăoară, atenția acordată de unii lingviști locului limbii scriitorilor într-o istorie a limbii literare, în detrimentul contribuției aduse de stilurile neartistice, al căror rol n-arr trebui să fie subestimat.

Victoria deplină a limbii literare, evidentă abia spre sfîrșitul secolului al XIX-lea, a fost precedată de o lungă etapă a căutărilor. Deceniile 4-6 ale veacului al XIX-lea au fost pentru limba română o perioadă de “chin” al renașterii, cum a numit-o Garabet Ibrăileanu, ca mai apoi, după anul 1880, limba noastră să se transforme, nu fără truda unor lingviști de forță de talia celor din Școala latiniștilor, a lui Heliade Rădulescu, Titu Maiorescu ș.a., dintr-un grai arhaic și limitat ca resurse de

exprimare într-un instrument complex, suplu și nuanțat printre limbile neoromanice, capabil să îndeplinească funcțiile reclamate de progresul social, al științei, ideilor, al literaturii și artei.

Pe parcursul prelegerilor, vom urmări etapele cele mai importante pe care le-a străbătut limba română literară în evoluția ei treptată spre succesiunea și adaptarea mijloacelor de expresie necesare unei exprimări culte și autorizate.

„Limba unui popor, afirma B. P. Hașdeu, se confundă și se identifică de multe ori cu naționalitatea lui”. Într-adevăr, comunitatea lingvistică, alături de comunitatea de teritoriu, de viața economică și de factura psihologică, are un rol primordial în dezvoltarea unei conștiințe naționale, fiind unul din factorii decisivi care favorizează formarea unei națiuni. Dintre formele de manifestare a limbii, varianta literară este cea care contribuie la deșteptarea și afirmarea conștiinței naționale.

Dezvoltarea unei discipline științifice nu e posibilă însă fără o delimitare precisă a noțiunilor ei fundamentale. Obiectul Istoriei limbii române literare nu poate fi delimitat atâta timp cât **noțiunea de bază**, cea de **limbă literară**, nu este riguros definită.

“Cine vrea să gândească bine, sublinia Pascal, trebuie să aibă, alături de noțiunea care o întrebuițează, și definiția ei”.

La cel de-al VIII-lea Congres de studii romanice (Florența, 1956), lingvistul italian B. Terracini a dat definiția de limbă literară.

Limba literară reprezintă o formă cultivată a limbii întregului popor, care dispune – într-o măsură mai mare sau mai mică – de o serie de norme consolidate prin scris.

La această definiție a noțiunii de limbă literară lingvistul sovietic R. A. Budagov crede că este necesar să se sublinieze:

- caracterul istoric variabil al noțiunii de formă civilizată (în diferite epoci și la diferite popoare);
- caracterul relativ al noțiunii de consolidare a normelor limbii literare (cu toată importanța, ea este variabilă în timp¹²).

Comunicarea lingvistică se poate realiza fie pe cale orală, fie pe cale scrisă. Acestor două modalități de comunicare le corespund două sisteme coexistente ale aceluiași idiom național, dintre care unul se manifestă sonor, printr-o secvență de foneme (limba vorbită), iar celălalt – grafic, printr-o secvență de grafeme (limba scrisă). Omul cult dispune de acest gen de diglosie și, în funcție

¹² Р.А.Будагов, *Литературные языки и языковые стили*, М. 1967, стр. 38.

de diferite împrejurări, operează cu cele două sisteme care corespund unul celuilalt, fără însă a coincide.

În unele limbi, opoziția dintre cele două forme de comunicare este mai mare decât în altele. În franceză sau în greaca modernă, deosebirea dintre limba scrisă și cea vorbită sînt considerabile. În alte limbi, ca de exemplu în română, deși aceste diferențe nu apar atît de proeminente, ele sînt totuși destul de marcante și se manifestă nu numai prin utilizarea unor elemente lexicale specifice, dar și prin folosirea unor forme și construcții gramaticale și particularități fonetice suprasegmentale specifice.

Limba vorbită se realizează, în primul rînd, în conversația familiară; în scris, este folosită cu precădere limba literară, care reprezintă un adevărat instrument de exprimare a necesităților unei culturi superioare în cadrul unei colectivități civilizate. Datorită scrierii, valorile culturale s-au putut conserva. Omul cult poate să vorbească, în anumite împrejurări, așa cum scrie; unii vorbesc chiar mai bine decât scriu, iar alții viceversa. În general însă, nu scriem cum vorbim. Limba scrisă nu este și nici nu poate fi identificată cu limba vorbită, iar deosebirea dintre aspectul vorbit și cel scris al limbii nu ține atît de caracterul familiar sau literar al exprimării, cît mai ales de utilizarea unor mijloace și procedee specifice în vederea comunicării unui anumit conținut. Limba vorbită este folosită, în primul rînd, în dialog, ceea ce conferă comunicării un caracter alternativ și discontinuu. Jocul adresării și al replicii, în dialog, presupune reacții rapide și imediate din partea interlocutorilor, de unde, adesea, o anumită imperfecțiune a exprimării ideilor, care se corectează prin retușări aproximative, iar uneori prin cuvinte deictice și mimică, gesturi.

În exprimarea de tip oral, apar, de asemenea, elemente accesorii, dar totuși importante ale comunicării (intonația, pauzele, accentul, intensitatea, tempoul etc.). Reflectarea în scris a elementelor de mai sus, numite prozodeme, este limitată, iar uneori chiar imposibilă. La acestea se mai adaugă mimica și gesturile (care adesea explicitează și suplinesc vorbirea) și, în plus, așa-numiții indici situaționali (*aici, acolo, aceea, el, vezi, ei bine, în sfîrșit, vasăzică* etc.) cu un rol deosebit de important în limba vorbită, care capătă semnificații precise doar în anumite contexte, în situații determinate.

Condițiile de folosire a varietății scrise a limbii se deosebesc esențial de acelea ale varietății vorbite ale acesteia. Textul scris este, de obicei, rodul unei îndelungate elaborări conștiente: cel care scrie, sub imperiul responsabilității cuvîntului care rămîne scris (vorba lui M. Eminescu: *Unde vei găsi cuvîntul / Ce exprimă adevărul?*), reflectează și își alege mijloacele de exprimare; el are posibilitatea de a reveni asupra textului, spre a-l corecta și a-l perfecționa.

Istoria limbilor literare urmărește, în general, fenomenele lingvistice consemnate în texte de limbă scrisă. „Prin istoria limbii literare se are în vedere, în esență, istoria limbilor literare scrise”, zicea cercetătorul sovietic R. I. Avanesov¹³.

Raporturile dintre limba vorbită și limba scrisă nu au fost aceleași în diferite epoci ale istoriei limbii române literare. Astfel, chiar la începuturile limbii literare, se poate constata o deosebire dintre limba textelor traduse, cu un caracter savant, datorită imitației originalelor slavone, grecești, și limba textelor netraduse (scrisori, acte particulare), care este mai apropiată de limba vorbită. În secolele următoare, folosirea procedeelelor exprimării orale la valorificarea artistică a elementelor vorbirii populare constituie trăsătura distinctivă a limbii lui I. Neculce sau a Antonimului brîncovenesc și o opune, totodată, prozei savante și livrești a lui M. Costin și D. Cantemir, respectiv stolnicului C. Cantacuzino.

Notarea limbii vorbite câștigă teren în creația literară din a doua jumătate a secolului al XIX-lea: procesul notării graiului viu este o trăsătură a artei realiste, iar impresia veridicității în operele care aparțin realismului se datorește și consemnării particularităților limbii vorbite. Marii clasici evită să se limiteze la resursele exprimării literare propriu-zise și se inspiră din ce în ce mai mult din limba vie a epocii, vorbită în diferite grupuri sociale. Proza românească modernă cunoaște atît excepționali valorificatori ai elementelor de limbă vorbită (I. Creangă, I. L. Caragiale, M. Sadoveanu, I. Druță), cît și mari maestri ai cuvîntului literar (G. Călinescu, L. Blaga, T. Arghezi etc.), care au obținut efecte remarcabile prin utilizarea procedeelelor de limbă scrisă și a căror operă reprezintă o realizare strălucită a stilului scriptic.

Limba literară are un **caracter normat**. Spre deosebire de dialecte sau graiuri, folosirea limbii literare **presupune o selecție mai atentă a mijloacelor de exprimare**. O particularitate a limbii literare, care o deosebește de celelalte varietăți ale limbii naționale unice, constă în aceea că toți cei care o folosesc, născuți în forma ei scrisă, dar și verbală, trebuie să țină seama de anumite **norme** unanim acceptate. În limba literară, întrebuițarea cuvintelor, a formelor și a construcțiilor sintactice și realizarea lor fonetică sau grafică trebuie să respecte cerințele acestor norme. Astfel, limba literară dobîndește o anumită **unitate și stabilitate** și ajunge să corespundă multiplelor și variatelor funcții pe care le îndeplinește, devenind mijloc perfect de comunicare, un instrument perfect de exprimare clară și precisă a ideilor.

C a r a c t e r u l n o r m a t se manifestă în toate c o m p a r t i m e n t e l e l i m b i i . În fonetică el se reflectă la pronunțarea și scrierea sunetelor; în gramatică – la respectarea regulilor

¹³ R. I. Avanesov, *O некоторых вопросах истории языка*, М., 176, стр. 88.

flexiunii și ale construcțiilor; în lexic – la utilizarea cuvintelor înțelese pe întregul teritoriu lingvistic al națiunii respective. Ne vom limita la un singur exemplu din domeniul derivării. În ALR (serie nouă), vol. V, sînt înregistrate mai multe variante pentru adjectivul *glumeț*: *șăgos*, *șuguitori*, *șăgaci* (în Moldova), *glumeț*, *șod*, *șodeț* (în Ardeal), *glumuos* (în Maramureș), *glumaș* (în Banat). Toate aceste formații, în afară de *glumeț*, se situează în afara normei literare. Ele sînt considerate deci elemente regionale, pe care limba literară le evită.

Crearea normelor literare a fost condiționată de întregul proces istoric de dezvoltare a limbii, în strînsă legătură cu procesul de dezvoltare a societății. De aici rezultă că normele nu trebuie concepute ca realizări *statice*, ci trebuie considerate în perspectiva *dinamicii* istoriei limbii; ele se constituie, așadar, în **diacronie**, iar îndreptările și tratatele academice consemnează existența lor în **sincronie**.

Noțiunea de normă și noțiunea de abatere de la normă se află într-un raport de corelație, în sensul că o normă există în măsura în care există abateri de la ea și invers.

Între factorii care explică abaterile de la ceea ce e considerat la un moment dat corect sau incorect, cel mai important este modul în care s-au petrecut schimbările în dezvoltarea istorică a limbii.

Acesta este factorul principal de care trebuie să se țină seamă în explicarea apariției și coexistenței anumitor forme paralele în limba literară. De exemplu, în limba română se folosesc formele mai vechi, iotacizate: *să vază*, *să auză*, *să ție*, alături de formele mai noi, analogice: *să vadă*, *să audă*, *să țină*, care s-au impus în uzul literar.

Raporturile dintre sistemul limbii, normă și vorbire au fost precizate de Eugen Coșeriu: “Față de actul concret al vorbirii, norma reprezintă primul grad de abstractizare și cuprinde numai ceea ce are caracter social, cu eliminarea a tot ce este ocazional, individual. Sistemul, la rîndul său, reprezintă un grad mai înalt de abstractizare lingvistică, reținînd numai elementele comune categoriei limbii care îndeplinesc o funcție distinctivă”¹⁴.

Cum se constituie normele unei limbi literare? Ele au la bază trăsăturile lingvistice ale unui grai sau ale unui dialect. De exemplu, la baza limbii române literare contemporane, după părerea majorității cercetătorilor, stă subdialectul muntean cu sistemul său fonetic și cu o bună parte din particularitățile lui gramaticale și lexicale. Dar limba română actuală nu se confundă cu particularitățile acestui grai. Deși continuă trăsăturile unui subdialect, limba literară se situează deasupra dialectelor teritoriale, ea reprezentînd o normă supradialectală unică.

Această variantă care reflectă structura limbii naționale se realizează, cu timpul, prin contribuția – deși inegală – a mai multor subdialecte ale acestei limbi. Lucrul acesta s-a întîmplat la

¹⁴ E. Coșeriu, *Sistema, norma y habla*, p.167.

noi după ce Bucureștiul a devenit, începînd cu anul 1862, capitala Principatelor Unite, deci și centrul cel mai important al vieții politice și culturale a românilor. Procesul unificării a continuat și s-a desăvîrșit după formarea statului național român unitar, în anul 1918. Limba vorbită de oamenii culți din București a avut un accident asupra limbii vorbite și scrise de intelectualii din celelalte provincii. Dar ea a fost influențată, într-o anumită măsură, și de oamenii instruiți din Moldova și Transilvania. Asupra cîtorva factori de acest gen a atras atenția acad. Emil Petrovici. Astfel, așa cum rezultă din ALR, fonetismul *strein* (*striin*, *strin*) din aria de est a regiunii București a cedat locul lui *străin*, care este specific graiurilor nordice.

În flexiunea verbală, întîlnim o interesantă sinteză de trăsături dialectale deosebite. Iată paradigma verbului *a spune*, așa cum a fost ea înregistrată de ALR în aria din jurul Bucureștiului și în cea din jurul Iașului:

București	Iași
<i>Eu spui</i>	<i>eu spun</i>
<i>Tu spui</i>	<i>tu spui</i>
<i>El spune</i>	<i>el spuni</i>
<i>Noi spunem</i>	<i>noi spunim</i>
<i>Voi spuneți</i>	<i>voi spuniți</i>
<i>Ei spune</i>	<i>ei spun</i>

Se vede, comentează Em. Petrovici, că formele moldovenești sînt cele mai literare, dar că ele au o pronunțare muntenească, cu *e* neaccentuat transformat în *i* (ca în moldovenescul *spunim*). Un subdialect, cel moldovenesc, a dat formele, iar celălalt, cel muntean – pronunțarea.

Exemple, observă Em. Petrovici, se pot găsi și în lexic. Bunăoară, termenii *ginere* sau *ginerică* și *bojoci*, deși sînt muntenești, nu au fost acceptați de limba literară, locul acestora l-au luat lexemele *mire* (*mireasă*) și *plămîni*. Exemplele ar putea fi înmulțite. Ele demonstrează că limba literară nu coincide cu un dialect, ci este o limbă comună, întemeiată pe un dialect și realizată prin contribuția inegală, dar reală a mai multor dialecte. În acest sens, limba literară este varianta prelucrată a limbii naționale. B. P. Hașdeu a definit cu claritate această noțiune, raportînd-o la factorii dialectali: „Limba națională este ea oare acel singur dialect oarecum privilegiat? Nu. Este ea complexul celorlalte dialecte, afară de unul singur? Iarși nu. Limba națională ne înfățișează așa-zicînd congresul tuturor acestor dialecte sub președenția aceluia singur”¹⁵.

Caracterul normat al limbii nu înseamnă însă că ea este o limbă fixată o dată pentru totdeauna, dar nici faptul că limba este supusă unei evoluții regulate. Limba literară se caracterizează printr-un fel de echilibru, variabil în mod constant între fixare și

¹⁵ B. P. Hașdeu, *Cuvente den bătrîni*, T.III, p.82.

evoluție. Aceasta înseamnă că limba literară nu respinge inovațiile pe care le oferă uzul. De exemplu, în timp ce limba literară păstrează formele pronumelui demonstrativ *acesta, aceasta, aceștia, acestea, acela, aceea*, din textele maramureșene, față de variantele muntenești și populare *ăsta, astă, ăștia, ăștea, ăl, aia*, ea a acceptat alte forme, ca bunăoară *paisprezece, șaisprezece, șaizeci*, pe care le-a impus uzul și care au intrat în norma limbii literare. Alteori, varianta veche se păstrează doar în limba populară, cum s-a întâmplat cu verbul *a rămînea*, a cărui formă a fost înlocuită cu *a rămîne*. Aceeași tendință de trecere de la conjugarea a II-a la conjugarea a III-a se observă și la verbele *a apărea* și *a dispărea*, pronunțate și scrise azi din ce în ce mai des *a apare* și *a dispere*. Limba literară nu a adoptat încă aceste forme, dar ele au șanse să se impună.

Există, așadar, în limba literară un proces continuu de înnoire, de adaptare a formelor, prin care tradiția și convenția sînt completate și modelate de uz și inovație. În felul acesta, limba literară este ferită de primejdia separării de întreaga ei istorie și, implicit, de pericolul închistării în tipare rigide și anacronice, desprinse de fluxul viu al limbii vorbite.

Din cele expuse pînă acum reiese că fenomenele care se produc în procesul evolutiv de consolidare și perfecționare a normelor nu se confundă cu transformările petrecute în graiuri. În cazul limbii literare, operează un principiu conștient, voluntar. Din această cauză, **normele sînt**, în mare măsură, **un produs al selecției**. Prin caracterul lor selectiv, **ele se opun normelor limbii comune și dialectelor**, ale căror transformări **sînt un produs natural, istoric, al evoluției**.

Chiar dacă sînt impuse de “sus în jos” de către o tradiție scrisă culturală și literară de prestigiu sau de către autoritățile științifice oficiale (academiile țărilor respective), normele consfințesc, de obicei, un uz mai mult sau mai puțin general sau mai răspîndit pe cale orală sau scrisă al unuia dintre graiuri la un moment dat. Bunăoară, la perfectul compus auxiliarul are formele *a* și *au* la pers. III-a sg. și pl., pentru că așa se spunea în limba veche, dar nu *o mers, or mers*, cum se rostește într-o mare parte a teritoriului dacoromân. Am putea invoca aici și tradiția scrisului românesc, și etimologia etc. Bunăoară, latinescul *scribere* sună *a scrie* pe o largă zonă lingvistică a Țării, dar sună și *a scri* (în Basarabia și Muntenia), și *a scria* (în Banat). Față de această evoluție divergentă, limba literară s-a călăuzit nu după criteriul “ce e muntenească și literară”, ci după altul, cel etimologic, care coincide, de astă dată, cu principiul răspîndirii formei în cauză.

Graiurile sînt mai bogate în resurse individuale de expresie în comparație cu limba literară, care este mai săracă în această privință, dar mai bogată în mijloace suple de comunicare, care să exprime noțiuni și judecăți pe o treaptă de generalizare și abstractizare superioară graiurilor. Afirmația aceasta nu trebuie înțeleasă în sensul absolut al cuvîntului, căci modalitățile registrului nostru de exprimare variază în funcție de situație, adică de factorii extralingvistici, care dețin un rol important în împrejurări particulare. „Noi vorbim acasă altă limbă decît în public, cu numeroase

variante și interferențe fonetice, lexicale, gramaticale, idiomatice”, scria francezul Jean Paul Stuart, și tot el adăuga: „On parle dans sa propre langue, on écrit en langue étrangère.”¹⁶

Din cele expuse rezultă că limba literară acceptă, în graiuri, elemente variate, încadrate apoi în norme. Avem de a face cu un proces invers, de influență a limbii literare asupra graiurilor, care se modifică cel puțin în unele aspecte sesizabile, potrivit modelului exprimării culte.

Baza dialectală a limbii române literare^S

1.1. O problemă frecvent dezbătută a cercetărilor lingvistice din diferite epoci ale științei despre limbă este cea a constituirii limbilor literare. S-a stabilit de mult și este un adevăr general acceptat că limbile literare iau naștere ca o reacțiune împotriva diversificării dialectale a unei limbi, consecință directă a fărâmițării teritoriului pe care ea se vorbește. Tendința spre scindarea unității lingvistice se datorește, înainte de toate, acțiunii factorilor externi (economici, sociali, politici) și ea poate lua o amploare deosebită în anumite epoci istorice. În momentul când comunicarea între grupurile lingvistice pare a fi compromisă sau se face cu dificultăți din ce în ce mai mari, limba literară începe calea spinoasă de constituire. La baza constituirii acesteia se află totdeauna un dialect, de regulă acela care, din diferite motive, își asigură o situație dominantă în raport cu celelalte dialecte. Limba literară nu coincide niciodată cu dialectul aflat la baza ei. De multe ori, ea renunță la tot ce acesta are strict particular și acceptă, în schimb, fonetisme, forme gramaticale și cuvinte specifice celorlalte dialecte. Oricât de compozită însă ar părea limba literară, în urma împrumutului de elemente dialectale diferite, se recunoaște întotdeauna în structura ei elementul de bază.

1.2. Examinând procesul de constituire a unora dintre limbile romanice, lingvistul austriac Alwin Kuhn preciza la cel de-al VIII-lea Congres Internațional de Studii Romanice că relațiile dintre limba literară și dialecte trebuie privite în funcție de stadiul de evoluție a limbii literare: 1) înainte; 2) în timpul și 3) după constituirea acesteia. În prima perioadă, toate dialectele pot aspira în egală măsură la calitatea de limbă literară. În etapa a doua, unul dintre dialecte tinde să-și impună supremația, ajutat de factorii favorabili de ordin extern. În faza a treia, limba literară se îmbogățește prin împrumuturi de ordin secundar: termeni științifici și tehnici având valori stilistice precise.

Deci formarea limbilor literare îmbracă aspectul unui proces de durată și se întinde de-a lungul unei perioade relativ lungi, în cursul căreia raportul dintre limba literară și graiuri este variabil. De o limbă literară se poate vorbi doar în ultima parte a procesului schițat de Alwin Kuhn.

1.3. În genere, un dialect devine limbă literară grație rolului preponderent pe care îl are regiunea în care acesta se vorbește în viața economică, politică și culturală a întregii comunități

¹⁶ Se vorbește în limba maternă, se scrie într-o limbă străină.

lingvistice. Se poate spune că vorbitorii unei limbi recunosc o normă comună datorită orientării lor spre același centru cultural, politic sau național. Limba latină literară era limba Romei, a unui oraș care a devenit capitală politică. La baza limbii franceze literare stă dialectul din Paris și din Ile-de-France.

Importanța crescândă pe care o dobîndesc unele centre poate avea drept urmare schimbarea bazei dialectale a unei limbi. În Grecia antică s-a impus mai întâi ca limbă literară *i o n i a n a*, în care scria Herodot. Prin secolele VI-V p. Hr. dominant devine dialectul *a t i c*, datorită ascendentului politic și cultural pe care l-a cîștigat Atena, mai ales în perioada lui Al. Macedon.

Unificarea lingvistică nu se produce, de regulă, la nivelul dialectelor, ci la nivelul variantelor literare scrise ale acestor dialecte. Variantele literare regionale nu prezintă, de obicei, norme perfect unitare. De aceea, constituindu-se pe baza variantei literare a dialectului dominant, limba literară e încă departe de a avea un aspect absolut unitar.

Nu există divergențe mari în ceea ce privește baza dialectală a celor mai multe limbi europene. Specialiștii apreciază unanim că italiana sau spaniola s-au constituit ca limbi de cultură pe temelia dialectelor *t o s c a n* și, respectiv, *c a s t i l i a n*. Despre franceză am vorbit deja mai sus.

Nu același lucru însă se poate spune și despre limba română literară, deși cercetările în acest domeniu sînt destul de vechi și nu mai puțin remarcabile chiar.

2.1. De o sută de ani încoace, bibliografia problemei s-a îmbogățit cu numeroase lucrări, ceea ce nu a dus însă nici pe departe la armonizarea punctelor de vedere. Pentru a înțelege mai bine cum s-a ajuns la o asemenea situație și a cunoaște, totodată, stadiul actual al cercetărilor românești la această problemă, vom face o expunere mai largă asupra opiniilor formulate pînă în prezent la acest capitol. Avem în vedere numai acele opinii care au avansat idei noi sau au contribuit la adîncirea și o mai bună întemeiere a unor opinii exprimate anterior. Simplele afirmații și adeziuni la o teorie sau alta le-am trecut cu vederea. Ne-am străduit, de asemenea, să facem o expunere cronologică a problemei în discuție pentru a face o urmărire cît mai exactă a modului în care s-au conturat, de-a lungul timpului, cele mai importante opinii asupra bazei dialectale a limbii române literare și în ce măsură s-au precizat anumite chestiuni teoretice și metodologice fundamentale.

2.2. Opinia cea mai veche și care a întrunit, totodată, cele mai numeroase adeziuni este aceea după care **la baza limbii române literare stă graiul m u n t e a n**.

2.2.1. Cea dintîi afirmație a acestei idei o găsim la B. P. Hașdeu. Pornind de la constatarea că limba *Catehismului* coresian nu diferă de graiul vorbit în Țara Românească și în regiunile vecine ale Transilvaniei, marele nostru cărturar conchide: „S-ar putea afirma în conștiință de cauză că pe la

^Σ Notă: Dat fiind faptul că trimerurile la această temă se fac din abundență, ele vor fi prezentate aparte.

jumătatea secolului al XVI-lea limba română înfățișa diferite straturi, unele mai înapoiate, altele mai înaintate, între cari exista deja stratul cel devenit astăzi, aproape fără nici o schimbare, limba tipică a românilor”¹. Deși formulat în trecut, punctul de vedere al lui B. P. Hașdeu se desprinde cu suficientă claritate. Savantul român susține că textele coresiene fixează în scris graiul din Muntenia și Transilvania vecină, grai care, fără a suferi modificări esențiale, a ajuns, mai târziu, limba literară unică a românilor de pretutindeni. În accepția sa, graiul muntean se impune ca normă literară la finele unui proces încheiat către sfârșitul secolului al XIX-lea.

2.2.2. Un punct de vedere apropiat se întâlnește la Al. Lambrior, care arată că limba textelor tipărite la Brașov, având rol de limbă literară, a menținut unitatea limbilor scrise: „Diversele graiuri s-au stins în fața acestei limbi scrise”². E o afirmație care echivalează, de fapt, cu rolul precumpănitor jucat de graiul muntean în unificarea lingvistică a limbii române.

2.2.3. Deși fragmentare și nu prea adâncite, observațiile lui Ov. Densușianu merită o analiză atentă, întrucât ele vor constitui punctul de plecare al celor mai multe din opiniile ulterioare referitoare la rolul predominant ce l-a avut graiul muntean în unificarea limbii române literare. După ce subliniază importanța tipăriturilor din secolul al XVI-lea, Ov. Densușianu precizează: „Les livres de Coresi...curent le plus d'influence et contribuèrent dans une large mesure au développement ulterieur du romain litteraire”³.

Între limba secolului al XVI-lea și cea de astăzi nu există diferențe izbitoare: „Si on prend comm poin de comparation les textes de Coresi, écrits dans cette langue d'une partie de la Valachie qui s'est imposée comme langue générale et a préparé le roumaine litteraire, cette constatation rest debut”⁴.

După cum rezultă din rândurile de mai sus, Ov. Densușianu nu a susținut că în secolul al XVI-lea limba literară era unificată. Dimpotrivă, el a arătat că în cele mai vechi texte literare românești fărâmițarea dialectală era destul de vizibilă. Nu limba lui Coresi s-a impus ca normă generală în sec. al XVI-lea, ci graiul aflat la baza cărților sale a devenit ulterior limbă unică de cultură. Ideea aceasta este exprimată destul de clar în concluziile referitoare la fonetismul cărților coresiene, care „nous donnent un phonétisme plus pur, nous voulons dire plus litteraire, puisque sont écrits dans ce parler de Valachie dont allait se constituer aux siecles suivants” [Ibidem].

În ce împrejurări și când graiul muntean a devenit bază a limbii române literare, Ov. Densușianu nu precizează. La aceste întrebări au încercat să răspundă alți cercetători.

¹ B. P. Hașdeu, *Cuvente den bătrâni*, vol. II, București, 1979, p. 98.

² Al. Lambrior, *Essai de phonetique roumaine. Voyelles toniques* //Romania, X, 1881, p.361.

³ Ov. Densușianu, *Historie de la lange roumain*, Paris, 1902, p. 13.

⁴ Ov. Densușianu, *Ibidem*.

2.2.4. După P. V. Haneș, preponderența graiului muntean se explică prin influența exercitată de primele tipărituri românești, care au fixat în scris acest grai. În secolele următoare, Muntenia a deținut în permanență un rol privilegiat în viața politică și culturală a țării. Influența scriitorilor moldoveni din sec. al XIX-lea n-a putut contrabalansa dominația munteană, „deoarece se infiltraseră prea adânc caracterele muntenești în graiul literar. Bucureștiul avea o prea covârșitoare superioritate din punct de vedere politic”¹.

Meritul de frunte al lui P. V. Haneș e acela de a fi afirmat cu claritate că, în pofida unei vizibile influențe muntenești, vechea limbă literară românească nu era unitară, ci prezenta diferențe în funcție de regiunile unde era folosită. Diferențele din limba scrisă erau mai mici decât cele din limba vorbită în Transilvania, Moldova și Muntenia. Diversificarea a atins apogeul în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În această perioadă, se poate vorbi de 3 limbi literare la noi: una în Transilvania, alta în Moldova, alta – în Țara Românească.

2.2.5. Al. Rosetti arată că în epoca de început a literaturii române existau cel puțin două limbi comune scrise. Una din ele a fost fixată prin tipar: „Cărțile lui Coresi erau mândria limbii, care tindea să se impună în nord-est”¹. Faptul acesta nu însemnează însă că limba textelor coresiene a devenit literară începând cu secolul al XVI-lea: „Marea răspândire de care s-au bucurat cărțile coresiene a înlesnit expansiunea unui anumit grai, care a ajuns să aibă un prestigiu tot mai mare până la fixarea lui ca limbă comună și literară”².

Ceea ce a ridicat graiul muntean la rangul de limbă literară au fost împrejurările de ordin politic și cultural. Începând cu *Palia de la Orăștie* și, în secolul următor, *Noul Testament* de le Bălgrad, cu Varlaam și Dosoftei, limba acestei perioade a fost un model demn de urmat. Procesul de unificare lingvistică ia sfârșit prin apariția *Bibliei* de la București (1688).

2.2.6. Adept al Școlii de la București, acad. Al. Graur subliniază rolul pe care l-a avut capitala în constituirea normei literare românești. După ce în *Studii de lingvistică generală* a atras atenția că impunerea graiului muntean se datorește tipăriturilor coresiene și prestigiului câștigat de București, „orașul cel mai mare și apoi capitala țării”, Al. Graur susține că „baza pe care s-a creat limba literară este graiul din București, influențat în unele privințe de graiul oamenilor culți din provinciile românești și generalizat apoi de oamenii culți din toată țara”³.

2.2.7. B. Cazacu arată că în textele imprimare de diaconul Coresi se observă „receptarea unor fenomene lingvistice din nordul Ardealului și elaborarea, pe baza graiului din sud-estul Ardealului și din Țara Românească, a unei forme de exprimare, care, grație tiparului, se bucură de

¹ P. V. Haneș, *Dezvoltarea limbii literare române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, 1904, p. 224.

² Al. Rosetti, *Istoria limbii române. Epoca veche*, București, 1920, p. 13.

³ Al. Rosetti, *Ibidem*.

⁴ Al. Graur, *Limba corectă*, București, 1963, p. 11-12.

o largă răspîndire în toate ținuturile românești”¹. Secolul al XIX-lea este epoca în care „se accentuează procesul de definitivare a normelor unice ale limbii literare și în care se precizează în amănunt norma supradialectală literară unică”².

2.2.8. I. Coteanu consideră că într-o fază mai veche româna era relativ unitară, iar ulterior, începînd cu secolul al XVIII-lea, ea a început să se diversifice: „Evoluția limbii române după secolul al XVII-lea se caracterizează printr-o serie de schimbări care se produc mai repede în regiunile periferice (în Moldova, Banat și Crișana) decît în regiunea centrală, alcătuită din sud-estul Transilvaniei și Muntenia sau cel puțin nordul acestei provincii, care reprezintă tendințe clare spre stabilitate lingvistică”³. Impunerea graiului muntean se datorește tocmai acestei stabilități, la care se mai adaugă doi factori: numărul mare de tipărituri muntenești din secolele XVI-XVIII și ascendentul politic foarte pronunțat pe care l-a căpătat Muntenia în secolul al XIX-lea asupra celorlalte provincii românești. I. Coteanu consideră că limba literară a suferit „două muntenizări” importante: în secolul al XVI-lea – prin activitatea lui Coresi, și în secolul al XIX-lea⁴.

Lucrarea lui Ion Cotenu capătă o importanță aparte, deoarece pentru întâia oară în istoria problemei autorul încearcă să-și întemeieze punctul de vedere pe o demonstrație în care face apel la un mare număr de fenomene lingvistice, examinînd o serie de particularități fonetice și morfologice dialectale ale graiului muntean, pe care limba literară le respinge. Din 11 asemenea particularități fonetice, 2 sînt muntenești și 9 nemuntenești, iar din 13 particularități morfologice 4 sînt muntenești și 9 nemuntenești. I. Coteanu analizează 97 de cuvinte din diferite graiuri dacoromâne și constată că din acestea 37 sînt acceptate de toate stilurile limbii române literare: 18 fac parte din fondul principal al vocabularului, 15 din ele sînt muntenești, 3 – de altă proveniență dialectală.

2.2.9. O încercare de a demonstra caracterul munteneșc al limbii române literare o constituie lucrarea lui Mircea și a Luizei Seche *Contribuții la problema unificării limbii literare în secolul al XIX-lea*. Examinînd edițiile succesive ale operelor unor scriitori moldoveni din secolul al XIX-lea (V. Alecsandri, Gh. Asachi, D. Gusti, M. Kogălniceanu, G. Săulescu ș.a.), ei ajung la concluzia că autorii sus-numiți renunță deliberat la o serie de particularități moldovenești în favoarea celor muntenești corespunzătoare. Amintim, bunăoară, trecerea lui *ă* protonic în *a*, durificarea lui *s*, *z*, *ț*, *j*, *ș*, reducerea diftongului *ea* la *e*, conservarea africateri *ğ*. „Muntenizarea”, care se manifestă mai ales în fonetică, trebuie considerată încheiată înainte de 1859, deși, sporadic, scriitorii moldoveni continuă să folosească particularități regionale și după această dată.

¹ B. Cazacu, *Istoria limbii literare și problemele studierii ei*, București, 1960, p. 25.

² B. Cazacu, *Ibidem*, p. 22.

³ Ion Cotenu, *Limba literară și problemele ei principale*, București, 1961, p. 41

⁴ Ion Cotenu, *Ibidem*, p. 49

3.1. După alți cercetători, la baza limbii române literare ar sta graiul **maramureșean**. În *Istoria literaturii religioase a românilor* (1904), N. Iorga afirmă că limba literară „s-a întemeiat prin activitatea lui Coresi”. Spre deosebire de cercetătorii amintiți mai sus, N. Iorga consideră că la temelia cărților difuzate de Coresi stă nu graiul muntean, ci graiul maramureșean, deoarece Coresi n-a făcut altceva decât să răspîndească prin tipar „cu schimbări de tot mici, vechile traduceri rotacizante. Ardealul de nord sau Maramureșul ni dădură astfel, o dată cu cele dintîi cărți, limba lor. Toscana noastră au fost acele sate de plugari și păstori din muntele de miazănoapte al largii țeri a românilor”³.

3.2. Cîțiva ani mai tîrziu, Sextil Pușcariu în lucrarea *Istoria literaturii române. Epoca veche* (1920) reia teoria maramureșeană, dar vede în limba tipăriturilor lui Coresi un compromis între graiul maramureșean (nord ardelean) și cel muntean: „Întîii traducători husiști vorbeau în satele lor graiul sonor și puternic din Transilvania de nord. În drumul lor spre miazăzi, copiindu-se mereu, scrierile acestea au pierdut unele arhaisme și particularități dialectale neînțelese aiurea (bunăoară, rotacismul) și s-au apropiat tot mai mult de dialectul din Ardealul sudic, identic în trăsăturile sale principale cu cel din Muntenia”. Tipărindu-le, Coresi a stabilit „o formă a limbii care era înțeleasă pretutindeni”, contribuind la „stabilirea unei limbi literare românești”¹.

După cum se vede, niciunul dintre autorii pomeniți mai sus nu se interesează de evoluția limbii române literare dincolo de secolul al XVI-lea, considerînd că rolul lui Coresi a fost decisiv în impunerea unei anumite norme lingvistice.

4.1. O poziție intermediară între teoriile expuse mai sus ocupă G. Ivănescu, care susține că pe parcursul evoluției sale „limba română a cunoscut o dublă bază dialectală: întîi una maramureșeană, apoi una munteană. După părerea mea, a existat o bază dialectală muntenească oricînd, dar numai pentru Muntenia. Și a existat oricînd o bază dialectală maramureșeană, căci limba literară românească de astăzi tot a mai păstrat cîte ceva din vechile maramureșenisme; și a existat oricînd și o bază dialectală ardelenescă, moldovenească și bănățeană; dar, pînă în secolul al XIX-lea, fiecare din dialectele pomenite constituia o bază numai pentru limba scrisă în raza lui; pe cînd începînd cu acest secol, elementele din aceste dialecte, care au pătruns în limba literară a românilor, sînt mai puține, dar se utilizează pretutindeni”².

Pornind de la concepția lui M. Gaster, care distingea în veacurile 16 și 18 trei variante ale limbii textelor noastre vechi, corespunzînd cu cele 3 țări unde înflorea literatura română, dar și de la opiniile lui Al. Philippide și G. Ibrăileanu, G. Ivănescu, la capătul unei ample investigații asupra

¹ Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, București, 1920, p. 72-73.

² G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1947, p. 71.

³ N. Iorga *Istoria literaturii religioase a românilor*, București, 1904, p. 84.

textelor vechii române literare, ajunge la concluzia că, începând aproximativ din secolul al XVI-lea, putem distinge vreo 4 „graiuri” sau „dialecte” literare:

1. cel maramureșean, din textele rotacizante; cel transilvănean, aproape identic cu cel maramureșean, dar fără rotacism, reprezentat prin unele texte de la 1600, scrise în Transilvania propriu-zisă;

2. cel din Muntenia și Transilvania de sud (regiunea Sibiu-Brașov), atestat în *Scrisoarea lui Neacșu* (1521), în tipăriturile coresiene;

3. cel din Moldova, cuprins în textele de pe la mijlocul secolului al XVI-lea;

4. „dialectul literar” bănățean, atestat începând din a II-a jumătate a sec. al XVI-lea, în scrierile din Banat, Țara Hațegului și Orăștie³.

Întrucât constată că în secolul al XVI-lea aceste „dialecte literare” sînt foarte asemănătoare, G. Ivănescu nu susține cu toată fermitatea divizarea lor de mai sus, afirmînd că „s-ar putea că nu există, la drept vorbind, în cea mai veche limbă literară românească decît două mari varietăți: una nordică, ardelenescă, moldovenească, bănățeană în același timp... și că abia în secolul al XVIII-lea, cînd elementele populare pătrund puternic în limba scrisă, se observă 4 dialecte literare bine distincte unul de altul: cel muntenesc, cel moldovenesc, cel ardelenesc și cel bănățean”¹.

Așadar, G. Ivănescu nu susține că în primele două secole de existență româna literară ar fi avut o bază exclusiv maramureșeană, ci consideră doar că primele texte rotacizante, care, după opinia sa și a altor cercetători, au avantajul întîietății cronologice, varianta literară nordică a avut o influență asupra textelor din sec. al XVI-lea, inclusiv asupra celor coresiene, care slăbește în secolele următoare, odată cu mutarea spre sud a centrelor vitale și culturale românești.

După cum observă G. Ivănescu, acțiunea de „muntenizare” a limbii textelor bisericești din secolul al XVIII-lea se repetă în alte condiții și cu alte rezultate între anii 1840 și 1880, după ce, începînd cu P. Maior, avusese loc o fuziune a dialectului literar ardelenesc cu cel bănățean, care-și impune unele particularități ale tuturor latiniștilor. Dar unificarea deplină a variantelor literare „nu se produce decît la 1880 și limba literară nu este chiar graiul muntean, ci un amestec între graiul muntean și cel moldovean-ardelen-bănățean”[s.n. – Gr. C.]².

4.2. În favoarea teoriei variantelor literare pledează și I. Gheție. Domnia sa distinge mai multe variante literare, întemeiate pe graiuri dacoromâne diferite, care se mențin pînă în secolul al XIX-lea, deși cu un secol mai înainte se produsese cea dintîi „muntenizare” spontană a limbii cărților tipărite. Unificarea limbii literare

¹ C. Ivănescu, op. cit., p. 91.

² C. Ivănescu, op. cit., p.136.

A avut loc abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pe baza variantei literare muntene, dar și prin contribuția celorlalte variante literare dacoromâne. De asemenea, I. Gheție nu admite că la baza românei literare ar sta limba tipăriturilor coresiene, întrucât „diaconul a pus bazele variantei muntenești a limbii literare, nu și bazele acestei limbi luate în totalitate”³. Dar lingvistul bucureștean se îndepărtează de concepția lui G. Ivănescu atunci când nu recunoaște influența maramureșeană asupra variantelor literare din primele secole: „Deși textele circulă dintr-o regiune în alta și, în funcție de exigența și de gradul de cultură, unii copişti admit fapte străine de varianta literară în care scriu și de graiul pe care-l vorbesc, nu se poate vorbi, în această perioadă, de o reală influență pe care ar exercita-o variantele literare între ele. Cu atât mai puțin, nu se pot observa rezultatele vreunei acțiuni de hegemonie exercitate de unele graiuri, cum ar fi cel maramureșean și cel muntean”¹.

I. Gheție a stabilit două mari etape în desfășurarea procesului de unificare lingvistică. Prima epocă începe cu întâile texte literare românești și se încheie la începutul secolului al XVIII-lea. Termenii extremi sînt între 1532 și 1715. Este epoca variantelor literare românești, în limitele căreia tendințele de constituire a unei limbi unice de cultură sînt cu totul sporadice.

În cadrul acestei epoci am distins 3 perioade:

a) anii 1532 și 1588. Este prima fază a limbii literare, în care însă variantele literare ne apar suficient de bine fixate pentru a admite că cel puțin unele din ele se constituiseră cu ceva timp înainte.

b) anii 1588 – 1656, faza consolidării principalelor variante ale românei literare (muntenească, moldovenească și sud-vest-ardelenească)

c) 1656 – 1715, când influențele reciproce dintre variantele literare se manifestă cu o anumită intensitate.

A doua epocă, după I. Gheție, se întinde pe un interval de aproape 250 de ani, între 1715 și 1960. Este epoca de consolidare a limbii unice supradialectale.

Procesul de unificare a limbii române literare a cunoscut o evoluție lungă, în cursul a 4 perioade:

a) 1715-1780, momentul primei unificări, aproximativ 1750;

b) 1780-1836, diversificarea lingvistică, la capătul căreia unificarea cîștigată în secolul precedent este în mare parte pierdută;

b) 1836-1881, constituirea principalelor norme ale limbii literare unice de astăzi;

c) 1881-1960, definitivarea în amănunțit a normelor limbii române literare contemporane.

³ I. Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975.

¹ I. Gheție, *Ibidem*, p. 624.

4.3. Concepția după care **limba română literară nu ar avea la bază un anumit grai, ci ar fi un compromis între toate graiurile dacoromâne** a fost susținută pentru prima oară de Al. Philippide, care observă lipsa de unitate a vechii române literare, dar plasează după 1859 realizarea normei unice supradialectale sau a limbii comune, cum o numește el: „Până la 1859 n-a putut exista o singură limbă comună pentru toată românitatea, căci în fiecare din provinciile Daciei limba era plină de provincialisme”². Atât înainte, cât și după 1859, graiul muntean a tins spre preponderență, dar influența lui a fost contrabalansată de acțiunea exercitată asupra limbii literare de scriitorii moldoveni. Abia spre sfârșitul sec. al XIX-lea, a început „să se fixeze ca limbă comună un compromis între dialectele diferitelor provincii românești. Procesul era, la această dată, în plină desfășurare și de aceea o limbă comună românească, precum e cea franceză ori italiană, ori germană, este departe de a exista în România”.

4.4. Ca și Al. Philippide, G. Pascu consideră că toate dialectele dacoromâne contribuie la formarea limbii comune românești. Dintre toate graiurile, „graiul moldovenesc a căpătat un ascendent incontestabil în formarea limbii comune românești datorită valorii scriitorilor moldoveni din toate timpurile. Aportul graiului moldovenesc se constată mai puțin în fonetism, dar mai mult în morfologie, sintaxă și lexic. Ardelenii și muntenii au adus o contribuție mai mare în fonetică, mai ales în urma tipăriturilor pe care le-au pus în circulație. Celelalte graiuri au contribuit într-o măsură mult mai redusă la formarea limbii literare”.

4.5. I. Iordan pornește de la ideea că unificarea lingvistică s-a petrecut abia în secolul al XIX-lea. „Până atunci n-am avut limbă literară, ci numai limbă scrisă sau, ceea ce e tot una, dialecte literare. Dacă la baza limbii literare stă un dialect, în cazul limbii române se poate vorbi de participarea mai multor variante locale la constituirea limbii naționale și a celei literare”¹. E adevărat că cel mai apropiat de limba literară este graiul muntean, îndeosebi din punct de vedere fonetic, dar această situație nu ne dă dreptul să afirmăm, pur și simplu, că la baza limbii literare românești stă graiul muntean.

S-ar părea că I. Iordan vede în româna literară o koine rezultată din integrarea unor variante regionale. În constituirea acestei limbi literare comune autorul pare a recunoaște totuși un rol mai important (dar nu și decisiv) atribuit graiului muntean. Astfel, moldovenii s-au lăsat influențați de munteni în secolele 17 și 18. Întrîurirea aceasta a avut un caracter, în general, sporadic și întâmplător. În sec. al XIX-lea, graiul muntean a exercitat o influență asupra limbii literare, dar această influență a devenit puternică numai după 1859 și 1918.

4.6. Apropiat în unele privințe de concepția Școlii ieșene (căci admite participarea mai multor graiuri la formarea limbii literare) este și Emil Petrovici, care reduce norma unică la o

² Al. Philippide, *Principii de istoria limbii*, Iași, 1894, p.34.

fuziune a normelor regionale din București și Iași. După autor, româna literară s-a constituit târziu, după Unirea Principatelor de la 1859. Pînă la această dată, existau două variante ale limbii literare, prezentînd particularități literare dialectale muntenești și moldovenești, adică o koine bucureșteană și una ieșeană. Acestea s-au integrat într-o koine unică, limba română literară, „rezultată din contopirea vechilor koine, vorbite în scris de oamenii culți din capitalele celor două țări românești, la care s-au adăugat neconținut elemente din celelalte graiuri românești”². Integrarea a avut loc la București, unde numeroși intelectuali moldoveni, veniți după 1859, au îndeplinit în acest sens un rol de primă importanță.

Preponderența numerică a elementelor muntenești nu ne îndreptățește să susținem că limba noastră literară se bazează numai pe graiul muntean. La temelia limbii literare stă acea koine bucureșteană constituită după 1859, dar care conține atîtea elemente moldovenești și de alte origini și îi lipsesc atîtea dintre particularitățile caracteristice graiului muntean, încît cu greu poate fi considerată un grai muntean. Ea a devenit, într-o oarecare măsură, un grai moldovenesc, adică vechea koine ieșeană, pronunțată muntenește.

În concluzie, Em. Petrovici consideră că limba română literară „este o limbă comună, o koine rezultată din contopirea vechilor koine vorbite și scrise de oamenii culți din capitalele celor două țări românești, la care s-au adăugat și se adaugă neconținut elemente din celelalte graiuri românești”. Pentru a-și susține afirmațiile, Em. Petrovici trece în revistă un număr de particularități muntenești respinse de limba literară:

- durificarea lui *d*: *dă* (de), *dășchide* (deschide);
- forme fără pronunțarea lui *n*: *genuchi*, *mănuchi*;
- forme de prezent indicativ, pers. III sg. în *-aște*: *îngrijaște*, *pășaște* etc.;
- identitatea pers. III sg. și pl. a prezentului indicativ: *el*, *ei face*, a imperfectului: *el*, *ei făcea*; a viitorului I forma II: *el*, *ei are să facă*;
- perfectul compus de tipul *am văzutără*;
- conjuncția *daca*.

În domeniul lexicului, se citează cuvintele muntenești *ginere* (*ginerică*) pentru *mire*, *bojoci* pentru *plămîni*, precum și o serie de ardelenisme și moldovenisme de tipul *ciubotă* (*cizmă*), *promoroacă* (*chiciură*), care sînt acceptate de limba literară, deoarece sînt folosite în opera lui T. Arghezi.

Emil Petrovici examinează numai elementele muntenești respinse de limba literară, nu și pe cele acceptate de ea. De aceea cercetarea sa nu poate da o imagine a contribuției tuturor graiurilor dacoromâne la constituirea limbii literare.

¹ I. Jordan, *Limba literară (Privire generală)* // *Limba română*, III, 1954, nr. 6, p.72.

4.7. I: Nădejde respinge teoria lui Al. Lambrior, conform căreia la originile tradiției literare românești s-ar plasa tipăriturile coresiene. Uniformitatea limbii literare scrise în diversele provincii s-ar datora faptului că în epoca scrierii primelor monumente literare limba română era lipsită de varietăți dialectale. Ea era, pînă la un punct, unitară, mai ales în vorbirea claselor de sus: „Deci clasele culte și, de bună seamă, mulțimea de țărani vorbeau dialectul literar cîteva sute de ani înainte de tipărirea cărților bisericești în Transilvania”¹. Dacă așa stau lucrurile, atunci limba aceasta nu are nici un drept a fi numită muntenească și e mare greșeală a crede că limba literară a moldovenilor e luată de la munteni.

După cum se vede, I. Nădejde se referă la cea mai veche epocă literară, care, după el, era secolul al XV-lea. Începînd cu veacul al XVI-lea și continuînd cu următoarele două, această limbă literară unică a suferit o influență tot mai pronunțată din partea graiurilor populare, fără ca elementele pătrunse din acestea să ajungă predominante. De aceea deosebirile dintre limba scrisă în Moldova și în Muntenia în epoca lui D. Cantemir erau neînsemnate. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea „vechiul dialect literar a căpătat o mîină de ajutor de la limba latină. Latiniștii din Transilvania au ales dintre formele concurente pe cele mai apropiate de latină, ceea ce a avantajat dialectele rămase la stadiu de dezvoltare mai arhaic și a dat „lovitura de moarte” celor ce suferiseră mai multe modificări în cursul timpului”.

I. Nădejde nu spune despre ce anume dialect e vorba, dar e limpede că, asemenea lui Al. Lambrior, el consideră graiul muntean mai arhaic, iar pe cel moldovenesc – mai evoluat. După el, limba unică, la data cînd se scria, era constituită deja în privința foneticii și a morfologiei. Vocabularul urma să fie format în viitor, printr-o selecție a cuvintelor luate din toate graiurile.

4.8. Ca și I. Nădejde, G. Ibrăileanu face o oarecare distincție între vorbirea claselor de sus și cea a poporului și admite o pătrundere a elementelor populare în limba literară începînd cu secolul al XVII-lea. Diversificarea literară s-a produs în graiul moldovean, și mai puțin în cel muntean, rămas astfel mai arhaic și, prin aceasta, mai aproape de limba literară. Difuzarea elementelor populare în limba cultă s-a făcut mai ales în secolul al XVIII-lea, cînd se observă și unele influențe muntenești asupra limbii scrise a moldovenilor. După 1800, limba literară scapă de sub influența limbii bisericești, ceea ce are drept consecință sporirea elementelor populare acceptate de ea. Aspectul definitiv al limbii literare începe să se precizeze după 1840. Procesul se încheie pe la 1880. Capitala a impus graiul muntean, care e preferat și pentru că e mai apropiat de limba literară scrisă. Cînd cineva vrea să vorbească limba literară, vorbește „mai muntenește”. Totuși unele moldovenisme au fost acceptate prin intermediul literaturii beletristice¹.

² Em. Petrovici, *Baza dialectală a limbii noastre naționale* // Limba română, IX, 1960, nr. 5, p. 78.

¹ I. Nădejde, *Limba literară* // Contemporanul, V, 1977, p. 549.

¹ Apud G. Ivănescu, opera citată, p. 54-64.

După cum se poate vedea, G. Ibrăileanu întregeste teoria lui I. Nădejde prin unele precizări prețioase. Admițând o influență muntenească asupra limbii literare în a II-a jumătate a sec. al XIX-lea, el se apropie de Al. Lambrior.

4.9. Apropiată într-o serie de puncte de vedere de teoria lui I. Nădejde și cea a lui G. Ibrăileanu este și opinia lui D. Macrea, după care limba română n-a avut „dialecte literare”: „Scrisul nostru vechi se caracterizează prin unitatea limbii. Diferențele regionale ale vechii române literare erau neînsemnate. Aspectul fonetic apropiat de cel muntenesc al limbii noastre literare își are originea tocmai în această fază relativ unitară a limbii române vechi. Graiului muntean i-a revenit rolul de a transmite și a fixa acest aspect unitar al limbii literare. În păstrarea și consolidarea acestui aspect fonetic în limba noastră literară, graiul muntean, care din acest punct de vedere este cel mai conservator dintre graiurile românești, deci cel mai apropiat de faza din secolul al XVI-lea a limbii noastre, a avut, începând cu scrierile coresiene, un rol hotărâtor”².

D. Macrea se apropie deci de teoria Școlii de la București, dar într-o interpretare personală, atunci când susține rolul activ al Munteniei din secolul al XVI-lea încoace, căci, după Domnia sa, graiul muntean n-a făcut altceva decât să mijlocească impunerea limbii unitare a secolului al XVI-lea.

Teoria lui Nădejde – Ibrăileanu, acceptată în mare parte de către D. Macrea, nu se identifică cu concepția lui Al. Philippide, G. Pascu, I. Iordan și G. Istrate, cum pare a fi înclinați să creadă unii cercetători³. În timp ce Al. Philippide și discipolii săi subliniază contribuția tuturor graiurilor dacoromâne la formarea limbii române literare, I. Nădejde și G. Ibrăileanu nu consideră că la baza limbii române literare stă dialectul dacoromân dintr-o epocă când acesta era unitar, deci nediferențiat în graiuri, ceea ce e cu totul altceva. E adevărat că I. Nădejde vorbește de o colaborare a tuturor graiurilor la constituirea limbii române literare, dar această colaborare se limitează la domeniul lexical și, prin aceasta, nu schimbă esențial modul în care a fost pusă problema.

Analizând punctele de vedere expuse mai sus, conchidem împreună cu Șt. Munteanu și V. Țîra¹, că la baza limbii române literare au stat mai multe graiuri, nu numai cel muntean sau maramureșean, adică acceptăm teoriile emise de G. Ivănescu și I. Gheție, singura întemeiată pe o foarte minuțioasă analiză a faptelor culese dintr-un număr impunător de monumente literare, care oferă cele mai convingătoare soluții pentru rezolvarea problemei complexe a relațiilor istorice dintre limba literară și graiurile dacoromâne.

² D. Macrea, *Pe marginea discuțiilor despre limba literară* // Cercetări de Lingvistică, II, 1958, p. 25-26.

¹ Vezi Șt. Munteanu și V. Țîra, *Istoria limbii române literare*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983.

Într-adevăr, în epoca veche, existînd mai multe variante cultivate ale limbii române, diferențiate în timp și spațiu, e firesc să nu căutăm o singură bază dialectală, ci mai multe, în funcție de numărul variantelor literare. Aceste variante cultivate ale limbii române vechi nu au decît cîteva norme fundamentale prin care s-ar deosebi tranșant. Explicația o găsim în unitatea relativă a limbii noastre populare, româna făcînd parte dintre limbile romanice mai puțin diversificate dialectal, dar și în statornica unitate a despărțirii seculare administrative a românilor. Circulînd și copiindu-se mereu pe întregul teritoriu dacoromân, cărțile românești, în special tipăriaturile religioase, apărute în diferite regiuni, s-au influențat reciproc, insuficient însă pentru a se ajunge la o singură variantă literară a limbii române, dar suficient pentru a se îngădui destrămarea tradiției limbii noastre scrise prin admiterea unui număr prea mare de fenomene lingvistice regionale, apărute mai tîrziu sau neacceptate la început ca norme ale exprimării culte.

Dintre normele specifice vechilor variante literare, doar cîteva sînt respectate consecvent. În variantele sudice, bunăoară, se observă: *j* (*joc*), *z* (*zice*), *îi* (*mîine*), pe cînd în cele nordice apar: *ğ* (*gioc*), *dz* (*dzice*), *î* (*mîne*). Celelalte cazuri prezintă numeroase alternanțe. De aceea, am putea distinge două tipuri fundamentale de variante literare:

a) cele de tip *s u d i c*, întîlnite în textele *m u n t e n e ș t i* și în cele *d i n s u d - e s t u l* Transilvaniei;

b) cele de tip *n o r d i c*, pe care le identificăm în scrierile moldovene, bănățene, transilvănene de nord și de sud-vest.

Variantele literare de tip sudic au la bază, în general, graiul *m u n t e a n*, dar în secolele XVI-XVII limba cărților tipărite la Brașov prezenta și unele fenomene proprii graiurilor transilvănene, pe cînd cărțile traduse ori scrise la mănăstirile din Oltenia păstrează anumite forme specifice acestor graiuri, abandonate mai tîrziu, cînd centrul cultural se mută la Tîrgoviște. Dintre normele variantelor de tip sudic menționăm: *j* (*joc*), *îi* (*mîine*), *-ea* (*vedea*), *-e* (*bine*), *ă* protonic netrecut în *a* (*bărbat*), *ș*, *j + e* duri (*grijaște*, *pășăște*), vocalele anterioare nu se velarizează, de obicei, după *s*, *z*, *ț* și dup labiale (*semn*, *zic*, *ține*, *merge*, *iubesc*), articolul posesiv are forme variabile (*a*, *al*, *ai*, *ale*).

Variantele literare de tip nordic se întemeiază pe graiurile transilvănene de nord și de sud-vest, pe graiul bănățean și pe cel moldovenesc de nord, care au o serie de elemente comune, atît fonetice, cît și morfologice, printre care menționăm: *dz* și *ğ* păstrați în elementele moștenite din latină (*dzi*, *gioc*), *î* menținut în *mîne*, *pîne* etc., rostirea dură a labialelor și a consoanelor *s*, *z*, *dz*, *ț*, *ș*, *j* urmate de o vocală anterioară (*sămn*, *dzîc*, *ține*, *mărg*, *șăd*, *iubăsc*, *mă jălui*), *ă* protonic trece uneori la *a* (*barbat*), *r* din sufixele *-ar*, *-or* se pronunță, de regulă, muiat (*morari*, *argintari*, *sobari*,

cheltuitori, șuguitori); articolul posesiv este invariabil (*a* pentru toate formele); pronumele demonstrativ (*a*)*cesta*, adverbul *acmu* (*amu*).

Până la 1600, varianta nord-transilvăneană, folosită în Moldova de nord, avea ca trăsătură fonetică specifică *r o t a c i s m u l*. Celelalte variante de tip nordic se deosebesc între ele prin unele particularități fonetice, gramaticale și lexicale, dintre care pot fi menționate mai ales: palatalizarea lui *f* urmat de *i* sub forma *h* (*să hiu*), închiderea frecventă a lui *e* aton medial și final în *i* (*oamini buni*), trecerea diftongului *ea* la *e* (*pre ave*). Aceste variante sînt caracteristice mai ales variantei literare moldovenești. Pentru varianta literară bănățeană menționăm mai ales conservarea lui *n*: *cuni* (lat. *cuneus*), *întîni* (lat. *antaneus*).

Ceea ce se profilează pe prim plan în calitate de *c o n c l u z i i* la capătul acestei expuneri este numărul mare de teorii formulate și caracterul lor aparent ireconciliabil.

S-ar putea vedea că, după unii cercetători, la baza limbii române literare stă un singur dialect (muntean sau maramureșean). Alții însă consideră că toate graiurile au contribuit la fixarea aspectului unitar al limbii noastre de cultură. Între aceste puncte extreme și-au găsit loc teorii care consideră limba română literară un rezultat al colaborării a două graiuri sau admit că, în epoci diferite, limba literară a avut la bază graiuri diferite. Mai trebuie amintită opinia după care limba literară este reflexul actual, mijlocit prin tradiție, al unei epoci cînd dialectul dacoromân nu era separat în graiuri, ci se prezenta ca o masă aproape inertă.

Cele relatate pe parcurs ne-au arătat că niciuna dintre teorii nu a căzut cu desăvîrșire în desuetitudine. Astfel, teoria maramureșeană a lui N. Iorga trăiește și astăzi, cu importante corecțiuni și într-o concepție schimbată, în opiniile lui G. Ivănescu și I. Gheție, iar ideea că limba română reflectă o fază unitară a limbii vechi este formulată, în parte, și la D. Macrea.

Am putut observa, de asemenea, că majoritatea cercetătorilor aderă la teoria munteană a limbii literare. Niciodată însă adepții acestei teorii nu au întrunit majoritatea sufragiilor. Totdeauna a existat o opoziție incluzînd nume dintre cele mai reprezentative ale lingvisticii și culturii românești. Opiniile acestor savanți cu renume s-au născut, adesea, dintr-un spirit de reacțiune față de teoria dominantă, ceea ce a făcut ca ele să conteste mai mult decît să afirme. De obicei, cercetătorii și-au îndreptat atenția fie asupra situației în care se afla limba română în secolul al XVI-lea, fie asupra epocii contemporane. Aproape nimeni nu a încercat însă, în afară de G. Ivănescu, I. Gheție și Șt. Munteanu (vezi operele citate la subsol), să cerceteze limba literară în cursul evoluției ei secundare, spre a vedea ce anume datorează ea unuia sau altuia dintre graiuri. De aceea ne-am raliat la teoriile lor.

Periodizarea istoriei limbii române literare

Asupra periodizării istoriei limbii române literare nu s-a ajuns încă la un punct de vedere unitar. Majoritatea cercetătorilor însă sînt de acord că trebuie să distingem două epoci fundamentale:

- a) vechea română literară; b) româna literară modernă.

Între acestea am putea să delimităm o perioadă de tranziție, cuprinsă între anii 1780 și 1840, aceasta reprezentînd, de fapt, prima etapă din istoria formării limbii române moderne.

În epoca veche, nu aveam o limbă literară propriu-zisă, normată și unitară, ci mai multe variante cultivate ale unor subdialecte dacoromâne, dintre care nici una nu tinde, cel puțin pînă la 1750, către preponderență. Eforturile cărturarilor se îndreaptă acum nu spre fixarea normelor, ci spre impunerea limbii române ca limbă de cultură în locul slavonei și spre îmbogățirea ei cu elemente lexicale noi. În acest interval de timp se pot distinge două perioade mai importante.

Cea dintîi perioadă începe, probabil, de prin **mijlocul secolului al XV-lea** și durează **pînă la 1640**. Acum limba română este cultivată prin puține scrieri originale (în special documente și scrisori) și prin destul de rarele traduceri și tipăriri bisericești, apărute, mai ales, în Transilvania. Există totuși în această etapă **două variante literare: una de tip nordic (maramureșeană) și alta de tip sudic (munteană și sud-transilvăneană)**.

Limba scrierilor din această perioadă prezintă încă un vocabular sărac și pronunțate divergențe dialectale. În traduceri întîlnim adesea, datorită influenței originalelor, construcții imitate după slavonă sau maghiară. Caracterul livresc al lexicului textelor religioase apare evident cînd comparăm vocabularul textelor traduse cu cel al textelor netraduse, din care lipsesc cuvintele din slavonă și maghiară, necunoscute în limba vorbită. Istoria limbii române literare reține, așadar, doar faptul că din această epocă datează primele texte de limbă românească și că în acest secol diaconul Coresi “ot Tîrgoviște”, cum scria însuși Domnia sa, pune la baza limbii literare graiul din nordul Munteniei și din sudul Transilvaniei.

A doua perioadă durează **de la 1640** pînă spre **sfîrșitul secolului al XVIII-lea**. În acest interval, româna înlătură definitiv slavona ca limbă oficială, asumîndu-și integral rolul unei limbi de cultură în toate țările românești. Apar noi forme de manifestare a literaturii: cronicile, textele juridice, scrieri cu caracter oratoric și filozofic, precum și începuturile creației artistice în proză și în versuri.

Limba română reușește să devină limba oficială a bisericii și a cancelariei domnești.

Condițiile de dezvoltare a societății românești din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea conferă literaturii române trăsături care o deosebesc de alte literaturi și explică particularitățile specifice ale limbii literare din această epocă. Influența turcească crește în viața politică și economică a țărilor românești, resimțindu-se și pe plan lingvistic. Influența grecească ajunge la

apogeu în cursul secolului al XVIII-lea, în epoca fanariotă (1711-1821). Cancelaria, numeroase școli grecești, ca și numărul crescând de manuscrise și tipărituri în limba greacă, imprimă relațiilor sociale și culturale din țările românești un pronunțat caracter grecesc. Locul elementelor turcești și neogrecești va fi luat, mai târziu, de elementele rusești, apoi de cele neoromanice.

În secolele XVII și XVIII, se accentuează orientarea culturii românești spre Rusia și Polonia. Contactul cronicarilor cu cultura latină, cu colegiile din Polonia lasă urme adânci în scrisul acestora (mai ales în domeniul lexicului și al sintaxei).

Întemeierea tipografiilor în țările românești, cât și sprijinul lui Pertu Movilă, mitropolitul Kievului, au contribuit la răspândirea scrierilor în limba română. Larga circulație pe calea tiparului a traducerilor de cărți religioase (*Cazania lui Varlaam, 1643; Noul Testament de la Bălgrad, 1648; Biblia de la București, 1688*) și folosirea lor nu numai în oficierea cultului, ci, uneori, și ca manuale elementare pentru învățarea citit-scrisului în școlile mănăstirești contribuie la începuturile de unificare a exprimării literare.

Limba *Cazaniei* lui Varlaam se caracterizează printr-o serie de particularități ale graiului moldovenesc. Dar în ea întâlnim influența particularităților fonetice specifice textelor literare din Țara Românească: fonetismele în *îi* (*pîine*, față de moldovenescul *pîne*), generalizate prin analogie și în *tătîine*, *jupîneșică* etc. Totodată, stilul narațiunilor consacrate vieților sfinților – cu tot conținutul lor teologic – se distinge prin calitățile sale literare, atât prin valorificarea limbii populare, cât și prin prezența unor elemente de exprimare artistică.

Dacă preocupările de folosire a unei limbi accesibile românilor de pretutindeni își află loc în *Noul Testament* al lui Simion Ștefan, consolidarea variantei muntenești la baza limbii literare se realizează prin tipărirea *Bibliei de la București*, moment important în evoluția limbii române literare.

Prin activitatea poetică a lui Dosoftei (*Psaltirea în versuri, 1673*) și prin elocvența religioasă a lui Antim Ivireanul (*Didahiile*), limba română se înmlădiază și își îmbogățește posibilitățile de exprimare artistică.

În tălmăcirea lui Dosoftei, textul *Psaltirii* este supus exigențelor versificației; atenția cititorului este reținută, în special, de psalmii traduși în versuri scurte, în ritmul specific poeziei populare.

Predicile lui Antim Ivireanul, reprezentant de frunte al oratoriei religioase în literatura română, se impun atât prin caracterul viu și colorat al expresiei, cât și prin elemente realiste ale criticii morale și sociale.

Alături de literatura religioasă, cărțile populare (*Alexandria, Esopia, Halima* etc.), cu o largă circulație, ca și primele legiuiri laice oficiale (*Pravila lui Vasile Lupu, Pravila lui Matei Basarab*), au avut un rol important în dezvoltarea limbii române literare.

Prin scrierile cronicarilor moldoveni (Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce) și ale celor munteni (stolnicul Constantin Cantacuzino și Radu Popescu), la care se mai adaugă contribuția erudită a lui Dimitrie Cantemir, se constată o nouă linie de dezvoltare în istoria limbii române. Cronicarii iau în discuție originile romanice ale poporului și ale limbii române, rup, în mare măsură, cu tradiția textelor religioase și valorifică elementele limbii vii, vorbite. Îmbogățind posibilitățile de exprimare prin împrumuturi savante din alte limbi, cărturarilor epocii realizează, în același timp, remarcabile progrese în arta compoziției literare.

Narațiunea, la cronicari, depășește limitele genului istoric și dobândește o reală valoare literar-artistică. *Letopisețul* lui Grigore Ureche, care povestește istoria Moldovei de la descălecat (1359) până la a doua domnie a lui Aron Vodă (1595), marchează începuturile artei narative și ale celei descriptive. Unele pasaje, ca de exemplu cunoscutul portret al lui Ștefan cel Mare, se impun prin concizia și precizia exprimării.

Continuatorul lui Gr. Ureche, Miron Costin, încearcă în *Letopisețul Țării Moldovei (1595-1661)* și în *De neamul moldovenilor* să găsească o modalitate de expresie literară limbii românești. Prezența elementelor savante din limba și stilul lui Miron Costin se explică prin influența elementelor latine. În *Viața lumii*, același cronicar deschide un nou capitol al poeziei românești culte: lirica filozofică.

Nota savantă apare predominantă la Dimitrie Cantemir, primul nostru istoric în accepțiunea modernă a cuvântului și învățat de reputație europeană (*Cronicul vechimii a româno-moldo-vlahilor, Descriptio Moldaviae, Historia incrementorum atque decrementorum aulae othomanicae*). Autor erudit, care a abordat domenii de cercetare dintre cele mai variate, Dimitrie Cantemir are meritul de a fi dat literaturii românești primul roman alegoric (*Istoria ieroglifică*) și de a fi încercat să creeze o terminologie științifică românească.

În cronicile muntene (*Letopisețul cantacuzinesc, 1290, Antonimul brîncovenesc, 1688-1717*, și mai ales, *Istoriile domnilor țărilor românești* ale lui Radu Popescu) întâlnim o proză vioaie, incisivă, în care pasiunile politice lasă loc, adesea, pamfletului și vervei politice.

Literatura artistică din această perioadă găsește o încununare în scrisul continuatorului lui Miron Costin, cronicarul Ion Neculce, autor al *Letopisețului Țării Moldovei*, care povestește evenimentele de la Dabija vodă (1661) până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat (1743) și al legendelor istorice, cunoscute cu titlul *O samă de cuvinte*. Prin expresia plastică și colorată, prin valorificarea procedeelelor expunerii orale și prin utilizarea măiestrită a portretului și a

dialogului, I. Neculce ajunge la o artă mai complexă a narațiunii decât toți ceilalți cronicari, ceea ce îi asigură un loc de frunte între marii noștri povestitori.

Se cuvine să remarcăm, odată cu secolele XVII și XVIII, atenția pe care oamenii de cultură (Simion Ștefan, Grigore Ureche, Miron Costin) încep să o acorde discutării problemelor limbii și, mai ales, ale originii poporului român. Discutarea anumitor probleme lingvistice de către unii cărturari români este o mărturie a interesului de care începe să se bucure limba română, dar, în același timp, și o dovadă a lărgirii orizontului de preocupări ale oamenilor de cultură ai epocii.

Epoca veche se încheie pe la 1780, an care marchează, prin tipărirea celei dintâi gramatici a limbii noastre, începutul unui lung proces de normare și unificare a exprimării culte.

Istoria modernă a limbii române literare cuprinde trei etape mai importante.

Prima etapă, numită de unii cercetători și **premodernă sau de tranziție**, este delimitată, firește aproximativ, **între anii 1780 și 1840**.

Apariția în a doua jumătate a secolului al XIII-lea a unor manuale și cărți tehnice pune în circulație numeroase neologisme legate de dezvoltarea economiei, a culturii și a științei; apar termeni în matematică, fizică, tehnică, agronomie, geografie, gramatică etc. Începe să se dezvolte stilul științific (eruditul domnitor moldovean D. Cantemir deschisese calea în această direcție, încercând să creeze un stil științific și să introducă o terminologie adecvată. Face să amintim de *Scara numerelor și cuvintelor străine tâlcuitoare* din *Istoria ieroglifică*, unde se dă un glosar al neologismelor din diverse ramuri ale științei).

Totodată, se manifestă tendința de modernizare a exprimării literare și de unificare a normelor prin activitatea reprezentanților Școlii Ardelene (Samuil Micu, Gheoghe Șincai, Petru Maior, Ion Budai-Deleanu). Apariția primelor gramatici ale limbii române corespunde necesității tot mai simțite de codificare a limbii literare, de creare a normei unice supradialectale.

Dezvoltarea societății românești, înființarea – datorită lui Gheorghe Lazăr în Muntenia și a lui Gheorghe Asachi în Moldova – a învățământului în limba română, întemeierea presei, a teatrului în prima și, mai ales, în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, contribuie la lărgirea funcțiilor limbii române literare.

După ce, în secolele anterioare, limba română reușise să devină limba oficială a bisericii și a cancelariei, în prima jumătate a secolului al XIX-lea ea cucerește un nou domeniu, acela al învățământului: încep să se predea diferite discipline în limba română și, fapt remarcabil, limba română devine ea însăși obiect de predare. Prin dezvoltarea învățământului în limba națională, numărul știutorilor de carte crește și se formează un public cititor. Școala și, alături de ea, tînăra presă românească (*Curierul românesc* la București, în 1829; *Albina românească* la Iași, în același

an; *Gazeta de Transilvania* la Braşov, în 1838), care ia naştere, ca şi teatrul românesc, în aceeaşi epocă, reprezintă factorii cei mai activi în răspîndirea şi impunerea normelor limbii literare.

În dezvoltarea limbii române literare secolul al XIX-lea este perioada în care se accentuează procesul de unificare a normelor. Dezbaterile referitoare la căile de evoluţie şi de cultivare a limbii literare dobîndeşte, mai ales în publicistica acestei epoci, o amploare deosebită. Reprezentanţii diverselor curente (latinist propriu-zis, italianizat al lui Heliade, “ciunist” al lui Aron Pumnul) încearcă să împiedice dezvoltarea normală a limbii literare, transformînd-o în jargoane cu caracter artificial. Scriitorii progresişti (M. Kogălnicianu, V. Alecsandri, Al. Russo, Al. Odobescu, B. P. Haşdeu) iau atitudine fermă faţă de aceste curente şi preconizează crearea unei literaturi naţionale, adică a unei literaturi cu un conţinut izvorît din realităţile româneşti şi exprimată într-o limbă literară creată pe baza limbii vii a poporului.

Tot în această perioadă se fac încercări de rezolvare fundamentală a problemelor de evoluţie a limbii române neliterare, încercări de codificare a ei. *Gramatica românească* (1828) a lui Heliade Rădulescu este una dintre contribuţiile cele mai însemnate în această direcţie. În prefaţa *Gramaticii* se afirmă necesitatea unei ortografii fonetice, se dau soluţii pentru îmbogăţirea vocabularului prin împrumuturi, îndeosebi din latină şi din limbile romanice, se indică formele concrete de adaptare a neologismelor.

În această perioadă se introduce în limba literară un mare număr de termeni neologici, presa contribuie şi ea la modernizarea lexicului prin împrumuturi de origine latino-romanică.

Stilul ştiinţific şi cel administrativ, datorită noilor condiţii cultural-istorice, sînt supuse aceluiaşi fenomen de modernizare. Apare un nou stil, cel publicistic, cu anumite particularităţi specifice, care se precizează mai ales în a doua jumătate a secolului, adică în **cea de-a doua perioadă a limbii literare moderne, cuprinsă între anii 1840 şi 1880.**

Această perioadă reprezintă etapa căutărilor de soluţii privitoare la îmbogăţirea şi codificarea limbii, etapă caracterizată prin discuţii teoretice şi propuneri concrete, în centrul lor situîndu-se problema împrumuturilor, adaptării lor, a bazei populare a limbii literare, a ortografiei cu litere latine şi a unificării normelor. Tot acum, Academia română fixează şi principalele norme ale limbii române literare moderne.

În această perioadă activează marii noştri clasici (M. Eminescu, I. Creangă, I. L. Caragiale etc.

Cea de-a treia perioadă o situăm între anii **1880 şi 1900**. Acum are loc, în linii mari, unificarea variantelor literare. Tot acum se consolidează stilurile limbii române literare. În 1904, prin modificările aduse de Academia Română ortografiei, se stabilesc definitiv bazele scrierii noastre fonetice, păstrată, cu unele retuşări ulterioare, pînă în prezent.

Secolul al XX-lea se caracterizează prin utilizarea normelor unitare în limba scrisă. Procesul desăvârșirii unității în exprimarea literară intră într-o fază nouă și ultimă după formarea Statului Român unitar, în anul 1918, când unele particularități din limba scrisă, folosită de oamenii instruiți din provinciile care au reintrat în componența României, se șterg, limba acestora integrându-se în normele generale și oficiale reprezentate de uzul exprimării culte a intelectualilor din capitalele celor două, deocamdată, state românești.

Preocupările din ultimele decenii ale secolului al XX-lea, mai ales, după reforma ortografică din 1953, după Revoluțiile din 1989 din București și Chișinău și după apariția, în 1960, a Îndreptarului ortografic, ortoepic, morfologic și de punctuație, după retipărirea acestuia la București și la Chișinău, preocupările sînt îndreptate spre acțiunea de cultivare a limbii, de păstrare a unui anumit grad de corectitudine, cu deschidere spre inovația lexicală și stilistică, dar fără prea multe concesii făcute modei și falsei originalități. O deosebită vîlvă a trezit publicarea, în 2004, a noului DOOM, mai ales scrierea literei *â* și a formelor verbale de tipul *sunt* etc.

Fiind o variantă lingvistică superioară prin unitatea structurii sale și o expresie a culturii naționale prin funcțiile îndeplinite, în limba literară se întîlnesc, se dezvoltă și se propagă tendințele vorbirii culte, avîndu-și izvorul în tradiția urmată de cei ce o folosesc.

Însemnătatea tipăriturilor lui Coresi

Cele mai vechi tipărituri în limba română despre care avem astăzi informații au apărut la Sibiu pe la mijlocul secolului al XVI-lea. Printre acestea, amintim mai ales: un *Catehism luteran*, care ar fi fost scris pe la 1544, dar nu s-a păstrat pînă astăzi niciun exemplar; un *Evangheliar slavoromân*, apărut între anii 1546 și 1554, care s-a păstrat doar fragmentar. Ambele cărți, imprimate de același tipograf pe nume Filip, urmăreau să-i atragă pe români la luteranism.

Activitatea tipografică este continuată de diaconul Coresi “ot Tîrgoviște” în a doua jumătate a secolului al XVI-lea la Brașov. După *Catehismul luteran românesc*, apărut la 1559, cunoscut sub numele de *Întrebare creștinească*, diaconul Coresi și ucenicii săi tipăresc la Brașov o serie de cărți religioase în românește, și anume: *Evangheliarul* (1561), *Apostolul* (1563), *Evangheliarul comentat* (*Cazania*, 1564 și 1581), *Molitvenicul* (1564), *Liturghierul* (1570), *Psaltirea* (1570), *Psaltirea slavo-română* (1577), *Pravila* (1570-1580).

În această perioadă, apare la Cluj, în 1570, o culegere de psalmi, tipărită cu litere latine, iar în 1582 ies de sub tipar, la Orăștie, primele două cărți ale Bibliei.

Au existat în secolul al XVI-lea mai multe centre culturale unde s-au tradus în românește principalele cărți de cult. Din nordul Ardealului, cuprinzînd și Maramureșul, ne vin traduceri din prima jumătate a secolului al XVI-lea, cunoscute sub numele de “texte rotacizate”. Scrisorile particulare care provin din această regiune se caracterizează prin aceeași particularitate lingvistică.

Textele tipărite în a doua jumătate a secolului de Coresi și ucenicii săi nu cunosc rotacismul. Coresi a avut la îndemână manuscrisele maramureșene, care au circulat în copii. El a tradus doar unele din copiile tipărite, supunându-le unei serioase revizuirii lingvistice prin înlocuirea tuturor elementelor fonetice și lexicale, care se deosebeau de limba vorbită din nordul Munteniei și din sud-estul Ardealului.

Astfel, Coresi și ucenicii săi, prin munca de revizuire și mentenanță a textelor maramureșene, a făcut ca tipăriturile sale să fie înțelese de un cerc cât mai larg de cititori și să constituie, totodată, bazele pe care le-a dezvoltat limba literară. După cum conchid mai mulți cercetători al limbii române, la baza ei literară stă anume subdialectul din nordul Munteniei și din sudul Ardealului.

Caracteristicile generale ale primelor texte românești

Față de limba greoaie, cu sintaxa în parte neromânească a traducerilor maramureșene, a tipăriturilor de la Sibiu și, uneori, a tipăriturilor lui Coresi, limba unor documente sau scrisori românești din secolul al XVI-lea este simplă și uzuală. În aceste texte, în afară de unele stereotipuri la începutul și sfârșitul Scrisorii lui Neacșu, găsim deseori o expunere clară, într-o limbă curgătoare, astfel încât o parte din aceste texte poate fi luată în considerație pentru studiul limbii române literare din secolul al XVI-lea.

Nu încapă îndoială că tipăriturile lui Coresi au pătruns pe întreg teritoriul românesc. Astfel, *Evangheliarul din 1561* a fost copiat în Țara Românească de Radu din Muncești (Teleorman) în 1574. Cărțile lui Coresi au pătruns și în Moldova, după cum o dovedesc muntenismele din scrierile lui Varlaam și Dosoftei. Limba literară, cu anumite particularități moldovenei, se impune în Moldova din secolul al XVII-lea prin scrierile cronicarilor moldoveni.

Limba primelor traduceri românești de cărți religioase este greu de înțeles de un cititor din zilele noastre fără ajutorul unui glosar sau al unui tratat de gramatică istorică a limbii române. Dificultățile provin mai ales din faptul că traducătorii au urmat în mod servil sintaxa originalului, fără a se preocupa dacă frazele au înțeles în limba română. “Siluirea” sintaxei românești o constatăm la tot pasul și ea formează o trăsătură caracteristică a textelor din această perioadă.

Vom exemplifica această afirmație prin compararea psalmului 19 în versiunea *Psaltirii Hurmuzachi* și a *Psaltirii Șcheiene*, urmat de traducerea contemporană a acestui pasaj. Iar în continuare vom reproduce un pasaj dintr-o scrisoare particulară, păstrată în arhivele Bistriței, ce aparține unui tînăr captiv și trimisă părinților săi din Moldova.

Psaltirea Hurmuzachi

Azultă-te Domnul în dzi de grije, scu-

Psaltirea Șcheiană

Audzi-te Domnul în dzi de grije, apără-

ti-te numele Domnului a lui Iacob.
 Tremease-ti agiutoriu de la svîntul de Si-
 on sprejeni-te.
 Pomenit-au toată jratva ta și toate arsele
 tale grase-i fie.
 Dați-vă Domnului după înrîma ta și tot
 sfatul tău împlu.
 Bucurăm-ne de ispășenia ta și în nume-
 le Domnului Dumnedzeului nostru mări-ne-
 vom.
 Împlu Domnului toată cererea ta.
 Acum cunoscui că au scos Domnulu Hris-
 tosul său, audzi-l-va de în ceriu svatul tău,
 în puterea scoateriei dreptății lui.
 Aceste pre căruțe, și aceia pre cai.

te numele Dzeului lui Iacob.
 Tremease-ți agiutoriu de sfintu și din
 Sionu apăra-te.
 Pomenește toată cumăndarea ta și
 toate arsele tale grase fie.
 Deie-ti Domnul după înrema ta și tot
 sveatul tău împle.
 Bucurăm-nă de spășenia ta și în nu-
 mele Domnului Dumnedzeului nostru
 mări-mu-n .
 Împlă Domnul toată cererea ta.
 Și acum cunoscui că spășit-au Domnul
 Hristosul său, aude el din cer sfintul
 său întru sie spășenie dereapta lui.
 Cești în roate, și ceia călări.

Psaltirea contemporană

Domnul să te audă în ziua de restriște; numele Dumnezeului lui Iacob să te ocrotească. Trimite-ți ție ajutor din sfintul său lăcaș și din Sion să-ți fie de sprijin. Aducă-și aminte de toate prinoasele tale și arderea de tot a ta să-i fie prea plăcută, dăruiască-ți după dorința inimii tale și toate cîte ți-ai pus în minte să le împlinească. Să tresăltăm de bucurie pentru ajutorul de care am avut parte și întru numele Dumnezeului nostru să desfășurăm flamura noastră. Domnul să împlinească toate cererile tale. Acum cunosc că Domnul a izbăvit pe unsul său și, din cerurile sale sfinte, i-a răspuns prin faptele mîntuitoare ale dreptei sale. Unii se bizuiesc pe carele de război, alții pe caii lor.

Scrisoarea captivului Cocrișel părinților săi

Scriu închinăciune și moltă sănătate părinților mei Spiridon și maicei mele Constdandeei, și dup-aceea vă dau de știre că simțul viu pînă acum, nu-s pierit, ce am scăpat de la Bălgrad, cînd au bătut Mihai vodă război cu ungorie. Deci m-au prinsu niște sași; deci a vrut să mă taie; eu m-am rugatu și am spus că simt fecior Mogîldei; de niu m-au pierdut. Deci iu am trimes sași de m-au cerșit. Ei au cerut 300 taleri, iară Andriiaș m-au scos dreptu 100 taleri și m-au adus la Bistrița. Eu am spus că m-au prinsu Mihai vodă de la Hotin și m-au dus în Țara Iungurească. Deci mă rog domnilor vostre ca lui Dumnedzeu den ceriu să nefoiți să mă scoteți în țară creștină și să nefoiți să dați știre părintelui miu Mogăldei vornicului că au dzacu în temniță de mă mănîncă liutul și păduchie. Și iu amo spos către Andriiaș că simtu nepot de frate de soflet giorat în besearecă. Deci iară mă rog domnilor vostre să no mă zăboviți părăsit aici, ce să mă scoteți, măcar numai d-aș presi cu tropul; dacă tropul meu ar putea rezista încă să ies în țară că iu mor de dorol vostru. Și îmbătrînesc, și am făcut o barbă pînă la brîu. Și să vă afle aiastă scrisoare a mea sănătoși pre dumneavoastră, o gospodi, amin.

Feciorul vostru Cocrișel; și simtu nomai c-o cămeșă. La părintele miu, la Spiridon.

Limba literară din secolul al XVI-lea e reprezentată prin următoarele texte:

- traduceri religioase din slavonă sau maghiară, și anume, traduceri maramureșene, caracterizate prin puternice trăsături dialectale;
- tipăriturile lui Coresi;
- acte și scrisori particulare, cu o limbă mai apropiată de cea din zilele noastre.

Trăsăturile **fonetice** dialectale ale textelor acestei perioade sunt următoarele:

Maramureș, nordul Ardealului

Țara Românească, sudul Ardealului

1. a etimologic păstrat în <i>samă</i>	1. ea analogic în <i>seamă</i>
2. î după dz (<i>dzîc</i>).	2. i după dz (<i>dzic</i>)
3. a în loc de ă (<i>cadzu</i>)	3. ă păstrat (<i>cădzu</i>)
4. î din legitatea a+n+voc(cons): <i>cîne</i>	4. îi din legitatea a+n+voc.(cons.): <i>cîine</i>
5. e în loc de ea : (<i>mîna</i>) <i>me</i> , (<i>vei</i>) <i>vede</i>	5. diftongul ea final păstrat: <i>mîna mea</i> ,
6. palatalizarea oclusivelor labiale și a fricativelor labiodentale: <i>hier</i> , <i>va hi</i>	6. lipsa acestui fenomen, care începe să fie atestat în sec.XVII
7. dz și gi păstrați: <i>dzice</i> , <i>gios</i>	7. z și j : <i>zice</i> , <i>jos</i>
8. fenomenul rotacismului: <i>bunrătate</i>	8. păstrarea lui n neatins: <i>bunătate</i>
9. n palatalizat păstrat: <i>cuvinos</i> , <i>tu spuni</i>	9. n palatalizat: <i>cuvios</i> , <i>tu spui</i>
10. r vibrant: <i>urrăciune</i> , <i>rrădăcină</i>	10. r normal

În domeniul **vocabularului**, semnalăm prezența în traduceri rotacizate efectuate în nordul Ardealului și în Maramureș a unor cuvinte care nu au circulație în sudul Ardealului și în Țara Românească. Pentru a fi înțelese și în aceste zone, Coresi și ucenicii săi le-au înlocuit cu termeni care se foloseau în provincia lor. Să comparăm

Codicele Voronețean

cu versiunea

Apostolului lui Coresi

de biu
cinrescuși (cinescuși)
pletituri
văruit
ariră (arină)
spiță

pîină la destul
fieșcarele, vreunul
lațure
mereit
năsip
prag

gerure (genune)
mită

valure
vamă

Vocabularul traducerilor e diferit de cel al textelor netraduse. Traducerile sînt împresurate de cuvinte luate din textele slave sau maghiare, în lipsa termenului românesc corespunzător. Și traducătorii textelor slave de la sfîrșitul secolului al IX-lea au procedat la fel, transplantînd în traducerile lor o serie de termeni grecești, pentru care nu aveau termeni echivalenți în vechea bulgară. Elementele latine, dispărute azi din limbă, împreună cu elementele slave și maghiare, dau traducerilor de cărți religioase din secolul al XVI-lea un colorit specific.

E l e m e n t e l a t i n e : *acicea* (< eccum hicce) – adv. *aci*; *ainte* (< ab ante) – adv. *înainte*; *arbure* (< arborem) – *pom*; *asin* (< asinus) – *măgar*; *auă* (< uva) – *strugure*; *a deșidera* (< desiderare) – *a dori*, *a pofti*; *a deștinge* (< descendere) – *a coborî*; *a împuta* (< imputare) – *a învinui*, *a reproșa*; *mărit* (< maritus) – *mire*; *lucoare* (< lucurem) – *lumină*; *a șerbi* (servire) – *a sluji*; *a spărți* (expartire) – *a despărți*; *temoare* (< timorem) – *teamă*, *spaimă*; *urăciune* (< orationem) – *urare*, *binecuvîntare*, *a via* (< vivere) – *a trăi*.

E l e m e n t e s l a v e : *a besădui* (< besedovati) – a vorbi; *bezaconic* (< bezaconiku) – nelegiuit; *cislă* (< cislo) – număr; *deală* (< delo) – lucru; *gadină* (< gadinu) – fiară; *clevetă* (< kleveta) – calomnie; *găvoazde* (< gvozdi) cuie; *a glăsi* (< golosovati) – a a glăsuși, a roști; *a gotovi* (< gotoviti) – a pregăti; *grobnic* (< grobniku) – giulgiu; *a hliipi* (< hlipati) – a se văita; *hrăborie* (< hrabru) – vitejie; *iuboste* (< luiby) – dragoste; *a oteși* (< uteșiti) – a mîngîia; *pripec* (< pripek) – arșiță; *pristaniște* (< pristaniște) – liman, port; *săblaznă* (< sublaznu) – greșeală, sminteală; *stepenă* (< stepeni) – treaptă; *a se ucloni* (< uklonitisea) – a se abate etc.

E l e m e n t e m a g h i a r e : *Și șarpele era mai alnic* (< alnok) – șiret - *de toate jigăraile*; *bănat* (< banat) – necaz, scîrbă; *băsău* (< bosszu) – mînie, urgie; *de biu* (< bio) – din belșug; *nemzet* (< namzet) – popor; *vidic* (< videk) – regiune.

Unele cuvinte citate mai sus sînt cunoscute astăzi în Ardeal și Banat.

Mai trebuie semnalat că o serie de cuvinte din traducerile secolului al XVI-lea au un sens diferit de cel obișnuit astăzi. Iată cîteva exemple: *a apăra* "a opri"; *bezaconie* "nelegiuire"; *dihanie* "duh, suflet"; *fămeie* "familie"; *greăță* "greutate"; *jale, jelanie* "dorință"; *a săruta* "a saluta"; *silă* "putere"; *mișel* "sărac"; *limbă* "popor, neam străin".

O mare parte din cuvintele enumerate mai sus mu figurează în scrisorile particulare. Lipsesc în special cuvintele slave introduse de traducători în textele luate din originalele slavone pe care le aveau la îndemîină.

Iată cîteva cuvinte extrase din scrisorile particulare provenite în cea mai mare parte din Moldova și adresate primarului de Bistrița: *bolgariu* "piele rusească"; *chelșug* "avere"; *păr unde*

vom costa "cît vom trăi" *de-aş presi co tropol* "de-aş rezista cu trupul"; *străjar* "grănicer"; *tar* "marfă.

S I N T A X A traducerilor româneşti este uneori nefirească, pentru că imită în mod servil sintaxa originalului slav sau maghiar. Printre calculele sintactice menţionăm:

- întrebuiţarea pleonastică a pronumelui de persoana a treia: *să ştii că Domnul elu e dzeul nostru*;
- lipsa pronumelui aton: *(îti) dărui fie* ;
- întrebuiţarea formelor accentuate în locul celor neaccentuate: *dau lui blagoslovenie în veacul veacului*;
- aşezarea nefirească a adjectivului demonstrativ după nume: *pasă cătră oamenii mei aceştia*;
- construirea unor verbe cu dativul, ca în versiunea slavă: *Domnul bătu-şi joc lor*; *bucuraţi-vă lui Dumnedzeu*; *feţii tale roagă-se bogaţii oamerilor*;
- lipsa lui *pre* ca morf al complementului direct: *ce purtai ca un berbec (pre) Iosif*; *rugai (pre) Pavelu*;
- ordinea cuvintelor imită originalul: *Audzi-te Domnul în dzi de grije, apără-te numele Dzeului lui Iacob – uslişi-te Gospodî v deni peciali, zaşcititu-te imea Boga Iakovle*.

Textele netraduse nu cuprind astfel de construcţii influenţa slavă se exercită însă şi în aceste texte, mai ales, în construcţiile de tipul *birăul de Bistriţa*, care imită textul slavon cu prepoziţia *ot*. Alteori se întrebuiţează chiar modelul slav: *i pan Simion, părcălab ot Bistriţa*; *eu şoltuzul şi 12 părgari ot tîrgul Suceavei*

Textele din secolul al XVI-lea cuprind o serie de cuvinte derivate cu sufixe, dintre care unele sînt cunoscute şi în secolul al XVII-lea, şi mai tîrziu. Astăzi aceste formaţii sînt neobişnuite. Bunăoară:

- *ame: mişelame "sărăcime"*;
- *ătate: bogătate "bogăţie"*;
- *ciune: fericăciune "fericire"*;
- *eală: odihneală "odihnire"*;
- *inţă : întîinţă "întîietate"*;
- *nis: mizerernic "milos"*;
- *os: pănos "acoperit cu pene"*;
- *ură: călcătură "urmă"*;
- *oniu: vulponiu "vulpoi"*;
- *ime: necurăţime "necurăţenie*.

Traducerile din slavonește cuprind cuvinte compuse după modelele slave corespunzătoare, și anume: *lege-călcare* (zaconoprestuplenie); *bunăfacere* (blagodejanie); *dulce-dăriure* (blagodarenie) etc.

În privința răspîndirii teritoriale a graiurilor românești, în sec. al XVI-lea, constatăm că repartizarea lor e la fel ca în zilele noastre, ele grupîndu-se în următoarele unități: 1. Nordul Ardealului – Maramureș; 2. Moldova; 3. Țara Românească și sudul Ardealului; Banatul.

Printre particularitățile fonetice ale limbii literare din secolul al XVI-lea, avem de relevat:

- prezența rotacismului, care dă un aspect caracteristic limbii textelor maramureșene;
- fonetismele din Țara Românească **j, z** (în *jos, zi*), opus lui **gi, dz** (*gios, dzi*);
- prezența diftongului **îi** (*mîine, pîine*) într-o parte a domeniului daco-român, pe cînd în Moldova și în nordul Ardealului **î** a fost conservat (*mîine*).

Este esențial să observăm în aceste caracteristici fonetice viitoare structură a limbii române literare contemporane.

În domeniul fonetic, avem de menționat în textele din secolul al XVI-lea:

- monoftongarea lui **ea** și trecerea lui **ia** la **ie**, urmat în silaba următoare de **e**: *leage, iape, muiare* > *lege iepe muiere*;
- trecere lui **e** la **i**: *nici* (<*neci*);
- fonetismul cu **o** în *român*, care dovedește o influență savantă, apropierea de latinescul *romanus*, alături de fonetismul cu **u** (*rumîn*);
- asimilarea vocalică în *ridica* (<*rădica*), *norod* (<*nărod*), *inel* (<*înel*), *inimă* (<*înimă*);
- **ht** trecut la **ft**: *pohtă* – *poftă*;
- **n** palatalizat trecut la **i**: *cuvios* - *cuvinos*, *spui* – *spuniu*;
- disimilarea lui **r** din *pentru*, *pre* în *pentru*, *pe*.

Printre formele gramaticale ale textelor sec. XVI menționăm mai ales:

- terminațiile în **-arui, -orui** ale numelor masculine și feminine apar și fără **i**: *făcătoriu* – *făcător*; *șiițtoriu* – *șiițtor*;
- *slugă* este de genul feminin, ca și în zilele noastre; substantivul *mărul* (*mărule*) apare și cu forma contemporană *mîină*;
- vechile forme de G.-D. în **-(e)ei** la substantivele masculine terminate în **-a, -că, -gă** (*poperei, Lucăei*) sunt înlocuite cu formele în **-ei, -ăi**: *popei, Lucăi, Luchii*;
- la numele feminine, pe lîngă formele de G.-D. în **-eei**, apar și formele evoluare în **-ei, îi**: *fetei, fetii, surorii*;

- înregistrăm forma analogică, refăcută după *te*, de dativ și acuzativ plural a pronumelui personal *ne*, provenit din *nă* (fonetism normal, din latinescul *nos, vos*);
- la indicativul prezent al verbului *a fi* sînt înregistrate și forme recente, ca *sînt, ești, este, sîntem, sînteți, sînt*, alături de formele mai vechi *sem, seți*;
- verbul *a vrea* are și formele *vom, veți, vor*, dar și *vrem, vreți vreau*.

Comparînd limba tipăriturilor lui Coresi cu cea a traducerilor maramureșene, am constatăm un progres la Coresi, a cărui limbă are un caracter mai puțin arhaic, este mai apropiată de noi, pentru că are la bază graiul din regiunea Tîrgoviște-Brașov, care se va impune ca limbă literară în Muntenia.

Este într-adevăr un progres de a nu vorbi cu rotacism, de a întrebuița forme mai simple în morfologie, de a imita mai puțin frazeologia originalului slavonesc și a folosi cuvinte cunoscute pe o rază teritorială mai întinsă.

Limba traducerilor maramureșene e mai regională și mai apropiată de originalele în limba slavonă.

Vom reproduce cîteva pasaje din două texte cu o mare circulație în secolul al XVI-lea primul text este *Legenda Sfintei Vineri*, publicată de B.P.Hașdeu pe la 1580:

"Într-acelea zile era un om într-acea cetate creștin dulce și curat, și ruga-se întru ascunsu cătră domnul. E [= și] cel om chema-l Agaton, e [=și] boiereasa [= soția] lui chema-o Polfia; și fu viața lor și lăcuiă ei 35 de ai [=ani] fără de feciori. Și ruga-se ei întru ascunsu în tot ceasul, așa dzicea: dă mie, Hristoase împărate, caută și spre noi, și dă noao plod să fie și să se nască dintre noi feciorel sau fecioriță; noi da-l am sfinției tale cu toată partea ei. Și venea îngerul Domnului spre ei și zise lor: auzi și ascultă Dumnezeu rugăciunea voastră și e să nască o feciorela dintre voi; să fie numele ei Sfînta Vineri."

Al doilea text este un fragment din *Apocalipsul Apostolului Pavel*, publicat, de asemenea, de B. P. Hașdeu:

„Și dzise îngerul cela ce mă purta: acolo este măriia și iubirea oamenilor ceea deșartă. Și vădzui un nuoru [=nor] de focu prespre [peste] totu pămîntul, și zișu [=zisei] ce iaste, doamne, acela? Și-mi dzise îngerul: acela nuor de focu iaste a oamenilor nebuni, ceia ce se mestecă și să împreună cu rugăciunea perinților. Eu plînșu [=plînsei] și zișu [=zisei] cătră îngeru: voi să văzu sufletele oamenilor, direpților și a păcătoșiloru, în ce chipu iasu din această lume. Și-mi răspunsă îngerul și-mi dzise: caută în giosu. Și căuta în giosu pre pămîntu, și vădzui u[n] omu murindu. Și-mi dzise îngerul: acela iaste di dreptu. Și căutai și vădzui faptele lui ce-u făcutu în numele lui Dumnedeu, în toată viața sa ceia ce-u vișu [=trăit] pre pămîntu: și toate faptele sta înainte lui în acela ceas, și vadzui că în fapte bune cu săvîrșitu și s-au făcutu odihniale sufletului său.”

Relevăm în aceste texte fraze mai curgătoare decît în traducerile maramureșene; imitația sintaxei slave este totuși vădită; astfel, lipsa lui *pre* pentru construirea acuzativului: *e boiereasa lui chema-o* [=pre boiereasa] *lui*, encliza pronumelui personal neaccentuat: *chema-l, chema-o, da-l-am* [=l-am da]. În domeniul morfologiei relevăm pe *sem* [=sîntem] (pers. 1, pl. ind. prez. a verbului *a fi*), pluralele neutre în – *ure: lucrure* etc. În fonetică, notarea cu *e* a lui *i+n*: *Veneri* etc.

În ceea ce privește fonetica și morfologia, limba lui Coresi e mai evoluată. Reproducem un pasaj din *Evangheliar* (1560-1561), pe lîngă cel din *Apostol* de mai sus:

„Zise domnul ucenicilor lui: *Fulgerul ce iase de la răsărit și se iveaște pînă la apus, așa va fi și întru venitul fiului omenesc. Iuo* [=unde] *va amu fi trupul, acolo aduna-se-vor vâlturii* [=vulturii]. *Aciiași* [=numaidecît] *după scîrbitul* [=suferințe] *zilelor acelor, soarele va întuneca și luna nu-ș va da lumina ei, și stealele vor cădea din ceriu și atunce se va ivi semnul fiului omenesc în ceriu, și atunce vor plînge toate rudele* [=generațiile] *pămîntului și vor vedea fiul omenesc vîi[n]d în nuorii* [=norii] *ceriului cu silă* [=putere] *și cu slavă multă și va tremeate îngerii lui cu buciune în glasurile mari, și se vor aduna aleșii lui de patru vînture, den capetele ceriului pînă la sfîrșitul lor. De smochin învățați-vă pildă, cînd amu steblele* [=ramurile] *ei vor fi tinereale și frunza înfrunzeaște, să știți că aproape iaste de secerat. Așa și voi cînd veți vedea acealea toate, să știți că aproape iaste lîngă uși”*.

Cînd nu este influențată de originalul slav, sintaxa lui Coresi este mai liberă. Iată un pasaj din prefața la *Cazania a II-a* (1581):

„Și cu voia tuturor acestora, și cu voia mitropolitului, marelui Serafim, noi o deadem [=dădurăm] *lu Coresi, diaconul, ce era meșter învățat într-acest lucru, de o scoase den cartea sîrbească* [=slavonească] *pre limba rumînească, împreună cu preoții de la beseareca Șcheailor, de lîngă cetatea Brașovului. Derept aceaia și noi, greșiții și nedostoinicii și ticăloșii carii ne-am trudit aicea, noi ne rugăm să ne milcuim* [=rugăm cu umilință] *fiecărora care-i veți ceti acicea sau veți propovedui altora, sau veți scrie dentru ea ceva, și unde să* [=dacă] *veți afla ceva neisprăvit bine sau greșit, iară voi să dereptați, să nu blăstemați. Că ne-am nevoit ș-am trudit, iară mintea noastră și firea doară nu se-au de toate domerit. C-am avut și noi minte nedestulă și întunecată cum doară și pre voi puteți socoti, derept ce că și voi înșivă sînteți oameni cu inimă de țărîină, ca și noi, și cu fire nepreceptoare de toate”*.

Relevăm în acest pasaj stilul cărților religioase, cu manifestări de umilință, de micșorare a personalității și întrebuițarea unor expresii consacrate: *greșiții și nedostoinicii și ticăloșii, ceva neisprăvit bine sau greșit; mintea noastră și firea doară nu se-au de toate domerit; am avut... minte nedestulă și întunecată; sînteți oameni cu inimă de țărîină* etc. Fraze stereotipe, dar de alt tip, luate din formulare, găsim în scrisorile particulare. De exemplu: *și avem nedejde pre domnia voastră să*

dați noao a ști de toate; ce va hi pohta și treaba domnilor voastre la noi; nevoi vom să facem prentu voia domnilor voastre; și așijdere ne rugăm domnilor voastre de rîndul lui Tănase etc.

Limba literară din secolul al XVI-lea are un aspect diferit. În textele traduse, limba este greoaie, uneori de neînțeles. Dar chiar în secolul al XVI-lea am constatat progrese, realizate, mai ales, în tipăriturile lui Coresi. Textele netraduse au o limbă mai apropiată de cea contemporană. Prin urmare, atunci când limba literară se apropie de cea populară, ea face progrese. Îmbunătățirea limbii literare se realizează anume pornind de la această bază firească. Limba literaturii artistice și stilul individual al fiecărui scriitor pornesc anume de aici. În evoluția sa, limba literară va elimina din uz formulele complicate, cuvintele regionale și se va perfecționa neîncetat. Acest proces poate fi urmărit în tot cursul evoluției limbii române literare pînă la etapa contemporană.

Dezvoltarea limbii române literare în secolele XVII-XVIII

Condițiile de dezvoltare a societății românești în diferite provincii în secolul al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea sînt asemănătoare. Țările românești se află în plin feudalism.

Pe plan intern, puterea domnitorului scade, pe cînd marea boierime dobîndește o însemnătate din ce în ce mai mare în viața politică, economică și culturală a țării. Atît în Țara Românească, cît și în Moldova, marile familii boierești realizează averi considerabile și se constituie în partide, care luptă, prin toate mijloacele, pentru obținerea puterii de stat.

Pe plan extern, crește amestecul turcilor în viața politică și economică a Țării Românești și a Moldovei. Secolul al XVII-lea marchează apogeul expansiunii turcești în Europa; o dată cu începutul secolului al XVIII-lea, puterea turcilor însă începe să scadă, deși în țările românești ea este încă destul de activă, pînă în secolul al XIX-lea. Influența turcească în viața societății românești lasă urme adînci în plan lingvistic.

În ceea ce privește relațiile culturale cu popoarele înconjurătoare, se accentuează orientarea culturii românești spre Rusia, Polonia și Peninsula Balcanică. În felul acesta, se exercită asupra dezvoltării limbii și culturii Românești influențele rusă și polonă, prin mijlocirea căreia pătrunde umanismul latin.

Cu Rusia, țările românești au raporturi strînse, domnitorii români caută în puterea vecină de la Răsărit un sprijin împotriva asupririi turcești. De asemenea, un mare ajutor ne-a parvenit din partea Rusiei la întemeierea tipografiilor.

Tinerii boieri moldoveni învață în coplegiile iezuite și umaniste din Polonia. Prin filiera polonă, se exercită asupra limbii române o puternică influență latină, mai ales, în domeniul lexicului și în cel al sintaxei.

Influența grecească e puternică în secolul al XVII-lea și ajunge la apogeu în cursul secolului următor. În această epocă, vin în țările românești, pe lângă călugării greci, vestiți profesori, ca Sevastos Kymenytes, Teodor din Trapezunt ș.a. Un mare centru de răspândire a culturii grecești și latine este școala patriarhiei din Constantinopol, unde își fac studiile, printre alții, N. Milescu și D. Cantemir. Un fapt important în dezvoltarea culturii din secolul al XVII-lea este întemeierea în țările românești a unor tipografii. Lucrul acesta a fost posibil datorită sprijinului acordat de mitropolitul Kievului, Petru Movilă, care a intrat în legătură cu Matei Basarab și cu Vasile Lupu. În 1635, se reînființează tipografia în Țara Românească, iar în 1641 se întemeiază prima tipografie în Moldova.

În această epocă se dezvoltă și învățământul. În Moldova, călugării iezuiți înființează primele școli cu limba de predare latină la Iași, Cotnari și Galați. În 1641, Vasile Lupu întemeiază colegiul Trei Ierarhi. În Țara Românească, din inițiativa lui Șerban Cantacuzino, ia ființă, în chiliile mănăstirii Sfântul Sava, Academia domnească. În toate aceste școli, limbile de predare erau latina, greaca sau slavona.

În general, viața culturală din țările românești se înviorează. Apar cărți în slavonă, greacă și română. Alături de textele religioase, apar cărți populare (*Floarea darurilor*, *Alexandria*), precum și texte juridice, mai ales, *Pravilele* lui Vasile Lupu și Matei Basarab.

În această epocă, încep să se manifeste preocupările teoretice ale cărturarilor români pentru unele probleme ale limbii române. Primele teoretizări s-au dezvoltat în strânsă legătură cu procesul introducerii limbii române în biserică și cu interesul cronicarilor pentru demonstrarea originii romane a poporului român și a originii latine a limbii noastre, cât și în legătură cu primele manifestări ale conștiinței unității poporului român.

Astfel, încă în secolul al XVI-lea, diaconul Coresi, exprimase, în prefața la *Întrebare creștinească* (1559), necesitatea introducerii limbii române în biserică. Chiar dacă, prin imperfecțiunile lor, primele traduceri de cărți religioase în limba română n-au reușit să introducă limba poporului în biserică, ele au constituit o dovadă pentru români că și limba lor poate fi limbă liturgică și i-au stimulat pe cărturarii din generațiile următoare să realizeze traduceri mai apropiate de limba vorbită a poporului. Împuținarea traducătorilor de limbă slavonă, declinul culturii slavone, dezvoltarea unei culturi în limba poporului, supremația politică și economică a boierimii pămîntene în Țara Românească și în Moldova, precum și alți factori, au determinat înlocuirea treptată a slavonei cu româna în administrația de stat, în biserică și în literatura scrisă. Cu toate că, oficial, limba română se introduce în biserica ortodoxă în ultimele decenii ale secolului al XVII-lea, procesul nu poate fi considerat ca încheiat decât la începutul secolului al XIX-lea.

Traducerea cărților liturgice în limba română (din slavonă, greacă, maghiară) a pus în fața traducătorilor numeroase probleme ale limbii literare, ca de exemplu: problema regionalismelor, cea

a neologismelor, a normelor etc., pe care ei le-au rezolvat, adesea, cu o intuiție surprinzătoare. Pornind de la preocupări de felul acesta, unii cărturari au considerat că este util să-și exprime în scris părerile și să le popularizeze.

Cea de-a doua bază importantă pe care se întemeiază acum unele considerații cu privire la limba română literară o constituie problemele originii poporului român și a limbii române și problema unității poporului român, așa cum sînt ele dezbătute mai ales de cronicari.

Grigore Ureche, care își făcuse studiile la un colegiu umanist din Polonia, a rămas uluit de asemănarea dintre limba latină și cea română. În *Letopisețul Țării Moldovei*, cronicarul moldovean are un capitol *Pentru limba noastră moldovenească*, în care constată că în română, datorită contactului cu popoarele învecinate, au pătruns cuvinte din alte limbi („*așijderea și limba noastră din multe limbi iaste adunată și ne iaste amestecat graiul nostru cu al vecinilor de prin prejur*”). El afirmă apoi descendența romană a poporului român („*de la Rîm ne tragem*”) și face chiar unele apropieri etimologice între cuvinte românești și latine („*de la rîmleni, ce la zicem latini: pîine, ei zic panis; carne, ei zic caro; găină, ei zic gallina; muiarea, mulier; fâmeia, femina; părinte, pater; al nostru, noster și altele multe din limba latinească, că de-am socoti pre amăruntu, toate cuvintele le-am înțelege*”).

Originea comună și unitatea poporului român sînt afirmate mai categoric și în alte capitole ale cronicii. În *Predosloviea descălecării a Țării Moldovei*, vorbind despre munteni și moldoveni, Gr.Ureche afirmă că „s-au tras de la un izvor”, iar capitolul *Pentru Țara Ungurească de Jos și Ardealul de Sus* zice: „românii, cîți se află lăcuiitori la Țara Ungurească și la Ardeal, și la Maramureș, de la un loc sînt cu moldovenii și toți de la Rîm se trag”.

Conștiința unității poporului român este vie la aproape toți cărturarii epocii vechi. Sînt semnificative, în acest sens, chiar titlurile unor cărți. Cazania mitropolitului Varlaam poartă titlul *Carte românească de învățătură* (Iași, 1643), iar Pravila lui Vasile Lupu - *Carte românească de învățătură de la pravilele împărătești și de la alte giudețe* (Iași, 1646). Varlaam se adresează în cartea sa către „toată seminția românească”, formulare care va fi reluată de mitropolitul Dosoftei în prefața *Liturghiei* traduse din greacă și tipărite la Iași în 1679.

Miron Costin în *De neamul moldovenilor* – prima scriere românească consacrată exclusiv problemei originii românilor – subliniază, încă în prefața către cititor, unitatea și originea comună a poporului român: „Biruit-au gîndul să mă apuc de această trudă, să scot lumii la vedere felul neamului, din ce izvor și semințe sînt lăcuiitorii Țării noastre Moldovei și Țării Muntenesti și românii din țările unguerești, cum s-au pomenit mai sus, că toți un neam și odată descălecați sînt”. În altă parte a lucrării, autorul trimite la „capul [=capitolul] de [=despre] graiul acestor țări”, în care urma să arate că în românește „pînă astăzi sînt cuvintele unele latinești, iar altele italienești”. După,

cum se știe, această operă a rămas neterminată, cronicarul neapucând să scrie capitolul în care intenționa să argumenteze, cu ajutorul elementelor de limbă, originea romană a poporului român.

Chestiunea latinității limbii este însă dezbătută mai pe larg într-o altă lucrare a lui Miron Costin, redactată în limba polonă: *Chronika ziem moldawskich z muntanskich* [=Cronica țărilor Moldovei și Munteniei], păstrată într-un manuscris descoperit și publicat de Ion Bogdan în *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor, adunate și publicate cu traduceri și adnotațiuni*, București, 1895. După ce arată că „întreaga temelie a vorbirii și pînă astăzi se ține pe limba latină”, Miron Costin dă o listă de 87 de etimoane, între care, pe lîngă multe derivații juste (*oculus – ochiul; transmitto – trimit; occido – ucid; scribo – scriu*), întîlnim și unele aproximații etimologice greșite (*postulo – poftesc, precar – priesc*). De asemenea, în centrul atenției scriitorului a fost, în aceeași cronică, și problema originii comune a unității de neam și de limbă a poporului român. Asupra caracterului latin al limbii române insistă Miron Costin și într-o altă scriere a sa: *Istoria în versuri polone despre Moldova și Țara Românească*.

În *Istoria Țării Rumînești întru care să cuprinde numele ei cel dintîi și cine au fost lăcuiitorii ei atunci*, stolnicul Constantin Cantacuzino exprimă ideea **unității românilor din diferite provincii** („rumîinii den Ardeal, moldovenii și ceștia de țara aceasta, tot un neam, tot o limbă fiind, încă între dînșii mult să osăbesc...”, **originea romanică a poporului român** („toți aceștia dintr-o fîntînă au izvorît și cură”). Deosebirile de grai dintre diversele grupuri de români se explică, după Constantin Cantacuzino, prin „amestecătura” populației romanice cu populațiile vecine, ceea ce a contribuit la „amestecarea” cu alte limbi. Demnă de relevat este și ideea cronicarului muntean despre caracterul dinamic al faptelor linguale, despre limbă ca fenomen social în continuă schimbare: „...nici un rod osăbit de oameni în veci poate rămînea în lume, nici feliurile limbilor în mii de ani tot acelea neschimbate și nemutate pot sta. Că nimic supt soare iaste stătătoriu, ci toate, cîte sînt, în curgere și în mutări sînt zidite”.

Ideea originii comune și a unității poporului român apare în mod explicit și în *Hronicul vechimii a româno-moldo-vlahilor* al lui Dimitrie Cantemir, operă în care istoricul de rară erudiție urmărea trecutul întregului popor român.

În lucrarea cu caracter monografic *Descriptio Moldaviae*, D. Cantemir consacră un capitol limbii române vorbite în Moldova (*Despre limba moldovenilor*). După ce discută păreri referitoare la originea limbii române și menționează unele împrumuturi din limbile popoarelor învecinate, autorul se oprește asupra elementelor autohtone, fără a reuși însă să dea exemple adecvate (se amintesc, între elementele autohtone, cuvinte ca: *stejar, pădure, heleșteu*). După cum se știe însă, numai cuvîntul *stejar* este de origine geto-dacică, pe cînd *pădure* e de origine latină (< *paludem*), iar *heleșteu* e de origine maghiară, de rînd cu *hîrdău, dudău, hadarag* etc.

Sînt interesante părerile sale în legătură cu palatalizarea labialelor, fenomen pe care-l considera specific vorbirii femeilor moldovence („și femeile moldovence au o pronunțare deosebită de a bărbaților, căci schimbă silabele *bi* și *vi* în *ghi*, ca *bine* (< bene) – *ghine*, *vie* (< vinea) – *ghie*; *pi* în *chi*: *pizmă* „invidia” – *chizmă*, *piatră* (< petra) – *chiatră*, *m* inițial în *ng*, de unii greu de pronunțat, ca *mie* (< mihi) - *nghie* etc. Dacă vreun bărbat s-a deprins odată cu acea pronunțare, greu de tot se poate dezbăra de ea și, ca șoarecele, se trădează totdeauna cu gura lui că a stat prea mult la sînul maică-sa; și de aceea chiar astfel de oameni se zic, de obicei în rîs, **fecior de babă** (< filii vetulae))”).

De asemenea, domnitorul moldovean avea vie conștiința deosebirilor dialectale dintre graiul moldovenesc și cel muntenesc. („Locuitorii din Muntenia și Transilvania au aceeași limbă ca și moldovenii; totuși pronunțarea lor este mai aspră, ca *giur*, munteanul zice *jur*, cu *z* polonez sau *j* francez; *Dumnedzeu* (> deus), muntenii – *Dumnezeu*; *acmu* (< nunc), muntenii - *acuma*; *acela* (< hic), muntenii – *ahăla*. Au chiar un număr de cuvinte necunoscute moldovenilor, pe care toate, cînd scriu, le omit”).

În același capitol, D. Cantemir, vorbind de graiurile subdialectului moldovenesc, atinge și problema marilor centre culturale în evoluția limbii comune în general și a limbii literare în special, fără să adîncească însă aspectele acestui proces complex: „Limba cea mai curată este în mijlocul Moldovei, împrejurul Iașilor, fiindcă, în prezența continuă a curții domnului, locuitorii aceluia ținut ajung, de obicei, mai culți”.

Descendența romană a poporului român este menționată și de alți cărturari români din epoca veche (Chesarie, episcopul Rîmnicului, în prefața *Mineului* de ianuarie, tipărit la Rîmnic în 1779).

Acestea sînt coordonatele principale pe care se dezvoltă concepția unor cărturari ai epocii vechi cu privire la problemele limbii literare. Ideile lor, în măsura în care au fost exprimate, se referă la vocabular (îmbogățirea cu neologisme, tratarea regionalismelor, alegerea cuvintelor, accesibilitatea vocabularului etc.), la fonetică și morfologie (opozitii dialectale), la necesitatea unificării limbii literare, la diferența dintre limba vorbită și cea scrisă, la rolul culturii în dezvoltarea limbii literare.

Primul cărturar român care acordă o atenție specială problemelor limbii literare este Simion Ștefan. În *Predoslovia către cetitori a Noului testament*, tipărit la Bălgrad (Alba-Iulia), în 1648, Simion Ștefan ia în discuție cîteva dintre chestiunile fundamentale ale exprimării literare. Conștient de unitatea românilor din Transilvania, Țara Românească și Moldova, precum și de deosebirile regionale existente („Rumîinii nu grăiescu în toate țările într-un chip”), Simion Ștefan exprimă în mod categoric necesitatea creării unei limbi literare unice. În vederea realizării acestei sarcini, el preconizează drept criteriu de selecționare a materialului lexical valoarea circulatorie a cuvintelor

(„cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sînt buni în toate țările; așa și cuvintele, acelea sînt bune carele le înțeleg toți”).

Merită să fie reținută mărturisirea lui Simion Ștefan în ceea ce privește strădania depusă în vederea elaborării unui text care să fie accesibil unei mase cît mai largi de cititori („Noi drept aceea ne-am silit, den cît am putut, să izvodim așa cum să înțeleagă toți(i), iară să [=dacă] nu vor înțeleage toți(i), nu-i de vina noastră, ce-i de vina celuia ce-au răsfiat rumîinii printr-alte țări, de s-au mestecat cuvintele cu alte limbi, de nu grăiescu toți(i) într-un chip”).

În efectuarea traducerii sale, Simion Ștefan s-a lovit de lipsa în limba română a termenilor necesari redării anumitor noțiuni. Problema este rezolvată pe calea introducerii cuvîntului nou, a împrumutării lui odată cu noțiunea corespunzătoare din limba din care s-a efectuat traducerea („De aceasta încă vom să știți, că vedem că unele cuvinte unii le-au izvodit într-un chip, alții – într-alt chip. Iară noi le-am lăsat cum au fost în izvodul grecescu, văzînd că alte limbi încă le țin așa, cumu-i *synagoga* și *poblican*, și *gangrena*, și pietri scumpe, carele nu să știu rumâneaste ce sînt; nume de oameni și de leamne, și de veșminte, și alte multe carele nu să știu rumâneaste ce sînt, noi încă le-am lăsat greceaste, pentru că alte limbi încă le-au lăsat așa”).

În legătură cu opera destul de anevoioasă de traducere a cărților religioase în limba română, traducătorii nu o dată își exprimă părerile despre posibilitățile expresive ale limbii române în comparație cu cele ale altor limbi. Astfel, mitropolitul Teodosie al Țării Românești arată, în prefața Liturghiei traduse din greacă și tipărită la București în 1680, că nu a îndrăznit să transpună toată slujba liturghiei în limba română și pentru motivul că limba noastră este „scurtă”, adică nu are echivalente pentru absolut toți termenii originalului („Iară *Liturghia* toată a o prepune pre limba noastră și a o muta nice am vrut, nice am cutezat; drept mărturisesc, pentru multe alte pricini ce m-au impus, săvâi că și pentru scurta limba noastră ce iaste; o am făcut și pentru lipsa dascălilor – cum am zis – ce nu sînt întru ticălos norodul nostru și pentru neobiciaiul besericii noastre, ce pînă astăzi n-au ținut”).

Cărturarul Radu Greceanu, care a colaborat la definitivarea traducerii Bibliei (București, 1688), constată și el „strîmtarea limbii românești”, contribuind însă efectiv, alături de alții, la îmbogățirea ei cu neologisme, mai ales, din greacă („Și măcară că la unele cuvinte să fie fost cu nevoie tălmăcitorilor latinilor și slovenilor, precum aceia, așa și ai noștri le-au lăsat precum să citesc la cea elinească”).

O atitudine asemănătoare în anumite privințe cu ce exprimată de Simion Ștefan manifestă Radu Greceanu și atunci cînd traduce Mineele tipărite de episcopul Mitrofan la Buzău, în 1698. Semnalînd insuficiența lexicului românesc în comparație cu acela al limbii grecești („că sînt cuvinte elinești și vorbe dupre locuri, care unele nici la lexicoane nu să află; altele, de să și află și să înțeleg,

iară pentru îngustarea limbii românești, nu pot veni la tălmăcit”), Radu Greceanu arată că s-a străduit să dea o traducere cât mai pe înțelesul cititorilor („Iară eu am iscodit și în tot chipul m-am nevoit a nu lăsa nici un cuvânt ca să nu dea întru înțelegerea limbii noastre cei rumânești”).

Diferită de poziția avansată adoptată de Simion Ștefan și Radu Greceanu apare atitudinea exprimată de popa Ioan Zoba din Vinț în *Cuvîntul cătră cetitori al Sicriului de aur*, tipărit la Sas-Sebeș, în 1683. Ioan Zoba își dă seama că în vorbirea românilor din diverse regiuni există unele nepotriviri. Totuși, spre deosebire de cărturarii amintiți mai sus, el îi avertizează pe cititori că vor întâlni în textul traducerii o serie de termeni regionali, cum „iaste: *în alean – împotrivă, hasna – folosul, alduiala – binecuvîntarea și altele*”, pe care le-a folosit, dat fiind că acești termeni apar în graiul din regiunea respectivă („le-am lăsat așa după obiciaul cum grăiesc pre aciaste locuri”).

După cum am văzut, fără a fi folosit un termen propriu pentru a denumi limba literară și fără a fi consacrat lucrări speciale dezbaterii problemelor limbii literare, cărturarii români din epoca veche aveau totuși o noțiune mai mult sau mai puțin vagă referitoare la aspectul cel mai îngrijit al limbii comune a poporului. Pentru marea majoritate, forma scrisă a acestei limbi, așa cum apare ea în cărți, este cea mai aleasă.

Preocupările referitoare la anumite aspecte ale limbii literare apar la noi în activitatea de traducere a cărților religioase și în strînsă legătură cu deșteptarea interesului pentru originea limbii și a poporului român și cu formarea conștiinței unității de limbă și de neam a poporului român. Aceste preocupări constituie niște dovezi incontestabile că atenția multor cărturari s-a îndreptat tocmai spre cultivarea aspectului celui mai îngrijit al limbii comune, pe care astăzi îl numim limbă literară.

În epoca veche, caracteristica principală a procesului de evoluție a limbii române literare este tendința de impunere treptată a unei norme supradialectale, atât în plan vertical, în stilurile limbii, cât și pe plan geografic, adică în toate provinciile locuite de români. Cu toate că au lipsit factorii diriguitori și coordonatori ai acestui proces, cum există în epoca modernă, e vădită preocuparea cărturarilor epocii de a se exprima într-o limbă din ce în ce mai îngrijită, mai accesibilă și mai nuanțată, de a renunța la particularitățile dialectale, de a folosi un vocabular „actual”, deci îmbogățit și înnoit sau de a pune în circulație cuvinte noi.

Să vedem care este structura limbii literare a epocii vechi. Cît privește aspectul **fonetic** al acesteia, vom observa că se mențin cu valoare de normă următoarele particularități:

- păstrarea vocalei **ă**: *a lăcui, a rădica, a răsipi*;
- conservarea lui **e** în: *den, nește, a nemeri*;

- grafiile cu **ia** netrecut la **ie** continuă să fie majoritare: *iaste, grăiaște, priiaten*, ceea ce confirmă presupunerea că forma grafică **o** avea suport și la rostire, nu numai la scris;

- este frecventă, mai ales, în cronicile muntene, trecerea lui **î** la **i** în cuvinte ca: *atita, ride, sint, singe, tinăr etc.*;

- cu toate acestea, se menține și **î**, mai ales, în cuvintele care astăzi se ortografiază cu **u**: *împle, îmblă, îmflă*.

Alături de fonetismele arhaice, apa și forme noi, preluate mai târziu de limba literară modernă. Printre acestea menționăm: **ă>i** prin asimilare în *a ridica, a risipi*; **e>i** în *citi, din, dintre, niște, a nimeri*; **î>u** sub influența lui **m**: *a umbla, a umfla, a umple*; **ia > ie**: *boier, grăiește, înnoiește, prieten*.

Toate variantele literare nordice (moldoveană, bănățeană, transilvăneană) păstrează africaterile **dz** și **gi** în cuvintele moștenite din latină (*dzi, gioc*); apare **r** muiat în sufixele **-ar** și **-tor** (*morariu, purtătoriu*).

Se constată o tendință de individualizare a principalelor variante de tip nordic. Cele mai importante trăsături ale acestora sînt:

- diftongul **ea > e**: *avea, băte*;
- **ia > ie**, mai ales, în poziție finală: *abie, întîrziat, spăriet, tăiet*;
- închiderea lui **e** neaccentuat: *aproapi, careli, să vinim, piste*;
- **e** și **ea** sînt înlocuiți cu **ă**, respectiv, a după labiale, dar numai atunci cînd în silaba următoare nu se află un sunet palatal sau muiat: *bat (beat), să margă, să răpadă, vorovăscu*;
- palatalizarea labiodentalei **f** în stadiul **h**: *hire, hiare*.

Pierzîndu-și cea mai caracteristică trăsătură fonetică, rotacismul, varianta literară din Transilvania de nord se apropie de cea moldovenească și de cea transilvăneană de sud-vest.

Structura fonetică a variantei literare muntene suferă puține schimbări față de epoca anterioară. Se mențin ca norme fundamentale **z** și **j** în elementele latine (*zic, joc*); diftongul **îi** în *mîine, pîine, cîine*; se păstrează vocalele anterioare după labiale (*iubesc*); diftongul **ea** devine **a** după **ș, j, r** (*șarpe, grijaște, uraște*).

La sfîrșitul secolului al XVII-lea, o dată cu deplasarea activității tipografice din Oltenia spre centrul Munteniei, în varianta literară munteană își fac loc cîteva inovații determinate de contactul limbii scrise cu graiurile din această zonă. Aceste inovații sînt:

- sincoparea lui **i** în *drept, dreptate*;
- trecerea lui **î** la **u** în *a umbla, a umfla, a umplea*;

Structura morfologică păstrează și în această perioadă numeroase forme vechi și populare, comune tuturor variantelor literare. Pe lîngă aceste, apar și inovații, majoritatea de proveniență

dialectală, dintre care unele s-au impus mai târziu ca norme unice ale exprimării culte românești. Dintre fenomenele morfologice care au încă o frecvență în textele din toate provinciile românești se numără:

- pluralul în **e** la unele substantive feminine și neutre: *amăgele, cheltuiiele, izbînde, talpe*;
- genitiv-dativul în **iei** (*noptiei*) apare mai rar, în schimb, sînt mai frecvente formele de genitiv analitic construite cu prepozițiile **a, de, la, de la**: *în mijloc de besearecă, din pîntecele de la maică-sa, atunce a spus a tot norodul*, precum și dativul cu **la**: *au dzis la șoltuzul*;
- vocativul masculin în **e**, moștenit din latină: *oame, pămînte*;
- numele proprii apar articulate: *Radul vodă Negru, Brîncoveanului, feciorul Mihniei -vodă, greșeala Radului -vodă*;
- pronumele relativ *care* este articulat: *careea, carele, carii*;
- encliza particulei **și** la pronumele relative: *cineși, careși*, la cele nehotărîte: *cevași, carevași* și la cele demonstrative: *acestași*;
- întrebuintarea auxiliarului **au** la perfectul compus la pers. III sg. și plural (*el, ei*) *au fost*;
- cu excepția variantei bănățene, în toate celelalte se generalizează formele iotacizate ale verbelor: (*eu*) *auz, văz, poci, spui, sai etc.*;
- mai mult ca perfectul perifrastic (*au fost grăit*) și de viitor format din prezentul indicativ al verbului *a avea* + infinitivul verbului de conjugat (*n-are a se duce*);
- sînt răspîndite și formele de viitor construite cu *va* + conjunctivul prezent: *va să vie, va să-l spînzure*;
- condiționalul perfect construit cu auxiliarul *a vrea*: *n-ar vre scăpa* și formele de perfect simplu arhaic *dziș, spuș* sînt însă mai rare decît în perioada arhaică;
- formele *pre* și *supt* au încă o largă circulație, iar unele prepoziții sînt întrebuintate cu valori diferite de cele pe care le au în limba română contemporană.

Structura **sintactică** a textelor acestei perioade, deși mai păstrează unele trăsături arhaice de tipul dativului adnominal (*era nepot lui Traian*), acordul în caz al substantivelor în genitiv și dativ cu atributele și apozitiile (*starea cetății Cameniții*), acordul gramatical după înțeles (*căci neamul turcilor sînt mai întălept*), cumulul de conjuncții (*și încă căci că și de multe ori voievozii*), folosirea unei singure negații în loc de două (*nici știu, nici pot face*), a suferit modificări fundamentale.

Textele epocii mai păstrează unele particularități arhaice de tipul dislocărilor sintactice dezordonate (*și ne de greșeale curățeste*). Complementul direct nu este reluat de pronume atone (*pre dînsul (îl) împodobește*). Diverse tipuri de propoziții sînt introduse prin conjuncții și locuțiuni conjuncționale specifice limbii vechi. Bunăoară, **cum că** introduce completiva directă (*măcar că știm cum că adormirea iaste moarte trecătoare*); circumstanțiala cauzală se introduce prin **pentru**

căci (dară păcatul încă nu l-au isprăvit cu lucrul, sau *pentru căci* n-au avut putere să facă aceia ce pohtea), iar circumstanțialele finale au ca element introductiv conjuncția *de* (ascultați *de* vedeți ce zice fericitul Pavel).

Cu toate acestea, sintaxa cărților bisericești cunoaște prin pana lui Varlaam și Dosoftei, dar mai ales, prin Antim Ivireanul și episcopul de la Râmnic Chesarie, o metamorfoză remarcabilă. Urmînd modelul vorbirii populare, traducătorii cărților bisericești au putut evita, în bună măsură, construcțiile sintactice greoaie și neconforme cu structura limbii române, pe care le întâlneam atît de frecvent în limba cărților traduse din secolul al XVI-lea.

În structura sintactică a textelor laice, distingem două maniere diferite de exprimare. În timp ce cronicarii savanți (M. Costin, C. Cantacuzino, D. Cantemir) s-au străduit să dea sintaxei românești o înfățișare particulară, sintaxa lor dobîndind astfel un caracter elaborat, livresc, structura sintactică a limbii celorlalți cărturari români, nu mai puțin erudiți, se identifică, în bună măsură, cu sintaxa vorbirii populare. Principala trăsătură a sintaxei cronicarilor savanți este preferința pentru o topică aparte, adesea incompatibilă cu ordinea cuvintelor în româna populară. Frazele ample, cu o structură complexă, întrerupte adesea de maxime și sentințe livrești ori de proverbe și zicători, constituie o trăsătură specifică, în primul rînd, a sintaxei lui D. Cantemir și atestă influența literaturii bizantine, ce se caracterizează printr-un stil retoric bombastic, înzorzonat, prin perioade lungi și întortocheate.

În scrierile cronicarilor mai puțin erudiți, întîlnim aproape toate elementele proprii sintaxei populare. Ei preferă frazele scurte, alcătuite din propoziții principale, legate între ele mai ales, cu ajutorul conjuncțiilor coordonatoare *și*, *ce* (*ci*), *iar*: "*a doua dzi s-au tocmit și boierii cu Dumitrașco-vodă și mitropolitul, și i-au făcut toți scrisori la mîină, și au iscălit toți, și împăratul*" (Gr.Ureche).

Tot o particularitate a exprimării populare este și reluarea printr-o formă conjunctă a pronumelui personal: „*Și după ce l-au slobozitu-l turcii să margă la casa-ș și apropiindu-se de casa-ș, numai ce au vădzut că-i arde și casa-ș*” (Gr. Ureche).

În același sens, trebuie remarcată și topica unor părți de propoziție care în construcțiile sintactice actuale ocupă alt loc. De pildă, complementul direct exprimat prin forma neaccentuată a pronumelui personal de pers. III-a sg. apare și înaintea predicatului: „*Și o au trimis la împărăție de o au vădzut*” (Gr. Ureche). O situație similară întîlnim și în topica unor instrumente gramaticale cum sînt: adverbul *foarte*, morfem al superlativului absolut, și verbele auxiliare din componența unor moduri și timpuri compuse : „*...ce foarte un lucru puțin...*”, "*lăsa-o-a oastea turcească la Hotin*”.

Ca și celelalte compartimente ale limbii, **lexicul** literar din această epocă prezintă, de asemenea, un caracter compozit. Se mențin încă numeroase elemente lexicale vechi, cum sînt: *a cerși* „a cere”, *chiar* „clar”, *a custa* „a trăi”, *neștine* „cineva”, *lucoare* „lumină”, *a prepune* „a bănuși” – toate moștenite din latină, precum și altele, formate pe terenul limbii române sau împrumutate din alte limbi, pe care româna modernă nu le-a preluat. Cu toate acestea, lexicul a suferit cele mai importante inovații în acest răstimp. Necesitatea de a spori cît mai grabnic posibilitățile de exprimare îi determină pe marii cărturari – aproape fără excepție poligloți – să caute cu asiduitate în vorbirea populară și în limbile pe care le cunoșteau termenii de care aveau nevoie. Dar, adesea, n-au șovăit se creeze cuvinte noi, punînd la contribuție și mijloacele interne de îmbogățire a vocabularului. Sînt abandonate acum majoritatea slavonismelor puse în circulație în textele românești din secolul al XVI-lea, adoptîndu-se, în schimb, un mare număr de neologisme grecești, latinești și turcești. Elementele lexicale împrumutate din latină și greacă privesc mai ales viața spirituală, pe cînd cele turcești se referă la viața materială. Tot în această perioadă consemnăm strădania cărturarilor noștri de a crea o terminologie științifică românească. Pentru atingerea acestui scop, ei au apelat nu numai la împrumuturi lexicale din alte limbi, ci și la calcuri, la derivare cu sufixe și prefixe, la cuvinte compuse și chiar la termeni regionali.

Vocabularul cărților religioase din această perioadă este mai bogat și mai variat decît cel pe care l-am întîlnit în scrierile similare din secolul al XVI-lea. Explicația trebuie căutată în cultura traducătorilor (ne referim la Varlaam, Dosoftei, A. Ivireanul, S. Ștefan), dar și în progresul general al limbii române literare. În cărțile bisericești, se recurge la mijloace de exprimare proprii vorbirii populare, aceasta fiind soluția cea mai potrivită, de vreme ce cărțile religioase erau destinate unui public foarte larg, neomogen din punct de vedere social și cultural. Pe lîngă termenii populari, vocabularul scrierilor bisericești cuprinde și unele arhaisme ori împrumuturi mai vechi din slavonă, menținute pînă azi în terminologia religioasă a românilor. Dintre aceste elemente amintim cîteva termeni împrumutați din slavonă pe cale livrescă: *blagoveștenie*, *a blagoslovi*, *blagocin* etc. În textele bisericești mai întîlnim o serie de calcuri sau construcții calchiate după alte limbi, precum și unele locuțiuni specifice vechii române de tipul *peste fire* „extraordinar”, *a da mulțemită* „a mulțumi”, *voie vegheată* „protecție”, *puitoriu de lege* „legiuitor” etc.

Textele laice au un vocabular incomparabil mai bogat și mai variat decît cele bisericești. Scriitorii savanți, între care D. Cantemir s-a distins ca cel mai autorizat reformator al lexicului românesc literar, au pus în circulație un număr mare de neologisme și calcuri, pe care s-au străduit să le adapteze la structura fonetică și morfologică a limbii române. Ceilalți cărturari, fără să ignoreze împrumuturile externe, s-au mărginit la moștenirea pe care le-o puneau la îndemînă graiurile populare din provinciile în care trăiau. Cu toate că în lexicul variantelor literare românești

pătrund acum numeroase elemente regionale, puține dintre acestea au o circulație limitată. Printre ele menționăm: *arină*, *ciobotă*, *curechi*, *glod*, *harbuz*, *omăt*, *pîntece*, *a sudui*, *a șugui*, *șinterim*, *pită* ș.a.

Înlocuind slavona în funcțiile ei de limbă a culturii, româna literară trebuia să devină un mijloc de exprimare modern, capabil să pună la îndemîna vorbitorilor nu numai o structură fonetică și gramaticală unitară, ci și un fond lexical bogat, care să poată asigura exprimarea corectă a celor mai însemnate idei, sentimente și noțiuni. Desigur, realizarea acestui deziderat impunea înfrîngerea unor dificultăți deosebite. În primul rînd, trebuia acoperit golul ce se crease prin abandonarea slavonismelor lexicale, considerate la începutul secolului al XVIII-lea ca arhaice și nepotrivite pentru textele cu caracter laic. Se impunea crearea unei terminologii științifice românești, absolut necesară într-un moment cînd începuseră a se scrie și a se traduce, în limba noastră, lucrări de fizică, matematică, filozofie, logică, gramatică, medicină, agronomie etc. La rîndul lor, domniile fanariote au determinat unele modificări în structura administrativă a țărilor române, precum și în viața social-politică și culturală, în moda și obiceiurile de la curte, fapt care s-a reflectat și în lexicul limbii literare din această perioadă. În aceste condiții, era firesc să se încerce îmbogățirea vocabularului românesc atît prin mijloace interne (derivare, compunere, schimbarea clasei morfologice), cît și prin mijloace externe (împrumuturi din alte limbi). Într-o vreme cînd asupra vieții noastre social-politice și culturale se exercita o puternică influență orientală, era normal ca și vocabularul limbii literare din țările române să se îmbogățească, în primul rînd, cu neologisme de origine greacă și turcă. Paralel însă, prin strădania unor învățați (C. Cantacuzino, D. Cantemir), au pătruns în limba română și numeroase neologisme de origine latină și romanică.

Împrumuturile turcești privesc aproape exclusiv viața materială și cea socială. Cuvintele turcești care, în majoritate, s-au păstrat pînă astăzi, întrucît au pătruns și în graiurile populare, se referă la:

- locuință: *acaret*, *balama*, *ceardac*, *cearșaf*, *geam*;
- comerț: *chilipir*, *magazie*, *cîntar*, *raft*, *teanc*, *tejghea*, *mușteriu*;
- alimentație: *baclava*, *cafea*, *ciulama*, *ghiveci*, *halva*, *iaurt*, *pilaf*, *sarma*, *șerbet*, *cazan*, *tava* etc.
- meserii: *boiangiu*, *cazma*, *dulgher*, *dușumea*, *pingea* etc.
- floră: *arpagic*, *bostan*, *harbuz*, *dovleac*, *liliac*, *pătlăgea*;
- termeni abstracți: *belea*, *chef*, *hal*, *hatîr*, *marafet*, *moft*, *haz* etc.
- adverbe: *abitir*, *buluc*, *doldora*, *taman* etc.
- interjecții: *aman!*, *bre!*, *halal!*

În epoca fanariotă, limba română a împrumutat din turcă numeroși termeni oficiali, savanți sau istorici, care n-au pătruns în vorbirea populară și au fost abandonați încă la începutul secolului al XIX-lea. Printre aceștia se numără: *agă* „căpetenie militară”, *carvasara* „birou vamal”, *ciftiric* „moșie, arendă”, *elciu* „ambasador creștin pe lângă Poartă” etc.

Alți termeni de origine turcă și-au schimbat valoarea semantică, căpătând în limba literară actuală înțelesuri noi, de obicei, ironice sau depreciative: *beșleagă* (< tc. bešli-aga „căpitan de beșlii”) – rom. „bătrîn ramolit”, *pehlivan* (< tc. pehlivan „acrobat”) – rom. „șarlatan, escroc”, *tertip* (< tc. tertip „plan”) – rom. „șiretlic, truc”, *dandana* (< tc. tantana „alai militar”) – rom. „belea, întâmplare neplăcută”.

Odată cu neologismele turcești, au pătruns în limba română și câteva sufixe, care s-au încadrat în sistemul derivativ românesc, servind la crearea unor cuvinte noi de diferite origini. Astfel, cu ajutorul sufixului *-giu (-ciu)* s-au creat substantivele: *barcagiu*, *duelgiu*, *scandalagiu*, *barmengiu*, *pomanagiu* etc., cu sufixul *-lîc (-lîc)* s-au format câteva substantive cu sens ironic: *avocatlîc*, *crailîc*, *savanlîc*.

Turcismele au fost acceptate numai de munteni și moldoveni, dar nici ei n-au avut o atitudine identică față de ele, pentru că, uneori, în cele două provincii, au fost adoptate sinonime turcești diferite: *bostan* (Moldova) – *dovleac* (Muntenia), *haraba* (Moldova) – *chervan* (Muntenia).

În varianta literară din Transilvania, termenilor de origine turcă, adoptați în Principate, le corespund elemente lexicale maghiare sau germane: *catifea* / *barșon*, *cearșaf* / *lepedeu*, *dulap* / *almar*, *tutun* / *duhan*.

Din turca osmanlie români au împrumutat numai substantive, adjective, adverbe și interjecții. Nici un verb de origine turcă n-a pătruns în limba română, deoarece verbele turcești au terminația *-mak* sau *-mek*, care nu poate fi adaptată sistemului verbal românesc.

Influența turcească asupra limbii române a fost limitată în timp și spațiu și a atins numai anumite sfere ale vocabularului.

Influența neogreacă s-a exercitat, mai ales, în secolul al XVIII-lea, când a atins apogeul, în timpul domniei grecilor fanarioți. În această perioadă, mulți dintre învățații munteni și moldoveni s-au folosit de greacă pentru a-și redacta lucrările sau, cel puțin, pentru a completa golurile din vocabularul românesc. După cum am mai menționat, grecismele se referă la termenii din sfera spirituală. Iată o serie a cuvintelor grecești, dintre care multe au fost abandonate în secolul următor:

- științe și învățămînt: *agramat* „ignorant”, *vivlion* „carte”, *vivliotecă* „bibliotecă”, *a spudaxi* „a-si face studiile”;
- artă: *melos* „cîntec”, *musicos* „muzician”, *tragodie* „tragedie”;

- politică: *aftocrat* „autocrat”, *eterie* „revoluție”, *politie* „stat, oraș”;
- familie: *babac* „tată”, *țață* „mătușă”, *zulie* „gelozie”;
- administrație: *anaforă* „raport adresat Domnului”, *a chivernisi* „a governa, a administra”.

Influența greacă s-a exercitat, iarăși, asupra variantelor literare din Moldova și Muntenia, pentru că în Transilvania învățații români au apelat la o altă limbă de cultură, cea latină, pe baza căreia au încercat, și de multe ori au reușit, să lărgescă și să modernizeze vocabularul limbii române literare. O serie de elemente latine și neoromanice au fost introduse și de cărturarii epocii în discuție. În scrierile lor, găsim o serie de neologisme de tipul: *activitas*, *argument*, *armistiție*, *avocat*, *calendar*, *coronație*, *eclipsă*, *epidemie*, *experiența*, *metafizică*, *milă*, *milion*, *monetă*, *paradă*, *providenția*, *senat* etc.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, precum și în veacul următor, latina și limbile romanice, în primul rând franceza și italiana, au devenit izvorul cel mai însemnat de modernizare a lexicului românesc. Firește, un rol deosebit de important în această privință l-a avut Școala ardeleană și curentul latinist de mai târziu.

Problemele și evoluția limbi române în perioada anilor 1780 – 1840

Data care marchează punctul inițial al perioadei moderne a limbi literare române este anul 1780, când apare la Viena gramatica lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai *Elementa linguae dacoromanae sive valachicae*.

„O etapă de regenerare începe pentru întreaga noastră intelectualitate, scrie Ovid Densusianu, când învățații transilvăneni vin să propage prin scrierile lor convingerile pe care se întemeiază renașterea noastră de la începutul secolului trecut. Ceea ce dă caracter deosebit acestei epoci este faptul că toți care au scris în acest timp au urmărit aceleași idei și au dat un exemplu rar de solidaritate intelectuală”¹. Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, apar în țările române semne ale modernizării vieții social-politice și economice. Revoluția lui Tudor Vladimirescu (1821) marchează trecerea spre epoca modernă a istoriei poporului român. Se înmulțesc școlile cu predare în limba română, se editează manuale, se traduc lucrări din cele mai diverse ramuri ale științei, iar prin câțiva poeți și scriitori (Enăchiță Văcărescu, Iancu Văcărescu, Costache Conachi, Dinicu Golescu) începe a se încheia o literatură cultă în limba națională.

Remarcabilă prin consecințele ce le va avea și asupra dezvoltării limbii literare este tendința de laicizare a întregii culturi românești scrise. Între cei dintâi și, totodată, cei mai de seamă reprezentanți ai curentului novator ce caracterizează această epocă se numără toți acei cărturari

¹ Ov. Densusianu, *Literatura română modernă*, București, 1920, p.1.

români din Transilvania care, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, s-au străduit să asigure emanciparea culturală și socială a românilor transilvăneni. Alături de ilustrele nume ale corifeilor Școlii Ardelene, ca Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior și Ion Budai-Deleanu, se cuvine să amintim aici și câteva nume mai puțin cunoscute, dar foarte importante pentru istoria culturii românești, cum ar fi: P. Iorgovici, R. Tempea, C. Diaconovici-Loga, V. Colosi, I. Teodorovici, I. Corneli s.a.

Fiind posesori ai unor temeinice cunoștințe filologice, reprezentanții Școlii Ardelene și-au pus pentru prima dată în mod deliberat problema creării limbii literare. Ei și-au dat seama de faptul că modernizarea limbii române literare nu se poate face în afara contactului cu limba latină și cu limbile romanice „surori”. Pentru aceasta, trebuia să se înlocuiască, mai întâi, alfabetul chirilic, „haină împrumutată și rău adaptată limbii române”, cum zicea Al. Rosetti¹, mai ales că în vremea ceea se foloseau de alfabetul latin majoritatea popoarelor europene, chiar și cele care nu vorbeau limbi neolatine. Așadar, trebuiau elaborate principiile ortografice, menite să faciliteze introducerea alfabetului latin în scrisul românesc și, în același timp, să favorizeze unificarea limbii literare din punct de vedere fonetic. Este lesne de înțeles că nici o limbă literară nu se poate unifica din punct de vedere fonetic atîta vreme cît cei care o vorbesc și o scriu nu sînt constrînși să respecte norme ortografice și ortoepice precise. Dar unificarea limbii se realizează deplin abia atunci cînd vorbitorii respectă și un anumit număr de reguli morfologice și sintactice. Pentru stabilirea acestor reguli, trebuiau scrise gramatici. Or, una dintre preocupările de căpetenie ale reprezentanților Școlii ardelene a fost alcătuirea lucrărilor de acest fel.

Alături de gramatici, un rol fundamental în procesul de formare și de îmbogățire a limbilor literare îl au dicționarele. Ele pun la îndemîna tuturor un material lexical bogat, dau indicații cu privire la scrierea și pronunțarea cuvintelor înregistrate, dar mai ales, consemnează multiplele sensuri pe care le pot avea termenii respectivi, sinonimele acestora și cuvintele mai puțin uzuale. Școlii ardelene îi datorăm și elaborarea celor dintîi dicționare românești.

Una dintre problemele fundamentale ale oricărei limbi literare este îmbogățirea vocabularului cu termeni și sensuri noi. Introducerea și adaptarea neologismelor, mai ales în epoca de formare a limbii culte, este o muncă complexă și anevoioasă. Învățații Școlii ardelene au arătat și aici drumul pe care trebuia să-l străbată limba română. Totodată, ei s-au străduit să creeze o terminologie adecvată cerințelor momentului istoric respectiv.

În sfârșit, trebuie să arătăm că acești pionieri ai culturii românești au avut în vedere și aspectul estetic al limbii. Ei au văzut în limbă nu numai un instrument de cultură în general, ci și un mijloc al exprimării artistice. Începuturile unora dintre ei, în special ale lui I. Budai-Deleanu, de a

¹ Al. Rosetti, *Limba română în sec. XIII-XVI*, 1956, p.15.

crea și dezvoltă limbajul nostru poetic marchează debuturile încununare de succes ale limbii poetice românești.

Ațiunea conștientă întreprinsă de filologii Școlii ardelene pentru unificarea și prelucrarea limbii literare poate fi urmărită în cele mai multe dintre scrierile acestora. Astfel, Gh. Șincai, în prefața primei gramatici românești tipărite, arată că unicul scop al acestei lucrări este perfecționarea limbii materne: „M-am străduit cât am putut ca de la cuvintele și vorbele cele tocmai românești nicicum să nu mă abat și depărtez, ci să le aleg după cum pre unele locuri mai bine vorbesc românește decât pre altele, precum am și făcut, nu pentru altă ceva, fără numai ca prin normă, prin care trebuie să se îndrepte toți oamenii, să se îndrepte și să sporească și limba noastră, precum și a altor oameni.”

Samuil Micu constată, în prefața *Bibliei* tipărite la Blaj în 1795, că *Biblia de la București* (1688) a fost tipărită „cu foarte și încurcată așezare și întocmire a graiului românesc și mult osibit de vorba cea acum obicinuită și mai ales, de graiul și de stilul cel din cărțile bisericești”. Reiese de aici că S. Micu a sesizat evoluția limbii române în secolul scurs de la tipărirea *Bibliei de la București* și tocmai de aceea își propune să dea o nouă tălmăcire textului sacru, în care să fixeze noua fizionomie a limbii culte.

Petru Maior distinge și el varianta literară de cea populară a limbii, dar el se referea la limba latină, nu la cea română.

Cea mai prețioasă constatare teoretică privitoare la limba literară o face însă I. Budai-Deleanu în lucrarea sa *Dascălul pentru temeiurile gramaticii românești*. Aici filologul transilvănean dă cea dintâi definiție a limbii literare, afirmând că „...vorba sau limba muselor nu este altă fără limba întru care se învață științele. Această limbă se află la toate neamurile politice [=civilizate] la care folosesc învățăturile și este în sine tot aceeași limbă a norodului de obște, numai cât este mai curată de toate smintelile ce se află în limba lămurită și adusă la regulile gramaticesti, apoi și înmulțită cu cuvinte obicinuie de învățături, care nu se află în vorba de obște”.

Filologi autentici, buni cunoscători ai istoriei limbii române, reprezentanții Școlii ardelene și-au propus să elaboreze un sistem ortografic bazat pe principiul etimologic. În felul acesta, ei sperau să **apropie aproape pînă la identificare limba română scrisă de cea latină**. Prima încercare de a pune în practică acest punct de vedere o găsim în *Carte de rogaciuni pentru evlaviea homului creștin*, tipărită cu alfabet latin de Samuil Micu la Viena în 1779. La sfârșitul acestei cărți, autorul indică alfabetul utilizat (identic cu cel latin) și dă unele explicații ortografice.

Un sistem ortografic cu litere latine bazat tot pe criteriul etimologic, dar mai pe larg explicat și argumentat, îl găsim în prima gramatică amintită mai sus: *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Ortografia propusă de S. Micu și Gh. Șincai în această gramatică era menită să asigure

o „haină cât mai latinească” limbii române și cerea din partea celor ce s-au încumetat s-o utilizeze serioase cunoștințe de fonetică istorică. Fără îndoială, că un astfel de sistem de scriere era aproape impracticabil pentru cei care nu cunoșteau latina. Probabil că acest lucru a fost sesizat și de Gh. Șincai, de vreme ce în a doua ediție a gramaticii, pe care o tipărește la Buda în 1805, fără să indice și numele lui S. Micu, se simte obligat să facă unele concesii principiului fonetic. Astfel, pentru *î* se propun semnele *î, î, e* (*mîna, aVezemênt, rîu*). Pentru *ș* se recomandă semnul *ç*: *uVia* < lat. *ustia* > rom. *ușă*.

Ceilalți reprezentanți ai Școlii ardelenene au susținut, de asemenea, ideea înlocuirii alfabetului chirilic cu cel latin și propagat principiul etimologic în ortografie. Adoptarea scrierii etimologice ar mai fi avut o consecință: integrarea mai rapidă a culturii noastre în cea romanică. Totodată, deprinderea acestui principiu ortografic implică o bună cunoaștere a limbii latine și, desigur, a gramaticii istorice românești, ceea ce i-ar fi obligat pe intelectualii noștri să se orienteze mai grabnic spre cultura latino-romanică. Așa se face că aproape toți lingviștii transilvăneni au propus și au susținut în exclusivitate sistemele ortografice mai mult sau mai puțin etimologice. Petru Maior fost cel dintîi care s-a ocupat în mod special de ortografie și a tipărit chiar o lucrare în acest sens: *Ortographia romana sive latino-valachica cum clavi*, apărută la Buda, în 1819. Aici, cu toate că propune o ortografie etimologică, P. Maior admite și alte principii ortografice, adoptînd sistemul italian de scriere a consoanelor africte (principiul silabic): *ci, ci, gi, ge* și utilizînd prima dată semnele *ș* și *ț*, păstrate și în ortografia actuală.

Mai trebuie să menționăm că, deși au luptat consecvent pentru înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin, primii reprezentanți ai Școlii ardelenene și-au tipărit cele mai importante opere tot cu vechiul alfabet, pentru că voiau să se facă înțeleși de către toți românii și pentru că și-au dat seama că vremea reformelor ortografice totale nu sosise încă. Totuși, de la 1800 încolo, apar numeroase cărți cu alfabet latin, mai ales, în Transilvania, prin care ideea abandonării scrierii chirilice în favoarea celei latine a cîștigat un loc sigur și definitiv în conștiința intelectualilor români.

Nici pentru scrierea cu litere chirilice nu se elaborează, pînă la începutul secolului al XIX-lea, o ortografie științifică, bazată pe principiile morfologice și fonetice. Încercarea lui Ienăchiță Văcărescu de a simplifica alfabetul chirilic și de a stabili reguli ortografice a rămas fără ecou. În plus, la acea dată nici tradiția ortografică impusă prin scrierile românești din secolele anterioare nu corespundea realității fonetice. De aceea constatăm și un anumit haos chiar în scrierea tradițională cu litere chirilice.

Filologii transilvăneni ne-au lăsat și cîteva gramatici. Prima, cea amintită mai sus, deși e scrisă în limba latină (doar exemplele sînt românești) este deosebit de importantă pentru că e cea dintîi gramatică românească tipărită. Dar, așa cum afirmă acad. I. Iordan, „...pe lîngă faptul că este

prima gramatică tipărită a limbii noastre, ea are meritul de a fi servit multor străini, cunoscători ai limbii latine, să învețe românește și, mai ales, să-și dea seama de originea latină a limbii române. Printre aceștia, unul, și anume Fridrich Diez, întemeietorul filologiei romanice ca disciplină cu adevărat științifică, avea s-o consacre, peste ceva mai mult de jumătate de secol (1836), ca un idiom romanic egal îndreptățit în ochii specialiștilor cu franceza, spaniola, italiana etc”¹.

Gramatica lui S. Micu și Gh. Șincai are o importanță deosebită și pentru formarea terminologiei gramaticale românești. Utilizând terminologia și clasificările gramaticilor latinești, mai potrivite și mai conforme cu structura limbii române, cei doi autori au făcut un însemnat pas înainte față de predecesorii lor, care folosiseră o terminologie slavonă greoaie și o clasificare complicată. Lucrarea cuprinde 4 capitole: 1. *Ortografia*. 2. *Etimologia*. 3. *Sintaxa*. 4. *Formarea cuvintelor*, iar la sfârșit se dă un mic glosar român-latin.

În capitolul I sînt expuse principiile ortografiei etimologice latinizante.

În capitolul al II-lea *Etimologia (Morfologia)* se fac numeroase constatări juste, cum ar fi cea privitoare la declinarea cu articol, despre care se spune că numai articolul, devenit parte integrantă a cuvîntului, se declină. Se adoptă forma populară a indicativului prezent de la verbul *a fi*: *eu sent (sînt), noi sentem (sîntem)* etc., și nu forma latinizantă *sînt, suntem*. Vrînd să dovedească însă că structura gramaticală a limbii române se confundă cu cea a limbii latine, ei susțin că nu avem decît două genuri: feminin și masculin; nu țin seamă de reducerea cazurilor în limba română, încercînd să găsească forme și pentru Abl., cu toate că acesta dispăruse încă în latina preromanică. Disting, de asemenea, fără temei, forme de viitor pentru modurile imperativ, infinitiv și chiar pentru participiu.

La capitolul *Sintaxa*, foarte redus de altfel, ei identifică sintaxa verbului românesc cu cea a verbului latinesc, ceea ce este, de asemenea, o exagerare. Dar și aici se dau numeroase reguli judicioase, cum ar fi: formarea acuzativului cu prepoziția *pre*, regimul anumitor verbe, cînd și cum trebuie folosit articolul etc. Lăsînd la o parte greșelile inerente pentru vremea în care au fost elaborate regulile și lucrarea, trebuie să reținem că prima gramatică românească tipărită a adus o contribuție reală la fixarea celor dintîi norme ale limbii române literare moderne.

Exemplul lui S. Micu și Gh. Șincai a fost urmat, la scurtă vreme, de alți învățați români, care s-au străduit să elaboreze și să tipărească gramatici românești destinate mai ales școlărilor. Astfel, doctorul I. Molnar-Piuariu, pornind de la *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* a lui S. Micu și Gh. Șincai, alcătuieste o gramatică în limba germană *Deutsch walachische Sprache*, apărută la Viena în 1788.

¹LRC, 1956, p.751.

R. Tempea publică la Sibiu, în 1797, o *Gramatică românească*, în care sesizăm influența lui Ienăchiță Văcărescu *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor gramaticii rumânești*, apărută la Râmnic cu zece ani mai înainte, dar și influența lui S. Micu și Gh. Șincai. Lucrarea nu are o valoare deosebită, însă autorul ei se dovedește a fi unul dintre cei dintâi filologi români care au încercat să creeze o terminologie gramaticală românească, pornind, mai ales, de la cea latină.

În 1799, apare la Buda cartea bănățeanului P. Iorgovici *Observații de limba rumânească*, care nu este, de fapt, o gramatică, deși are caracter normativ, ci este prima lucrare importantă de lexicologie a limbii române. Unele dintre afirmațiile autorului privesc direct limba literară și surprind prin justetea lor. Autorul își dă seama că limba română „are lipsă de îndreptare și de înmulțire; aceasta se poate face de vom aduce-o la reguli fixe”. El constată diferența dintre vorbirea oamenilor instruiți și a celor neinstruiți și încuviințează crearea limbajului savant, însă precizează că învățatul care scrie pentru publicul larg „trebuie să întrebuițeze așa cuvintele cu care vorbind să-l înțeleagă aceia pentru care scrie” (p.76). cartea sa cuprinde și alte idei interesante privitoare la studiul limbii în general și a limbii române în special. El propune câteva soluții judicioase de îmbogățire a lexicului românesc prin mijloace interne, pe care le ilustrează cu numeroase exemple, care l-au entuziasmat pe I. H. Rădulescu, făcându-l să exclame în prefața gramaticii sale din 1828: „Vrednice de toată lauda sînt sfaturile pentru cum să îndrepteze limba rumânească ale lui P. Iorgovici, tipărite la Buda în veacul trecut”. În semn de omagiu, I. Heliade retipărește lucrarea lui P. Iorgovici în *Curierul de ambe sexe*, din 1838-1840.

Alt bănățean, C. Diaconovici-Loga, tipărește în 1822, tot la Buda, o *Gramatică românească pentru îndreptarea tinerilor*. După cum se vede din titlu, lucrarea era destinată mai ales școlărilor, pentru că autorul vedea în școală principala instituție prin intermediul căreia puteau fi răspândite și impuse normele rostirii și scrierii corecte. Cartea cuprinde 5 părți: 1. *Ortoepia sau grăirea dreaptă*; 2. *Ortografia sau scrierea dreaptă*; 3. *Etymologia sau deducerea cuvintelor*; 4. *Sintaxa (Alcătuirea cuvintelor)*; 5. *Prosodia sau măsura tonului*.

Regulile ortoepice și ortografice, precum și normele morfologice și sintactice propuse de C. Diaconovici-Loga, sînt, în general, judicioase și vădesc orientarea autorului mai ales spre formele ce s-au impus mai tîrziu ca norme ale limbii literare moderne. Astfel, în domeniul foneticii, el propune ca unică formă corectă cu *j* în locul lui *gi*, în cuvintele de tipul *joc*, *județ* etc., dar atrage atenția asupra faptului că înlocuirea africateri prepalatale cu fricativa corespunzătoare, conform pronunției din graiul crișean, este incorectă și trebuie evitată. Palatalizarea labialelor este ocolită cu grijă, iar în locul africateri dentale sonore *dz*, obișnuită în limba veche și în unele subdialecte dacoromâne, este preferată fricativa sonoră *z*. Velarizarea vocalelor anterioare *e* și *i* după consoanele dure (*ș*, *j*, *s*, *z*, *ț*, *r*) este, de asemenea, respinsă, ba chiar, datorită unei tendințe

latinizante, *ă* și *î* sînt uneori înlocuiți cu *i* și *e*, acolo unde limba literară îi păstrează: *învevetură*, *chepetenie* etc. Totuși C. Diaconovici-Loga a fost un latinist moderat, de aceea el n-a încercat să elimine din rostirea literară sunetele *ă* și *î*, cu toate că în gramatica sa nu pierde prilejul de a spune despre ele că „au un ton timp și nefiresc”. În cuvîntul *român* și derivatele sale *î* este înlocuit peste tot cu *a*. În general însă, modificările fonetice în spirit latinist propuse de C. Diaconovici-Loga sînt rare și nesupărătoare.

Fonetismele regionale de tip bănățean sînt acceptate ca norme de rostire literară numai atunci cînd lasă impresia că se apropie de norma existentă în latină, cum ar fi, de pildă, *tinăr*, *spuni* [=spui], *petroni* [=pietroi] etc.

El mai propune și numeroase reguli morfologice, menite să asigure o mai înaltă claritate și precizie structurii gramaticale românești. Astfel, el adoptă formele diferențiale ale articolului genitival *al*, *a*, *ai*, *ale*, indică formele cazuale exacte atît pentru articolul hotărît, cît și pentru acuzativul cu *pre* (*pre pîne*, *pre răul*, *pre mine* etc.), iar pentru pronumele demonstrativ sînt recomandate mai ales formele *aceasta*, *acest*, *acel*, cu toate că sînt înregistrate și formele regionale *cest*, *est*, *ăst*. El încearcă să impună forma cu *u* la pers. a III-a pl. a imperfectului indicativ, dar numai pentru verbele auxiliare (*el era* – *ei erau*, *el voia* – *ei voiau*), pentru că la verbele regulate păstrează forma nediferențiată (*el lăuda* – *ei lăuda*). De asemenea, el recomandă ca fiind mai corecte formele neiotacizate ale verbelor *a auzi*, *a vedea* etc., care s-au impus în limba literară din Principate abia la sfîrșitul secolului trecut. Prepozițiile *de*, *din*, *după* apar ca în limba actuală, iar referitor la prepoziția *pe* constatăm că, atunci cînd intră în componența adverbelor, e notată ca în exprimarea literară de azi: *pe aici*, *pe acolo*, *pe de alături* etc.

Și în domeniul morfologiei, formele latinizate sînt sporadice și nu apar aproape niciodată singure, ci sînt însoțite de formele populare sau de cele care s-au impus mai tîrziu în limba literară. Astfel, C. Diaconovici-Loga încearcă să stabilească forme de ablativ pentru substantive, adjective, pronume și articol, nu sesizează existența genului neutru, propune formele *leau*, *leai* *lea* pentru *iau*, *iei*, *ia*, pe care însă nu uită să le pună alături, îl recomandă pe *formos* în locul lui *frumos* și distinge, după un model latin, grupul verbelor deponente.

Faptele de limbă populară apar mai frecvent în gramatica lui C. Diaconovici-Loga, dar aceste se află înșirate mai totdeauna după cele care au devenit literare. Cele mai multe particularități regionale pot fi întîlnite în flexiunea verbală. Bunăoară, formele de mai-mult-ca-perfect perifrastic de tipul *am fost auzit* „auzisem” stau alături de cele sintetice; verbul auxiliar *a fi* are forme variabile, după persoane, la perfectul conjunctivului (*să fiu cugetat*, *să fii cugetat*, *să fim*, *să fiți cugetați*), iar pentru condiționalul trecut se recomandă și o formă alcătuită din imperfectul verbului *a vrea* +

infinitivul verbului de conjugat (*eu vreau bate = aș fi bătut*), ca în limba veche: *și turcii atunci nu vre scăpa nici unul*.

După cum se poate vedea din cele expuse mai sus, C. Diaconovici-Loga a anticipat cu câțiva ani înainte multe dintre formele propuse de I. Heliade Rădulescu și rolul pe care l-a jucat gramatica sa în procesul complex de impunere a normelor limbii române literare moderne în Transilvania și Banat este asemănător cu cel care l-a avut gramatica lui Heliade—Rădulescu în Muntenia și Moldova. Tipărită în multe exemplare și într-o vreme când lucrările de acest fel, scrise în limba română, erau încă foarte rare, beneficiind și de autoritatea științifică a autorului ei, cartea lui C. Diaconovici-Loga a fost citită și învățată de numeroase generații de școlari nu numai în Transilvania și Banat, ci și peste munți, în Moldova și Bucovina. În felul acesta, s-a răspândit o concepție unitară despre normele ortoepice, ortografice și gramaticale românești, concepție care nu putea să rămână fără ecou la formarea și unificarea limbii române literare moderne.

O valoroasă gramatică românească a elaborat și I. Budai-Deleanu în jurul anului 1812, cu titlul *Temeiurile gramaticii românești*. În 1812, autorul terminase și versiunea latinească a acestei scrieri: *Fundamenta gramatices romanicae seu ita dictae valachicae*. Gramatica lui I. Budai-Deleanu este alcătuită după principiul progresiv al reprezentării cunoștințelor, de la simplu la complex, de aceea capitolele mari ale scrierii sale sînt: *fonetica, morfologia, sintaxa*. Terminologia gramaticală folosită de el este surprinzător de actuală: *numele, pronumele, verbul, partițipia, adverbia, prepoziția, conjuncția și interjecția; graduri de comparație: pozitiv, comparativ și superlativ* etc. Din nefericire, această operă a marelui cărturar transilvănean a rămas în manuscris.

Alături de gramatici, dicționarele sînt lucrări fundamentale și indispensabile pentru stabilirea și impunerea normelor limbii literare. Contribuția reprezentanților Școlii ardeleni a fost hotărîtoare în acest domeniu.

Pînă la apariția *Lexiconului de la Buda*, cărturarilor transilvăneni au elaborat, integral sau parțial, mai multe lucrări lexicografice, care au pregătit apariția acestei opere, tipărită abia la 1825. Astfel, în 1801, S. Micu terminase un *Dictionarum valachico-latinum*, pe care, în 1803, încearcă să-l transforme într-unul în 4 limbi. În 1805, lucrarea era terminată. Aceasta a fost prima formă a *Lexiconului budan*. După cum observă Mircea Seche, „dicționarul lui Klein (așa i se mai zicea lui S. Micu) este cea dintîi lucrare lexicografică de tip poliglot sau bilingv, în care se dau, alături de cuvintele-titlu românești mai rare și definiții explicative”¹.

¹ Vezi M. Seche. *Schiță de istorie a lexicografiei românești*, București, 1968, p.22.

Șt. Crișan Kőrösi elaborase pentru tipar, încă în 1802, un *Lexicon român-latin-maghiar*, iar P. Iorgovici a redactat un dicționar poliglot român-german-francez-latin, care însă nu s-a păstrat nici în manuscris.

Cel mai valoros dicționar din seria celor netipărite rămîne însă *Lexiconul românesc-nemțesc*, redactat de I. Budai-Deleanu de-a lungul a 35 de ani, egal ca număr de cuvinte cu *Lexiconul de la Buda* (cuprinde circa 10 000 de termeni). În 1818 era gata pentru tipar, dar, din motive necunoscute, nu a fost editat. Potrivit aprecierii lui M. Seche, în prefața acestei lucrări, găsim cea dintîi expunere de motive a unui lexicograf român asupra concepției sale. Pentru prima oară în istoria lingvisticii românești o lucrare lexicografică se bazează pe un material obținut prin despuierea textelor. Ne aflăm, de asemenea, în fața unui dicționar în care se înregistrează atît sensurile de bază, cît și sensurile secundare ale cuvintelor românești, ordinea sensurilor la cuvintele polisemantice fiind în general cea istorică, etimologică. *Lexiconul* lui I. Budai-Deleanu este cea dintîi lucrare lexicografică în care se dau sistematic indicații asupra accentului cuvîntului-titlu, asupra categoriei gramaticale a genului (la substantive) și a diatezei (la verbe), a răspîndirii geografice a cuvintelor și, în sfîrșit, asupra valorii lor stilistice.

În 1822, dr. I. Molnar-Piuariu tipărește la Sibiu un *Vocabularum nemțesc și românesc*.

În 1825 apare la Buda *Lexicon românescu-latinescu-ungurescu-nemțescu (quare de mai mulți autori, în cursul a trudeei și mai multor ani s-au lucratu sau Lexicon valachico-latino-hungarico-germanicum quod o pluribus autoribus decursum triginta et amplius annorum elaboratum est)*. Se poate afirma că, odată cu apariția lexiconului de la Buda, ne aflăm la începuturile lexicografiei românei moderne. La redactarea, revizuirea și desăvîrșirea acestei lucrări monumentale au colaborat cîtiva dintre cei mai de seamă reprezentanți ai Școlii ardeleni: S. Micu, P. Maior, V. Colosi, I. Corneli, I. Teodorovici, Al. Teodori. Importanța acestei lucrări pentru limba română literară constă, mai ales, în numărul mare de neologisme latinești și romanice pe care le înregistrează, multe dintre ele păstrîndu-se cu forma dată de autori pînă azi. Iată cîteva exemple: *bal, bancă, bibliotecariu, cadavru, chirurgu, chitară, companie, condiție, contagios, conversație, cortină, epilogu, examen, execuție, fabulă, familie, gazetă, generosu, magie, modă, plantă, poesie, proprietate, respirație* etc.

În afară de neologisme, între care se includ și numeroși termeni tehnici, dicționarul cuprinde un material lexical de factură populară sau regională, provenit mai cu seamă din graiurile transilvănene. Dornici să scoată în evidență și cu acest prilej originea latină a limbii noastre, autorii *Lexiconului...* încearcă să stabilească numeroase etimologii, dar multe dintre acestea sînt forțate ori hazardate.

În ce privește ortografia, *Lexiconul de la Buda* urmează destul de fidel sistemul de scriere propus de S. Micu, folosindu-se doar de câteva semne deosebite (ț, ș, á „ă”). El constituie un monument de seamă în dezvoltarea limbii și culturii românești. Prin această scriere se încununează strădaniile promotorilor Școlii ardelene în sensul celor mai mari tendințe ale dezvoltării limbii literare: îmbogățirea ei cu elemente noi și codificarea principalelor norme de vorbire corectă. Grație extensiunii materialului cuprins și întocmirii lui judicioase, *Lexiconul de la Buda* a însemnat o etapă importantă în evoluția limbii literare și o temelie trainică pentru dezvoltarea ei ulterioară.

Una din problemele cele mai complexe și, totodată, mai importante pe care le ridică procesul de dezvoltare și modernizare a oricărei limbi este crearea unui fond lexical capabil să asigure exprimarea tuturor noțiunilor și ideilor din orice domeniu al vieții materiale și spirituale a unui popor. Spre sfârșitul veacului al XVIII-lea, limba română se afla într-o stare nefavorabilă din acest punct de vedere. Termenii slavoni, turcești și grecești pătrunși în scrierile cărturarilor din secolele anterioare și în limba de la curtea domnitorului erau puțini și adesea rău adaptați sistemului morfologic și fonetic al limbii române.

Meritul de a fi îndreptat limba românească spre izvoarele ei firești latino-romanice revine, de asemenea, reprezentanților Școlii ardelene. Indicând drept principală sursă de îmbogățire cu neologisme a limbii române literare limba latină și limbile neoromanice, filologii transilvăneni săvârșeau un act revoluționar de importanță capitală pentru modernizarea limbii noastre culte. Latina și limbile romanice apusene au dat românei, începând cu preajma anului 1780, un număr important de termeni, dintre care cei mai mulți au fost adaptați și asimilați. Cărțile științifice de tot felul, elaborate sau traduse de ei, reclamau crearea unei terminologii științifice adecvate.

Spre deosebire de latiniștii altor secole, corifeii Școlii ardelene s-au ferit de exagerări, introducând în scrierile lor termeni absolut necesari limbii române. În procesul de îmbogățire a lexicului românesc cu neologisme, ei au acționat conștient și moderat. De aceea se pare edificatoare afirmația lui S. Micu: „Pentru aceea vorbim, ca alții să înțeleagă. Nu se cade să mestecăm cuvinte străine în limba românească, adică nemțești sau ungurești cu turcești sau slavonești sau dintr-alte limbi. Iară unde lipsește în limba noastră românească și nu avem cuvinte cu care să putem spune unele lucruri, mai ales pentru învățături și în științe, atunci cu socoteală și numai cât este lipsă putem să luăm ori din cea grecească, ca din cea mai învățată, ori din cea latinească, ca de la a noastră maică, pentru că limba noastră cea românească este născută din limba cea latinească.” [S. Micu. *Logica*, Buda, 1800, p. 57]

La rîndul său, P. Maior, constatînd lacunele din vocabularul științific românesc de la începutul veacului trecut, propune: „Unde întru științele cele înalte nu ne-ar ajunge unele cuvinte, precum grecilor le iaste slobod în lipsele sale a se împrumuta de la limba elinească, și sîrbilor și

rușilor de la limba slovenească cea din cărți, așa și noi toată cădița avem a ne ajuta cu limba latinească cea corectă, ba și cu surorile limbii noastre, cu cea italienească, cu cea frîncească și cu cea spaniolească”¹. Se desprind de aici două importante idei:

a) lexicul limbii literare trebuie întregit prin introducerea neologismelor de origine latină și romanică;

b) limba română literară trebuie ridicată la nivelul celorlalte limbi de cultură prin racordarea ei la necesitățile și exigențele științei moderne.

Contribuția lui Gh. Șincai la crearea terminologiei științifice românești este și ea remarcabilă, mai ales din punct de vedere practic lingvistul transilvănean a pus în circulație numeroși termeni, dintre care unii s-au păstrat și azi în anumite ramuri ale științei, cum sînt: astronomia, botanica, fizica, matematica, chimia, agronomia etc.

Latiniștii nu au respins în totalitate elementele străine pătrunse în țesătura limbii române, ci s-au pronunțat mai ales împotriva acelor termeni care, neintrînd în uzul general, au rămas adesea neadaptati la sistemul fonetic și morfologic al limbii noastre. De asemenea, ei nu au văzut în latină și în limbile romanice singura sursă de împrumut. Astfel, P. Iorgovici și-a dat seama că limba română poate fi îmbogățită și cu elemente lexicale create pe teren propriu, mai ales prin derivare de la rădăcini moștenite din latină. De cele mai multe ori însă derivatele propuse de el sînt neologisme împrumutate din latină sau din limbile romanice. Acest lucru se poate ușor constata citind, de pildă, termenii incluși de P. Iorgovici în familia substantivului *parte*: *particulare* „osebit”, *părțire* „împărțire”, *porție* „o parte măsurată”, *proporție* „între două părți asemănare”, *parțialitate* „ținerea cu o parte” *imparțialitate* „neținerea cu nici unul”.

Prin strădania oamenilor de cultură transilvăneni din această epocă, fondul istoric latin al limbii s-a îmbogățit cu un mare număr de neologisme romanice, răspîndite apoi și în scrierile autorilor munteni și moldoveni. În felul acesta, grecismele și turcismele pătrunse în limba literară au putut fi înlăturate în numai cîteva decenii.

Privită în ansamblu, contribuția Școlii ardeleni la întemeierea limbii române literare moderne este, fără îndoială, remarcabilă, poate nu atît prin rezultatele practice imediate, cît mai ales prin ideile judicioase privitoare la cultivarea și unificarea limbii române.

¹ P. Maior. *Istoria bisericeii românilor*, Buda, 1813, p. 183.

Contribuția cărturarilor din principate la cultivarea și modernizarea limbii române literare. Epoca Ion Heliade Rădulescu

Simplificarea alfabetului și fixarea normelor ortografice

Datorită tradiției, dar și datorită lipsei unor lucrări de gramatică românească, menite să stabilească, încă de la începuturile scrisului, normele ortografice și ortoepice, românii au menținut în alfabetul chirilic un mare număr de slove inutile. Abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, adică odată cu apariția celor dintâi gramatici, se încearcă fixarea unor norme de scriere corectă, avându-se în vedere, totodată, și unele probleme de ortoepie. Bucoavnele (cea mai veche datează din 1699), care slujeau la deprinderea scrisului, nu cuprind expuneri detaliate asupra vreunui sistem ortografic românesc. Acest fapt a făcut imposibilă adoptarea unui sistem ortografic unitar pentru toți românii și a creat mari dificultăți celor care încercau să învețe a scrie românește, iar mai târziu a generat numeroase confuzii la interpretarea grafiei textelor noastre vechi.

Pînă la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, asistăm doar la încercări sporadice și ne semnificative de simplificare a alfabetului chirilic. Prima încercare „oficială” de reducere a slovelor chirilice o datorăm lui Ienăchiță Văcărescu. În *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor și orîndueleur gramaticii rumânești*, tipărită la Rîmnic, în 1787, cărturarul muntean propune reducerea alfabetului româno-chirilic la 33 de semne. În afară de aceasta, Ienăchiță Văcărescu folosește numai accentul ascuțit, chiar și pe ultima silabă, renunță la titlă ca semn distinctiv al slovelor-cifre și propune utilizarea unui ifen dedesubtul diftongilor. Reforma propusă de el nu a avut ecou între contemporani, nici chiar autorul ei n-a respectat-o integral, pentru că în scrierile sale folosea 38 de slove în loc de 33.

Societatea literară din Brașov, întemeiată în 1821 la Brașov, își propunea simplificarea alfabetului chirilic și adaptarea lui la sistemul fonetic al limbii române. După reîntoarcerea la București, membrii Societății și-au continuat preocupările de limbă și ele au dat rezultatul scontat: a apărut *Gramatica românească* a lui Ion Heliade Rădulescu, care s-a tipărit la Sibiu, în 1828. Nemaîținînd seamă de tradiție, Heliade Rădulescu face o reformă radicală a ortografiei românești cu slove chirilice. Motivîndu-și acțiunea, el se declară partizan al principiului fonetic, arătînd că „pentru ce să nu scrim cum pronunțiem, cînd scrim pentru cei care trăesc, iar nu pentru cei morți?”. Spre deosebire de I. Văcărescu, I. Heliade a reușit să-și convingă contemporanii de inutilitatea semnelor diacritice (accente, spirite, eric, paeric, titlă), precum și de oportunitatea eliminării din alfabetul românesc a slovelor de prisos. Astfel, Heliade a reușit să impună un alfabet alcătuit din 30 de slove, pe care tot el le-a modificat încă de două ori, în 1836 și 1844, asigurînd, în felul acesta, înlocuirea treptată a alfabetului chirilic cu cel latin.

Cu toate că reforma propusă de Heliade are un caracter revoluționar, constatăm și câteva concesii pe care el le-a făcut tradiției. Astfel, învățatul muntean acceptă fără justificare slova *g* „i”, semnul scurtării (ě, ě), precum și pe *u* mut la sfârșitul cuvintelor terminate în consoană, notat însă prin apostrof.

Autoritatea științifică și culturală de care se bucura Heliade în prima jumătate a secolului al XIX-lea, dar mai ales procesul de înnoire a vieții economice, politice și culturale românești au asigurat succesul deplin al acestei îndrăznețe reforme ortografice, care a avut consecințe dintre cele mai bune și asupra unificării normelor fonetice ale limbii literare.

Încercări de normare a limbii culte prin intermediul gramaticii

Cea dintâi gramatică românească tipărită scrisă în limba română aparține lui Ienăchiță Văcărescu și se întitulează *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor și orîndueleur gramaticii rumânești*. Editată în același an la Rîmnice și Viena, această gramatică este destinată, în primul rînd, școlărilor din Țara Românească și, eventual, celor din Transilvania. Cărturarul muntean intuiește bine rolul hotărîtor pe care-l au lucrările de gramatică în viața limbilor culte, mai cu seamă în realizarea unității și stabilității lor. Totodată, el constată și importanța textelor scrise în limba română pentru fixarea normelor exprimării literare. De aceea el consideră că „limba românească dă la anul 1688 (cînd s-a tipărit Biblia de la București) s-au început, măcar și dă era începută dă la 105 dă la Hristos, adică cu 1583 de ani mai înainte”. Mai departe însă Văcărescu afirma că „limba noastră au la 1688 au luat începutul cel dă al doilea sau acum”, ceea ce ne face să credem că Ienăchiță Văcărescu aprecia ca foarte important rolul gramaticii sale în procesul de formare a românei literare. Cu toate că adopta numeroase fonetisme și forme gramaticale muntenești, pe care încerca să le impună ca norme ale limbii corecte, Ienăchiță Văcărescu ține seama și de situația existentă în celelalte graiuri dacoromâne. Considerînd mai corecte formele moldovenești *vreau*, *pot*, față de cele muntenești *voi*, *poci*, el afirma: „Am băgat de seamă că la multe graiuri din obicei moldovenii păzesc regula gramatică mai cu scumpătate, *nu vreau să merg zic*, *nu pot să fac* și așa este regula. *A putere* trebuie să facă *pot*, iar dă vom da că să schimbă *t* trebuie să se schimbe în *ț*, să să zică încai *pot*, la noi însă s-au obicinuit *poci* și nepăzind nici un canon, rămîne a fi fără

regulă”. El consideră, de asemenea, mai corectă forma transilvăneană *eu lucru* față de *eu lucrez* și apreciază respectul transilvănenilor pentru ortografie.

I. Văcărescu a putut fi obiectiv în aprecierea faptelor de limbă, iar aspectul literar al românei are în gramatica sa un caracter mai puțin elaborat, mai puțin savant și mai apropiat de înfățișarea pe care o avea limba vorbită în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Poate că datorită acestei atitudini, el admite în gramatica sa și unele forme duble, cum ar fi: *piste – pîste*, *dîn – din* etc. Cărturarul muntean a fost nevoit să-și creeze singur terminologia gramaticală. Spre deosebire de Eustratievici Brașoveanul, care s-a folosit aproape exclusiv de calcuri după slavă, greacă și latină, Ienăchiță Văcărescu a utilizat și numeroși termeni de origine italiană: *anormal* (< it. anormale), *cvalita* (< it qualita), *cvantita* (< quantita), *concordanța* (< it. concordanza) etc., care stau alături de cei latinești și slavi. Prin lucrarea sa, Ienăchiță Văcărescu a deschis seria gramaticilor tipărite în limba română și a exercitat o importantă influență asupra celorlalți învățați care au realizat astfel de scrieri mai târziu.

I. Heliade Rădulescu. Gramatica românească

Cea mai valoroasă lucrare la capitolul Gramatici rămîne pentru totdeauna *Gramatica românească* a lui Ion H. Rădulescu, apreciată pentru ideile referitoare la ortografie și la principalele căi de modernizare a lexicului. Această lucrare se distinge, față de scrierile similare apărute pînă atunci, printr-o structură mai amplă și mai adecvată descrierii sistemului gramatical românesc, printr-o terminologie surprinzător de modernă și, mai cu seamă, prin claritatea și concizia cu care sînt formulate normele gramaticale.

Spre deosebire de predecesori, Heliade întreprinde o selecție riguroasă a formelor, dar se limitează aproape exclusiv la materialul oferit de varianta literară muntenească și de limba veche. De regulă, optează pentru o singură formă, dar cînd se întîmplă să noteze două variante, prima este cea pe care o recomandă și o folosește în scrierile sale. Totuși, în cîteva situații Heliade oscilează între norma propusă și o formă populară neconsemnată în gramatică. Deși propune o formă unică pentru sg. a pronumelui relativ *care*, uneori întîlnim și forma *carele*: *cel dintîi carele au aflat tiparul*. Pe lîngă numeralul ordinal *a doa*, întrebuițează și forma veche , păstrată în graiuri, *femeie de-a doilea*. Deși propune și susține cu convingere diferențierea auxiliarului *a avea* la pers. III-a sg. și pl. a perfectului compus, întîlnim și forma *au* pentru singular, ca în limba textelor vechi: *fost-au acest Ștefan vodă....*

Heliade confundă uneori formele pronumelui de întărire (*ne-o arată însuși limba latinească*), deși precizează corect norma. Pentru prepoziția *pe* recomandă formele *pre* și *pă*, dar în texte folosește aproape exclusiv varianta cea mai răspândită: *pe*.

Dintre normele morfologice muntenești recomandate și utilizate curent de Heliade, amintim: formele pronominale de G.-D. *tutului* și *nimului*, articolul demonstrativ *a*, încadrarea verbului *a scrie* la conjugarea a IV-a (*a scri*), prepozițiile *dupe* „de pe” și *pintre*, conjuncția *daca* etc.

Heliade preferă formele mai vechi, considerate de el mai clasice ale pronumelui demonstrativ: *acest*, *acel*, *acei*, *acele*, alături de care citează și formele muntenești *ăst*, *ăl*, *ăi*. La fel procedează când trebuie să aleagă între formele devenite literare și cele populare muntenești ale auxiliarului *a voi*: *voi – oi*, *vei – ei*, *va- o*, *vom – om*, *veți – eți*, *vor – or*. Tot sub influența vechii române literare, Heliade acceptă mai-mult-ca-perfectul perifrastic (*am fost avut*), precum și formele diferențiate după persoane ale auxiliarului la conjunctiv perfect: *să fiu fost*, *să fii fost*, *să fie fost* etc.

Celelalte norme consemnate sau propuse de Heliade în *Gramatica* sa sînt în general identice cu cele din româna literară actuală. În esență, Heliade a rămas fidel acestor norme, pe care le-a promovat mai ales în școală și în presă, pînă cînd s-a lăsat cucerit de ideea italianizării limbii noastre culte.

Bazată aproape integral pe materialul de limbă oferit de varianta literară munteană, *Gramatica românească* este, de fapt, cea mai izbutită lucrare normativă a exprimării culte din Muntenia. Circulînd și în alte provincii românești și beneficiind de autoritatea științifică a autorului, această carte a contribuit decisiv la impunerea bazei muntenești a limbii române literare moderne.

Dacă filologii și alți intelectuali din această perioadă au intuit calea teoretică a cultivării limbii, I. H. Rădulescu a căutat să stabilească principiile raționale și practice care urmau să ducă la înlăptuirea ei. Rolul său în această privință este considerabil. De aceea sîntem îndreptățiți să vorbim, între 1828 și 1840, de un **moment Heliade** în istoria limbii noastre literare.

Impunîndu-se de tînăr ca o prestigioasă personalitate culturală, el a reușit pentru un timp să-i adune în jurul său pe cei mai reprezentativi scriitori și oameni de cultură din principate, care i-au împărtășit opiniile clare și i-au acceptat opiniile judicioase, menite să îndrepte limba noastră literară pe calea desăvîșirii.

Cele mai judicioase opinii ale sale nu sînt formulate în *Gramatica românească*, cum ne-am fi așteptat, ci în scrisorile sale către C. Negruzzi, Gh. Barițiu și P. Poenaru, publicate în *Muzeul național* sau în *Curierul românesc*.

Cu toate că se formase și crescuse în respectul față de ideologia literară clasică, Heliade era un romantic, de aceea el respinge la începutul activității sale încercările raționaliste de a schimba limba arbitrar. „Vorbele mele, scrie el, n-au fost niciodată porunci, ci eu m-am supus totdeauna la

poruncile și la glasul limbii, acolo unde am avut putere să-l înțeleg; și cine este român se va supune și el cu mine” (*Scrisoare către C. Negruzzi*). În concepția sa, limba literară nu se putea constitui decât printr-un amplu efort de selecție din materialul întregii limbi românești. Selecția normelor unice ale românei culte trebuia să se facă în baza a 4 criterii fundamentale: criteriul latinității formelor, cel al uzului sau al circulației acestor forme, al regularității gramaticale și cel al eufoniei. Peste toate trebuia să domnească însă logica limbii, structura și tendințele ei interne, pe care nici un „legiuitor” nu le poate ignora.

Întemeindu-se pe aceste principii, Heliade propune o serie de norme fonetice și gramaticale, menite să ducă la unificarea limbii române literare, dintre care cele mai multe s-au impus în a doua jumătate a secolului trecut. Le notăm pe cele mai importante.

În fonetică, sînt nerecomandabile formele cu *e* trecut la *i* în moldovenismele *carile*, *binile*, *trii* și recomandă *carele*, *binele*, *trei*; tot așa *el vorbește*, *ce*, dar nu *el vorbești*, *ci*; de asemenea, nu *înțăleg*, *zisă*, *iubăsc*, *ci înțeleg*, *zise*, *iubesc*; să se scrie și să se pronunțe *ea* în *prea*, *mea*, *putea*, nu *e*: *pre*, *me*, *pute*; după *s* să se păstreze diftongul *ea*: *seară*, *seamănă*, nu *sară*, *samănă*; se va scrie *pîne*, *mîne*, *cîne* (dar cu privire la rostire, „pronunțe-l fiecare după obiceiul locului”). Se va scrie *singur*, nu *sîngur*, *judecă*, nu *giudecă*, dar în *împregiurări*, *încongiur* **gi** trebuie păstrat, pentru că aceste derivate provin de la latinescul *gyrus*. Fără a ține seama de transformările fonetice specifice unor graiuri, Heliade recomandă formele asemănătoare cu cele bănățene *scui*, *nasce*, pe care le credea „mai clasice” (lat. *scit*, *nascit*) decât *știu*, *naște* din restul graiurilor. Prepozițiile *pe*, *de* se vor scrie așa, și nu *pă*, *dă*, ca în graiul muntean, dar nici *pi*, *di*, ca în Moldova.

În morfologie, Heliade propune să se formeze superlativul cu adverbele *foarte* sau *prea*, ca în Muntenia, nu cu moldovenescul *tare*. Recomandă formele verbale neiotacizate (*să audă*), și nu pe cele iotacizate (*să auză*), ca în Muntenia și în limba bisericească; dar variantele muntenești ale unor verbe sînt recomandate în locul celor moldovenești (*săvîrșește*, *pîrăște*), care sînt astăzi corecte; la fel, să se scrie *e*, *este*, în loc de mold. *îi*. la indicativ perf. comp. pers. III sg. auxiliarul *a avea* să se scrie *a*, ca în Muntenia, nu *au*. Sînt literare formele muntenească *simte* și moldovenească *socot*, nu moldovenescul *simțește* și muntenească *socotește* (*socotește* și *socoate* sînt lucruri diferite). La indicativ imperfect să se întrebuițeze forma bănățeană cu *u* (*ei cîntau*), nu cea veche, fără *u* (*ei cînta*). Trebuie respinsă forma verbală moldovenească de hiperrepriză *m-am dusu-m-am*, ca și cea muntenească *a făcutără*. Varianta conjunctivului la pers. a III-a să *deie* să fie înlocuită cu *să dea*. Nu sînt recomandabile participiile de tipul *înviat*, *ci înviat*, nici sufixele de tip *nordic* –*ariu*, –*oriu* (*moraiu*, *agiutoriu*), ci variantele muntenești –*ar*, –*or*.

Este lesne de constatat că aproape toate recomandările făcute de Heliade au fost acceptate, mai devreme sau mai tîrziu, de limba literară.

Cunoscător al culturii și al mai multor limbi străine, Heliade pornește de la exemplul altor popoare care și-au creat termenii necesari pentru exprimarea noțiunilor științifice și ale „meșteșugurilor”, împrumutându-i din altă parte: grecii de la fenicieni, egiptenii de la asirieni, romanii de la greci, iar popoarele Europei de la romani. Drumul acesta este – și trebuie să fie – al limbii noastre, cu deosebire că „noi nu împrumutăm, ci luăm cu îndrăzneală de la maica noastră moștenire și de la surorile noastre partea ce ni se cuvine”.

Iată deci un izvor aflat nu numai la îndemână, ci și legitim: a lua, și nu a împrumuta din latină însemna a intra în stăpânirea unei zestre care zăcea ascunsă și aștepta să i se dea întrebuintare. Aici însă Heliade recomandă să nu se ia decît ceea ce este necesar, de unde trebuie și într-o formă care să nu contrazică în chip flagrant spiritul limbii române.

Dar limba latină nu era unica limbă chemată să furnizeze materialul necesar. Nici greaca nu-și pierduse încă prestigiul dobîndit cu milenii în urmă și răsfrînt în structura latinei clasice și populare. Numeroase limbi moderne împrumutaseră direct sau indirect termeni grecești. De aceea era firesc să se acorde drept de cetățenie terminologiei științifice de origine grecească, alături de cea latină.

Acestea sînt pozițiile principale adoptate acum în materie de cultivare – prin împrumuturi – a limbii literare. Era o primă soluție în care locul predominant îl deținea latina, iar alături de ea, limbile romanice și greaca. Adoptarea terminologiei latino-romanice sau grecești nu oferea însă cheia potrivită să deschidă de la sine porțile modernizării unei limbi vechi, care nu trebuia totuși să-și schimbe în felul acesta fizionomia cu alta, deosebită de înfățișarea ei moștenită de veacuri. Spre deosebire de latiniști, Heliade înțelegea adoptarea elementelor de împrumuturi ca o *a d a p t a r e* la specificul limbii noastre: „Vorbele străine trebuie să înfățișeze în haine românești și cu mască de rumîn înaintea noastră. Deci trebuie să spunem *patriotism*, și nu *patriotismos*, dacă luăm cuvîntul din grecește, să scriem și să rostim *nație*, *ocazie*, dacă împrumuturile sînt latinești, și tot așa *coleghiu*, *privileghiu* sau mai bine *colegiu*, *privilegiu*, „după genul și natura limbii”. Trebuie să recunoaștem că formele pentru care optase Heliade sînt și cele actuale. El merge, de fapt, în privința aceasta, pe drumul indicat de tradiția noastră mai veche, de la D. Cantemir și Gh. Șincai și P. Iorgovici. Tipul *ocaziune*, impus mai tîrziu de latiniști, nu s-a dovedit viabil, tendința limbii române literare mergînd în direcția prevăzută de Heliade (cf. formele simțite azi ca învechite: *condițiune*, *propozițiune* etc.)

Unificarea limbii reclama deci și acceptarea unor forme, aceleași pentru neologismele adoptate în limbă, fiindcă la un moment dat, datorită filierelor prin care pătrunseră elemente noi, se creaseră sisteme flexionare diferite nu numai în cazul substantivelor, ci și în al verbelor. Muntenia prefera sufixul grecesc *-isi*, scriind *formalicesc*, *recoandarisesc* etc.; transilvănenii, bucovinenii și

bănăţenii întrebunţau aceleaşi verbe, ataşându-le sufixul *-ălui*: *formăluiesc, recomandăluiesc* etc. Se uită, atrăgea atenţia Heliade, paradigma căreia îi aparţine verbul: *formare, recomandare* sînt de conj. 1, avînd infinitivul *a forma*, iar „partiþipia trecută” – *format*. Plecînd de aici, se cuvine să se folosească în conjugare „la înmulţit” (plural) *formăm*, iar la „singurit” (singular) – *form, formi, formă* şi *recomand, recomanzi, recomandă*.

Patru ani mai tîrziu, în *Repede aruncătură de ochi asupra limbei şi începutului rumânilor* (1832), Heliade avea să reia unele din ideile expuse mai întîi, în prefaţa *Gramaticii*, tratînd cu aceeaşi vervă familiară şi ironică pe „croitorii” de sisteme artificiale, care se silesc să îmbrace limba română „cu haine pestriţe prea lungi sau prea scurte, în orice caz nepotrivite pentru ea”. El porneşte de la o definiţie a limbii care pune în evidenţă deosebirea dintre limbajul popular şi limba literară: „Limba este mijlocul prin care ne arătăm cunoştinţele şi cugetările noastre, şi, prin urmare, cu cît unui om i se întind şi i se înmulţesc cunoştinţele, cu atîta i se înmulţesc şi zicerile prin care îşi numeşte ideile sale. Limba ţăranului este, din acest motiv şi în mod fatal, mai săracă, ea fiind limitată la denumirile date obiectelor şi acţiunilor din sfera îndeletnicirilor curente ale vieţii rurale. Limba oamenilor instruiţi este mai bogată decît cea „de obşte”, deoarece ea cuprinde cuvinte în plus pentru noţiuni necunoscute omului simplu. Ce cale trebuie urmată pentru a-i adăuga ceea ce-i lipseşte? Să se pornească oare exclusiv de la limba populară, formînd din materialul ei cuvinte noi şi „cîrpind” cu ajutorul lui pentru a umplea golurile? Soluţia arfei neinspirate şi ar duce la ridicol, căci, procedînd astfel, observă Heliade, ar trebui să se spună, în loc de *persoană* (gramaticală), *obraz* şi atunci pronumele personale ar fi numite pronume *obraznice*, iar personalitatea *obraznicie*”.

Remediul trebuie căutat tot în posibilităţile limbii, dar pe altă cale. Un exemplu îl oferă franceza, care, avînd substantive moştenite ca *lieu* „loc”, nu a ezitat să formeze şi altele ca *localité* şi *local*. Nimic nu ne împiedică să facem şi noi de la cuvîntul „primitiv” (moştenit) *loc* derivatele *localitate* şi *local*, de la *înainte*, *înaintare*, de la *înapoi*, *înapoiere*. Analizînd lista de derivate propuse în *Paralelism între limba rumînă şi italiană*, Heliade recomandă folosirea „prepoziţiilor” (prefixelor) neologice, cu ajutorul cărora se pot crea numeroase cuvinte noi, necesare limbii culte: cu *re-* se pot forma de la *sare*, *resare*, de la *ducere*, *reducere* etc.; cu pref. *con-* se obţin *concetăţean, compatriot, compătimire* etc. Sugestia o găsisse Heliade la Paul Iorgovici, pe care-l citează elogios, recomandînd „cu cinste” *Observaţiile* acestuia din 1799. Cu remarcabilul său simţ lingvistic, Heliade pledează pentru adoptarea formelor de plural *jurăminte, morminte*, în loc de *jurămînturi, mormînturi*, şi, prin analogie cu acestea, să se spună *regulamente* etc., nu *regulamenturi*. Motivul este de ordin „economic”: aceste forme sînt mai scurte şi deci preferabile. Pentru aceeaşi raţiune, este de dorit să spunem *politic, diplomatic* etc., nu *politicesc, diplomaticesc*.

În schimb, el crede că e necesară forma de gerunziu adjectival *murindul, murinda, răsărinda* (lună), care are altă valoare decât adjectivele în *-tor: muritor* etc. El a acordat, cum se știe, un loc larg acestei forme și, după el, alți scriitori, în creația lor poetică. De asemenea, Heliade înclină spre forma franceză *project* în locul formei *proiect*, care i se pare nepotrivită. În sfârșit, făcând uz de o explicație istorică, în virtutea căreia lat. *exponere* a devenit în românește *spune(re)*. Heliade cere să se românizeze neologismele formate cu prefixul *ex-* după acest model să se scrie, nu *expediție, excadron* (sic!) etc., ci *espediție, escadron*. Un sprijin găsisse Heliade în această privință și în forma italiană a cuvintelor în discuție.

Limba română literară n-a păstrat toate formele propuse de Heliade, care era călăuzit de principiul analogiei. În virtutea acestuia, ca să ne limităm la un singur exemplu, dacă de la *a cînta* avem *cînt, cînți, cîntă*, atunci și de la *a forma*, crede Heliade (vezi supra), ar trebui să avem *form, formi, formă*, iar de la *a lucra* (eu) *lucru*. În aplicarea criteriului logic – și analogic – Heliade a pierdut însă din vedere că unele din verbele românești de conjugarea 1, au și un sufix flexionar *-ez*: *lucrez, veghez* etc. *A forma* s-a orientat după acest tip – nu însă și *a recomanda*. Heliade privește lucrurile dintr-o perspectivă largă, îmbrățișînd o întregă realitate filologică și tinzînd spre realizarea unei unificări a formelor gramaticale. Căci noțiunea de limbă este inseparabil legată de ideea de unitate a întrebuințării mijloacelor ei, cu atît mai mult în cazul cuvintelor luate din alte limbi. Pentru moment, acest lucru trebuia spus răspicat. „Șansa” limbii noastre literare a fost că sensul modernizării și al integrării împrumuturilor în specificul limbii literare, așa cum a fost înțeles de Heliade înainte de anul 1840, a găsit răsunset larg, direct sau indirect, în scrisul românesc al secolului al XIX-lea. Este de-ajuns să-l menționăm pe C. Conachi, care, în *Scrisoare către mitropolitul Veniamin despre învățăturile în Moldova* (1837), vorbind despre „sporirea și pentru întocmirea cuvintelor neapărat trebuincioase” în limba română literară, invocă „pruba maicei sale latine” și recomandă „primirea de cuvinte străine”, cu „întocmirea lor pe teapa (în spiritul) graiului”. Firește i se pare poetului moldovean să zicem *filozofiei* astfel, fără a ne rușina, după pilda altor limbi, și nu *iubire de înțelepciune*, la fel *geometrie*, și nu *pămînto-măsură*. Dacă autorul scrisorii relua ideile lui Heliade ori se lăsa călăuzit de propriul său bun-simț interesează mai puțin decât faptul că exista un consens aproape unanim între el și scriitorul muntean în ce privește programul modernizării limbii, fără sacrificarea specificului ei național.

Cultivarea limbii prin completarea și modernizarea fondului lexical nu era deci singura condiție ce se cerea îndeplinită în vederea constituirii unui instrument de comunicare evoluat și adecvat necesităților vremii. O limbă literară este varianta îngrijită și unitară, sub aspectul ei de limbă comună, națională. Acest atribut ea îl dobîndește dintr-o sinteză de trăsături lingvistice întemeiată pe reflectarea particularităților celor mai generale și specifice comunității de vorbitori

care utilizează idiomul în cauză. Discuțiile despre problemele limbii literare nu puteau ocoli, prin urmare, un alt aspect esențial care intră în definiția însăși a conceptului de limbă literară, anume unificarea ei în raport cu structura graiurilor. Cum trebuia să se procedeze pentru a se ajunge la realizarea unității ei prin stabilirea unui corp de norme care să prezinte și să împace toate graiurile (subdialectale) deosebite în vorbire, și nu mai puțin prin sistemele ortografice folosite în cele trei provincii?

Cel care intervine și de data aceasta, indicând căile posibile pentru înfăptuirea ideii de unitate lingvistică, este tot Heliade. Soluția lui era aceasta: întoarcerea la limba scrierilor religioase vechi, singura care putea oferi o bază pentru fixarea unor norme comune, datorită caracterului ei mult mai unitar în comparație cu limba vie din secolul al XIX-lea. Dar Heliade înțelege prin limba veche bisericească nu atât limba lui Coresi, cum credea G. Ibrăileanu, ci limba textelor bisericești de la mijlocul secolului al XVIII-lea, care dobândise un caracter unitar prin generalizarea variantei literare muntene în toate cărțile românești tipărite.

Norma limbii vechi bisericești a fost invocată și de alți cărturari din această vreme. G. Barițiu, de pildă, exclude criteriul regional transilvănean („dialectul, scrie el, unde m-am născut”) în alegerea bazei limbii române literare. Principiul său este de ordin estetic: el înclină spre graiul „care place mai mult urechilor”, iar acesta se apropie de limba cărților bisericești. Ideea va fi susținută și de moldoveanul G. Săulescu, iar mai târziu, de T. Cipariu, cel mai consecvent apărător al limbii vechi, așezată de el la temelia programului de reformare a limbii culte prin „dezgroparea” elementelor uitate în cărțile bisericești din secolele trecute. În fond, programul astfel conceput – de Heliade și de alți – ducea, implicit, la „muntenizarea” limbii, dacă avem în vedere caracterul muntean al limbii textelor lui Coresi sau cel muntenezat din cărțile religioase tipărite pe la mijlocul secolului al XVIII-lea. Aceasta era și obiecția pe care filologul moldovean conservator G. Săulescu, i-o aducea lui Heliade.

Întoarcerea la limba veche însemna, în realitate, repunerea în circulație a cuvintelor de origine latină, dispărute cu vremea, ca urmare a procesului de „corupere” la care fusese supus vechiul fond romanic în decursul istoriei. Unificarea stătea, din acest punct de vedere, sub semnul viitor al purismului, înțeles și aplicat în mod diferit în a doua jumătate a secolului.

Trebuie să precizăm că formula revenirii la limba veche nu era interpretată de Heliade acum, și nici de T. Cipariu mai târziu, ca o imitație servilă a limbii scrierilor religioase. Se cerea o alegere, o triere a materialului, pentru a se reține ceea ce apărea drept „clasic” și pentru a se îndepărta tot ceea ce contrazicea normele unei exprimări corecte sub aspect gramatical.

Principiul selecției trebuia să acționeze și într-un alt sens, pe care l-am putea numi orizontal, față de cel istoric, vertical. Heliade nu pretinde ca în acțiunea de unificare a limbii să se acorde un

loc privilegiat unui anumit grai, în speță celui muntean. Conduc și de data aceasta de un remarcabil simț al realității și lipsit de orice prejudecată exclusivistă regională, Heliade recomandă să se țină seamă de răspîndirea cuvintelor pe tot cuprinsul teritoriului locuit de români, adică de caracterul popular, general, al unuia sau altuia dintre elementele ce trebuiau să intre în normele exprimării literare. Într-o scrisoare adresată în 1838 lui C. Negruzi, el ține să precizeze acest lucru, arătînd că este necesar să aibă în vedere cuvintele cu răspîndire largă, precum și pronunțarea lor de către „cea mai mare parte de români”. În 1839, el revine asupra acestei idei, arătînd care sînt condițiile ce trebuie avute în vedere pentru a pune la temelie limbii literare elementele comune, selectate din toate graiurile cu scopul de a se asigura limbii un caracter unitar, național: „Multe au bune moldovenii, multe au bune ungurenii, bănățenii, bucovinenii, multe au bune macedonenii, multe au bune muntenii; dar multe au toți și rele. Să lepădăm ce-i rău, să îmbrățișăm ce e bun de la toți și între toți și să primim și înnoiturile cele bune. Un trup să fim cu toți, o limbă să avem...”.

Exceptînd un număr foarte limitat de filologi – între care primul loc îl deținea același G. Săulescu –, ideile lui Heliade au fost acceptate și îmbrățișate și în Moldova. Heliade este recunoscut drept „legiuitor” al limbii, de către cel care avea să devină peste cîțiva ani cel mai reprezentativ prozator al Moldovei, C. Negruzzi. Lingvistul muntean întreține o corespondență publică cu C. Negruzzi, fapt ce trebuie considerat drept un moment esențial în procesul fixării regulilor comune cu privire la unificarea limbii române prin recunoașterea și acceptarea autorității, în această materie, a lui Heliade.

În 1836, C. Negruzzi se adresa lui Heliade, făcîndu-i această mărturisire: „Crede, domnul meu, că noi, prețuind ostenele d-tale, ne place a te vedea model în scrierile și traducerile noastre și vă aducem laudă ce se cuvine unui literat reformator și legiuitor al limbii”. Aceste rînduri sînt un document de însemnătate capitală pentru etapa istorică a ideii de limbă literară din preajma anului 1840 și pentru sensul evoluției ei ulterioare. Moldovenii găsesc un model de limbă literară în scrierile lui Heliade și declară că-l vor urma. Deci, continuă Negruzzi, „va trebui să se scrie și în Moldova *-ori*, și nu *-oriú*, *regulamente*, și nu *regulamenturi*, z se va pronunța ca în Muntenia *zi*, *astăzi* etc. De asemenea, formele de „neam femeiesc” ale unor substantive (la origine neutre) ca *privileghia*, *coleghia* (venite prin filieră rusească) vor trebui abandonate în favoarea celor propuse de Heliade: *privilegiu*, *colegiu* etc”.

Concesiile nu sînt totuși generale. C. Negruzzi crede că ar trebui păstrate fonetismele cu *gi*, ca în mold. *gios*, *gioc*, *giudecată*, ca în italiană, de unde „derază zicerile aceste”: *giù*, *gioco*, *giudice*. Italienizat pe de o parte (înaintea lui Heliade!), prozatorul moldovean se arată partizan al etimologismului, nu al limbii vechi sau al graiului moldovean, cînd optează pentru fonetismul *cîne*, *pîne*, *mîne*. Respingînd variantele muntenești, el se sprijină pe un argument scump latiniștilor: în

latină (și în italiană) nu se zice *painis*, *cainis* ci *pane*, *cane*... în sfârșit, lui Negruzzi i se pare că este mai potrivit să se pronunțe și să se scrie ca în Moldova: *proșes*, *țivilizat*, nu *proces*, *civilizat* cum scrie Heliade (care urma, de fapt, el, de data aceasta, ortografia italiană). Negruzzi nu admite însă, și pe bună dreptate, nici forma *șenă* pentru *scenă*, fiind gata totuși să renunțe la grafia și pronunția moldoveană *ștenă* în favoarea celei care s-a și impus: *scenă*. Chiar dacă n-a fost de acord cu toate propunerile făcute de Heliade, C. Negruzzi a avut un rol esențial în propagarea ideilor pozitive ale cărturarului muntean în Moldova, susținându-le cu convingere și după ce autorul lor le-a abandonat.

Cultura vastă, erudiția filologică și talentul literar, profunzimea gândirii, curajul opiniei personale și capacitatea de a intui surprinzător esența problemelor cercetate i-au permis lui Heliade să se manifeste ca un vizionar, ca deschizător de drumuri în cele mai variate domenii ale culturii românești, el îndeplinind astfel în Principate un rol similar cu cel pe care l-a avut Școala ardeleană în Transilvania. Ideile sale privitoare la modernizarea și unificarea limbii române literare, exprimate până la 1840, au fost preluate, dezvoltate și aplicate de reprezentanții curentului istoric și popular, tot așa cum latinismul și, în general, curentele puriste din secolul trecut au continuat principalele idei ale Școlii ardeleni.

Trăsături ale limbii literare din această perioadă

În lucrările filologice scrise de muntenii Ienăchiță Văcărescu și Ion Heliade Rădulescu sau de moldovenii Toader Școleriu și George Săulescu, deși se formează unele păreri despre unificarea normelor limbii române, se pune la contribuție, în cazul celor dintâi, aproape exclusiv material oferit de varianta literară muntenească, iar în cazul celor din urmă, de varianta moldovenească.

În afara divergențelor regionale, variantele literare din această perioadă prezintă și tendințe comune, cum sînt: adoptarea unor fonetisme și forme morfologice noi, care le înlătură pe cele simțite ca fiind arhaice, și mai ales preferința tot mai accentuată pentru împrumuturile latino-romanice.

Iată, pe scurt, principalele trăsături ale limbii române literare în perioada 1780 – 1840.

Fonetică. Unele fonetisme arhaice, cu o largă circulație în toate scrierile din perioada anterioară, sînt treptat și definitiv abandonate. Astfel, *e > i* (*citi*, *din*, *dintre* etc.), diftongul *ia* (*priiaten*, *iaste*) este înlocuit cu *ie*, slova *h* notează și în variantele nordice vocala *e* în cuvintele de tipul *lege*, *greșește*, *u* final, deși este notat frecvent în *Gramatica* lui Heliade, este doar un ornament grafic, după cum precizează însuși autorul cărții. Este foarte importantă înlocuirea, după 1780, a africateri dentale *dz* (*audzi*, *dzise*) cu *z* în toate variantele literare de tip nordic.

Printre alte fonetismeam putea menționa: păstrarea vocalei *ă* în *păhar*, *rădica*, *răsiți* etc. și a lui *i* cu *î* în *împle*, *îmblă*, *îmflă* sau trecerea lui *î* la *i* în *ride*, *sint*, *singe* etc. Acestea s-au menținut nu

numai datorită tradiției, ci și în virtutea aplicării, mai ales de către filologii transilvăneni, a principiului ortografic etimologic.

Setea de întoarcere la un prototip de limbă i-a determinat pe cărturarii Școlii ardeline să apeleze și la alte fonetisme vechi și populare, uneori chiar la regionalisme, dacă acestea puteau sluji idealului apropiării de modelul latin. Astfel, ei acceptă ca norme unice *j* pentru *ǧ* (*joc, județ*) și *z* pentru *dz* (*zic, auzi*). Dar *ǧ* e menținut în cuvinte ca *împregiur, încungiura*, unde poate fi recunoscut latinescul *gyrus*. Din aceleași considerente, ei utilizează formele fără *i*: *cîne, mîne, pîne*, care, de altfel, se vor păstra în limba cultă pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Uzuale sînt și formele cu *e(i)* nesincopate: *direg, diregătorie, dirept* etc. Din dorința de a reduce cît mai mult frecvența vocalelor „intruse”, fără corespondent în latină (și în celelalte limbi romanice) – *ă* și *î* – filologii transilvăneni acceptă forme regionale ca *beatură, a crepa, detor, reu, strein, tinăr, a uri* etc. Unii dintre ei, în special bănățenii P. Iorgovici și C. Diaconovici-Loga, extind această pronunție și asupra altor cuvinte, scriind *adeche* (adică), *alchetuiesc* (alcătuiesc), *capetém* (căpătăm), *curend* (curînd), *învețetură* (învățătură), *numer* (număr), *redecină* (rădăcină) etc. Ei ajung la astfel de forme, întîlnite și la alți scriitori români¹, nu numai pentru că în graiul bănățean fenomenul în cauză e mai răspîndit, ci și datorită faptului că s-au străduit să „corecteze” formele românești după modelul latin. Așa se explică și alte schimbări fonetice în spirit latinist, pe care le întîlnim la cei doi filologi. De pildă, P. Iorgovici scria *portem* (purtăm), *potere* (putere), *sunt* (sînt), *scie* (știe) etc., iar la C. Diaconovici-Loga întîlnim constant formele *roman, romanesc, Romania, personă, forte, formos* etc.

De asemenea, cei doi cărturari mențin o veche normă a variantei literare bănățene: *n* netransformat în *i* în cuvinte ca *petroni* (pietroi), *spuni* (spui), *șini* (șii) etc., dar introduc și altele din graiul natal, pe care le considerau a fi mai apropiate de cele latinești: *scamn* (scaun), *teu* (tău) etc.

În limba intelectualilor transilvăneni apar frecvent, în această perioadă, și alte forme regionale cu o circulație mai largă în graiurile din Transilvania, cum sînt: *acăța* (agăța), *cărindar* (calendar), *desvăli* (dezveli), *holbură* (volbură), *incătrău* (încotro), *lapădă* (leapădă), *luom* (luăm), *năcăji* (necăji), *rădite* (ridiche) etc. În scrierile din Transilvania, *e* devine *ă* după grupurile consonantice *st* și *tr*: *blăstăma, dintră, trămura* etc., iar *a* neaccentuat trece la *ă* în *dător, dătorii, tăbac, zădar* etc.

Privit în ansamblu, aspectul fonetic al limbii reprezentanților Școlii ardeline nu diferă totuși prea mult de cel al limbii literare moderne. Aceasta se explică prin faptul că, fiind cei dintîi învățați români care au studiat fonetica istorică a limbii noastre, ei au putut să aleagă atît din limba română scrisă în diferite locuri și timpuri, cît și din graiurile populare, fonetismele cele mai potrivite pentru constituirea unui sistem fonetic simplu și unitar, care să permită o cît mai reușită încadrare a

¹ De exemplu, la C. Conachi întîlnim formele *resboae, resplătește, recorește, zedar*.

neologismelor latine și romanice în structura limbii noastre. Prin lucrările filologice tipărite de ei s-au răspândit și o seamă de norme fonetice, care mai târziu au fost acceptate și de alți scriitori și filologi români, în special de I. Heliade Rădulescu, contribuind astfel, în etapa următoare, la unificarea normelor limbii române literare.

În Moldova și în Muntenia, limba cultă prezintă mai puține inovații fonetice decât în Transilvania, în pofida faptului că și aici se produce o „invazie” a fonetismelor populare. Unele fonetisme specifice, cum este, de pildă, velarizarea vocalei *e* după oclusivele *d* și *p* în cuvinte ca *dă* (de), *dășărt* (deșert), *dăstul* (destul), *pă* (pe) etc., deși apar mai des, continuă să aibă o frecvență mai redusă față de cele care s-au impus în limba literară mai târziu. În schimb, sînt generale unele norme mai vechi ale variantei literare muntenești: *z* (*zi*) și *j* (*joc, joi*, dar și *încongiura*), *îi* (*cîine, mîine, pîine*), *s, j, r* duri înaintea diftongului *ea* (*covîrșaste, veștejaște, hotăraște*).

Varianta literară moldovenească, reprezentată mai ales de limba cărților apărute în Tipografia *Albinei*, păstrează africata *ğ* în *gioc, giudecată*, formele fără *i*: *mîne, pîne, r* moale în sufixele *-ar, -tor*: *cepariu, știutoriu* etc., dar și *agiutoriu, ceriu* etc. Unele fenomene fonetice de tip nordic au acum o frecvență mai mare în limba scrisă din Moldova, dar nu reușesc să se impună ca norme. Dintre acestea fac parte:

- *ă* protonic trecut la *a*: *capitan*;
- închiderea lui *e* medial neaccentuat, mai rar în poziție finală, în *i*: *adivărul, binili, ci, pi*;
- trecerea lui *ea* la *ie*: *mîngîiet, spăriet*;
- reducerea diftongului *ea* la *e*: *a ave, făcem, gre*;
- rostirea dură a consoanelor *s, z, ț, ș, j*: *sară, sîngur, țîn, șărpi, pășînd, grijă*.

Dintre labiale, *f* se palatalizează sporadic: *hiară, hier*, iar celelalte variază în diferite regiuni ale acestui grai. Aceste fonetisme se mențin în scrierile majorității intelectualilor moldoveni pînă la 1780, cînd sînt abandonate sub presiunea normelor unitare.

Morfologie. În structura morfologică a limbii române literare nu se produc modificări importante față de epoca anterioară. Majoritatea normelor vechi și populare specifice limbii culte din secolul al XVIII-lea se păstrează și în această perioadă, însă alături de ele apar, mai frecvent decât în scrierile de pînă atunci, unele forme noi, care s-au impus în limba literară modernă. Reflectînd această situație, scrierile normative, în special gramaticile, consemnează, adesea, două și chiar trei variante pentru aceeași formă morfologică. Doar în Gramatica românească a lui I. Heliade Rădulescu selecția e mai riguroasă, fără a fi însă nici aici perfectă. Menționăm, în continuare, cîteva dintre cele mai importante inovații morfologice care tind să se impună în această perioadă

a. În scrierile transilvănene se constată tendința de înlocuire a articolului genitival invariabil a cu formele *al, a, ai, ale*.

b. Tot la ei, dar și în textele moldovenești, consemnăm preferința pentru formele verbale cu dentala refăcută la pers. I sg. a indicativului prezent: *aud, spun, pot* (ultima formă alternând cu *poci*. În textele muntenești întâlnim, aproape fără excepție, formele iotacizate (eu) *auz, spui*.

c. Se răspîndesc acum, în special la filologii bănățeni, formele cu *u* la imperfect, pers. a III-a pl: (ei) *erau* etc., dar cele identice cu singularul (el, ei) *mergea* continuă să fie majoritare.

d. În varianta literară munteană, se generalizează auxiliarul *a* la pers. a III-a sg. a perfectului compus, în timp ce moldovenii și transilvănenii păstrează încă forma nediferențiată *au*.

e. În toate scrierile, conjunctivele neregulate de tipul *să deie, să ieie, să steie* alternează cu cele în *-ea (-a)*.

Toate aceste forme sînt recomandate de Heliade, mai cu seamă după 1836, ca norme ale limbii române literare, cu toate că, pînă la 1840, nici el nu le respectă decît parțial.

O notă aparte față de limba cultă actuală o dau structurii morfologice din perioada la care ne referim numeroasele neologisme latino-romanice, care au o altă încadrare morfologică decît cea de azi¹.

Sintaxa. Ca și morfologia, sintaxa mai păstrează încă numeroase elemente vechi și populare, specifice limbii cărților bisericești din secolul al XVIII-lea. Abia spre sfîrșitul perioadei de tranziție, structura sintactică a limbii literare începe să se clarifice și să se modernizeze datorită intervenției, în primul rînd, a lui I. Heliade Rădulescu, dar, firește, și în urma influenței tot mai puternice a sintaxei populare și a modelelor romanice, în special a modelului sintactic francez. Surprinzător este faptul că la cei dintîi reprezentanți ai Școlii Ardelene nu întâlnim decît rar construcții sintactice alcătuite după modelul latin.

Lexicul suferă schimbări esențiale în această perioadă. În Moldova și Muntenia, influențele orientale (greacă, turcă, rusească) fac ca lexicul intelectualilor români de pînă la 1840 să ne apară învechit și relativ sărac. În deceniul al IV-lea al secolului al XIX-lea se amplifică și în țările românești procesul de modernizare a lexicului literar – proces început încă pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, ca urmare a lărgirii influențelor romanice, în special a celei italiene și franceze. În scurt timp, vocabularul românesc își va schimba radical fizionomia în Principate. Iar în Transilvania, unde acțiunea de „reromanizare” a limbii culte începuse pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, modernizarea s-a produs mai de timpuriu.

Întrucît direcțiile principale deschise de Școala ardeleană în această privință au fost urmate în secolul al XIX-lea de aproape toți intelectualii români, vom insista asupra contribuției lor la înnoirea și îmbogățirea lexicului românesc. Spirite universale, deschise la tot ceea ce era nou în

¹ Vezi G. Ivănescu și L. Leonte, *Fonetica și morfologia neologismelor românești de origine latină și romanică* // SCL, VII, 1956, p.1-24; Despina Ursu, *Încadrarea morfologică a verbelor neologice în limba română din perioada 1760 – 1860* //LR, XIV, 1963, nr.3, p.371 – 379.

cultura europeană din acea epocă, cărturarii transilvăneni și-au propus, și în bună măsură au reușit, să organizeze dezvoltarea culturii noastre pe o cale nouă, modernă. În acest sens, ei au inițiat cea dintâi acțiune organizată de traducere și elaborare a numeroase și variate opere din diverse ramuri ale științei: filozofie, logică, gramatică, matematică, fizică, medicină, agronomie etc. Totodată, ei n-au încetat să alcătuiască opere istorice, să traducă lucrări religioase și chiar s-au încumetat să elaboreze unele scrieri literare. O astfel de acțiune era însă aproape imposibil de întreprins cu mijloacele de care dispunea limba română din secolul al XVIII-lea. De aceea filologii transilvăneni s-au străduit, înainte de toate, să creeze terminologia necesară exprimării celor mai importante noțiuni științifice, dar nu au neglijat nici îmbogățirea de ansamblu a lexicului românesc.

Cum era și firesc, principalele surse de sporire a vocabularului literar nu puteau fi decât latina și limbile romanice, iar dintre acestea, în primul rând, italiana. Totuși primii latiniști nu numai că n-au abuzat de neologisme, dar s-au străduit chiar să romanizeze terminologia filozofică curentă de origine greacă sau latină. S. Micu așeza limba românească alături de toate limbile mari în care cei mai de seamă filozofi ai timpurilor au încercat cândva să-și exprime gândurile. El credea despre limba sa maternă că aceasta într-adevăr este o oglindă a universului pentru cine s-ar fi priceput să scotocească prin ungherele și taințele ei. Neologismul e admis de Klain numai „unde graiul nostru s-ar afla în lipsă”. Așa se explică, pe de o parte, preferința manifestată de cărturarii transilvăneni față de termenii calchiați sau traduși, iar pe de altă parte, menținerea aproape integrală a fondului lexical existent în vechile scrieri românești, pe care ei s-au străduit să-l completeze cu numeroase cuvinte create prin derivare sau compunere, dar și cu unii termeni arhaici sau regionali, mai ales dacă aceștia erau de origine latină. Așadar, filologii transilvăneni n-au manifestat tendințe puriste, întrucât ei n-au dorit să elimine cuvintele străine pătrunse în țesătura limbii române de-a lungul timpului, ci s-au împotrivit mai cu seamă adoptării neologismelor provenite din altă sursă decât cea latină sau romanică.

Iată o listă sumară a elementelor lexicale caracteristice pentru limba învățaților transilvăneni:

Neologisme latino-romanice: *atentat, cauză, condiție, conferenție, columnă, constituție, director, elocvent, impostor, literă, gen, inscripție, magistru, memorie, modă, natură, națioane (națiuni), ocașie, omagiu, orator, pedagog, pronunție, proprietate, presidium, a recomanda, a replica, regulă, securitate, sistemă, soșietate, sufragiu, țivilizație, urban, virtuos, venerație* etc.

Termeni științifici: *articul, imperfect, interjecție, mod, verb, dialect, derivat, compoziție, cjugție, , poziție, contaminat, , lavă, pori, speriiță, termen* etc.

Termeni calchiați sau traduși: *chipuri „moduri”, hotărîre „definire”, închipuire peste tot „idee universală”, închipui „imagina” a împururi „a eterniza”, întregime „integritate”,*

neștrăbătuincios „impenetrabil”, *putință* „posibilitate”, *singuratec* „individual”, *spiță* „specie”, *stăriîmprejur* „circumstanțe”, *temei* „subiect”, *trup* „corp, lucru”, *zicere* „afirmație” etc.

Învățații transilvăneni au încercat să completeze, de asemenea, fondul lexical românesc cu termeni noi prin derivare și compunere. Atenția lor s-a îndreptat, în primul rând, spre rădăcinile moștenite din latină. În *Observații de limbă rumânească*, Paul Iorgovici propune o listă foarte bogată de cuvinte noi, create prin derivare de la elemente lexicale mai vechi, moștenite din latină: *advenire* „a veni la cineva, a sosi”, *convenire*, *convenciune* „împecare”, *devenire* „a veni în jos” (toate de la verbul *venire*); *iluminare* (luminare), *imperit* „neștiut”, *imperiițe* „neștiință”, *periculu* „cercare cu frica”, *periculós* „plin de frică”, *prelucire* „strălucire” (de la *lucire*), *prevenire* „a ajunge la ceva”, *provenire* „a veni din pământ” (de la *venire*) etc.

Reprezentanții Școlii ardeleni au preferat mai ales termenii arhaici, regionali și populari de origine latină, pe care i-au introdus în scrierile lor cu intenția de a întregi fondul latino-roman al vocabularului românesc literar. Între aceștia se numără: *aorea* „odinioară” (lat. *ad hora*), *ai* „usturoi” (lat. *alium*), *a custa* „a trăi” (lat. *constare*), *a comînda* „a face masa de pomenire pentru omul mort” (lat. *commandare*), *op* „trebuie, este necesar” (lat. *opus est*), *rost* „gură” (lat. populară *rostrum*) etc.

Frecvente sînt și regionalismele ardelenesti de alte origini: *armariu* “dulap de vase”, *cătană* “soldat”, *dărăb* “bucată”, *a făgădui* “a promite”, *a tăgădui* “a nu recunoaște”, *tină* “noroi”, *ghib* “cocoșat”, *iosag* “avere”, *pleșug* “chel”, *cloambă* “ram”, fărtași “sfert” etc.

O trăsătură specifică a lexicului literar din această perioadă este interferența elementelor orientale, provenite din turcă, greacă, neogreacă și rusă – în Moldova și Muntenia, sau a împrumuturilor din maghiară și germană – în Transilvania, cu tot mai numeroase neologisme latino-romanice, a căror aspect diferă adesea de cel pe care l-au căpătat mai târziu în română, datorită atât filierei străine prin care ne-au venit, cât și modului în care au fost adaptate la sistemul fonetic și morfologic al limbii noastre.

Examinînd structura limbii române culte din perioada de tranziție, constatăm că, în ansamblu, ea mai păstrează încă o parte din trăsăturile specifice vechii române literare. Paralel, putem observa însă continuarea unor tendințe inovatoare, ce se vor dezvolta în următoarele decenii, și anume:

- abandonarea treptată a faptelor de limbă învechite;
- modernizarea lexicului prin adoptarea împrumuturilor latino-romanice, crearea unei terminologii științifice;
- delimitarea, în linii mari, a principalelor stiluri funcționale;
- încercări de unificare a normelor exprimării culte.

Firește că toate acestea sînt o consecință a procesului de renaștere culturală și social-politică, ce s-a manifestat în toate provinciile românești, începînd din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Influența neolatină

a) Influența franceză

O însemnătate fundamentală pentru limba română literară, sub aspectul desăvîșirii caracterului ei modern, a avut-o influența **f r a n c e z ă**. Rolul ei a continuat să prevaleze pe tot parcursul secolului al XIX-lea și nu a încetat după aceea. Pătrunderea elementelor franceze s-a făcut în mai multe etape și pe mai multe căi.

Contactul cu limba franceză datează în Principate după anul 1700, cînd în Muntenia și Moldova sînt numiți domnitori dintre dragomanii de la Poarta Otomană. Aceștia erau oameni culți, cunoscători ai limbii franceze, limba diplomatică a timpului, pe care însă turcii nu o cunoșteau, fiindcă le era interzis de Coran să învețe limbi străine. La venirea în țările noastre, noii domnitori își aduceau sau li se impuneau secretari francezi.

Franceza era cunoscută într-un cerc restrîns de boieri care aveau legături cu curtea domnească. Fiii lor, care erau pregătiți în vederea viitoarelor cariere politice, învățau franceza. Începuse să se citească și să se traducă literatură franceză, aceasta contribuind la familiarizarea cu scrierile apusene ale timpului, dar mai ales la însușirea limbii străine și la prelucrarea limbii române prin traduceri și adaptări din franceză.

Alături de această cale, indirectă, de pătrundere a limbii franceze în Principate, are loc alta, directă, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, dar mai ales în a doua jumătate a secolului următor. Ea este consecința evenimentelor politice care s-au petrecut în Franța, mai ales consecința Revoluției de la 1789. În urma ei, numeroși nobili regaliști emigrează în Europa, ajungînd și la noi și fiind primiți cu bunăvoință, îndeosebi datorită prestigiului de care se bucura cultura Franței, devenită familiară și în rîndurile unui număr mare de boieri. O parte din emigranți se angajează ca dascăli în casele boierești. Cîteva nume au rămas întipărite în amintirile contemporanilor. Aceștia sînt dl **Feury**, preceptorul lui Costache Conaci, dl **Cuenim**, evocat de V.Aleksandri, care i-a fost elev, alături de Costache Negri, M. Kogălniceanu, Al. I. Cuza. La București, un alt francez, **Viillant**, deschide o școală, unde au învățat Ion Ghica, Grigore Alexandrescu, C. A. Rosetti.

Acești intelectuali, printre care se aflau și unii revoluționari, au adus cu ei nu numai cultura franceză, ci și interesul pentru ideile politice, filozofice ale secolului raționalist, care pregătise revoluția franceză sub flamura libertății, egalității și fraternității.

Prin Regulamentul organic, franceza intrase sub scutul legii. În unele școli se predau chiar cursuri în franceză. Unele neologisme franceze și romanice au pătruns în română prin filiera rusă, bunăoară, substantivele *artilerie, infanterie, linie de bătaie* etc.

După 182-1830, tot mai mulți tineri sînt trimiși la studii în Apus, unde învață franceza ca sursă. M. Kogălniceanu, I. Ghica, V. Alecsandri petrec mai mulți ani în Franța, Al. Russo – în Elveția. Mai târziu, sînt trimiși la Paris D. Bolintineanu, C. Bolliac, N. Bălcescu. Reîntorși în țară, acești „bonjuriști” devin exponenții influenței franceze în ideologia epocii, în cultura și limba noastră.

De ce influența franceză a avut un rol decisiv, alături de curentul latinist, la formarea limbii române moderne? G. Ibrăileanu menționa că, dacă latina era „maica” limbii noastre, franceza era sora ei mai mare și mai „norocoasă”. La baza influenței limbii franceze a stat conștiința latinistă a descendenței romanice comune a celor două limbi și popoare.

O bună parte a împrumuturilor franceze și-ai găsit, chiar de la începutul secolului al XIX-lea, forma cu care s-au încetățenit în limba literară. O listă completă a cuvintelor de acest fel este imposibil să se întocmească, de asemenea, este greu să stabilim cine le-a folosit prima dată. Consemnăm doar cîteva fapte din scrierile anilor 1820-1860, unde găsim franțuzisme cu forma actuală: *confuzie, electirc, eterogen, opinie* (Iancu Văcărescu), *infernal, fantomă, reformă* (I. Heliade), *alianță, ambasadă, disciplină, energie, a reorganiza, rezervă* (N. Bălcescu).

Terminologia franceză stă la baza mai multor traduceri filozofice. Termenii filozofici (*idee, filozofie, a imagina, logică, sensibilitate, analiză, eroare* etc.) au rămas intacti în româna contemporană. Multe franțuzisme însă au trecut prin mai multe faze de adaptare la normele limbii române moderne. De aceea la B. P. Mumuleanu, bunăoară, întîlnim cuvintele *spiculații, enteres*, urmînd chiar o pronunție franceză.

Instructive sînt mai cu seamă neologismele la N. Bălcescu, care nu au reușit să se impună: *a developa* “a dezvolta”, *a dispoza* “a dispune”, *a redija* “a redacta”. N. Bălcescu nu găsește uneori termenul corespunzător românesc și de aceea el scrie *reviu* și *revistă*, punînd alături un echivalent impropriu – *căutare* – pentru a exprima ideea de “trecere în revistă”.

Influența franceză se impune progresiv pe măsură ce dispare, treptat influența neogreacă și în timp ce își face loc, pentru scurtă vreme, influența rusească, în mod special, terminologia administrativă și militară. De aceea e și firesc să mai întîlnim unele neologisme rusești de tipul *epohă, armie, cinovnic, comandir, polcovnic*, cărora le vor lua locul, după 1850, corespondentele lor franceze actuale *epocă, armată, gardă, funcționar, comandant, colonel*.

Franceza devine acum limba la „modă” a protipendadei, în locul celei grecești. Cunoașterea ei varia în funcție de treapta socială a claselor avute. Mica boierime năzuia să se țină în pas cu moda

timpului și simțea necesitatea să amestece expresii franțuzești în limbajul familiar. După cum observă V. Alecsandri în *Chirițele... sale*, o parte din franțuzisme au devenit jargonisme.

b) Încercări de italianizare a limbii române

În același timp cu influența franceză, româna literară a fost supusă încă unui proces de „modernizare”, și anume **i t a l i e n i z ă r i i**, iar aici un rol central îi revine lui I. Heliade Rădulescu.

În 1840, distinsul lingvist român, în lucrarea sa *Paralelism între limba română și italiană*, observă că procesul de cultivare a limbii române suferă de pe urma a numeroase „ciume” literare, avînd în vedere germanismele, maghiarismele, turcismele, grecismele și alte „-isme”. Căutînd o soluție pentru remedierea acestei stări de lucruri, Heliade construiește, în articolul amintit, o întreagă teorie pentru a-și sprijini pe ea încercarea de **i t a l i e n i z a r e** a limbii. El pornește de la premisa că româna și italiana nu sînt limbi deosebite, ci două dialecte ale uneia și aceleiași limbi, vorbite inițial în Italia. Dacă ele nu se aseamănă întru totul astăzi, aceasta se datorește faptului că asupra italienei s-a exercitat, timp de secole, influența culturii, pe cînd româna a fost lipsită de acest privilegiu. Că într-o epocă veche nu existau deosebiri între aceste „dialecte” se poate vedea dacă ne întoarcem îndărăt pe drumul istoriei limbii italiene. Bunăoară, într-o fază mai veche a acestei limbi, se pronunța *loco, foco, omo*, deci aproape ca în limba română: *loc, foc, om*, și nu *luoco, uomo, fuoco*. Iar dacă facem comparație cu dialectele italienei, constatăm că asemănarea este și mai mare: în multe părți ale Italiei se aude pronunțîndu-se „curat românește”. Astfel, *fronte, monte, ponte* se pronunță în multe graiuri italiene *frunte, munte, punte*.

Așa stînd lucrurile, ce trebuie făcut pentru a se ajunge la unitatea limbii? Răspunsul lui I. Heliade este acesta: să se restituie limbii române formele ei vechi, care nu trebuie căutate în latina clasică, ci în limba scrierilor bisericești. Avînd exemplul fraților italieni, putem lua lucrurile de-a gata de la ei. Vrînd să readucă limba la înfățișarea ei dintr-o perioadă veche, cînd înrudirea strînsă i se părea evidentă, el pornește de la un număr de peste 1300 de cuvinte de origine latină, care puteau servi ca punct de plecare pentru formarea de noi familii de cuvinte. Pentru aceasta există două mijloace: **c o m p o z i ț i a** (compunerea), unde ne folosim de prepoziții (prefixe), și **d e r i v a ț i a**, pentru care avem la îndemîină “dupăpoziții” (sufixe). De la *scriere* se pot obține: *descriere, proscriere, prescriere* etc. Bineînțeles, cuvintele noi trebuie astfel formate, încît să semene mai mult cu cele italienești. Heliade dă o listă de afixe – neologice și moștenite – precum și derivatele ce s-ar putea alcătui cu ajutorul lor. Cuvintelor li se dau corespondentele lor din italiană pentru a se ilustra asemănarea dintre cele două limbi. Astfel, de la *bun* avem *bunătate, bunică, bunicuță, bunel, bunic, bunișor* etc., de la aceeași rădăcină se poate ajunge la *binecuvîntare* (it. *benedire*).

Fiind un purist ca și latiniștii, Heliade vroia cu tot dinadinsul să elimine din română toate slavonismele, turcismele, maghiarismele etc. și să le înlocuiască cu elemente de origine latină, italiană sau „fabricate” de el. *Bogat* trebuie înlocuit cu *avut, înavușit; vrednicie* se poate înlocui prin *demnitare; în zadar* –prin *in darn*. Dacă lipsește cuvântul italian, nimic nu ne împiedică să creăm un cuvânt nou. În loc de turcismul *basma* se poate spune *năsăriu*, pentru *basma de gât* (fular)- *strofiu*. “Este în uz și *batistă* pentru *basmalele cele albe*”, completează I. Heliade.

După cum se vede, intuiția lui Heliade coincide de multe ori cu sensul evoluției multor cuvinte analizate mai sus în româna contemporană. Nu același lucru se poate spune despre alte numeroase exemple, unde prejudecata puristă îl îndeamnă să scoată din limbă substantivele *clopot, mîndrie, oboseală, oglindă* în schimbul unor italianisme, franțuzisme și latinisme propuse de el: *campană, fiertate, fatică, specol*.

Clădit pe o teorie falsă, italianismul lui I. Heliade nu putea duce la altceva decît la consecințe grave în privința caracterului italianizant, pe care el vroia să-l impună limbii noastre.

c) Pumnismul analogist

În cadrul direcțiilor reformatoare s-a manifestat un timp și pe o tendință născută dintr-o concepție aparte, a cărei teoretician a fost Arom Pumnul (**pumnismul**). Față de purismul latinist, care dorea să dea limbii române o înfățișare identică cu a „maicei” sale, față de purismul heliadist, care căuta salvarea limbii literare în italianizare, Aron Pumnul este mai puțin purist, dar în felul său. El vrea să romanizeze limba, mai cu seamă neologismele pătrunse în limba noastră. Teoria lui viza atît a s p e c t u l f o n e t i c al neologismelor, cît și s t r u c t u r a lor ca atare. Aceste idei stau la baza „școlii fonetice bucovinene” sau a **analogismului pumnist**.

Fostul profesor al lui M. Eminescu este adeptul scrierii fonetice cu litere latine, dar recomandă și folosirea unor semne diacritice destul de numeroase. Încercarea lui de a reforma scrierea se sprijină pe convingerea că limba română trebuie să-și redobîndescă fire, dacă se vor respecta cu strictete regulile (fixate de el!) „în deducerea și strămutarea cuvintelor”. Este vorba de respectarea principiului analogiei, potrivit căruia, cuvintele noi urmează să se supună legităților moștenite ale limbii. Dacă, bunăoară, *a+n+voc.(cons.)* sau *a+m+cons.> î* (*lana > lîină, cantat > cîntă, campus > cîmp*), trebuie să supunem acestei legități toate cuvintele noi care conțin acest fonetism. Prin urmare, în firea limbii române este să se scrie și să se pronunțe nu *plantă*, ci *plîntă*, nu *germană*, ci *germîină* etc. Deoarece *a* neaccentuat a dat în română *ă* (*farina > făină*), se va zice nu *latină*, ci *lătînă*. Tot așa, fiindcă grupul consonantic latinesc *ct* a evoluat în română în *pt* (*octo > opt*), firește este să se asculte de aceste legități la scrierea sau la rostirea altor cuvinte, de pildă *cărăpter* “caracter”, *subiept* “subiect”, *leptură* “lectură” etc.

Teoria pumnistă nu este mai puțin curioasă și deșențată când are în vedere romanizarea lexicului neologic. În lucrarea *Formaciunea cuvintelor românești*, el cere, ca și latiniștii, scoaterea din limbă a elementelor nonromane. Dintre aceste, unele “cuntrațic” și “strică” natura limbii noastre. De exemplu, *slugă, slujbă, iznoavă*. Altele sînt “minciunoase”, precum sînt toți “țărniștii științiali” (termenii științifici), ca de exemplu: *gramatică, etimologie, filologie, filozofie*, carile “curat românește” s-ar zice așa: *limbămînt, vorbămînt, limbistică, cugetămînt*. Urmează o întreagă listă de asemenea „țărniștii științiali”, între care: *literemînt* „abecedar”, *scriemînt* „ortografie”, *cugetămînt* „logică”, *simțămînt* „estetică”, *spiritămînt* „psihologie”, *stelemînt* „astronomie” etc.

Tot așa se va proceda și cu neologismele terminate în *-ție* din exemple de tipul *nație*, care este o formă “foarte tinerică”, în raport cu sufixul mai vechi *-țiune*. Înlocuirea uneia cu cealaltă ar fi rezultatul necunoașterii istoriei limbii. Forma cu *-ție* „este o rană înfiptă în limbă de fiii ei cei nepricepuți”. De aceea corect și potrivit cu specificul limbii noastre este să se spună numai *năciunal* „național”, *năciunalitate* „naționalitate” etc., unde fiecare sunet „se poate da cuvînt deplin din legile cele universale ale limbile sub carile stau toate cuvintele”.

Evident că Aron Pumnul interpretează faptele de limbă într-un mod foarte personal, căci el are în vedere o perioadă din istoria limbii când aceste legi erau active, ignorînd caracterul lor limitat în timp. Căci dacă latinescul *mola* a dat în română *moară*, iar *pavimentum* > *pămînt*, conform legiților fonetice de evoluție normală, nu înseamnă însă că și neologismele, avînd aceeași formă cu cele latinești, se vor supune vechilor legi. *Busolă* nu a devenit *busoală* nici *medicament* – *medicamînt*, și nici slavonescul *rana* nu a devenit *rînă*.

Nu e de mirare că „@ciunismul”, cum a fost numită teoria lui Aron Pumnul, n-a găsit răsunet decît în rîndul cîtorva elevi de-ai lui Aron Pumnul. El nu s-a bucurat nici măcar de cîntea de a fi combătut, ci a fost ridicularizat de V. Alecsandri și C. Negruzzi.

Nu putem trece cu vederea că Aron Pumnul a fost totuși adeptul principiului fonetic în scrierea cu litere latine, principiu susținut și acceptat de Titu Maiorescu, care i-a dat o fundamentare științifică.

Etapă limbii române moderne

În 1866 se înființează Societatea Literară Română, devenită în 1867 Societatea Academică Română, care îl are ca președinte pe I. Heliade Rădulescu, iar în 1879, Academia Română. Noul for științific era format, pe lîngă munteni și moldoveni, din transilvănenii Timofei Cipariu și Gavril Munteanu, precum și dintr-un reprezentant al Bucovinei – I. G. Sbierea, fost elev al lui Aron Pumnul. În felul acesta, toate provinciile românești erau reprezentate prin oameni de cultură dintre cei mai autorizați să-și exprime opinia în probleme de limbă.

Prin chiar actul de constituire, instituția nou creată își propunea:

- să fixeze regulile ortografice ale limbii române;
- să elaboreze gramatica limbii române;
- să înceapă și să ducă la bun sfârșit dicționarul limbii române.

Stabilirea regulilor de scriere cu litere latine s-a aflat în atenția Academiei Române timp de câteva decenii. Normele ortografice adoptate în 1867 de Timofei Cipariu sunau astfel:

1. Toate sunetele „primitive” [etimologice] se vor scrie cu literă corespunzătoare din alfabetul latin (literele Q, K, Y sînt considerate străine).

2. Toate sunetele derivate (**ț, ș**) se vor scrie cu literele sunetelor corespunzătoare din care derivă (t, s).

Acesta este primul sistem ortografic al Academiei Române, în care triumfa, pentru un moment, punctul de vedere al latinismului etimologizant. Regulile ortografice speciale și în amănunt urmau să se fixeze de gramatică, la capitolul *Despre fonetica limbii române*.

În sesiunea din 1869 a Academiei Române s-a adoptat un nou sistem, care s-a menținut pînă în 1881. Acesta prevedea:

- literele *d, s, t*, urmate de *i*, adică *z, ș, ț*, se scriu fără sedilă;
- sunetele *κ', g'* se notează *ch, gh*;
- *ț* se notează *ci* în cuvintele *acia, glacia facia* etc.
- *z* se admite în cuvintele străine (*zeamă*), dar în terminații se notează *di: lucredu* „lucrezu”;
- se introduce accentul grav (') și cel circumflex (^). Cel grav e notat la infinitivul, indicativul și la imperativul verbelor, marcînd diftongii. De exemplu: *légăna* (leagănă), *móre* (moare). Accentul grav se mai folosește la perfectul simplu al verbelor: *tacú, facú, audí* (tăcu, făcu, auzi), precum și la forma de plural a substantivelor: *párti, cárti, bunetáti* (părți, cărți, bunătăți);
- accentul circumflex (^) se pune la sunetele nazale: *atît, întaniu, cuvêntu* (atît, întîi, cuvîmt);
- apostroful (') notează forma articulată a substantivelor feminine, fiind plasat înaintea finalei *a*: *mam'a, cas'a, gramatec'a, sor'a, furtun'a* etc.

Așadar, principiul etimologic a învins (cel puțin o parte din el) și în felul acesta se asigură dezvoltarea ulterioară a limbii române, realizîndu-se legătura ei cu limbile romanice.

În 1879, Societatea Academică se transformă în Academia Română. Vasile Alesandri și Titu Maiorescu, care se retraseră între timp, reintră în componența Academiei ca membri, iar problemele de ortografie sînt reluate în discuție. În 1880, o nouă comisie, prezidată de G. Barițiu, supune dezbaterilor un proiect de norme, raportor fiind T. Maiorescu. Proiectul este votat în 1881. Acesta este primul proiect ortografic definitiv și oficial al Academiei Române.

Contribuția lui Titu Maiorescu la dezvoltarea limbii române literare

Istoricul ortografiei noastre trebuie raportat la contribuția adusă la dezvoltarea limbii române literare de către Titu Maiorescu. Preocupările sale în legătură cu problemele scrisului românesc

datează încă din 1866, când el publică în *Convorbiri literare* studiul *Despre scrierea limbii române*, chestiune asupra căreia revine în aceeași revistă în 1867 și în 1873. În studiul lui T. Maiorescu problema ortografiei este discutată concomitent cu critica direcției fonetice a lui A. Pumnul și cea etimologică a lui T. Cipariu.

Recunoscând meritul Academiei Române în căutarea unor soluții pentru reglementarea scrierii cu litere latine, T. Maiorescu ține să observe că proiectele ortografice propuse de Academie nu s-au bucurat de popularitate și prin aceasta ea a pierdut din terenul pe care și-l câștigase inițial. Conflictul dintre cele două direcții – fonetismul și latinismul etimologizant – înregistrează acum o nouă etapă. Pentru înțelegerea acestui conflict, care avea să ducă la înfrângerea etimologismului și deci la câștigarea bătăliei de către adepții principiului fonetic, este necesar să examinăm contribuția lui T. Maiorescu și concepția sa expusă și discutată, mai întâi, în cercul “Junimii”.

Vom aminti una din tezele adepților scrierii etimologice de a păstra toate semnele alfabetului latin, fără a introduce nici un semn diacritic pentru notarea sunetelor specifice limbii române (*ă, î, ș, ț, ch, gh, č, ģ*). Ei făceau deosebire dintre sunetele “primitive”: *a* din *acus*, *s* din *stella*, și cele derivate: *ă* din *casă*, *î* din *a* neaccentuat – *antaneus* „întîi”, *s* din *sedet* „șede”, *z* din *zic* < *dico* etc. Literele trebuiau să reflecte natura limbii, iar această „natură” era pentru latiniști forma latinească a cuvîntului, adică etimonul lui. După adepții Școlii ardelenе, trebuia să se scrie în principiu *man'a* pentru *mînă*, *frundi'a* pentru *frunză*, *audiu* pentru *auz* „aud”, *vedui* pentru *văz* „văd” etc.

T. Maiorescu arăta că nu pot fi adoptate toate semnele alfabetului latin, deoarece ele sînt prea numeroase pentru scrierea limbii române. Pe de altă parte, ele sînt insuficiente pentru a nota toate sunetele specifice limbii noastre.

Făcînd o incursiune în fonetica istorică a limbii române și invocînd autoritatea unor lingviști ca Diez, Schuchardt ș.a., T. Maiorescu prezintă un tablou al pronunțării sunetelor din latină și al corespondentelor lor în română. Astfel, pentru sunetele românești, așa-zise derivate (*ă, î, ș, ț*), inexistente în latină și ortografiate diferit, el cere notarea lor cu semne diacritice, respectiv cu sedile, ca în ortografia actuală. T. Maiorescu nu acceptă la început în scriere pe *î* (*ă*), considerîndu-l o nuanță de „umbrire” a lui *ѣ* slavon, și deci fără funcție gramaticală. În *Convorbiri literare*, *î* era evitat și înlocuit cu *ă*. Se scria *mănă* „mînă”, sau cu *i* (*riu*). Ulterior însă, T. Maiorescu a renunțat la această teorie, recunoscînd că *î* a intrat în uzul general al limbii române și trebuie notat ca atare.

Care este principiul de bază pe care se sprijină sistemul fonetic recomandat de Titu Maiorescu? El însuși l-a definit cu toată claritatea, afirmînd că un alfabet nu cuprinde, nu poate și nici nu e necesar să cuprindă, să exprime toate sunetele și nuanțele lor dintr-o limbă. Dacă așa ar sta lucrurile, ortografia s-ar complica enorm. Important este, în scrierea fonetică, nu un fonetism absolut, ci o restrîngere măsurată a numărului de semne, care să facă posibilă reproducerea

sunetelor importante, atâtea câte sînt absolut necesare pentru deosebirea sensurilor cuvintelor și a formelor flexionare. Literele sînt semne esențial logice, și nu simple semne fonetice. Recunoaștem în aceste argumente logice un punct de vedere științific valabil și la etapa actuală, căci T. Maiorescu intuiește deosebirea dintre sunet și ceea ce numim noi astăzi fonem. Sunetele „derivate” răspund unei funcții gramaticale de diferențiere morfosemantică: *ă* din *laudă* față de *a* din *lăuda* deosebește prezentul de imperfect, tot astfel *ș* din *pași* face distincție dintre plural și singular.

Făcînd apel la argumentul dependenței raționale a regulii fonetice de principiul logic în scrierea limbii, T. Maiorescu a fundamentat, după cum scrie D. Macrea, scrierea fonetică pe baze fonologice. În ultima parte a studiului, T. Maiorescu supune unei critici severe etimologismul latinist. Și de data aceasta expunerea sa se întemeiază pe rezultatele obținute de știința despre limbă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în speță în direcția istorică și comparativistică. În esență, constată el, limba se află într-o permanentă transformare, adevăr ignorat de curentul latinist, care se silise să restituie foneticii românești formele ei vechi, etimologice: să se „arunce limba cu un secol înapoi”. Schimbările considerate de latiniști un rezultat al „corupției” de-a lungul secolelor reprezintă în fond un stadiu firesc al evoluției. Ortografia rămîne în urma acestei prefaceri, de aceea sistemul ortografic ce urmează să fie stabilit acum nu mai corespunde cu exprimarea urmașilor. Uzul va impune alte forme, altă pronunțare, care vor trebui să se reflecte în ortografie. Cine pierde din vedere acest lucru uită sau nu vrea să țină seama de împrejurarea că principiul fonetic reprezintă însăși viața limbii și este o condiție a înțelegerii ei de către vorbitori. Dimpotrivă, principiul etimologic, care contrazice ideea de evoluție a limbii, este o piedică și un pericol pentru dezvoltarea intelectuală a unui popor.

Vom aminti că Ministerul Instrucțiunii elaborase și el un sistem ortografic, nu mai puțin etimologizant și greoi, impus școlilor. De aceea era necesar să se reia discuția cu privire la ortografie pentru a se pune de acord normele scrierii cu uzul, de care se lăsau călăuziți scriitorii și oamenii de cultură ai epocii.

Dezbaterile au fost reluate în 1880, după ce prealabil se constituise o nouă comisie. Cu acest prilej, T. Maiorescu, în calitate de raportor al comisiei, propuse principiile cuprinse în studiul pe care l-am rezumat mai sus. Proiectul său, fonetic în esență, mai menține încă unele elemente etimologice. Concesiile făcute acestui principiu sînt, între altele:

- scrierea cu *ss* a cuvintelor de origine străine: *rassă*, *cassă*;
- scrierea cu *z* sau *dz*, în funcție de originea nelatină sau latină, a cuvintelor: *zare* < rus. *заря*, dar *dzile* < lat. *dies*;
- redarea grupului *șt* prin *sci*: *Bucuresci* - *București*, *scie* - *știe*.

T. Maiorescu ținuse să precizeze, în raportul său din 1880, că propunerile făcute nu trebuie considerate definitive, ele urmînd să fie completate și îmbunătățite prin amănunte ulterioare, puse

de acord cu normele stabilite de gramatica și dicționarul limbii române. Etimoliștii au izbutit totuși să smulgă și alte câteva concesii făcute sistemului lor când propunerile au fost supuse totuși votului. Ei au obținut (cu majoritate de 1 vot!) păstrarea lui *u* (*ŭ*) final și *i* (*î*) final scurt. Pe lângă aceasta, regulile Academiei stabileau ca *î* să se scrie din *î*, *ê* și *î*, după cum formele flexionare arată că el provine din una dintre aceste vocale: *lăudînd*, *facênd*, *vênd*, *mormênt*, *între*, *rîpă* etc. Eegula se bazează însă pe o explicație falsă, întrucît se considera că *tăcînd* ar trebui să se scrie cu *ê* (lat. *tacere*, *tacendo*). În aceeași situație sînt verbele *vînd* și *sfînt*, în care, conform normelor Academiei, ar trebui să se noteze *î* prin *i*, pentru că avem logoforme *vinzi*, *sfînți*. Dar *vînd* și *sfînt* nu are nimic comun cu acestea din urmă, deoarece *î* din aceste două cuvinte nu este derivat din *i*, ci reproduce un *e* latin accentuat (*vēndo*) și un *s* slavon împrumutat și nazalizat: СВѢТЪ.

Ortografia fonetică repurtează o victorie decisivă abia în 1904. Din comisie fac parte acum, în afară de T. Maiorescu, numit din nou raportor, Iacob Negruzzi, Ovid Densusianu, Ion Bianu. Modificările propuse de astă-dată și acceptate de Academie duc la eliminarea unor elemente ale scrierii etimologice, sistemul adoptat fiind, în linii generale, cel de azi. Principalele modificări propuse de T. Maiorescu, care aduce ca argument principal uzul, sînt:

- se suprimă *dz*, păstrîndu-se numai *z*, indiferent de originea cuvintelor;
- *é* și *ó* marcînd diftongi sînt înlocuiți cu *ea* și *oa*;
- grupul *sci* se înlocuiește cu *șt*: *Bucuresci* – *Bucurerști*;
- se acceptă scrierea cu *î* din *i*, exceptînd cazurile cuvîntului *român* și derivatele lui;
- se suprimă *ŭ* și *î* din finala cuvintelor.

După cum e lesne de observat, sistemul ortografic bazat pe principiul fonetic a învins după lungi și dificile dezbateri și reflectă, în esență, normele actuale, după ce s-au făcut unele modificări în 1932, și apoi altele, în 1953, cînd au fost înlăturate ultimele „resturi” etimologice; *u* final mut în cuvinte ca *unchiu*, *vechiu*, *î* în mijloc de cuvînt, la care s-a revenit prin decizia Academiei Române, dar chestiunea n-a fost ratificată nici de Senatul României, nici de Parlamentul Republicii Moldova, deși Radioteleviziunea ambelor state, presa periodică utilizează acest model de scriere, chiar dacă el nu corespunde de multe ori realității și nu reflectă totdeauna etimologia. Tot atunci, în 1953, s-a acceptat forma verbală *sînt* în loc de *sunt*, la care s-a revenit în legătură cu scrierea lui *î* din *a* (â).

Activitatea lui T. Maiorescu pe tărîmul limbii literare nu se limitează numai la contribuția sa esențială la stabilirea principiului fonetic în ortografie. El a mai desfășurat și o activitate intensă și salutară într-un domeniu numit de noi astăzi **cultivarea limbii**. Căci limba română literară era amenințată nu numai de primejdia scolasticismului latinist, ci și de alte influențe, care atingeau specificul ei național. Astfel de influențe se exercitau în special asupra limbii culte din celelalte provincii românești: Transilvania, Bucovina și Banatul. Limbajul presei din aceste provincii se afla sub o vădită influență a modelelor neromânești în lexic, frazeologie și sintaxă. În studiul *Limba*

română în jurnalele din Austria, el constată că modul în care este folosită limba română în publicațiile de „peste munți” nu mai îngăduie tăcerea. Obiectul criticii sale în formează mai ales următoarele aspecte ale stilului publicistic din periodicele timpului:

- germanismele introduse prin traducerea cuvânt cu cuvânt;
- stilul confuz;
- greșeli de folosire a cuvintelor inspirate din dorința de a afișa o falsă originalitate.

Într-un alt studiu, intitulat sugestiv *Beția de cuvinte*, Titu Maiorescu își îndreaptă atacul împotriva stricătorilor de limbă, care folosesc din abundență barbarisme.

T. Maiorescu s-a pronunțat cu aceeași autoritate, ca și în alte compartimente ale vieții noastre culturale, și în privința neologismelor. Cercul “Junimii” luase în dezbatere această problemă și adoptase o poziție în mare măsură comună, adică rezervată, uneori chiar ostilă, în ceea ce privește întrebuițarea neologismelor. Iacob Negruzzi, de exemplu, se declarase împotriva introducerii unor termeni noi, considerați de el inutili. Părerile sale, exprimate în *Scrisori*, unde condamnă întrebuițarea unor neologisme de tipul *pantă*, *incintă* sau a unor calcuri, erau, într-un fel, justificate, chiar dacă evoluția ulterioară a limbii nu i-a dat dreptate. Același lucru îl susține și T. Maiorescu în *Direcție nouă în poezia și proza română* (1872), exprimându-și îngrijorarea față de valul de neologisme care reprezentau pentru el „o adevărată îmbolnăvire literară”. Titlul studiului publicat în 1881, *În contra neologismelor*, arată limpede care erau convingerile sale în această materie. Același studiu, retipărit în volumul *Critice*, se întitulează de data aceasta *Neologismele* - dovadă că atitudinea lui T. Maiorescu se schimbase cu timpul, devenind mai flexibilă. Să cităm un pasaj în care este vorba de un senator pe nume N. Blarenberg: „De asemenea limbă rîd toți oamenii cu mine și autorul, dacă i-am face pe franțuzește ceea ce face d-sa pe românește; dacă i-am zice cu ton serios: ne vous battez la tête avec ses pensées; pas de livre, pas de part („n-ai carte, n-ai parte”) și alte asemenea glume”. T. Maiorescu conchide: „Dar trebuie să vorbim în contra acelor neologisme de prisos care se strecoară prin scrierile noastre fără a bate prea tare la ochi și ne înstrăinează limba din ce în ce mai mult de la înțelesul ei popular. Pentru ce să zicem, de exemplu, *este suficient*, cuvânt care nu-l înțelege nici un țaran român, și să nu zicem *este de ajuns*, cuvânt de origine asemenea latină, însă înțeles de toată lumea? Tot așa va trebui să zicem (să se observe tonul imperativ al lui T. Maiorescu!) *a ajunge la ceva* în loc de *a parveni* sau, cum scrie dl I. Popescu din Sibiu, *a parveni la ceva*, *agerime* în loc de *sagacitate*, *adînc* în loc de *aprofundat*, *dinadins* în loc de *intențiune*, *deșertăcuine* în loc de *vanitate*, *a înapoia* în loc de *a restitui*, *aprig* în loc de *avid* și *imperios*, *aspru* în loc de *sever*, *a încredința* în loc de *a confia*, *a lua asupra-și* în loc de *a-și asuma*, *îmbunătățire* în loc de *ameliorare* și sute de alte exemple. Sîntem încredințați, ne asigură T. Maiorescu, că numai cu puțină *l u a r e - a m i n t e* (nu atenție!) la această regulă stilul multor

scriitori de-ai noștri s-ar îndrepta și s-ar face adevărat românesc din prea împeștriat și străin ce este astăzi”.

S-ar putea susține, nu fără temei, că T. Maiorescu ne apare în acest pasaj, la prima vedere, drept purist¹, adică adversar al neologismului, dat fiind că majoritatea termenilor noi proscriși de el (exceptând pe *a confia*) s-au încetățenit în limba literară. Problema este însă alta. T. Maiorescu pornește de la principiul evitării împrumuturilor făcute de dragul împrumutului, când în limba română există echivalentele necesare. La 1880, neologismele sancționate de T. Maiorescu nu-și făcuseră încă drum bătătorit. Chiar dacă șeful „Junimii” nu credea oportună introducerea lor – lucru infirmat de evoluția limbii literare – poziția de apărător al patrimoniului limbii populare într-o avalanșă neologică este îndreptățită și corespunde, în genere, momentului cultural al epocii. De altfel, T. Maiorescu pledează pentru acceptarea termenilor noi când sînt reclamați de introducerea unor noțiuni noi. Izvorul principal al modernizării limbii literare este și pentru el lexicul limbilor romanice. De aceea, observă el în același articol, trebuie combătut termenul *amăsurat* (care provine din germană) din ziarele transilvănene și înlocuit cu *conform*, care este de origine franceză.

Faptele reproduse de Maiorescu sînt un exemplu edificator despre stadiul la care limba română literară ajunsese spre sfîrșitul secolului al XIX-lea. Formele nu erau încă întru totul unificate. Maiorescu însuși mai scrie *stimulant* pentru *stimulent*, *tendență* pentru *tendință*, *prelecție* (ca și M. Kocălniceanu) pentru *prelegere*, *observări* “observații” în locul perifrizei mai vechi *băgări de seamă*, *produceri* pentru *producții* și, de asemenea, *academicii*, *fizicii*, *matematicii* în locul variantelor consacrate prin uz, sub influența limbii franceze: *academicienii* etc. Este însă evidentă tendința lui Maiorescu de a se adresa limbii populare și, la rigoare, de a calchia cuvintele străine, făcîndu-le să intre în tiparul materialului lexical românesc. De aceea el preferă să scrie *cugetare*, *deslușire*, *însemnătate*, *a stărui*, *a pune în cumpă* etc., sau *înriurire* (alături de *influență*), *propășire*, *simțămînt* (și *simțimînt*), *luare aminte* (atenție), *a se mărgini* (a se limita) etc. Limba sa este, fără îndoială, un model de limbă literară pentru o epocă de mari prefaceri și tendințe filologice divergente, cu toate rezervele pe care le putem avea față de purismul său formulat pe un ton de sentință, fără drept de replică, cum realitatea lingvistică îl obliga în cele mai multe cazuri să procedeze. De fapt, Maiorescu nu este un adversar al neologismelor luate “în sine”, ci al acelor care, indiferent de originea lor, nu sînt strict necesare limbii române. Pe de altă parte, atitudinea sa izvorăște din aceeași concepție a apărării culturii naționale, cultură care trebuie să-și păstreze nealterate rădăcinile populare. Care sînt, în ultima instanță, criteriile după care pot fi acceptate neologismele? Iată regulile indicate de Maiorescu:

¹ Așa cum îl considera S. Pușcariu în *Limba română*, I: “Titu Maiorescu, luptătorul cel mai bine înarmat împotriva școlii latiniste, îndreptîndu-se împotriva ușurinței cu care era adoptat neologismul, devenea el însuși purist”, p. 385.

- dacă pe lângă un cuvânt slavon există un curat românesc, cuvântul slavon trebuie înlăturat; de exemplu *blagoslovenie* trebuie să cedeze locul lui *binecuvântare*;

- dacă există în limbă un cuvânt de origine latină, sinonimul neologic nu este necesar; se va spune deci *împrejurare*, și nu *circumstanță*, *binecuvântare*, și nu *benedicțiune*. Maiorescu vede explicația abuzului de neologisme pătrunse în limba română – fapt ce are ca urmare alterarea fondului ei popular – în necunoașterea de către scriitori a valorilor și posibilităților reale ale limbii noastre, conjugată cu lipsa de osteneală în privința cercetării vechilor texte ale literaturii române. Până unde puteau ajunge excesele maniei neologizante, se vede din limba fabricată de latiniști și de I. Heliade.

În virtutea acestei concepții, care continua ideile mai vechi ale Daciei literare și ale lui Alecu Russo, T. Maiorescu susține că eliminarea din limbă a elementelor vechi, devenite populare, indiferent de originea lor, este nu numai o eroare, ci și o acțiune fără sorți de izbândă.

Există împrumuturi lexicale vechi puternic înrădăcinate în limbă și, prin aceasta, în întreaga viață sufletească a poporului. Sensul lor distinctiv este întrebuințarea cuvântului respectiv în toate manifestările generale din viața unui popor, de pildă în folclorul literar și în literatura cultă. Ce ar deveni, de exemplu, limba poetică a lui V. Alecsandri, adaugă T. Maiorescu, dacă am înlocui expresia *neagra veșnicie* din vorbirea obișnuită prin *neagra eternitate* sau *stea iubită* prin *stea amată*, cum ar dori partizanii neologismului?

Temeiurile invocate de T. Maiorescu sînt, cum se vede, greu de combătut, căci se situează constant pe principiile salutare ale tradiției populare, călăuzit fiind de ideea păstrării și cultivării specificului național al limbii și culturii noastre.

În partea finală a studiului *Neologisme*, T. Maiorescu revine la problemele teoretice ale discuției, anume la caracterul complex al conținutului semantic al cuvântului din exprimarea vie, pusă în legătură cu viața sufletească a vorbitorului și a poporului care întrebuințează limba și prin care se definește ca entitate psihică și socială: căci „cuvântul numai în dicționarele cărțurilor se înfățișează ca o unitate izolată de câteva litere împreunate laolaltă, care, prin permutări, se pot preface îndată în alte unități; în realitatea vieții sufletești, cuvântul este un complex de înțelesuri și de simțiri care nu există niciodată singuratice, ci sînt totdeauna legate cu înțelesurile și simțirile din alte cuvinte și alcătuiesc astfel între ele țesătura cea trainică a personalității unui individ, ca și a unui popor”¹.

Părerile lui Maiorescu și soluțiile respective propuse de el în privința neologismelor nu sînt lipsite de o anumită rigiditate și de o vizibilă coloratură antilatinistă². Ele își află însă explicația în

¹ Titu Maiorescu, *Neologisme*, Iași: Junimea, 181, p.156.

² „Punctul de vedere al lui Maiorescu, cînd recomandă neologismul numai în cazul în care nu avem un cuvânt vechi (de origine latină), spre a exprima aceeași idee, era prea de tot utilitarist și nu ținea seama de faptul că limba unor gînditori

peisajul cultural al epocii și în literatura de presă a vremii, care purtau pecetea unei evidente tendințe de modernizare pripită și superficială a exprimării literare, fapt ce nu putea să ducă decît la o reală corupție, prin pierderea legăturii cu substanța veche, populară și națională a limbii. Intervenția sa, cu unele rezerve pe care le putem avea după un secol de evoluție a limbii literare, a fost mai mult decît oportună. Maiorescu însuși a cedat, cu timpul, în fața unor realități care infirmau sau corectau teoriile sale atît în ortografie, cît și în privința neologismelor. Nu se poate contesta însă că poziția sa era, teoretic, motivată, iar tezele sale și-au găsit formele unei expuneri sistematice și științifice, supuse unei logici și unei argumentări bazate pe fapte.

Punîndu-se sub autoritatea uzului și lăsîndu-se condus de geniul limbii, adică de spiritul, de natura ei – înțeleasă cu totul altfel decît o făceau latiniștii – T. Maiorescu oferă un exemplu de înțelegere științifică și realistă a promovării limbii cercetate de el în strînsă dependență de întregul proces al formării unei culturi naționale. Cultivarea limbii, care înseamnă pînă la el achiziție numerică, îmbogățire cu orice preț a mijloacelor de exprimare, capătă, prin Maiorescu, un conținut nou, în care spiritul critic și ideea de naționalitate sînt factori suverani. Ca și atîtea alte sectoare ale culturii noastre, istoria limbii române literare îi datorează lui T. Maiorescu tot atît cît datorează critica și estetica noastră literară. Stilurile limbii literare – al literaturii, al scrierilor științifice, al presei, supuse unei judecăți lucide și obiective, trebuiau să iasă de aici înainte purificate de zgura influențelor străine și de falsa originalitate ocrotită de semicultură.

Există însă în această perioadă și o altă tendință care își urma drumul firesc, în afara forului oficial al Academiei sau al unor filologi animați de spiritul reformelor radicale. Ea era reprezentată de scriitorii celei de-a doua jumătăți ai secolului al XIX-lea: M. Eminescu, I. Slavici, I. L. Caragiale, I. Creangă, pentru care limba populară alcătua izvorul principal, „pururea întineritor al expresiei literare”, cum observă autorul *Luceafărului*.

Curentul istoric-popular

Unele reflecții lingvistice ale lui Alecu Russo

Rolul lui Alecu Russo în cultura și știința românească are șanse de a fi, pe alocuri, subapreciată sau de a fi schițată, poate, incomplet, dacă s-ar trece cu vederea peste reflecțiile lui judicioase privind diverse probleme de limbă. Deși nu era un specialist în materie (drept dovadă ne poate servi însăși acțiunea lui Al. Russo, care nu rezidă „într-o înfruntare cu adversarii în termenii și cu mijloacele științei limbii”, totuși „cugetările” sale, remarcabile nu prin cantitatea, dar, mai ales, prin substanța lor, pe marginea unor chestiuni atît generale (cum ar fi, de exemplu, conceptul de

are nevoie de sinonime, precum omul cu o cultură mai rafinată are nevoie în interiorul său de un covor pe jos, de tablouri pe pereți și de un stil în liniile mobilierului”, scria S. Pușcariu în *Limba română, I*, p. 390.

„limbă înțeleaptă” sau geneza „logicii limbii”), cât și particulare (cum ar fi, de exemplu, izvoarele de îmbogățire a limbii literare sau rolul „străinismelor”) sînt în consonanță deplină cu adevărurile științei despre limbă.

Al. Russo e unul din puținii scriitori care a pus în discuție raportul dintre obiectul investigat și subiectul care cercetează acest obiect. Astfel, după părerea lui Al. Russo, filologii nu trebuie „să prefacă”, „să reformeze” limba după placul lor, ci trebuie „să se mărginească la definiția rînduieilor limbii, la statornicia sintaxei și a ortografiei”, iar „o gramatică a limbii” trebuie elaborată „nu după limba ce ar trebui să avem, dar după limba ce avem”.

Trebuie să menționăm în mod special că valoarea observațiilor lingvistice ale lui Al. Russo poate fi just înțeleasă și interpretată fără echivoc, dacă aceste observații vor fi proiectate pe fundalul intensei agitații în diverse domenii ale timpului. Cu referire la domeniul lingvisticii, putem constata că anume în perioada respectivă „unul preface toată limba în /iune, altul în /ție, altul în /iu, altul în /înt...de nu știi cum să te întorci între aceste patru puncturi cardinale a gramaticilor” [Russo: 1998, 45]. Cu alte cuvinte, anume în perioada respectivă, se făceau tentative energice din partea reprezentanților latinismului exagerat al lui August Treboniu Laurian, latinismului moderat al lui Timothei Cipariu, italianismului lui Ion Heliade Rădulescu, fonetismului lui Aron Pumnul de a încorseta limba „în canoane puriste și intolerante”, de „a impune la noi, într-un moment de vitală și delicată articulare a tradiției cu nevoia de înnoire, exagerația și chiar mai mult: aberația” [Regman, 26]. De aceea, în dorința „de a călca sănătos și după logică”, Al. Russo consideră, pe bună dreptate, că încercarea „de a înturna și răsturna o limbă împotriva trasului (= traseului) ei” este o „chestie de pedanți, de neștiutori, de șarlatani sau de mișei”, precum este „o frazeologie strălucitoare pentru ochii slabi” intenția de a așeza limba, chipurile, „pe niște baze mai solide”. Argumentul invocat împotriva unei atare normări a limbii este simplu, dar peremptoriu: „Cînd se naște o limbă în lume, se naște cu organismul ei, se naște negreșit pe o bază solidă, pe baza alterațiilor sau a decompoziției altor limbi, pe condițiile viețuirii a poporului ce o înfîie sau care se naște cu ea, precum românii pe condițiile climatei, a vecinătății și a o mie de alte condiții ce alcătuiesc istoria” [Russo, 95-96].

După ferma convingere a lui Al. Russo, puriștii greșesc atunci cînd consideră că istoria limbii române începe cu istoria românilor și „cu școalele Ardealului, și cu școala limbii hrisoavelor, limba publică, cu școala limbii cîntecelor populare, limba inimii neamului; cu școala limbii traducătorilor cărților bisericești, limba credinței, cu școala limbii cronicarilor, limba istoriei, care școale își dau mîna din veac în veac, pînă la școala ardelenească de astăzi, ce nu seamănă nici cu una și nu se leagă cu nimică cu tradițiile scrise și orale” [Ibidem, 74-75].

Analizînd formarea și dezvoltarea limbii române, Al. Russo opinează că la baza ei stă latina vulgară a soldaților și coloniștilor din Dacia. Acest „cel mai de pe urmă născut” dialect

(care își are rădăcină în Galia, în Spania, în Italia, în Grecia mare) era utilizat multă vreme numai în viața casnică și în relațiile private. Dar, o dată cu întemeierea domniilor în Valahia și în Moldova, dialectul se întărește, se ridică și se impune dregătorilor, începe a fi folosit în actele publice, transformându-se treptat în limbă. Acest idiom însă nu mai era limba latină, precum moldovenii și valahii nu mai erau vechii romani, ci un popor nou, care s-a format din amestecarea elementului de baștină cu alte popoare: „dovadă că limba nu este latină stau: țesătura și cuvintele cele numeroase care lipsesc în latină, dar se găsesc în limbile noastre, și tradițiile ideii naționale trăitoare la noi ce își au perechea în unele din țările citate” [Ibidem, 98].

Ca și orice altă limbă, limba română are un specific al ei – specific determinat de originea ei, de felul de a fi al poporului care o vorbește, de „colaborarea” ei cu alte limbi, de originalitatea” ei de a desemna realitatea etc. În legătură cu acest moment, Al. Russo menționa cu deplină încredere: „O limbă, fie ea turcită, greacă, franțuzită și slavonită, când vorbește de neam și s-a născut cu el, când spune de trecut, de patrie, și în fiecare cuvânt stă o tradiție istorică, o durere, o fală sau o simțire, e o limbă nepieritoare și cu anevoie de a stîrpi” [ibidem, 85]. Același detaliu aveau să-l confirme și interogațiile retorice: „Scoate din limba românească ramurile străine...Unde e limba...unde e originalitatea ei?” [ibidem, 99]. Probabil, influențat de Cugetările lui Al. Russo și în intenția de a lua atitudine față de valul de neologisme ce invadau limba română, T. Maiorescu scria: „Ce ar deveni, de exemplu, limba poetică a lui V. Alecsandri, dacă am înlocui expresia *neagra veșnicie* din vorbirea obișnuită prin *neagra eternitate* sau *stea iubită* prin *stea amată*, cum ar dori partizanii neologismului?” [Maiorescu, 281].

În același timp, Al. Russo va interveni autoritar în discuțiile despre utilizarea împrumuturilor. Astfel, el respinge categoric „străinismele”, ce nu îmbogățesc cu nimic limba literară: „Muncește-ți pana și pune o zăbală străinismului...[care] începe de o vreme și sub toate chipurile a ne înăduși”, scria Al. Russo lui M. Kogălniceanu, sfătuindu-l ca ziarul „să scrie pentru obște, obștea cea nepoliglotă, nelatină, nefranțuzcă, ca să poată bieții oameni avea o legătură, un locușor pe pământul moldovenesc, unde se vorbește moldovenește” [Russo: 1989, 185].

Ca și ceilalți scriitori ai timpului, Al. Russo a manifestat un interes constant pentru diverse aspecte ale limbii române literare. El pleda insistent pentru stabilirea unor astfel de norme literare ale limbii ce ar asigura dezvoltarea ei liberă și multilaterală, democratizarea ei și, totodată, ridicarea nivelului ei de cultură, de rînd cu celelalte limbi de cultură din Europa. Normele literare ale limbii, după părerea lui Al. Russo, trebuie să corespundă întru totul normelor intrinsece ale limbii, „logicii” ei. Numai în felul acesta, vom avea și o limbă cu adevărat literară, și o literatură cu adevărat națională. Și, dimpotrivă, dacă „vom alerga după visurile pedanților, vom rămîne în patosul unde ne găsim (adică la anul 1855)” [Russo: 1998, 107]. „Literatură a patosului”, astfel numea Al. Russo

literatura cosmopolită și antirealistă creată pe la mijlocul secolului al XIX-lea de către apologeții sistemelor purist-neologice, rătăciți „în întreitul pedantism al formei cuvintelor și momițării străinilor” [Ibidem, 47]. O astfel de literatură, care „îneacă și omoară în țările românești dezvoltarea spiritului și a închipuirii, vine din pricina neștiinței limbii și a tradițiilor părintești; literatura aceasta nu are rădăcină, nici dă roadă” [Ibidem, 43], scria Al. Russo în manieră cronicărească.

Al. Russo era de părerea că stabilirea normelor literare ale limbii trebuie să se întemeieze pe concepția rațională a dezvoltării ei, pe bunul-simț, pe dreapta judecată și evitarea oricăror exagerări. Declarând o luptă neîmpăcată pedanților neologiști, el arăta că principala greșeală a acestora consta anume în faptul că ei prefăcuseră neologizarea într-un mijloc de îmbogățire a limbii, într-un scop în sine. Departe de a nega necesitatea în utilizarea neologismelor, Al. Russo privea schimbările în limbă „ca un axiom ce nu are nevoie de demonstrare”, deoarece “nevoile nouă cer mijloace nouă, și ideile nouă au nevoie de cuvinte nouă” [Ibidem, 46]. El a relevat marele rol al împrumuturilor neologice în procesul de îmbogățire și de perfecționare a limbii naționale literare. În plus, spre deosebire de teoreticienii neologiști-puriști, Al. Russo considera justificat că încetățenirea în limba română a neologismelor de origine străină presupune adaptarea lor la specificul fonetico-morfologic al limbii noastre, iar, odată statornicite, ele se „naționalizează”, copiază întru totul limba populară, „îmbrăcînd” cum zicea el, „caracterul pămîntului” [Ibidem, 11]. Fundamentarea populară a limbii literare o găsim exprimată, după părerea lui Șt. Munteanu, [Munteanu, Țara, 218] în următorul pasaj „Tradiția orală a neamului nostru cuprinsă în cîntecele vechi, zise astăzi balade, ne dă tot românismul cărților bisericești și al cronicarilor, iar nicicum românismul nou. Astă tradiție orală, neținută în seamă de școale, astă tradiție pe care este zidită naționalitatea română împrăștiată într-o minunată asemănare și unire pe toate laturile românești, e limba” [Russo: 1998, 87].

Teoreticianul „României literare” era un adversar hotărît al „artificialității de stil”, al stilului „manierat”, al „pretențiozității”, al literaturii pedante în „condei”, „în forme”, „în idei”, care „din pricina neștiinței limbii și a tradițiilor părintești” [Ibidem, 43], „îneacă și omoară în țările române închipuirea sub o ridicolă ingeniozitate a cuvintelor” [Ibidem, 21]. Era și de așteptat, în acest context, ca Al. Russo să ia atitudine față de creația unor confrăți de condei, Astfel, detestînd verbalismul și retorismul creațiilor literare ale lui Heliade Rădulescu și ale discipolilor săi, Al. Russo scria: „Adevărat, *filomela* este cuvînt poetic, *azura* îi frumos, *orizonul* nu-i slut [...] Dar ce folos! *limbajul*, *geniul*, *inspirația* și *filomela cu suavele ei modulații plîngeferi* nu ne încîntă sau pentru că sînt străine, iar nu române, sau pentru că sîntem încă prea barbari și *nedemni* de lirele acestor *armonioși*, deși *neinteligibili* orfei” [Ibidem, 21-22].

În același timp, Al. Russo ironiza și pe vulgarizatorii limbii, propovăduitori ai „norodniciei mojicești” false, care se străduiau să reducă limba literară, coborînd-o la nivelul intelectual al

omului fără cultură. Ca și comilitonii săi, el respingea cu tărie toate încercările acestora de a introduce în circulația literară diferite forme agramate, primitive sau schimonosite ale unor cuvinte și expresii de tipul *șeapă* în loc de *ceapă*, *hiere* pentru *fiere*, *pșene* în loc de *pesemne* etc. [ibidem, 91]. Nu poate fi acceptată nici gramatica actuală, deoarece ea „nu dă extrasul limbii vii, ci produce teorii ingenioase câteodată, dar totdeauna împoncișătoare [= contrare] realității” [Ibidem].

Viziunea lui Al. Russo referitoare la valorificarea trecutului și a limbii populare capătă o importanță deosebită la etapa contemporană. Deși era ferm convins că acestea sînt izvorul principal de îmbogățire a limbii române literare, el nu considera totuși ca operele scrise să îmbrace cu totul mantaua limbii populare, fapt care trebuie să fie principiul de călăuză și al limbii noastre literare contemporane, pe care unii o mai confundă cu graiul.

Fiind conștient, pe de o parte, de misiunea scriitorului în procesul de dezvoltare a limbii naționale și de faptul că literatura trebuie să fie „expresie a neamului”, iar pe de altă parte, de consecințele nefaste ale acțiunilor „pedanților” în acest proces, Al. Russo va consemna programatic: „Cînd românii vor întorloca o societate serioasă, spre așezarea și dezbateră chestiunilor limbii, cînd vor pune pe izvod tot ce au, cînd societatea aceea va încheia jurnal de toate cuvintele primite, indigenate, lepădate, înnoite sau învechite din țările unde se vorbește românește, cînd se va așeza sintaxa și ortografia nu după placul fieștecărui, dar după duhul istoriei și al originilor neamului, atunci literatura își va lua zborul și va fi expresia neamului [...] În acea zi pedanții se vor șterge ca umbrele, că nimica nu omoară pedantismul ca o carte frumoasă, simplă, de gust și de idei” [Ibidem, 101].

Departate de a efectua o „inventariere” exhaustivă a diversității reflecțiilor lingvistice ale lui Al. Russo, totuși, sintetizînd cele spuse, ești tentat să afirmi că ostașul propășirii a anticipat, la multe capitole, starea actuală de lucruri din domeniul limbii – fapt ce actualizează profeția alecsandriană: „Numele lui Alecu Russo crește cu timpul și va străluci glorios” [Alecsandri, 411].

Vasile Alecsandri și curentul istoric-popular

Chiar de la începutul activității sale, V. Alecsandri a stat în primele rînduri ale acelor care luptau pentru o limbă literară bazată pe limba vie a poporului. Admirația sa față de literatura populară, exprimată în fapt prin publicarea pentru prima oară a doinelor și cîntecelor bătrînești, în mod firesc, a condiționat și admirația lui față de limba acestor producții. „Cine au intrat la vorbă frățește cu locuitorul de la cîmp și nu s-au mirat de ideile, de giudecățile lui și nu au găsit o mare plăcere a asculta vorba lui împodobită cu figuri originale?”, se întrebă V. Alecsandri, dînd apoi o serie de exemple din vorbirea populară, ca *are mațe pestrițe* (pentru un om rău), *e bun ca sînul mamei* (pentru un om bun) etc. [Apud Iliășenco, 22].

Cea dintâi victorie de prestigiu a limbii populare și a creațiilor populare în sensul dorit de *Dacia literară* se realizează prin opera poetică a lui V. Alecsandri. Nu vom stărui asupra entuziasmului cu care bardul de la Mircești a întâmpinat poezia populară și nici asupra evenimentului pe care l-a reprezentat pentru literatura română publicarea celor două volume de *Poezii populare* (1852-1853). Revelația folclorului a avut-o poetul prin 1843, cum aflăm din povestirea *O plimbare la munți* (1844). Timp de 10 ani a cules cîntece, legende, strigături, care aveau să intre mai târziu în culegerile amintite. Apariția lor a avut un răsunet deosebit și general. Întîlnirea cu folclorul a produs o schimbare și în privința gustului literar al poetului, care abandonează genul poeziei romantice la modă, inclusiv încercările scrise în limba franceză. Ne-o spune el însuși mai târziu: „Atunci scrisei sau, mai bine zis, improvizei cele mai bune poezii ale mele: *Baba-Cloanța, Strunga, Doina*, și-mi făgăduii cu tot dinadinsul să las la o parte încercările mele de versificație franceză și să-mi urmez calea ce-mi croisem singur în domeniul adevăratei poezii românești” [Nicolescu, 8].¹⁷

Așadar, poetul avea conștiința că a descoperi drumul spre poezia românească autentică, iar autenticitatea ei era garantată de însușirea unei anumite modalități de construcție și expresie specifică poeziei populare [Munteanu, Țâra, 119-120].

Activitatea lingvistică a lui V. Alecsandri se manifestă direct în articole speciale, publicate în presa timpului, în scrisori, în gramatica tipărită la Paris în 1863 și în discursurile rostite la Academie.

V. Alecsandri însă nu a fost un teoretician al limbii literare, ca I. Heliade sau Al. Russo. El a contribuit pe altă cale, indirectă, la promovarea ideii de apărare a bazei populare și de cultivare a limbii prin scrierile sale, mai ales prin piesele de teatru *Rusaliile în satul lui Cremine* (1840), *Iorgu de la Sadagura* (1844), *Chirița în Iași* (1850) ș.a., și incidental, în unele scrieri în proză, ca *Istoria unui galbăn* etc. În *Dicționar grotesc*, în comedii și vodeviluri, toate curentele filozofice, de la heliadism la latinism și de la galomanie la „ciunism”, au făcut obiectul satirei lui.

Activitatea lui intensă pentru perfecționarea limbii literare se manifestă și prin faptul că paginile revistei *România literară* (1855), redactată de el, au fost, de fapt, o tribună pentru problemele limbii, în care și-a expus concepția progresistă și Al. Russo, tipărindu-și *Cugetările*.

Preocupările lingvistice ale lui V. Alecsandri privesc trei domenii esențiale: lexic, gramatică, ortografie.

Problema perfecționării lexicului era extrem de acută. Dezvoltarea științei, a feluritor genuri literare, toată evoluția societății, în general, cerea îmbogățirea lexicului cu elemente noi și perfecționarea celor existente. Pornindu-se de la această premisă generală absolut justă, izvorâtă din

¹⁷ Vasile Alecsandri, *Opere I*, București, 1965.

necesitățile istorice ale dezvoltării limbii, s-a ajuns însă la o „babilonie” lexicală, cum zicea V. Alecsandri. Unii căutau să ducă limba spre latinizare, alții căutau s-o apropie de limba italiană, al treilea născocea tot felul de cuvinte „pentru a-i păstra firea” și toți împreună contribuiau la stagnarea limbii, ba o împingeau cu câteva secole înapoi.

În această situație, este firesc ca acei literați care aveau bunul simț al limbii, dragoste și grijă pentru soarta ei, chiar fără a fi teoreticieni, să se ridice împotriva exagerărilor de tot felul. Printre aceștia a fost și V. Alecsandri. El a scris câteva articole speciale privitoare la lexic, tipărite în revistele *Convorbiri literare*, *România literară*.

Cu multă vervă satirică își exprimă el indignarea de faptul publicării dicționarului lui A. T. Laurian și A. Massim, pe care-l numește „un dicționar grotesc”, intitulându-și astfel și articolul din *Convorbiri literare* [Apud Iliășenco, 23]. Multe cuvinte înregistrate de dicționarul lui Laurian și Massim au fost aruncate, ca un balast netrebnic, la groapa cu gunoi a istoriei. Astfel este substantivul *morb* pentru *boală*, de la care V. Alecsandri încearcă să formeze adjectivele respective *morbos*, *morboasă*, *morboși*, observînd cu multă ironie: „Noua boală inventată și răspîndită între români de acei ce pretind a lucra la înaintarea neamului românesc. Corpul medical a declarat că această boală este din aceeași categorie ca holera-morbus, ca pedanto-morbus etc.” [Ibidem, 24].

Referitor la cuvîntul *resbel* pentru *război*, introdus de latiniști, V. Alecsandri scrie: „Ostașii lui Ștefan și Mihai erau *războinici* (vezi cronicile vechi), ostașii de acum cată să fie *resbelnici* după botezul pedanților. Ostașii vechi se *răsboiau* ca niște lei. Ce vor face ostașii noi, pedanticește grăind?.. Prin urmare, bătălia de la Răsboieni ar trebui să se numească bătălia de la Resbeleni, dacă ar lua parte la dînsa modernii *resbelnici*, conduși de *resbel* pentru a ce... Proh pudor”¹⁸.

În același ton ironic, care ajunge uneori la satiră mușcătoare, vorbește V. Alecsandri și despre alte cuvinte introduse în dicționar, ca: *amoare*, *animă*, *beléță* s.a.

Un model de lexic grotesc prezintă V. Alecsandri într-un articol-scrisoare, publicat în *România literară*. Stilul acestei scrisori este numit de poet „balmuș literar”, fiind îmbuibat cu tot felul de expresii, ca: *infelicitatea m-au vetat de a vă revede*, *am considerăciune*, *gata spre serviciune* ș.a.m.d. Prin asemenea scrisoare, zice V. Alecsandri, „autorul a vrut să zică frumoase lucruri și să exprime poetice idei, dar a izbutit numai a naște o stahie epistolară” [Idem].

După cum observăm, V. Alecsandri a luptat activ, prin articole lingvistice speciale, pentru o limbă literară armonioasă, împotriva tuturor încercărilor de a o stîlci prin introducerea a tot felul de cuvinte născocite, fără nici o bază în limba poporului și fără nici o trebuință la exprimarea ideilor și noțiunilor noi.

¹⁸ V. Alecsandri, *Dicționar grotesc* // *Convorbiri literare*, III, 1869, p. 308.

Problema lexicului este tratată de V. Alecsandri și în articolul *Din albumul unui bibliofil*, prezentînd peste 200 de cuvinte întîlnite în limba lui Rabelais, dispărute apoi din limba franceză, corespondentele lor fiind păstrate în limba română. Prin acest articol, V. Alecsandri pune o problemă lexicologică mai largă, care a fost reluată de filologul A. Cihac. Într-un articol *Despre cîteva cuvinte din Rabelais*, el subliniază că observațiile lui V. Alecsandri merită o cercetare filologică. A. Cihac dă o lămurire justă existenței în limba română a unor cuvinte corespunzătoare celor întrebuițate în franceza veche, și anume prin „legătura de comunitate a originii limbilor romanice”¹⁹ [Apud Iliășenco, 25]. Cele mai multe din cuvintele menționate de V. Alecsandri sînt descrise în *Dicționarul etimologic* al lui Cihac, în capitolul *Elemente latine*, ca: *a alinta* – care corespunde vechiului francez *alinter*, întîlnit încă la Molier, și care provine din latinescul *lenis*, *lenire*, *lenitus*, *lentus*; *cupa* cu corespondentul vechi francez *coupe* și *cope*, provenit de la latinescul *cupa* și multe altele.

Principalul fapt care vrem să-l subliniem aici este că V. Alecsandri a pus unele probleme lingvistice cu referire nu numai la lexicul timpului său, la îmbogățirea lui, dar și la istoria unor cuvinte existente în limbă, probleme de lingvistică comparată, dînd dovadă de mult spirit de observație.

Ridicularizînd tendințele sociale, V. Alecsandri a criticat, totodată, și pe stricătorii de limbă. Și nici nu se putea altfel, pentru că felulde a vorbir, admiterea unui jargon artificial ori împeștrîrea cu străinisme sînt strîns legate cu mentalitatea omului, cu apucăturile lui, cu modul său de a se comporta în diferite împrejurări. „Acel care disprețuia starea din acea vreme și vroia să reformeze totul trebuia să reformeze și limba [...] Latinistul trebuia să fie democrat și democratul latinist. Apărătorul vechiului regim trebuia să vorbească limba veche a clasei boierești, iar femeile, primele primitoare de civilizație, o românească franțuzită” [Ibrăileanu, 101].

V. Alecsandri nu uită niciodată să biciuiască pe făuritorii de limbă artificială. În *Istoria unui galbîn*, el îl atacă chiar pe I. Heliade, care începuse, de curînd, să „plănuiască” o nouă limbă. Cînd Galbînul vorbește de Heliade, el îl numește, în rîs, *amiratore dela prestidigitazione*, la care Paraua întrebă, boldind ochii:

– *Ce cuvinte sînt acestea?*

Galbînul: – *Aceste sînt cîteva cuvinte dintr-o limbă nouă românească, ce se descopere acum la București...Dar ian întrebă pe croitorii lor (acelor cuvinte) dacă înțeleg cuvintele **teșmecherii** și **haram** și vezi ce ți-ar răspunde: **nu te capisc** sau **nu te cumprind**.*

¹⁹ A. Cihac, *Despre cîteba cuvinte din Rabelais* // Convorbiri literare, 1876, nr. 10, pp. 26-32.

Și-ntr-adevăr, „cînd limbile românești nu se croiau peste munți (ca la T. Maiorescu), ele se croiau la București și erau combătute în Moldova, unde spiritul critic s-a trezit de la începutul culturii din veacul al XIX-lea” [Idem].

V. Alecsandri a combătut franțuzismul, ridicularizîndu-l în diferite tipuri, ca Iorgu de la Sadagura, Cucoana Chirița, Gahița Romarinovici etc. Se știe cu cîtă greutate cuvintele franțuzești au fost „puse pe calupul” limbii române. Așa, pentru verbul *publier* a fost ezitare între *publicarisesec*, *publiciuesec*, *publicăluiesc*²⁰, *publiez*, *public...* Și desigur, pe lîngă mania celor care vroiau să arate învățați de a întrebuița cuvinte franțuzești mai era și o întrebuițare exagerată, nevinovată: „invadarea cuvintelor netrebuitoare pe lîngă cele trebuitoare, intrarea și fără bilet de legitimație, grație îmbulzelii. Oricum, Alecsandri a avut meritul de a face prin opera sa critică un mare serviciu limbii românești” [Ibidem, 102].

Antipatia lui Alecsandri este mai mare însă pentru latiniști, pe care îi zugrăvește cu mai mult umor. El s-a răzbunat pe latiniști prin Ianus Galuscus, care exclamă:

– *Domnule, am ascultat toate aberăciunile cîte le-ai debitat fraților români și fac aici declărăciune că ești un perturbator.*

Acrostihescu, ca scriitor lipsit de talent de la începutul literaturii veacului al XIX-lea, vorbește în limba croită de filologi. De aici *bestie incapace*, sau *ți s-o înflăcărat imaginaciunea sau emociuni* și alte expresii.

Cucoana Chirița este ridicolă nu numai în concepțiile ei, dar și în vorbire. Dorind să însușească în grabă cuvinte fără a cunoaște noțiunile, ea le schimonosește. Neologismele se asociază în mintea ei cu cuvintele neaoșe din viața satului. *Loja* de la teatru devine pentru ea *lozniță*, *a se deranjarisi* este înțeles ca *a se rînjarisi* (a se rînji) ș.a. Chirița traduce cuvînt cu cuvînt expresiile idiomatice românești în franceză. De exemplu: *dobă de carte – tambour d’instruction*, *de florile cucului – pour les fleurs de coucou*, acestea stîrnind în sufletul domnului Charl nu numai amărăciune, dar și dispreț [Coroban, 126].

Părerile sale privitoare la lexic V. Alecsandri le-a expus nu numai prin ironizarea cuvintelor străine limbii. El a fixat și cuvinte pe care le credea necesare limbii române, fie ele cuvinte din limba vorbită, fie neologisme. Cuvintele pe care V. Alecsandri le folosește personal și le propune pentru întrebuițare se dau în *Gramatica*²¹ lui la rubricile *Vocabularul* și *Dialoguri*.

În poezia lui V. Alecsandri, luna *ianuarie* este numită *ghenar*, dar se mai întrebuițează și *ianuar*. La cuvîntul *baie* se dă varianta *feredeu*, *dantele* are sinonimele *horbote*, *cordele*, *panglice*. În vocabularul prezentat de Alecsandri, aproape fiecare cuvînt are cel puțin un sinonim: *a promite* –

²⁰ Se mai simte încă influența greacă asupra limbii române.

²¹ *Grammaire de la langue roumaine* par V. Mircescu, precede d’une aperçu historique sur la langue roumaine par A. Ubicini. Paris, 1863

a făgădui, a spera – a nădăjdui, a fi biruitor – a fi învingător, a ordona – a porunci, a invita – a pofti, avut – bogat, culpabil – vinovat, mîndru – fudul, ingrât – nerecunoscător etc.

Faptul că V. Alecsandri prezintă pentru un cuvînt din limba franceză mai multe corespondente românești subliniază necesitatea alegerii cuvintelor celor mai potrivite, necesitatea selecționării lor.

Spirit inovator, poetul vedea înnoirea în materie de limbă nu în moda franțuzită a vremii, și nici în reformele radicale care amenințau să altereze și să falsifice o limbă ale cărei energii și a cărei frumusețe el le descoperise în cîntece vechi. Prin activitatea lui V. Alecsandri, inovația pripită, mondenă și excesele celor ce voiau să înstrăineze limba de graiul popular s-au acoperit de ridicol. Mijloacele lingvistice ale satirei folosite de autorul *Chiriței la Iași* ne par astăzi facile și, deseori, naive. Ele stau însă sub semnul unei epoci care le-a generat într-o vreme cînd istoria limbii artistice și tradiția literaturii beletristice numărau puține decenii.

Accente ale curentului istoric-popular în operele lui C. Negruzzi și Al. Odobescu

Limba română literară va merge pe drumul deschis de noua orientare inițiată de curentul istoric-popular, fundamentată teoretic de Al. Russo și ilustrată prin scrisul lor mai întîi de C. Negruzzi și V. Alecsandri. Ea se prelungește prin Al. Odobescu, dobîndind accente particulare.

C. Negruzzi și-a expus părerile în multe articole adunate în *Scrisorile* sale. Anume din seria epistolară a lui C. Negruzzi putem cunoaște ideile sale despre limbă și literatură. În *Scrisoarea a XXXII-a* ne spune că limba, sub domniile străine, s-a corupt și ea: „Nu mai era acum limba lui Dositeu și a lui Cantemir, nici a cărților bisericești; era un gerg hibrid, amestecat cu ziceri turco-grece etc.”...

Dar, după ce „lipsiră zicerile turco-greco-slave, se introduseră cele latino-franco-italiene”. Iar în *Scrisoarea a XXV-a* își bate joc cu mult spirit de mania latinistă și franțuzită, cînd pune în gura unui țaran, care vroia să-și dea copilul la școală, următoarele vorbe pline de înțeles:

„– Pe unul am să-l dau la școală la Iași, ca să învețe nemțește, franțuzește și latinește. – Dar românește nu? – Ba și românește; da, vezi d-ta, că dacă n-a învăța franțuzește și latinește, nu înțelege româneasca de astăzi. Acum trebuie să știi multe limbi, ca să înțelegi pre a noastră.”

Aceeași atitudine critică o are și față de literatura vremii. El preferă pe Dosoftei maculaturii literare din timpul său (*Scrisorile XVII și XXXII*).

Întreaga sa critică lingvistică, literară și socială a concentrat-o în *Muza de la Burdujăni*. „Muza” aceasta e cucoana Caliopei Busuioc, o fată bătrînă, care face versuri ca acestea:

„Azi cu o petițiune

Și-l rugai cu-ncordăciune

M-adresai către Amor

Să astîmpere-al meu dor

Te îndură, zeu de foc!

Să întind în orice loc...”

De nu vrei protestăciune

Caliopi Busuioc e o femeie „romanțoasă”, care răspunde baronului Flaimuc, falsului pretendent, când acesta îi spune că dorește o femeie „care să facă la mine poezii”, „zi vi der Şiller vi der Ghete”:

„– Ghete! Şiller!. Ce nume înalte ai rostit, baron! Feblele mele talente cum vor răspunde la aşteptarea dumitale?”

Caliopi Busuioc strică limba, fiind influențată de toate maniile lingvistice ale vremii (*pusăciune, comprinzi, neînvingibilă, atășăciune* etc.).

Considerându-se o femeie modernă, ea îl sfătuiește pe bătrînul său amarez:

„...să te îmbraci după modă. În locul nădragilor acelor roși, să pui un pantalon elegant, botine de glanț, un bonjur făcut după jurnal ca toată lumea bine educată, ș-atunci aș putea suferi vederea dumitale, dar în halul acesta, o, cerule! mă sparii”.

„Scopul pentru care a scris C. Negruzzi această farsă, căci această bucată e nu numai tendențioasă, ci curat tezistă, cum...e întreaga operă a lui Alecsandri, am putea spune, a întregii literaturi mai vechi românești [Ibrăileanu:1984, 80], scopul ni-l spune autorul însuși într-o notă de la sfîrșitul piesei: „Noi am fost zis – nu ne mai aducem aminte unde – că sînt mulți care schingiuesc și sfîșie frumoasa noastră limbă și în loc de creatori se fac croitori și croitori răi. Asta ne-a îndemnat a compune această comedie, crezînd că facem un bine, arătînd ridicolul unor asemenea neologiști.”

Muza de la Burdujăni conține nu numai ridicularizarea maniei lingvistice, ci și satirizarea ridicolului izvorît din amestecul fanariotismului pămîntean cu civilizația apuseană neasimilată. „Caliopi Busuioc, ca și cucoana Chirița ori Gahița Rozmarinovici ale lui Alecsandri, sînt „Zițele” epocii de la 1848” [Ibidem, 81].

De ce scriitorii secolului al XIX-lea, atunci cînd au vrut să ridicularizeze mania civilizației, au ales, pentru a le zugrăvi, femeile? Însuși Negruzzi răspunde la această întrebare în felul următor: el a vrut să ridicularizeze pe „croitorii” de limbă și a ales o femeie. Alecsandri – pe Gahița Rozmarinovici, cucoana Chirița etc.

Una din problemele capitale ale limbii în acea epocă era cerința unificării ei, dorită încă de pe vremea lui Simion Ștefan, mitropolitul Ardealului. Odată cu acest proces, trebuia urmărită simplificarea sistemului gramatical și ortografic al limbii, fără a neglija îmbogățirea, înnoirea lexicului, crearea a ceea ce C. Negruzzi numea un „stil mai potrivit cu civilizația veacului nostru”. Acestor necesități le răspundea, într-o bună măsură, reforma produsă de Heliade. Un scriitor de talia lui Negruzzi nu putea ignora importanța tezelor scriitorului muntean.

În nuvela *Alexandru Lăpușneanul*, C. Negruzzi a ilustrat atât capacitatea expresivă a limbii literare, cât și posibilitățile care modelează materialul limbii după cerințele conținutului. Din punctul de vedere al rolului scriitorului în selecționarea și organizarea elementelor limbii, nuvela *Alexandru Lăpușneanul* e cel mai interesant document literar din prima jumătate a secolului al XIX-lea. La apariția ei, scriitorii și, deopotrivă, cititorii au recunoscut în autorul ei un prozator de mîna întâi. Originalitatea creației lui C. Negruzzi apare aici mai ales în :

a) adaptarea mijloacelor limbii la specificul mediului, al personajelor, al stărilor sufletești descrise;

b) sinteza elementelor expresive și dozarea particularităților arhaice și regionale.

Povestirea istorică se impune prin dinamism și concentrarea mijloacelor limbii. Culoarea locală și forța conflictului între eroii epocii sînt sugerate prin cuvinte, expresii și construcții luate din fondul istoric al limbii:

„– *Cu voia Măriei tale, zise Stroici, vedem că moșia noastră a să cadă de iznoavă în călcarea păgînilor. Cînd astă negură de turci va prăda și va pustii țeara, pe ce vei domni Măria Ta ?*

– *Și cu ce vei sătura lăcomia acestor cete de păgîni ce aduci cu Măria ta ? adăugi Spancioac*

– *Cu averile voastre, nu cu banii țăranilor pre care-i jupiți voi. Voi mulgeți laptele țării, dar au venit vremea să vă mulg și eu pre voi. Destul, boieri! Întoarceți-vă și spuneți celui ce v-au trimis să se ferească să nu dau peste el, de nu vrea să fac din ciolanele lui surle și din pielea lui căptușeală dobelorâ mele.*

Acțiunea situată pe la mijlocul veacului al XVI-lea trebuie redată prin mijloace expresive potrivite; dar straturile lexicale atât de variate în această nuvelă nu stînjenesc înțelegerea textului. Cititorul nu are nevoie de glosar ca să poată urmări pe povestitor. În pasajul citat: *moșie* e explicat chiar de autor (ediția 1857) prin *patrie; de iznoavă* înseamnă *din nou*; apoi construcții vechi (unele păstrate în graiul regional de azi): *a să cadă* = va cădea; *pe ce vei domni* = peste ce... ; *au venit vremea* = a venit vremea, *celui ce v-au trimis* = celui ce v-a trimis. Construcții și cuvinte amintind de cronicari se pot întîlni des aici.

Putemic reliefată e ciocnirea dintre cele două tabere. Sosirea noului domn e primită cu răceală de boieri, eroii apar vii sub ochii noștri:

„*Apropiindu-se de Alexandru Vodă, se închină pînă la pămînt, fără a-i săruta poala după obicei.*

– *Bine-ați venit, boieri! zise acesta, silindu-se a zîmbi.*

– *Să fi Măria ta sănătos, răspunseră boierii. Am auzit, urmă Alexandru, de bîntuirile țerii și am venit s-o mîntui, știu că țeara m-așteaptă cu bucurie.*

– *Să nu bănuiești Măria ta, zise Motoc, țeara este liniștită, și poate că Măria ta ai auzit*

lucrurile precum nu sînt, căci așa este obiceiul norodului nostru, să facă din țințar armăsar. Pentru aceea obștia ne-a trimis pre noi să-ți spunem că norodul nu te vrea, nici te iubește, și Măria ta să te întorci înapoi ca...

– Dacă voi nu mă vreți, eu vă vreau, răspunse Lăpușneanul, a căruia ochi scînteiară ca un fulger, și voi merge ori cu voia, ori fără voia voastră. Să mă-ntorc ? Mai degrabă-și va întoarce Dunărea cursul îndărăpt! A! Nu mă vrea țeara? Nu mă vreți voi, cum înțăleg ?”

Caracterul voluntar și despotic al lui Lăpușneanul apare viguros conturat în replici hotărîte. Se vede că, din punctul de vedere al exprimării, autorul s-a situat la nivelul limbii literare moderne: au dispărut formele regionale ca: *nu te vre* etc.

Ca stil, remarcabilă e concentrarea frazei, dinamica dialogului, potrivit cu situația de tensiune suflătoare a celor ce se înfruntă. Orice „adaos prisoselnic”, despre care vorbea în alt loc, a fost eliminat. Aspectul dramatic reiese astfel mai pregnant. Aceste calități fundamentale l-au făcut pe Alecsandri să caracterizeze nuvela astfel: „*Alexandru Lăpușneanul*, acest cap d-operă de stil energic și pictură dramatică” (Introducere la ediția din 1872) [apud Bulgăr, 148].

Cu totul altceva se întîmplă cînd autorul descrie mediul sau amănuntele acțiunii. Prima frază a nuvelei e caracteristică în această privință: într-o înlănțuire de subordonate se prezintă succint o bogăție de fapte istorice privind trei domnitori din trecutul Moldovei: Eraclid, Tomșa, Lăpușneanul. Oricare alt scriitor ar fi dezvoltat într-un întins capitol evenimentele care au precedat venirea lui Lăpușneanul. Negruzzi folosește un singur alineat, ca să fixeze liniile mari ale epocii istorice. Fraza amplă, construită prin subordonare, e potrivită descrierii, spre deosebire de frazele scurte, caracteristice analizei psihologice, într-o situație similară, cînd prezintă portretul doamnei Ruxanda. Precizia amănuntului vestimentar și evocarea figurii ei curg într-o limbă domoală, în fraze bogate, cu puține particularități lingvistice, din care reținem: „privise pe un frate *lepadîndu-și relegea*; era tristă și *tînjitoare*, ca floarea *espusa* arșiții soarelui, ce nu are nimica s-umbrească” etc.

Stările psihologice în care domină pasiunile violente sînt construite într-un pitoresc amestec de elemente vechi și de neologisme necesare pentru fixarea nuanțelor afective. Sîntem la începutul literaturii moderne, dar nu avem impresia că autorul dibuiește în căutarea unor formule artistice, expresive, valabile.

În analiza psihologică, vocabularul e nou, uneori neașteptat de nou, iar fraza devine scurtă, nervoasă, stilul uneori discontinuu ajungînd chiar la izolarea părților frazei, care, după normele tradiționale ale gramaticii, formează un întreg indivizibil.

Îmbogățirea vocabularului se vede mai ales din utilizarea neologismelor și a termenilor vechi în procesul zugrăvirii artistice a realității. Citim astfel de îmbinări de cuvinte: „Ca să sece

influența boierilor și să stîrpească cuiburile feudalității, îi despuie de averi sub feluri de pretexte, lipsindu-i cu chipul acesta de singurul mijloc cu care putea ademini și corumpe pre norod; țidulă vestitoare greșalei lui; boierii închinau și urau pre domn cu vivate zgomotoase” etc.

C. Negruzzi a deschis calea pentru utilizarea tuturor mijloacelor existente la acea epocă în limbă, în scopul evocării sugestive, precise și dinamice a acțiunii, a oamenilor și mediului prin:

– aplicarea unui criteriu estetic just de selecționare și de organizare a materialului limbii; pe această linie analistul modern, psiholog în adevăratul înțeles al cuvîntului, cenzurează regionalismele și formele artificiale care nu erau „potrivite pe tipul limbei”.

– înnoirea continuă a construcției stilistice din rezervorul limbii populare și din tezaurul istoric; atribuirea unei funcții metaforice proverbelor și zicătorilor vechi (cum va face mai târziu, în mai mare măsură, Ion Creangă).

Elementele noi în limbă se văd la Negruzzi încă în primele lui bucăți cum sînt cele grupate în ciclul *Amintiri de junețe*. Fraza lui capătă originalitate, precizie și vigoare, stabilind legături interioare între fondul vechi și noile achiziții ale limbii, care reflectau noutățile veacului și influența literaturilor europene clasice.

„Amăgită în *deznădejdea* sa, [Zoe] se lăsă la o *melancolie* ce o făcu mai *interesantă*, dar inima ei ce se hrănea de dragoste nu putea *via* fără *amor...*” (1828)

Știu că *duelul este un prejudet*, rămas din timpurile *barbare*. Știu că e o *absurditate* a se bate cineva pentru ochii unei *actrițe*, fie verzi, ori albaștri, și e o nebunie a căuta svezile și gîlcevile; sînt însă cazuri *fatale* cînd un om ce are cel mai mic *sintiment de onor* nu poate face altfel și trebuie să se facă ucigaș sau jertfă, dacă nu voiește a lasă o pată numelui său și o rușine familiei sale. Făceam aste *reflexii*, uitîndu-mă la domnul acest care nu voia să se bată și care aștepta un răspuns...” (1838)

S-ar putea cita numeroase alte pasaje în care folosirea neologismelor nu distonează cu tonul firesc al povestitorului inspirat din realitățile societății vechi ori moderne, influent de felul de a vorbi, nu numai al poporului, dar și al cărturarilor vremii sale. Astfel construcțiile de mai sus: „*Se lăsa la o melancolie ce o făcu mai interesantă; duelul este un prejudet; sintiment de onor; aste reflexii*” ca altele, în același gen: „*feluri de figuri fantastice să nu te ajungă intriga și calomnia; pigmei degenerați. Și de unde se stoarce acest nămol de aur? Din sudoarea poporului ce geme sub împilarea despotismului și a aristocrație*” etc. – înseamnă, de fapt, un material nou în vocabularul limbii literare, care nu micșorează valoarea vechiului tezaur de forme, expresii și cuvinte din care scriitorii cu dragoste de limbă au luat ceea ce le trebuia ca să exprime colorat și plastic o idee. În citatele de mai sus : *melancolie, absurditate, fatal, reflexie*, se conțin nuanțe pe care limba veche greu le-ar fi putut reda; ea trebuia, adesea, să le parafrazeze. În același timp: *sfadă*

– *gilceavă*; variantele : *fie, ori, sau, ucigaș, jertfă* sînt toate necesare și scriitorii nu s-au gîndit să le lepede de dragul noutăților. Atitudinea pozitivă față de neologisme și față de stilul capodoperelor universale putea stîrni critici din partea partizanilor tradiției istorice. Acestor conservatori pare să le răspundă scriitorul în aceste rînduri care reflectă concepția autorilor clasici din acea vreme față de problemele îmbogățirii și cultivării limbii literare: „Cît pentru cuvintele streine ce el (traducătorul) au întrebuințat în traducere, de îl vor întreba de unde sînt zicerile aceste, va răspunde ca un literat bărbat roman, ca „sînt de acolo de unde este toată limba noastră, de unde sînt zicerile: *om, cap, ochi, urechi, nas, dinte, limbă, barbă, braț, mînă, apă, vin, făină, masă, casă* ș.a. Va mai adaugă ca fieștecare limbă, cînd au început a să cultiva, au avut trebuință de numiri nouă sau și le-a făcut de sine, sau s-au împrumutat de acolo de unde au văzut că este izvorul științelor și a meșteșugurilor. Noi nu ne împrumutăm cu cuvintele ce ne lipsesc, ci le luăm ca o moștenire de la maica noastră (latina) și ca o parte ce ni se cuvine de la surorile noastre”.

Scrisorile lui Negruzzi oferă imaginea desfășurării mijloacelor lingvistice de care dispunea scriitorul pentru a reda plastic realitățile vieții. Ne referim în special la *Scrisoarea a XIX-a – Ochire retrospectivă* și la *Scrisoarea a XXVI-a – Pelerinagiu*. Ca în nuvela care l-a consacrat în 1840, autorul, în aceste scrisori, ilustrează principalele tendințe în dezvoltarea limbii literare de pe la mijlocul veacului al XIX-lea: folosirea materialului limbii vorbite, a limbii scrierilor vechi, îmbogățirea limbii literare prin introducerea neologismelor în legătură directă cu progresul culturii moderne și, odată cu asta, rapida dispariție a grecismelor și a turcismelor. În îndreptările pe care le aduce textelor, publicate în diverse periodice, atunci cînd întocmește volumul din 1857, neologismele, adesea, iau locul cuvintelor regionale ori vechi: *poftit, vreme, cinste, moaște, văzduh*, devin: *invitat, timp, onor, relicvie, aer*. În același timp, criteriul estetic se întărește și formele neasimilate, greu de înțeles, sînt corectate: *rezoane, să ne înturnăm* devin: *cuvinte, să ne întoarcem*.

Un bogat material lingvistic poate ilustra felul cum Negruzzi a înțeles să contribuie, în epoca maturității, la evoluția limbii: „în acel *chiar-obscur priincios ochiului*, spune-mi *înturnatu-ți-ai* vederea de pe culmele învecinate pline de verdeață și de bucurie asupra orașului ce zace la picioarele tale, beat de vuiet, culcat pe costișa lui ca să-și odihnească *mădularile* cele de granit? *Luat-ai seama* atunci la o ceață ce vine și se întinde ca un *giulgiu mortuar piste* vârful turnurilor și al clopotnițelor, ceață grea ca somnul trădătorului și rece ca mîna soartei; care uneori, ca un zeu, se încolăcește *împregiurul* orașului, sau ca un Briareu își întinde brațele în toate părțile, însemnînd feluri de figuri *fantastice*, precum un mare caleidoscop”.

Reminiscențele lecturilor din cronicari se împletesc aici cu cele din lectura clasică antică, lexicul devine variat, iar metafora însuflețită: *chiar* e forma veche a lui *clar* (din lat. *clarum*);

priincios ochiului, mădulari de granit; culoarea locală apare în forme ca: *piste, împregiur*; comparații care amintesc de arsenalul stilistic al romantismului: *oraș... beat de vuiet; ceața grea ca somnul trădătorului și rece ca mâna soartei; ca un Briareu...; precum un mare caleidoscop*; inversiuni și interogații retorice: *inturnatu-ți-ai vederea.; luat-ai seama...* Totul e organizat cu o mână de artist experimentat în fixarea nuanțelor expresive, care oglindesc o comunicativitate caldă și o înțelegere adâncă a omului și a vieții.

C. Negruzzi a ilustrat concret, prin creația lui artistică, modul just de îmbogățire a limbii literare, a deschis, odată cu alți scriitori ai vremii, largi perspective de folosire artistică a tezaurului limbii vechi și a limbii populare, fără a face abuz de elementele particulare ale graiului vechi ori regional. Scriitorul nu s-a ferit de influența neologismelor, a limbilor străine. N-a admis însă nicăieri exagerările, a combătut lipsa criteriului logic și estetic în folosirea limbii. Și cum exagerările se manifestau mai ales în curentele filologice și în activitatea publicistică a unor gazetari improvizați, franțuziți, al căror scris a contribuit la stîlcirea limbii scrise, câmpul activității critice putea fi lărgit în multe direcții. Aspectele negative în mînuirea limbii sînt combătute cu spirit. Mai devreme decît oricare scriitor moldovean, C. Negruzzi a renunțat la unele forme arhaice sau regionale și s-a alăturat tendinței de a fixa reguli gramaticale care să stea la temelia unui sistem logic, stabil, al limbii literare. Înaintea lui Kogălniceanu, Alecsandri, Russo, C. Negruzzi (în epoca maturității, după 1840) scria: „Nenorocitele războaie ale lui Vasile Vodă slăbiseră țara, demoralizaseră ostile; de la ai săi nu așteptă vreun bine; pentru că ai săi totdeauna l-au împilat: proțesele au ajuns, (nu agiuns); acest proiect; acest drept; mi-ar plăcea; surugii care duceau caii; două luntre; mi-ar face onoare (nu onor, deși Alecsandri insistase pînă tîrziu să se scrie onor, nu onoare). Cu aceeași vervă satirică Negruzzi se ridică în ultima lui *Scrisoare*, spre sfîrșitul activității lui literare (*Scrisoarea a XXII-a*, 1862) împotriva exagerării influențelor din afară, special contra abuzului de neologisme într-o epocă „în care traducătorii cădeau dintr-un exces în altul; căci în adevăr lipsiră zicerile turco-greco-slave, dar se introduseră cele latine-franco-italiene. Ne âtrezim cu poezii de felul acesta:

Șarmantă damicelă

Cu ochi ca de gazelă,

Te am o columbelă

Divină și mult belă...

Modelul de limbă literară pe care l-a urmărit și realizat într-un chip original C. Negruzzi e rodul unei pasionate munci de cunoaștere, asimilare și șlefuire a materialului limbii naționale. Principiul unității limbii scrise și scopul cultivării ei treptate prin strădania scriitorilor l-au călăuzit în crearea unui instrument de comunicare limpede, concentrat, viguros. Stilul lui plastic și dens, familiar și nou de aștepta ori, a apărut în urma unei continue selectări a elementelor și a formelor limbii. Din compararea variantelor, din cercetarea corecturilor prin care căuta să promoveze valorile sugestive ale cuvintelor și expresiilor, se poate vedea cum Negruzzi, treptat-treptat, s-a îndepărtat

de regionalisme abundente la A. Donici, n-a abuzat nici de neologisme, cum face uneori C. Bolliac. A preluat cu măsură elementele arhaice, pentru a da culoare narațiunii, iar nu de dragul de a le reda viața apusă, cum încerca Ch. Asachi într-o bună parte a operei sale.

E. Lovinescu este cel dintâi dintre critici care dă o importanță *Scrisorilor* lui C. Negruzzi, care, după ce sînt analizate unele sau amintite altele, sînt caracterizate astfel: „...totul e scris într-o limbă fluidă, fără icoane multe, fără întorsături căutate, cu unele neologisme supărătoare, dar cu toate astea, sprintenă, cursivă, limpede, oglindind cu lesniciune în cutele cuvintelor și ideea dreaptă, dar și veșnicul zîmbet al spiritualului scriitor” [Lovinescu, 321].

O personalitate care reprezintă cu adevărat spiritul critic în Muntenia este Al. Odobescu, pe care îl găsim, de la început, de la primii pași pe care îi face în publicistică, colaborator al *României literare*. E semnificativ faptul că publicația la care se adresează tînărul muntean Odobescu este această revistă critică din Iași. Și tot atît de caracteristic e faptul că, mai tîrziu, cînd are revista sa, *Revista română*, el publică, în 1863, urmarea *Cugetărilor lui Al. Russo*, care nu-și putuse tipări opera întregă, *România literară* fiind nevoită să-și suspende apariția.

În iulie 1862, Al. Odobescu ia parte, alături de alți intelectuali din Principate (C. A. Rosetti, G. Sion) la serbările de la Brașov ale Astei, prilejuate de împlinirea unui an de la înființarea Societății Academice Române. În cadrul acestei adunări, sînt aprobate regulile ortografice bazate pe principiul etimologic, produse de T. Cipariu, care erau impuse ziarelor, cărților școlare și în genere scrisului românesc din Transilvania. Adversar al etimologismului în genere, adept al luptei pentru păstrarea unității de limbă – și nu numai de limbă – a tuturor românilor, Al. Odobescu e de părerea că o problemă atît de importantă cum era aceea a adoptării unei ortografii oficiale a limbii române trebuie dezbătută și hotărîtă nu numai de reprezentanții unei singure provincii, ci ai tuturor provinciilor locuite de români. Articolul referitor la adunarea Astei marchează începutul polemicii autorului cu latiniștii, polemică reluată și dusă, cu larg ecou în epocă, după 1870, în cadrul Academiei Române.

Este cunoscută lupta lui Al. Odobescu, începută în 1871, împotriva latiniștilor prin repetatele critici ce aduce, ca membru al Academiei, dicționarului lui Laurian și Massim. Autorii dicționarului, scrie Al. Odobescu, nu pun în dicționar limba românească vorbită și scrisă, nu fac din dicționar „oglindea limbii din trecut pînă în prezent”, ci recomandă crearea unei limbi mai asemănătoare cu limba latină, o limbă cum li se părea lor că trebuie să se fi vorbit într-o epocă mai veche. Dar, zice Al. Odobescu, noi scriem pentru cei de azi, și nu pentru cei din trecut. „Iar ideea că acel dicționar ar putea să pătrundă în tinerime și că limba din el ar putea să devină limba urmașilor îi provoacă o adevărată spaimă” [Ibrăileanu:1984, 150].

Redactat după principii etimologice și puriste, dicționarul suscită dezbateri aprinse și îndelungi în forul academic. Al. Odobescu critică vehement lucrarea, cerînd colegilor s-o respingă. „D-lui (adică Al. Odobescu), consemnează procesul-verbal al unei ședințe a Academiei din 9 septembrie 1871, se înspăimîntă la ideea că junele noastre generații, luînd un asemenea dicționar în mînă, vor învăța dintr-însul acea limbă în care rolul predominant este dat numai cuvintelor și formelor ce au găsit grație dinaintea comisiei (adică din partea autorilor dicționarului) sau pe care dînsa le-a închipuit. D-lui crede că nu este în dreptul lexicografilor de a modifica pînă într-acest punct o limbă, de a introduce într-însa un așa îmbelșugat material propriu și de a lepăda din ea așa multe forme și terminațiuni înrădăcinate în limbă, precum sînt, de exemplu, toate cuvintele, chiar de origine latină, cu terminațiile în *-iață*, *-iță*, *-nic* etc., pe care d-nii Laurian și Massim le-au aruncat la gunoii *Glosariului*...D-lui declară cu francheță că odată cu viața n-ar voi ca limba dicționarului d-lor Laurian și Massim să devină limba succesorilor noștri” [Păcurariu, 74-75].

De un mare efect, în combaterea latinismului, stîrnind haz în presă și în cercul larg al opiniei publice, a fost prînzul dat de Al. Odobescu în 1871 membrilor Academiei, prînz la care lista de bucate era întocmită în spiritul jargonului latinist, în care Laurian și Massim redactaseră atunci primul dicționar al limbii române. Gluma lui Odobescu a prins, demonstrînd la ce aberații poate duce concepția etimologizantă a adepților latinismului.

Dezbaterile pe marginea dicționarului purist continuă și în anii următori în Academie. În 1874, înaltul for instituie o comisie care să revizuiască dicționarul în discuție. Comisia, alcătuită din Odobescu, Barițiu, N. Ionescu, D. Sturza, V. A. Urechia, prezintă, peste trei ani, prin Odobescu, un raport în care se precizau cîteva principii de bază care trebuiau, după părerea raportorilor, să stea în atenția celor însărcinați cu elaborarea dicționarului limbii române:

- a) urmărirea cuvintelor în evoluția lor istorică;
- b) ilustrarea cuvintelor de uz curent prin citate din cei mai importanți scriitori contemporani;
- c) introducerea în dicționare a multor elemente „uite ale limbajului poporan și ale idiotismelor locale”, a termenilor tehnici în meșteșugurile tradiționale ale poporului român din toate provinciile, precum și a termenilor științifici:

În vederea redactării dicționarului, erau, de asemenea, necesare cîteva lucrări preliminare: tipărirea, în ediții critice („cu glosare speciale și cu indice și note lexicografice”) [Păcurariu, 76] a celor mai importante scrieri în limba română din secolele anterioare (cărțile lui Coresi, precum și alte traduceri tipărite în sec. XVII-XVIII, scrierile lui Varlaam, Dosoftei, Antim Ivireanul, precum și ale lui Gr. Ureche, M. Costin, R. Greceanu, D. Cantemir ș.a.), pentru a se putea studia cu înlesnire limba veche românească; de asemenea, o largă acțiune de culegere a termenilor tehnici privind ocupațiile și meșteșugurile la români, desfășurată în toate provinciile.

Intrînd în detalii, el recomandă Academiei să nu fie riguroasă în alegerea cuvintelor românești și în etimologism și să nu fie „prodigă” în neologisme. Să nu fie riguroasă în alegerea cuvintelor, căci slavonismele – mai ales de ele era vorba – sînt justificate prin uz, și dacă le-am alunga, „am răpi originalitatea limbii române, care, spre deosebire de alte limbi romanice (care sînt latine plus germanice etc.), e alcătuită din limba latină, plus slavona. Slavonismele care trebuiesc alungate, și nici ele toate, sînt cele datorite influenței a două slavone, traducerilor bisericești, și încă acele care fac parte din limba bisericească actuală nu trebuiesc înlocuite decît foarte încet, pentru că limba bisericească are un caracter venerabil, care cu greu poate fi atins” [Idem].

Să nu fie „prodigă” în neologisme, căci nu sînt necesare decît acele neologisme care denumesc idei ori lucruri nouă, pentru care nu există cuvinte neaoșe²².

Academia nu trebuie să fie prea riguroasă privind etimologia cuvintelor din limba română: forma cuvintelor trebuie să fie așa cum e în limba vie – *mine*, și nu *mene*, căci nu scriem pentru trecut, ci pentru prezent. Al. Odobescu se ridică cu putere împotriva ortografiei latinizante în general și a celei a lui T. Cipariu în special.

Odobescu își dă seama că e greu să scăpăm de aceste „sisteme”, care ne-ar face să ne pomenim în două limbi: una în Ardeal, și alta de facto. Și anume: în Ardeal ar circula o limbă creată prin concesii făcute arhaismelor, și altă limbă creată prin concesii făcute limbilor neolatine moderne. Al. Odobescu observă că din cauza acestor sisteme, la care mai contribuie și provincialismele, gazetele unei provincii au ajuns să nu fie înțelese în celelalte provincii.

Să nu uităm însă că Al. Odobescu e muntean și, ca atare, n-a putut scăpa de influența „sistemelor” lingvistice. El era de părere că trebuie să reînviem arhaismele pierdute de origine latină, – ceea ce n-ar fi spus-o, de exemplu, Al. Russo, iar în unele cazuri, în scrierile sale, el va face unele concesii principiului etimologic al latiniștilor, scriind, de pildă, *pucin* (*puțin*), *veră* (*vară*) etc.

Cum trebuie studiată limba într-o țară ca a noastră, se întrebă Al. Odobescu, unde lipsește tradiția unei mișcări literare bogate, autori „clasici” care să fi fixat și perfecționat instrumentul lingvistic? Într-o epocă în care scrierea limbii române se află încă sub imperiul arbitrarului, scriitorul, afirmă Al. Odobescu, trebuie să știe să ocolească tendințele latiniste, cele influențate de sintaxa limbii franceze, ca și cele „arhaizate cu iz slavon”, după limba vechilor traduceri de cărți bisericești [Păcurariu, 25]. Operele literare trebuie să fie scrise într-o limbă curată, limba vorbită de

²² Vom observa că această idee e similară celei a lui T. Maiorescu: “Există împrumuturi lexicale vechi puternic înrădăcinate în limbă și prin aceasta în întreaga viață sufletească a poporului. Sensul lor distinctiv este întrebuițarea cuvîntului respectiv în toate manifestările generale din viața unui popor, de pildă, în folclorul literar și în literatura cultă. Ce ar deveni, de exemplu, limba poetică a lui V. Alecsandri, adaugă T. Maiorescu, dacă am înlocui expresia neagra veșnicie din vorbirea obișnuită prin neagra eternitate sau stea iubită prin stea amată, cum ar dori partizanii neologismului?”

popor, să valorifice în același timp limba veche a cronicilor și să îmbogățească vocabularul, când e nevoie, cu elemente noi, luate din altă limbă, care însă să fie adaptate structurii limbii române.

Pledînd pentru împrumuturi din alte limbi, Al. Odobescu respinge concepțiile puriste, care preconizau scoaterea din limbă a cuvintelor de origine nelatină. Elemente eterogene există în toate limbile neolatine, dar nimeni nu s-a gîndit să le scoată în mod arbitrar, pentru că ele au intrat deja în structura organică a limbilor respective, conferindu-le acestora caracterul original. Același lucru se poate spune în legătură cu limba română. „Într-un cuvînt, conchide autorul, ideea noastră e că trebuie să respectăm limba care e în gura poporului nostru, s-o păstrăm în întregimea sa, și cît despre adausele cerute de deosebitele trebuinți, să le facem prin împrumutări din limba latină sau chiar și din limbile moderne cînd cuvintele trebuincioase însemnează lucruri locale și moderne; dar chiar între-aceste vorbe noi să păstrăm formele gramaticii noastre și să ne ferim mai mult decît orice de neologismele gramaticale, căci printr-însele se strică cu totul fizionomia unei limbi” [Ibidem, 25-26].

Ideile acestea nu sînt noi. Le-au exprimat într-o formulare foarte apropiată I. Heliade Rădulescu în prefața *Gramaticii* sale de la 1828, precum și Al. Russo în *Cugetări*. Ele aparțineau epocii eroice în care s-au combătut etimologismul și purismul, pentru fixarea și permanentizarea jaloanelor limbii române literare.

Deosebit de interesante sînt considerațiile lui Al. Odobescu privind evoluția și structura limbii române, problema îmbogățirii ei. Autorul constată o puternică influență slavă, într-o epocă îndepărtată, influență care nu a schimbat caracterul latin al limbii române. Acestei influențe vechi i s-au adăugat altele, tot slave, de către traducătorii secolelor XVI-XVII, care nu găseau în limbajul uzual expresii adecvate pentru a transpune în românește termeni abstracti pentru interpretarea ideilor filozofice și morale, termeni tehnici privind administrația, viața socială și politică, și le luau din limba oficială, care, în cancelarii și în biserică, era slavona. La acestea se adaugă administrația rusă, în perioadele de ocupație a Principatelor, care ne-a lăsat, de asemenea, un număr de cuvinte. Această influență slavonă, venită mai tîrziu, dispare cu timpul, prin cultivarea cu grijă a limbii. Cealaltă, mai veche, nu poate dispărea, pentru că ea a fost asimilată organic și limba română nu poate fi concepută fără acest element slav. „Să nu sperăm însă niciodată – afirmă Odobescu, în sensul spuselor lui Heliade din prefața *Gramaticii*, ale lui Al. Russo și C. Negruzzi, cu o logică și o argumentare mai savantă însă – și chiar să nu voim a șterge urmele înrîuririi primitive, căci atunci putem zice că, împreună cu dînsa, va dispărea și limba română cu caracterul său propriu și constitutiv, cu originalitatea sa de limbă neolatină formată sub o influență diferită de acelea ce au predominat la formarea limbilor neolatine din occident, surorile ei. Provențalii, italienii, francezii, spaniolii, portughezii au urmat, în dezvoltarea limbii lor, căi cu totul diferite de aceea în care, de la

început, a fost aruncată limba latină din Dacia. Alte elemente, alte influențe au determinat modificările limbei latine la dînșii; altele cu totul au fost la noi. Să nu voim dar a croi limba noastră pe tipare neasemuite, să nu cătăm a o asimila în zadar la regulile de dezvoltare a lor, ci mai bine să studiem cu atenție cum s-a strecurat elementul modificator la noi și, cînd voim a ne curăți limba de străinisme, să ne ferim întotdeauna de a ataca principiile ei constitutive. Scalpelul ce voiește a purifica limba nu trebuie să pătrunză mai adînc decît unde este adevărata rană” [Ibidem, 58-59].

Piatra era aruncată în grădina latiniștilor (al căror reprezentant era și T. Cipariu), împotriva căroră va porni mai târziu, în Academie, o acerbă campanie. Articolul sugerează, pentru îmbogățirea și înprospătarea limbii, ideea reactualizării unei forme vechi, dispărute din uz, dar salutată, în același timp, „formele nimerite și elegante”, care au fost asimilate în ultima vreme, adică neologismele. E ceea ce va face el însuși, în scrierile sale, cu un rar simț artistic al limbii.

În *Scene istorice*, Al. Odobescu extinde latura istorică documentară a evocărilor și se complăce în utilizarea materialului lexical arhaic menit să sugereze așa-numita culoare locală. În *Pseudo-kynegetikos*, erudiției scriitorului în ramurile diverse ale artei i se adaugă informația filologică, folclorică și lingvistică; limba populară apare în opera sa ca produs al culturii, însoțit de scriitor pe cale cărturărească; de aici caracterul ușor prețios al stilului și impresia de limbă populară căutată dinadins sau făcută la masa de scris după modelul limbii vorbite [Munteanu, Țâra, 220-221]. O analiză atentă a limbii lui Al. Odobescu, sub acest aspect, o găsim la I. Slavici în comunicarea ținută la Academia Română sub titlul *Așezarea vorbelor în românește*²³.

Contribuția lui Al. Odobescu la dezvoltarea culturii românești este una dintre cele mai originale, ea manifestîndu-se în direcții multiple. Continuator, în bună parte, a tradiției umaniste și patriotice a literaturii pașoptiste, el a manifestat permanent o mare prețuire pentru istoria țării, pentru ctitorii înaintați ai culturii naționale, pentru folclor, a luptat pentru apărarea limbii, împotriva denaturărilor etimologice, pentru emanciparea culturală și politică a poporului român și a nutrit convingerea că arta trebuie să exprime năzuințele înalte ale societății și poporului căruia artistul le aparține.

CONCLUZII

O mare și generoasă idee călăuzită de un spirit lucid al realității lingvistice, de simț critic și de curajul de a înfrunta opinii savante pentru a îndrepta limba literară pe fîgașul național – iată meritul principal și durabil al direcției promovate de mișcarea literară și culturală de la 1840, cunoscută sub denumirea de curentul istoric-popular. Direcția nouă, venită la timp, s-a dovedit fertilă și salutară, ea determinînd, prin operele marilor scriitori, substanța limbii române literare moderne.

²³ Vezi I. Slavici, *Amintiri*, București, 1967, p. 544-546.

Operele reprezentanților curentului istoric-popular au avut un puternic caracter militant, slujind idealurile revoluționare: eliberarea și unitatea națională, promovarea și dezvoltarea spiritului autohton, îndreptarea moravurilor prin satirizarea viciilor orînduirii feudale și slujind model de exprimare literară, contribuind astfel la dezvoltarea limbii române literare.

Continuînd vechile tradiții românești, gruparea de la *Dacia literară*, în realizarea programelor sale sociale, culturale și politice, a fixat, ca un punct de maximă importanță, pe lîngă dezvoltarea literaturii pe baze naționale, istorice și populare, formarea unei limbi literare unice și a unei ortografii unitare.

Reprezentanții curentului istoric-popular participă activ la dezbaterile problemelor lingvistice complicate, varsă multă lumină în cursul discuțiilor, dovedesc un deosebit simț literar, optează pentru fixarea limbii literare românești pe întregul teritoriu național pe baza limbii populare și a cronicilor.

Stabilind exact rolul literaturii și științei în dezvoltarea limbii naționale, teoreticienii curentului istoric-popular (Al. Russo, M. Kogălniceanu, Al. Odobescu) au adus o contribuție meritorie în crearea și consolidarea unei terminologii științifice adecvate, au depus eforturi considerabile pentru a îmbogăți și perfecționa limba literară, au evidențiat capacitățile creatoare ale limbii, fixîndu-i norme clare pentru dezvoltările ulterioare.

C. Negruzzi și V. Alecsandri au contribuit pe cale indirectă la promovarea ideii de apărare a bazei populare și de cultivare a limbii prin scrierile lor.

Referințe bibliografice:

1. Al. Andriescu, *Valorificarea limbii și stilul vechilor texte românești (cronici, texte religioase etc.) în creația scriitorilor din prima jumătate a sec. al XIX-lea* //SILRL, I, p. 335-354.
2. Ana-Maria Boiaru, *Constantin Negruzzi*, Editura Eminescu, București, 1981.
3. Gheorghe Bulgăr, *Despre contribuția lui Negruzzi la dezvoltarea limbii literare* // Biblioteca critică. Constantin Negruzzi. Antologie, prefață, tabel cronologic și bibliografie selectivă de Ana-Maria Boiaru, Editura Eminescu, București, 1981.
- Șt. Munteanu, V. Țăra, *Istoria limbii române literare*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1983.
4. Haralambie Corbu, *Alecsandri și teatru*, Editura Cartea Moldovenească, Chișinău, 1973.
5. Vasile Coroban, *Vasile Alecsandri*, Editura de Stat a Moldovei, 1957.
6. Teodor Cotelnic, *Mihail Kogălniceanu și limba literară* //RLȘL, 1991, nr. 6.
7. Dănescu S. *Preocupările lui Kogălniceanu cu privire la limbă* //LR, 1953, nr.6.
8. Gabriel Dimisianu, *Introducere în opera lui Constantin Negruzzi*, Editura Minerva, București, 1984.

9. Gabriela Duda, Mihaela Mancaș, Roxana Sorescu, Mihai Vornicu, Mihai Zamfir, *Structuri tematice și retorico-stilistice în romantismul românesc (1830-1870)*, sub îngrijirea și cu un studiu introductiv de Paul Cornea, București, 1976.
10. Emil Ghițulescu, *Vasile Alecsandri: Monografii*, Editura Albatros, București, 1979.
11. Dumitru Hîncu, *Kogălniceanui*, Editura Tineretului, București, 1960.
12. Garabet Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, vol. I, Editura Litera, Chișinău, 1997.
13. Tatiana Iliășenco, *Limba și stilul poeziei lui Vasile Alecsandri*, Editura Știința, Chișinău, 1961.
14. Virgil Ionescu, *Mihail Kogălniceanu: Contribuții la cunoașterea vieții, activității și concepțiilor sale*, București, 1963.
15. Nicolae Iorga. *Istoria literaturii românești în secolul al XIX-lea.* – București, 108, vol. 3.
16. Eugen Lovinescu, *C. Negruzzi – viața și opera lui*, Editura Institutului de Arte grafice Minerva, 1913.
17. Romel Moga, *Îndreptar de literatură română pentru bacalaureat*, Subiecte posibile. Sugestii de rezolvare. Editura Spiru Haret, Iași, 1998.
18. George C. Nicolescu, *Viața lui Vasile Alecsandri*, Editura Hyperion, Chișinău, 1990.
19. Ion Nuță, *Mihail Kogălniceanu și unele probleme ale limbii române //RLȘL*, 1993, nr.1.
20. Ion Osadcenco, *Constantin Negruzzi: Viața și opera*, Editura Cartea Moldovenească, Chișinău, 1969.
21. D. Păcurariu, *A. I. Odobescu*, Editura Tineretului, 1966.
22. Alexandru Piru, *Negruzzi C.*, București, 1966.
23. Augustin Pop, *Pe urmele lui Mihail Kogălniceanu*, Editura Spot-Turism, București, 1979.
24. Florin D. Popescu, *Limba și stilul poeziei lui Vasile Alecsandri*, București, 1980.
25. Nicolae Predescu, *Poeți și artiști: Vasile Alecsandri, Dimitrie Bolintineanu, Grigore Alexandrescu, Enăchiță Văcărescu, Iancu Văcărescu, Teodor Aman, Nicolae Grigorescu*, Editura Imprimeria La Roumania, E. S. Cerbu, București, 1900.
26. Ion Roman, *Vasile Alecsandri: Orizonturi și repere*, Editura Albatros, București, 1973.
27. Constantin Schifirneț, *Civilizație modernă și narațiune: Mihail Kogălniceanu, Titu Maiorescu, Mihai Eminescu*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1996.
28. Simionescu D. *Contribuția lui Kogălniceanu la dezvoltarea și îmbogățirea limbii literare //Contribuții la istoria limbii române literare în sec. al XIX-lea*, București, 1956.
29. Ion Slavici, *Amintiri*, București, 1967.

30. Pop L. *Probleme de limbă în cercul Kogălniceanu* // Studii și cercetări științifice: seria 3: Științe sociale, 1955, nr. 1-2.

Literatura recomandată:

1. Corlăneanu, Nicolae. Purice, Mihail. *Schițe de istorie a limbii moldovenești literare*, Chișinău, 1987.
 2. *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, București, 1956.
 3. Munteanu, Ștefan, Țîra, Vasile. *Istoria limbii române literare*, București, Editura didactică și Pedagogică, 1983.
 4. *Istoria limbii române literare: Epoca veche (1532 – 1780)*, București, 1977.
 5. Ivănescu, George. *Istoria limbii române literare*, Iași, 1980.
 6. *Limba română: origini și dezvoltare*, București, 1996.
 7. Macrea, Dumitru. *Studii de istoria limbii române literare: sec. al XIX-lea*, vol.I, București, 1969.
-

Sumar

Partea I. Istoria limbii române (de la origini până în secolul al XIV-lea)

PRELIMINARII	1
I. Obiectul Istoriei limbii române	1
2. Deficiențele de studiere a limbii române din punct de vedere istoric	3
3. Primele încercări de studiere a istoriei limbii române	3
4. Pe scurt din istoricul apariției limbii române	5
Evoluția sistemului vocaluic latinesc	10
Evoluția sistemului consonantic latinesc	17
Lexicul latinei populare și influența lui asupra celui din română	29
Influența slavă	36
Elementul autohton	43
Influența maghiară	45
Influența turanică	47
Clasificarea etimologică a cuvintelor	49
Schimbări în cadrul părților de vorbire și al categoriilor gramaticale în perioada de formare a românei	52
Evoluția și constituirea articolului	55
Cauzele apariției articolului ca parte de vorbire	55
Evoluția și constituirea articolului substantival definit	58
Articolul substantival nehotărât, etapele constituirii lui	60
Apariția și constituirea articolului posesiv (genitival, pronominal)	62
Evoluția articolului demonstrativ	63
Evoluția pronomelor personale	64
1. Generalități	64
2. Evoluția pronomelor personale în latina populară	65
3. Evoluția pronumelui „eu”. Opinii și sugestii	66
4. Evoluția celorlalte forme ale pronomelor personale	67
5. Evoluția pronomelor personale de persoane a III-a	68
6. Alte tipuri de pronume personale	70

Evoluția celorlalte tipuri de pronume	72
1. Pronumele reflexive	72
2. Pronumele posesive	73
3. Pronumele demonstrative	75
4. Pronumele nehotărâte	77
5. Pronumele interogativ-relative	78
6. Pronumele negative	79
Evoluția verbului. Modul indicativ al diatezei active	79
1. Preliminarii. Restructurarea morfologiei verbului în sfera modului central – indicativ	79
2. Evoluția formelor de indicativ prezent	80
3. Evoluția verbelor <i>a avea, a fi și a voi</i>	83
4. Evoluția formelor de imperfect	84
5. Evoluția formelor de perfect	85
6. Mai-mult-ca-perfectul indicativ	88
7. Perfectul compus	89
8. Timpul viitor	90
Modul conjunctiv	91
Modul imperativ	94
Modul condițional	96
Formele nominale ale verbului	97
I n f i n i t i v u l	97
P a r t i c i p i u l	98
S u p i n u l	99
G e r u n z i u l	100
A d v e r b u l	100
1. Modificări în sistemul adverbului latinesc	100
2. Îmbogățirea arsenalului adverbilor românești pe bază de împrumuturi	101
3. Evoluția adverbilor circumstanțiale	103
4. Evoluția adverbilor calitative	105
P r e p o z i ț i a	106
1. Restructurarea sistemului prepozițional în latina populară	106
2. Evoluția ulterioară a prepozițiilor latinești	109
3. Apariția prepozițiilor noi	110

Partea a II-a (Istoria limbii române literare)

Preliminarii. Obiectul de studiu. Metode de cercetare. _Precizări teoretice	113
Baza dialectală a limbii române literare	122
Periodizarea istoriei limbii române literare	136
Începuturile scrisului în limba română Ошибка! Закладка не определена.	
Însemnătatea tipăriturilor lui Coresi	141
Caracteristicile generale ale primelor texte românești	142
Dezvoltarea limbii române literare în secolele XVII-XVIII	150
Problemele și evoluția limbii române în perioada anilor 1780 – 1840	163
Contribuția cărțurilor din principate la cultivarea și modernizarea limbii române literare. Epoca Ion Heliade Rădulescu	174
Simplificarea alfabetului și fixarea normelor ortografice	174
Încercări de normare a limbii culte prin intermediul gramaticii	175
I. Heliade Rădulescu. „Gramatica românească”	176
Trăsături ale limbii literare din această perioadă	184
Influența neolatină	190
a) Influența franceză	190
b) Încercări de italianizare a limbii române	192
c) Pumnismul analogist	193
Etapa limbii române moderne	194
Contribuția lui Titu Maiorescu la dezvoltarea limbii române literare	195
Curentul istoric-popular	202
Literatura recomandată	226